

**ТЕРНОПЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

МАТЕРІАЛИ

IV МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

**«Україна в умовах реформування правової
системи: сучасні реалії та міжнародний досвід»**

Тези наукових доповідей

Том I

(5–6 квітня 2019 року)

**Тернопіль
2019**

Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід: Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції, м. Тернопіль, Тернопільський національний економічний університет, 5–6 квітня 2019 р. Тернопіль: Економічна думка. 2019. Т. 1. 215 с.

ISBN 978-966-654-529-2

До збірника увійшли тези наукових доповідей з проблематики, порушеної на конференції. Збірник стане у нагоді науковим, науково-педагогічним працівникам закладів вищої освіти та наукових установ, докторантам, аспірантам, студентам юридичного та соціально-гуманітарного спрямування, юристам, адвокатам, правозахисникам, працівникам органів державної влади та місцевого самоврядування, іншим особам, яких цікавлять актуальні проблеми юриспруденції.

Редколегія може не поділяти точку зору авторів публікацій. Відповідальність за зміст, точність цитувань, якість поданого матеріалу несуть учасники конференції, їх наукові керівники, рецензенти та структурні підрозділи вищих навчальних закладів і наукових установ, які рекомендували ці матеріали до друку. Тексти друкуються в авторській редакції.

Усі права захищені. За будь-якого використання матеріалів конференції посилання на джерело є обов'язковим.

© колектив авторів, 2019

© ТНЕУ, 2019

ЗМІСТ

ПЛАТФОРМА 1 ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ТА ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Akińcza J. UWAGI NAD OCHRONĄ KONTRAKTOWĄ MAŁOLETNIEGO ZAWODNIKA PIŁKI NOŻNEJ.....	10
Бойко І. Й. ВПЛИВ ЗВИЧАЄВОГО ПРАВА НА СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ.....	15
Bubelova K. INFLUENCE OF ROMAN LAW ON SYSTEM OF UKRAINIAN LAW.....	20
Вівчаренко О. А. ПЕРЕДУМОВИ ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ.....	23
Грубінко А. В. ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ У 1990 – 2010-Х РОКАХ: ІСТОРІЯ І ПЕРСПЕКТИВИ.....	26
Гутів Б. І. ПРАВОВА СИСТЕМА ДЕРЖАВИ-МІСТА ВАТИКАН.....	29
Żeromski K. ZAWARCIE MAŁŻEŃSTWA W PRAWIE POLSKIM I UKRAIŃSKIM.....	32
Ziółkowska K. MOBBING JAKO FORMA DYSKRYMINACJI W ZAKŁADZIE PRACY.....	33
Кельман М. С., Кельман Л. М., Кельман Р. М. ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ СВЯТОГО ПРЕСТОЛУ І ДЕРЖАВИ-МІСТА ВАТИКАН (ЗАСАДНИЧІ ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ).....	36
Книш С. В. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕФОРМУВАННЯ СФЕРИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ.....	42
Козьмук Б. П. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ДЕРЖАВНОЇ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ.....	45
Кольбенко А. В. ДО ПИТАННЯ ПРО ПРЕДМЕТ НАУКИ ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА.....	49

Кравчук В. М., Біляшевич Т. Р. СУДОВА СИСТЕМА ГЕТЬМАНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО.....	52
Кравчук М. В. ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ГЕТЬМАНАТУ П. СКОРОПАДСЬКОГО ТА ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ВІЙСЬКОВОГО БУДІВНИЦТВА (квітень – грудень 1918 р.).....	55
Krzywkowska J. STATUS PRAWNY WYŻSZYCH UCZELNI KATOLICKICH W POLSCE I NA UKRAINIE.....	62
Khoperia M. EKSPONOWANIE SYMBOLI RELIGIJNYCH W POLSCE I NA UKRAINIE.....	67
Majer A. POLSKO-UKRAIŃSKA WSPÓŁPRACA ORGANÓW ŚCIGANIA W ZAKRESIE ZWALCZANIA PRZESTĘPCZOŚCI TRANSGRANICZNEJ.....	70
Олійник Ю. В. ОСОБЛИВОСТІ РЕФОРМУВАННЯ СУДОВОЇ ВЛАДИ В ДРУГІЙ РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ (1918-1939 РР.).....	77
Panek K. ŹRÓDŁA UTRZYMANIA KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO W POLSCE I NA UKRAINIE.....	80
Paszkowski M., Mikołajczyk M. MAŁŻEŃSTWO WYZNANIOWE ZE SKUTKAMI CYWILNYMI JAKO POSTULAT DLA USTAWODAWCY UKRAIŃSKIEGO.....	84
Паращук Л. Г. ВПЛИВ ПРАВА НА ПРОЦЕС РЕФОРМУВАННЯ В УКРАЇНІ.....	91
Polaczuk P. CZY MOŻNA ZWOLNIĆ DZIECKO Z ZAJĘĆ LEKCYJNYCH Z POWODU JEGO PRZEKONAŃ RELIGIJNYCH? KILKA UWAG NA TLE WYROKU FEDERALNEGO TRYBUNAŁU ADMINISTRACYJNEGO REPUBLIKI FEDERALNEJ NIEMIEC Z 30 LISTOPADA 2011 R. W SPRAWIE O SYGNATURZE 6 C 20/10.....	94
Rzewuska M. СЕМЕЙНОЕ ИНФОРМАЦИОННОЕ СУДОПРОИЗВОДСТВО – ПРЕДЛОЖЕНИЕ ПОЛЬШИ.....	99

Rzewuski M. ЕВРОПЕЙСКИЙ ПРИНЦИП БЛАГОПРИЯТСТВУЮЩЕГО ТОЛКОВАНИЯ ЗАВЕЩАНИЯ.....	103
Róžański M. ORGANIZACJA KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO NA UKRAINIE.....	107
Савенко В. В. АНТРОПОЛОГІЯ СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ У ВИМІРІ ПРАВОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ.....	110
Sasin M. KOŚCIÓŁ I ORGANIZACJE RELIGIJNE NA UKRAINIE.....	114
Szelągowska K. KODEKS KANONÓW KOŚCIOŁÓW WSCHODNICH JAKO ŹRÓDŁO PRAWA KANONICZNEGO.....	116
Stanecki Ł. ODDZIAŁYWANIE DOKTRYNY KOMUNISTYCZNEJ NA KSZTAŁTOWANIE POLITYKI WYZNANIOWEJ PAŃSTW BLOKU WSCHODNIEGO.....	119
Ściechowicz M. PRAWA CZŁOWIEKA NA PRZEJŚCIU GRANICZNYM POLSKO-UKRAIŃSKIM W MEDYCE.....	122
Ухач В. З. ЗЕМЕЛЬНЕ ПИТАННЯ В ПОЛІТИЦІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ П. СКОРОПАДСЬКОГО: ЧЕРГОВА СПРОБА ВИРІШЕННЯ ОДНОГО З КЛЮЧОВИХ ПИТАНЬ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1921 РОКІВ.....	125
Frąckowiak P. UKRAIŃSKO-POLSKIE DZIAŁANIA NIEPODLEGŁOŚCIOWE XX WIEKU.....	128
Ćwikła M. MEDIACJA JAKO WYZWANIE DLA SYSTEMÓW PRAWNYCH POLSKI I UKRAINY.....	130
Jagoda I. OGRANICZONE PRAWA RZECZOWE W KODEKSIE CYWILNYM POLSKIM I UKRAIŃSKIM W UJĘCIU KOMPARYTYSTYCZNYM.....	133
Jędruszko K. UKRAINA W ORZECZNICTWIE EUROPEJSKIEGO TRYBUNAŁU PRAW CZŁOWIEKA.....	139

ПЛАТФОРМА 2

ПУБЛІЧНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Аругюнян Р. О.

ВПЛИВ АДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ НА ФОРМУВАННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ
ОСОБИ..... 143

Банах С. В.

ІНФОРМАЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІВ
ПРОКУРАТУРИ: ПРОБЛЕМНИЙ АСПЕКТ..... 146

Видолоб Д. В.

НОВИЙ НАСТУП НА СПРОЩЕНУ СИСТЕМУ ОПОДАТКУВАННЯ
ТА ЗАКОННІ ПРАВА МАЛОГО БІЗНЕСУ..... 149

Григорович Т. В., Купельська Г. І.

ВИЗНАЧЕННЯ ОСНОВНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ПОЧЕРКУ
ПІД ЧАС ІДЕНТИФІКАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ..... 151

Ілікчієва К.

МАНІПУЛЮВАННЯ ГЕНДЕРНИМИ СТЕРЕОТИПАМИ
ТА ОБ'ЄКТИВАЦІЯ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ..... 154

Коруц У. З.

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПРОПАГАНДУ ВІЙНИ
У ЗАКОНОДАВСТІ УКРАЇНИ ТА ГРУЗІЇ..... 157

Кравчук М. Ю.

СПІВРОБІТНИЦТВО НАЦІОНАЛЬНОГО ЦЕНТРАЛЬНОГО БЮРО ІНТЕРПОЛУ
З ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ УКРАЇНИ: ОРГАНІЗАЦІЙНА ТА
ПРАВОВА ПЛОЩИНИ..... 160

Мокрицька А. Б.

ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА У ПРАВООХОРОННІЙ
ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН..... 163

Мудрак Р. М.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ
ЮРИДИЧНИХ КЛІНІК..... 166

Олійничук Р. П.

СУСПІЛЬНА НЕБЕЗПЕЧНІСТЬ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ..... 169

Пілюков Ю.

СУБ'ЄКТИ ГОСПОДАРЮВАННЯ З ОЗНАКАМИ ФІКТИВНОСТІ:
ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ..... 171

Подорожна Т. С., Білоскурська О. В.

КОНСТИТУЦІЙНА СКАРГА В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНО-
ПРАВОВИХ ЗАСАД ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ..... 175

Прокопів Б. В.

ФЕНОМЕН КОРУПЦІЇ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ..... 177

Росоляк О. Б., Шевчук О. Р. ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ МЕДІАЦІЇ ДЛЯ ВРЕГУЛЮВАННЯ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ СПОРІВ В УКРАЇНІ.....	180
Цимбалістий Т. О. ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТАТУСУ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В УКРАЇНІ.....	182
Чудик Н. О. РЕФОРМА КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ.....	185
Shamilova N. “THE ROLE OF PUBLIC AND ADMINISTRATIVE INSTITUTIONS AND YOUTH ORGANIZATIONS IN THE YOUTH DEVELOPMENT” SURVEY REPORT OF THE AZERBAIJANI YOUTH.....	187
Шрамко О. М. ПОНЯТТЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ.....	191
Szumilo-Kulczycka D. ZARZĄDZANIE SĄDAMI I MODELOWANIE PROCESU – REFLEKSJE NA TLE KOSZTÓW POSTĘPOWANIA KARNEGO.....	194
Крамар Р. МІЖНАРОДНІ МЕХАНІЗМИ РОЗШУКУ ТА УПРАВЛІННЯ АКТИВАМИ, ОДЕРЖАНИМИ ВІД КОРУПЦІЙНИХ ТА ІНШИХ ЗЛОЧИНІВ.....	197
Шевчук О.Р. ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ПОНЯТЬ МЕДІАЦІЇ ТА ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРУ ЗА УЧАСТЮ СУДДІ.....	201
Сухоребра Т.І. ВИДИ ПОКАРАНЬ ЗА ЕКОЛОГІЧНІ ПРАВOPOPУШЕННЯЗГІДНО АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ.....	203
Бойко П.Г. ЗМІСТ ТА СТРУКТУРА СТАНДАРТІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРАТУРИ	205
Гарасимів В.М. THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE AS A SUBJECT OF PUBLIC AUTHORITY IN THE ZONE OF AN ANTI-TERRORIST OPERATION.....	208
Грищук М.О. ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ...210	210

Шановні колеги та учасники конференції!

Від імені Тернопільського національного економічного університету і від себе особисто вітаю учасників та гостей IV Міжнародної науково-практичної конференції «Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід»!

Ми живемо в епоху глобалізації, яка як загальносвітова тенденція розвитку сучасного суспільства, охоплює всі сфери людської діяльності, в тому числі і правове життя. Сьогодні в світі помітно посилилися інтеграційні процеси в правових системах. Глобалізація впливає на систему законодавства кожної держави окремо і стає одним з чинників, які визначають основні тенденції розвитку держав, що вимагає від правового співтовариства вироблення нових способів взаємодії, механізмів консолідації та координації.

У нашої науково-практичної конференції особлива місія – вона на міждисциплінарній основі об'єднує всі актуальні аспекти розробки загальних норм публічно-правових і приватно-правових засад захисту та реалізації прав людини, сприяє знаходженню відповідей на виклики у розвитку міжнародних відносин та міжнародного права, окреслює історико-культурний та правовий вимір сучасного інформаційного суспільства, визначає організаційно-правові аспекти забезпечення економічної безпеки, висвітлює психологічні форми та центри міжсуб'єктної взаємодії у соціально-правовому полі України.

Не можна переоцінити значимість конференції і як перспективної форми консолідації зусиль закордонної та української наукової спільноти, фахівців-практиків у сфері права, економіки, історії, філології, психології, інформаційних технологій щодо вирішення конкретних професійних

завдань, як дослідного майданчика у розв'язанні актуальних проблем сьогодення.

Звертаємось із словами щирої подяки до усіх, хто відгукнувся на ідею проведення конференції у цей непростий час, хто підтримав її надісланими матеріалами, готовністю до співпраці, інтересом до заявленої проблематики. Сподіваємось, що цей досвід матиме продовження у майбутньому.

Бажаю всім учасникам успіхів, плідних дискусій та нових досягнень!

Ректор

*Тернопільського національного
економічного університету*

Андрій Крисоватий

ПЛАТФОРМА 1

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ТА ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

УДК 340.5

Jerzy Akińcza

*Dr, Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie*

UWAGI NAD OCHRONĄ KONTRAKTOWĄ MAŁOLETNIEGO ZAWODNIKA PIŁKI NOŻNEJ

Uregulowania prawne dotyczące rynku transferowego piłkarzy, w szczególności piłkarzy niepełnoletnich, od zawsze budziły szerokie zainteresowanie, ale też wątpliwości. Potrzeba ochrony interesu zawodników niepełnoletnich, rodzi obowiązek, zarówno prowadzenia badań, jak i udostępniania wiedzy, w tymże zakresie.

Wydaje się, że przybliżając wyłoniony problem, właściwym, będzie odniesienie się podstawowych, w swojej treści, przepisów cywilnoprawnych związanych z realizacją czynności prawnych przez osoby małoletnie, także przedstawienie rysu historycznego transferów piłkarskich, ze wskazaniem przełomowych orzeczeń w tym obszarze. Dalej, właściwym będzie wskazanie, na główne problemy, dotyczące transferowania zawodników, co dotyczy zmian przynależności klubowej.

Kolejno systematyka podjętych rozważań, obejmować będzie najważniejsze zagadnienia związane z transferami krajowymi, co dotyczy regulacji Polskiego Związku Piłki Nożnej, dalej jako PZPN.

Wyrażając w sposób uniwersalny, transfer w piłce nożnej, dotyczy przejścia zawodnika z jednego klubu do innego klubu piłkarskiego, może on przyjmować postać transferu czasowe lub defensywnego.

Transfery umożliwiają zawodnikowi rozwój osobisty, z reguły pozwalają, także na lepsze zarobki. Z drugiej strony drużyna pozyskująca nowego zawodnika ma szanse na zwiększenie swojej skuteczności, jak i popularności [1]. Możliwość transferowania zawodnika istnieje, zarówno wobec piłkarza pełnoletniego, ale także niepełnoletniego. W tym drugim przypadku, sytuacja prawna jest dalece bardziej złożona. sprawa jest bardziej skomplikowana. Zgodnie z definiowaniem ustawowym, właściwym dla regulacji kodyfikacji cywilnej [2], niepełnoletniego, określanego jako małoletni, to osoba, która nie ukończyła osiemnastego roku życia oraz nie zawarła związku małżeńskiego [3, 151]. Z pojęciem małoletniego i istotą podejmowanej analizy, w sposób ścisły wiąże się pojęcie zdolności do czynności prawnych. Odpowiednio, osoby, które nie ukończyły lat trzynastu oraz ubezwłasnowolnione

całkowicie, nie posiadają zdolności do czynności prawnych, zaś osoby, które są ubezwłasnowolnione częściowo, także pomiędzy trzynastym, a osiemnastym rokiem życia, posiadają ograniczoną zdolność do czynności prawnych, a osoby pełnoletnie i nieubezwłasnowolnione, zarówno całkowicie jak i częściowo, posiadają pełną zdolność do czynności prawnych.

Powracając, do głównego wątku rozważań, realizując rys historyczny, wobec transferów zagranicznych, przypominać należy, że w czasach socjalistycznych, polscy piłkarze nie mieli możliwości wyjazdu za granicę, gdyż nie pozwalały na to uwarunkowania polityczne. Uzasadnieniem, dla negacji transferów zagranicznych, było podnoszenie, że takie zachowanie wypełnia swoimi znamionami handel ludźmi. Można stwierdzić, że oficjalnie w Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej transfery zagraniczne nie istniały. W toku poluźniania polityki Polski Ludowej i rygoryzmów państwa socjalistycznego, doszło do zliberalizowania stanowiska władzy odnośnie wyjazdu piłkarzy poza granice kraju. Ustalono, że będą oni mogli wyjeżdżać po skończeniu 30 lat. Jednocześnie, wciąż istniała groźba zerwania współpracy z zagranicznym pracodawcą, gdyż paszport uprawniający do wyjazdu ze granicę, mógł być w każdej chwili odebrany. Kwoty, jakie płacono za polskich zawodników były znikome, a kluby jedynie otrzymywały wynagrodzenie za wyszkolenie piłkarzy. Sytuacja się zmieniła dopiero w latach osiemdziesiątych, gdy kryterium wieku zostało obniżone do dwudziestu ośmiu, dalej do dwudziestu sześciu lat. Równolegle wzrosła rola klubów odnośnie kontrolowania warunków finansowych zagranicznych transakcji [4]. Przedstawione uwarunkowania państwa socjalistycznego, pozwalają wykluczyć zagadnienie ochrony transferu zawodnika małoletniego, transferów takich, bowiem nie było. Z całą pewnością przełomowym momentem w historii transferów piłkarskich, był casus Bosmana. Sprawa ta, na dzień rozpoznania bezprecedensowa dotyczyła transferu zawodnika i zasad w zakresie opłat transferowych w obszarze Unii Europejskiej [5, 99]. Dnia 15 grudnia 1995 r. Trybunał Sprawiedliwości [6] na podstawie art. 48 Traktatu Rzymskiego uznał roszczenie Bosmana za zasadne i stwierdził za niewłaściwe pobieranie opłat transferowych w przypadku przejścia zawodnika będącego obywatelem kraju członkowskiego UE do klubu z innego kraju członkowskiego, po wygaśnięciu kontraktu w macierzystym klubie piłkarza [7, 173-174].

Zmierzając do omówienia transferów krajowych małoletnich w piłce nożnej, na samym początku wskazać należy na dychotomię w podziale zawodników. Zawodnicy w Polsce, którzy uprawiają sport piłki nożnej, mogą albo posiadać status zawodnika profesjonalnego albo amatora [8, 41].

Za amatorów są uznawani zawodnicy, którzy z tytułu uprawiania sportu piłki nożnej nie otrzymali wynagrodzenia, względnie innego świadczenia pieniężnego lub rzeczowego, innego niż zwrot rzeczywistych wydatków poniesionych w trakcie ich udziału w oficjalnych rozgrywkach organizowanych przez PZPN i/lub ligę zawodową. Koszty podróży, wyżywienia i zakwaterowania poniesione w związku z udziałem w meczu oraz wydatki na sprzęt piłkarski, ubezpieczenie i szkolenie, mogą podlegać zwrotowi, bez podważenia statusu amatora [9].

Z kolei za zawodników profesjonalnych uznani będą zawodnicy, posiadający z klubem umowę zawartą wg wzoru PZPN, to jest kontrakt zawodniczy kontrakt oraz

zawodnicy, którzy otrzymują z tytułu uprawiania piłki nożnej lub działalności z tym związanej wynagrodzenie, względnie inne świadczenie pieniężne lub rzeczowe, wyższe od tego jakie otrzymują amatorzy [9].

Za zawodników profesjonalnych będą uznawani, także zawodnicy małoletni, którzy po skończeniu piętnastego roku życia, podpisali umowę, kontrakt U18, z klubem piłkarskim, czynność dla swojej skuteczności dokonywana jest przy udziale przedstawiciela ustawowego, to jest za jego zgodą, na okres nie dłuższy niż trzy lata [9]. Jeżeli taki zawodnik nie uzyska zgody opiekuna ustawowego, może on wystąpić o wydanie takiego zezwolenia do właściwego sądu opiekuńczego [10].

W przypadkach istnienia jakichkolwiek postanowień dotyczących dłuższego okresu obowiązywania kontraktu małoletniego, niż lat, są one nieważne. Klub pozyskujący, jeszcze przed podpisaniem kontraktu, obowiązany jest przeprowadzić badania lekarskie zawodnika. Skuteczność zawarcia umowy transferowej nie może być jednak uwarunkowana, pozytywnymi wynikami tych badań bądź uzyskaniem pozwolenia na pracę.

Kontynuując, szczególny rodzaj kontraktu zawodniczego, jakim jest kontrakt U18, jest umową pomiędzy klubem, a zawodnikiem, który w dniu zawarcia umowy osiągnął wymagany wiek lat piętnastu, ale nie ukończył osiemnastego roku życia.

Wskazane zobowiązanie umowne, jest jedyną umową, która reguluje stosunki prawne odnośnie uprawiania piłki nożnej, która jest zawierana pomiędzy klubem, a zawodnikiem poniżej 18 roku życia. Wszelkie inne umowy w tym obszarze są nieważne. Pomimo osiągnięcia przez zawodnika pełnoletności, kontrakt U18 obowiązuje nadal, stosunek prawny trwa, zgodnie z postanowieniami umownymi, do momentu upływu okresu jego obowiązywania, tym samym uzyskanie pełnoletności nie ma żadnego wpływu wobec zawiązanego węzła prawnego.

W ramach *essentialia negotii* każdy kontrakt U18, zawierany z osobą, poniżej osiemnastego roku życia, powinien co najmniej zawierać następujące informacje: prawa i obowiązki stron tego kontraktu, z uwzględnieniem wieku zawodnika, termin obowiązywania kontraktu, miesięczne wynagrodzenie zawodnika, a także, obowiązek zapewnienia przez klub pobierania nauki zawodnikowi, który podlega ustawowemu obowiązkowi nauki w czasie obowiązywania umowy.

Celem potwierdzenia woli zawarcia kontraktu, powinien podpisy zawodnika oraz jego przedstawicieli ustawowych, z drugiej strony umocowanych przedstawicieli klubu. Istotnym zastrzeżeniem jest ograniczenie, że oferta podpisania pierwszego takiego Kontraktu, może być złożona zawodnikowi najwcześniej sześćdziesiąt dni przed ukończeniem przez niego piętnastego roku życia.

Ofertę uważa się za prawidłowo doręczoną w dniu jej przedstawienia zawodnikowi i jego przedstawicielom ustawowym, z wymogiem potwierdzenia na piśmie jej doręczenia, bądź z upływem terminu do odebrania przesyłki nadanej listem poleconym, która zawiera ofertę, na ostatnio znany przez klub adres zamieszkania zawodnika oraz znanych klubowi przedstawicieli ustawowych [10].

Zawodnik ma obowiązek ustosunkować się pisemnie do zaproponowanej mu oferty w terminie 14 dni od momentu jej otrzymania, bądź od uznania przesyłki za doręczoną. Istotnym jest, że jeśli zawodnik odmówi podpisania pierwszego kontraktu U18, to zachowuje on status amatora.

Gdy w takiej sytuacji zawodnik zamierza zmienić klub, to dotychczasowy klub ma prawo oczekiwać ekwiwalentu za wykształcenie takiego zawodnika według stawek przewidzianych dla amatora [11]. Wiek graniczy dla żądania ekwiwalentu to dwadzieścia trzy lata [9]. Istotnym jest swoista amortyzacja dla realizacji wartości ekwiwalentu, postępująca wraz z wiekiem zawodnika.

Kontrakt U18 można rozwiązać w każdym czasie na podstawie zgodnego oświadczenia stron, które musi być wyrażone na piśmie. W przeciwieństwie do kontraktu profesjonalnego zawodnika pełnoletniego, kontrakt U18 nie można rozwiązać odstępując od niego albo jednostronnie wypowiadając. Nie można go, także rozwiązać za pomocą jednostronnego oświadczenia zawodnika bądź klubu, z przyczyn zarówno zawinionych jak i nie przez drugą stronę kontraktu U18, które znajdują się w art. 8 ust. 3-5 Uchwały III/54 Zarządu PZPN – Minimalne wymagania dla standardowych kontraktów zawodników w sektorze zawodowej piłki nożnej [10]. O ile strony kontraktu nie mogą osiągnąć kompromisu, to jedynym wyjściem rozwiązania Kontraktu U18 jest złożenie wniosku do Izby ds. Rozwiązywania Sporów Sportowych. W wyniku orzeczenia Izby, kontrakt może być rozwiązany z powodu winy jednej ze stron albo bez orzekania o winie [11].

Dokonując podsumowania podejmowanej analizy, zastrzegać należy, że kontrakt U18 bądź jego postanowienia, zawsze będą dotknięte nieważnością, jeżeli [11]:

- kontrakt zawiera postanowienia, które dają stronom prawo do jednostronnego wypowiedzenia takiego kontraktu, bądź do jego odstąpienia;
- klub podpisze z zawodnikiem inną umowę regulującą stosunki prawne stron w zakresie uprawiania piłki nożnej niż kontrakt U18;
- kontrakt zostanie zawarty na dłużej niż 3 lata. W takiej sytuacji, postanowienia przewidujące dłuższy okres obowiązywania takiego Kontraktu są nieważne;
- kontrakt U18 nie zawiera: praw oraz obowiązków stron, zwłaszcza uwzględniających wiek zawodnika, terminu trwania kontraktu U18, miesięcznego wynagrodzenia w wysokości nie mniejszej niż 500 zł brutto za cały okres obowiązywania Kontraktu U18 (wartość zgodna dla kontraktu zawodnika uprawiania piłki nożnej, niezależnie od typu umowy);
- kontrakt pozbawiony jest oraz podpisu zawodnika, jego rodziców i przedstawicieli klubu;
- kontrakt, co uznawać należy za najistotniejszy punkt, związany z dbałością o zawodnika, nie obejmuje ustaleń, co do miejsca zamieszkania w trakcie roku szkolnego, jeżeli miejsce stałego pobytu zawodnika podlegającego ustawowemu obowiązkowi nauki znajduje się ponad 25 km od siedziby klubu.

Dookreślając, wskazywać należy, że PZPN przewiduje możliwość dla transferów zawodników amatorów, co dotyczy także zawodników małoletnich, czemu odpowiadają zasady normujące transfery zawodników profesjonalnych [12].

Uznawać należy, że przewidziane gwarancje ochronne interesu zawodnika małoletniego, są wystarczającymi, także praktyka stosowania powoływanych regulacji, nie prowadzi, do sporów, które wymagały zmian prawnych, czy dodatkowych działań PZPN. Za warte wyróżnienia przyjmować należy uregulowania dotyczące rozwiązywania kontraktu, które, jak się wydają mają zapobiegać

manipulacji, czy chwiejności, które mogą być udziałem zawodnika małoletniego, jednocześnie gwarantując ochronę przez nieuprawnionymi i opartymi jedynie interesie ekonomicznym zachowaniami klubów.

BIBLIOGRAFIA:

1. *Na czym polegają transfery w piłce nożnej?*, <http://xn--opicenonej-c0b41e.pl/2015/09/03/na-czym-polegaja-transfery-w-pilce-noznej/> (dostęp: 20.04.2018).
2. *Ustawa z dnia 23.04.1964 r. Kodeks cywilny (Dz.U. z 1964 r. Nr 16, poz. 9 ze zm.)*.
3. *M. Serwach, Pełnoletność w prawie polskim, [w:] Kodeks cywilny. Komentarz. Część ogólna, red. M. Pyziak-Szafnicka, P. Księżak, Warszawa 2014.*
4. *M. Jaworski, Historia polskich transferów – wprowadzenie*, <http://transfery.info/44325,historia-polskich-transferow-wprowadzenie> (dostęp: 22.04.2018).
5. *L. Mitrus. Swoboda przemieszczania się pracowników po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej, Warszawa 2003.*
6. *Wyrok Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości z dnia 15.12.1995 r., sprawa C-415/93.*
7. *A. Mikołajczyk, Rynek transferowy w piłce nożnej. Doświadczenia europejskie, "Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość" t. 8 (2011).*
8. *S. Fundowicz, Prawo sportowe, Warszawa 2013.*
9. *Uchwała nr VIII/124 z dnia 14.07.2015 r. Zarządu Polskiego Związku Piłki Nożnej w sprawie statusu zawodników oraz zasad zmian przynależności klubowej.*
10. *Uchwała nr III/54 z dnia 27.03.2015 r. Zarządu Polskiego Związku Piłki Nożnej – Minimalne Wymagania dla standardowych kontraktów zawodników w sektorze zawodowej piłki nożnej.*
11. *Status zawodników niepełnoletnich* [<https://pzp.info.pl/status-zawodnikow-niepelnoletnich/>] (dostęp: 15.04.2018).
12. *J. Wiewióra, Zmiana klubu przez zawodnika niepełnoletniego – amatora nie wyklucza zawarcia odpłatnej umowy transferowej* [<http://ppn.tomczak.pl/wiedza/2015/06/18/zmiana-klubu-przez-zawodnika-niepelnoletniego-%E2%80%93-amatora-nie-wyklucza-zawarcia-odplatnej-umowy-transferowej/>] (dostęp: 28.04.2018).

ВПЛИВ ЗВИЧАЄВОГО ПРАВА НА СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Сучасний розвиток демократичної Української держави передбачає стабільне та ефективне функціонування правової системи, яка є комплексом взаємозалежних і узгоджених юридичних засобів, призначених для регулювання суспільних відносин, а також вагомим інструментом реалізації функцій законодавчої влади. У зв'язку з цим зростає роль наукових досліджень з історії правової системи України, які дають змогу об'єктивно вивчити й узагальнити закономірності виникнення та розвитку важливих складових правової системи (правові норми, правові принципи, правосвідомість, законодавство, правові відносини та ін.). На підставі наукових результатів цих досліджень необхідно запропонувати раціональні рекомендації і пропозиції, які будуть важливі для української юридичної науки і практики сучасного державного будівництва.

Значні знання про становлення і розвиток правової системи України надає Історія держави і права України, яка, зокрема, досліджує процеси становлення і розвитку правової системи на українських землях від найдавніших часів і до сьогодні. Це передбачає об'єктивний історико-правовий аналіз всіх правових (юридичних) явищ, які існують у державі (правові норми, правові принципи, правосвідомість, законодавство, правові відносини та ін.).

Важливе місце в історії становлення та розвитку правової системи в Україні займало і займає українське звичаєве право, яке пройшло тривалий і складний шлях розвитку. Зародження права на території сучасної України розпочалося з виникненням норм-звичаїв правового змісту. До виникнення звичаїв авторитетною формою впливу на світогляд людей були міфи, які формували моделі бажаної або небажаної поведінки у відносинах з відповідними правилами. Міфи характерні для первісних людей, що перебували на стадії до раціонального мислення. На початках суспільного життя міфи налаштовували людину на те, щоб підтримувати встановлений богами у природі та суспільстві порядок. З розвитком мислення людини й суспільства в цілому та у зв'язку із зародженням державності на зміну міфам приходять звичаї (з лат. *mos* – звичай, *svesco* – звичка, *mores maiorum* – звичка предків), що формувалися під впливом природних, історичних, культурних та інших чинників і регулювали майнові, владні, виробничі, розподільні й інші соціальні відносини. Звичаї належить розглядати як свідомі правила поведінки, що склалися історично у результаті їхнього застосування упродовж тривалого часу та передавалися від покоління до покоління [11, 568]. Звичай був основною

формою соціального регулювання поведінки членів громади за родового ладу. За своєю природою звичай був консервативним і закріплював лише те, що склалося у результаті тривалої суспільної практики, відображаючи моральні, духовні цінності народу [11, 568]. Ознаками звичаю були: стереотипність, публічність, стихійність виникнення і поширення, давність, безперервність, загальний характер, обов'язковість, визначеність, доцільність, територія застосування тощо. Творцями звичаїв на українських землях були українці, які з найдавніших часів цінували і цінують до сьогодні особисту свободу, справедливість та право діяти відповідно до своєї совісті і здорового глузду, живуть у любові до ближнього. Упродовж усієї своєї історії українці виробили демократичний світогляд та особливу політико-правову свідомість, яка відображає прагнення до упорядкованості, справедливості і демократичності у відносинах між людьми. Про щирість, доброзичливість, миролюбність, працьовитість, гуманність та інші характерні риси українців можна дізнатися з етнографічних описів українських і зарубіжних дослідників, правових пам'яток [5, 7]. За багатовікову історію українського державотворення у житті українського народу формувалися певні звички і традиції, поняття про справедливість, рівність, природне право, правила поведінки у повсякденному житті. Групи, а потім і спільноти людей усвідомлювали необхідність регулювання тих чи інших суспільних відносин, дотримувалися їх упродовж тривалого часу самостійно або під впливом громадської думки [9, 25]. Проте такі традиції і звички, встановлені порядки і обряди ще не були нормами звичаєвого права. Як відомо, характерною ознакою правової норми є загальнообов'язковість правил поведінки, встановлених або санкціонованих державою. Для того, щоб традиція чи звичай, усталений порядок або звичка перетворилися у правову норму, необхідно, щоб вони застосовувалися упродовж кількох століть, пройшли випробування кількох поколінь, були визнані офіційно, тобто санкціоновані державною владою [9, 26]. Санкціонування звичаїв українського народу здійснювалося різними способами. В Україні діяли три відомі в науці способи перетворення звичаю в правову норму: 1) мовчазна згода держави на застосування правових звичаїв; 2) фактичний розгляд справ у суді на основі норм звичаєвого права; 3) закріплення правових звичаїв у нормативних актах (письмових джерелах) [8,16]. Найпростіший спосіб полягав у тому, що держава не забороняла їх застосування.

З утворенням ранньої української держави – Київської Русі звичай трансформувався у правовий звичай. Він був першим джерелом права, що регулював відносини у Київській Русі, дотримання якого забезпечувалося державою. Правовий звичай сформувався на основі звичаю як специфічного виду соціальних норм. Проте не кожний звичай ставав правовим, а тільки той, який відповідав інтересам певної частини суспільства, містив авторитетні способи врегулювання суспільних відносин [4]. За це правовий звичай визнавався і санкціонувався державою, яка надавала йому статус норми права. Правовий звичай мав регулятивний характер, який стосувався майнових,

владних, виробничих, розподільних та інших соціальних відносин, офіційно визнаний або санкціонований державною.

Як відомо, сукупність правових звичаїв становить звичаєве право. На перших етапах свого становлення в усній формі правовий звичай називали «старина», «правда». Поступово правовий звичай перетворювався у норму звичаєвого права і трактувався як «норов», «покон», «закон». Звичаєве право було основним джерелом «Закону Руського», який, очевидно, було укладено у IX – на початку X ст. [6, 70]. Українське звичаєве право сягає своїм корінням правових звичаїв Київської Русі, основу частину яких було систематизовано і записано у Руській Правді та інших актах князівського законодавства. Проявами звичаєвого права в Київській Русі були, наприклад, такі дії як посадження князя на стіл, рукобиття на знак укладення договору купівлі-продажу, акти здійснення судочинства тощо.

Українське звичаєве право зберігало свою силу і застосовувалося у Галицько-Волинській державі, на українських землях у складі Польського Королівства, Великого князівства Литовського, а відтак Речі Посполитої.

Особливого значення норми українського звичаєвого права набули у Запорізькій Січі, яка була центром відродження української держави та формування значної кількості нових звичаїв, що перетворилися згодом у правові норми. Сукупність козацьких правових звичаїв сформувавши козацьке право. Звичаєве право запорізьких козаків можна вважати сукупністю правових звичаїв, які діяли на території Запорізьких вольностей у XVI–XVIII ст., мали нормативний характер, обумовлювалися конкретно-історичними умовами існування козацького суспільства [3, 8]. При цьому терміни «звичаєве право запорізьких козаків», «правові звичаї запорізьких козаків», «козацьке право» на думку І. М. Грозовського, є синонімами. Звичаєве право запорізьких козаків не знало писаних джерел. У Запорізькій Січі вищою судовою інстанцією був кошовий суд, який свої рішення приймав на основі звичаєвого права і «здорового глузду».

Українське звичаєве право було одним з джерел кодифікації права Гетьманщини у XVIII ст. Його також застосовували для регулювання цивільних правовідносин у Гетьманщині в галузі шлюбно-сімейного і спадкового права. Виявом досконалості, авторитету українського звичаєвого права було формування на його основі копних (громадських) судів на українських землях (XIV–XVIII ст.) [1]. Тривалий час копні суди діяли з мовчазної згоди польсько-литовської влади і лише у XVI ст. були санкціоновані державою в законодавчому порядку. З цього приводу видатний український історик права А.П. Ткач правильно стверджував, що «копні суди – один із яскравих принципів діяння усіх трьох форм перетворення звичаю у правову норму: незаперечення з боку держави, фактичний розгляд справ в суді на підставі норм звичаєвого права, нарешті, фіксування існуючого звичаю в законі» [9, 26].

З поширенням на українській землі російського законодавства, наприкінці XVIII ст. деякі норми українського звичаєвого права збереглися у Збірнику місцевих законів для Полтавської та Чернігівської губерній, що містилися у Зводі Законів Російської імперії. За Статутом цивільного судочинства 1864 р.

допускалося використання звичаєвого права для врегулювання спадкових, сімейних та земельних відносин щодо яких не було відповідного законодавчого регулювання. Обмеження застосування норм українського звичаєвого права допускалося на українських землях у складі Австрії, а відтак Австро-Угорщини. В період відродження національної державності (УНР за Центральної Ради, Української держави за гетьмана Павла Скоропадського, УНР за Директорії і ЗУНР) окремі норми земельного, шлюбно-сімейного та спадкового права свідомо відтворювали норми звичаєвого права, які вважалися такими, що найбільше втілювали риси національного права [7, 18]. До ХХ ст. українське право було правом звичаєвим, оскільки не було органів національної законотворчості. Втрата української державності в 20-роках ХХ ст. змусила повернутися до думки, що українське право й надалі існувало у формі звичаю, у свідомості наступних поколінь [2, 80].

Радянська правова доктрина заперечувала можливість застосування звичаєвого права як джерела правового регулювання суспільних відносин, допускаючи його застосування лише у міжнародному праві [10].

У сучасних умовах звичаєве право знову набуває все більшого значення у правовій системі України. На сьогодні в Україні правовий звичай є додатковим формально-юридичним джерелом права, що застосовується у випадках: прогалини у позитивному праві за умови «мовчазної згоди» влади; відсилання закону до звичаю; прийняття на підставі звичаю судового чи адміністративного рішення. За сферою застосування звичаї поділяються на звичаї ділового обороту; звичаї міжнародної торгівлі; норми звичаєвого права; судовий звичай. Серед чинних нормативно-правових актів України найбільше норм, присвячених правовому звичаю як джерелу права, містить Цивільний кодекс України. Правовим звичаєм Цивільний кодекс визнає правило поведінки, яке не встановлене актами цивільного законодавства, але є усталеним у певній сфері цивільних відносин (ч. 1 ст. 7 ЦК).

У відповідних нормах Цивільний кодекс України загальне поняття звичаю виявляється в його різновидах (звичаї національних меншин, ст. 28; місцеві звичаї, ч. 1 ст. 333) і трансформується в юридичні формулювання, які регулюють певні види цивільних відносин. Так, у ст. 673 Цивільному кодексі України встановлено, що у разі відсутності в договорі купівлі-продажу умов щодо якості товару продавець зобов'язаний передати покупцеві товар, придатний для мети, з якою товар такого роду звичайно використовується. Приблизно так само звичаї ділового обороту знайшли своє втілення і в окремих нормах Господарського кодексу України [4].

Таким чином, українське звичаєве право є важливою національною цінністю і надбанням, частиною української духовної культури, яке мало значний вплив на становлення і розвиток правової системи України. Звичаєве право було основою становлення українського права, яке є одним з важливих показників ідентичності української нації, яка історично сформувалась і понад 1000 років безперервно проживає на власній етнічній території. Його вивчення дає змогу розкрити правову культуру українського народу. Українське право є важливою національною культурною цінністю, у якому відображено його сутність: справедливість, чесність, свободолюбство, працьовитість, прагнення

до упорядкованості і демократичності у відносинах між людьми. Тому вивчення історії українського права, правової системи України сприяє усвідомленню тих духовних цінностей, на яких ґрунтується національна свідомість українського народу, а також дає можливість більш поглиблено сформулювати уявлення про рівень його правосвідомості. Сьогодні важливо констатувати, що упродовж століть українське право безперервно розвивалося, не втрачаючи зв'язків зі своїми витокami. Воно живилося джерелами права, успадкованими з часів Київської Русі, що оновлювалися і збагачувалися з кожним століттям. Насамперед, це норми українського звичаєвого права, договори і статути київських князів, Руська Правда, грамоти галицько-волинських князів, «козацьке право», універсали гетьманів України XVII–XVIII ст., Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р., Суд і розправа в правах малоросійських 1750 р., Зібрання малоросійських прав 1807 р., конституційні проекти П. Орлика, М. Драгоманова, М. Грушевського, О. Ейхельмана, С. Дністрянського та ін., універсали Центральної ради, законодавство ЗУНР тощо. Упродовж всього свого існування український народ плекав прагнення до свободи, незалежності й одночасно поваги до індивідуалізму і втілював їх у праві, яке набувало таких форм як закон, правовий звичай, нормативно-правовий договір, судовий прецедент, правова доктрина. При цьому пріоритет закону, верховенство права поступово зростали, що свідчить про формування українського права у контексті континентально-європейського.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бедрій М. М. *Копні суди на українських землях у XIV–XVIII ст.: історико-правове дослідження: моногр.* / М. М. Бедрій. – Л. : Галицький друкар, 2014. – 264 с.
2. Бедрій М. М. *Звичаєве право та правова традиція українського народу: окремі аспекти співвідношення // Західні і східні традиції та впливи в історії права, держави і юридичної думки: матеріали XXXVIII Міжнародної історико-правової конференції, 1-9 червня 2018 р., м. Вінниця / ред. колегія: І. Б. Усенко (голова), Є.В. Ромінський (відп. секр.), А. Ю. Іванова, В. Є. Кириченко, Н. М. Крестовська, О.О.Малишев, І. В. Музика, О. Н. Ярмиш. Київ – Херсон: Олді-плюс, 2018. – С. 77-81.*
3. Грозовський І. М. *Право Нової Січі (1734–1775 рр.)* / І. М. Грозовський. – Х.: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. – 108 с.
4. *Звичаєве право [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Звичаєве_право.*
5. *Історія українського права : посібник* / І. А. Безклубий, І. С. Гриценко, О. О. Шевченко та ін. – К. : Грамота, 2010. – 336 с.
6. Кудін С. В. *Форми існування кримінального права України у X – першій половині XVII ст. // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2002. – № 4. – С. 70-75.*
7. *Правовий звичай як джерело українського права IX–XIX ст.* / за ред. І. Б. Усенка. – К., 2006. – 279 с.

8. Скакун О. Ф. *Правова система України на правовій карті світу. Доповідь №1.* – Харків: «Еспада», 2004. – 96 с.
9. Ткач А.П. *Історія кодифікації дореволюційного права України / А.П. Ткач.* – К., 1968. – 170 с.
10. Толкачова Н.Є. *Правовий звичай, узвичаєність, звичай ділового обороту – форми права сучасної України: проблеми застосування / Н. Є. Толкачова // Соціологія права. – 2011 . – № 2. – Режим доступ: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/soc_gum/socpr/2011_2/Tolkachova.pdf*
11. Усенко І. Б. *Звичай / І. Б. Усенко // Юридична Енциклопедія : в 6 т. / редкол. Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1999. – Т. 2: Д–Й. – 744 с.*

УДК 340.5

Kamila Bubelova

JUDr., Ph.D., Palacky University Olomouc

INFLUENCE OF ROMAN LAW ON SYSTEM OF UKRAINIAN LAW

The complexity of the law-making process determines the applicability of the place of Roman law in the Ukrainian legal system. Roman law is one of the principles of modern European civilization. Willingness of the nation to integrate into European space depends on how significant will be the impact of its ideas in Ukraine.

The influence of Roman law on the European countries, particularly on Ukraine, scientists called the reception. The reception of Roman private law began in the XI-XII centuries and covered almost the whole Europe. It is called the direct reception of Roman law. In addition, there is also an intermediary (derivative) reception, which adopts Roman legal ideas and decisions not directly from the original sources, but through the systems of law, where the reception took place earlier. An intermediary reception is typical for former European colonies and countries which have been elude general trends in the development of European legislation [1, 12]. In Ukraine case, we are talking about the primary reception, as a result of the historical experience of spreading the norms and traditions of Roman law in its territories at different times.

In ancient times, when Ukraine existed for several centuries as an independent nation (Kievan Rus'), its culture was orientated to Eastern European civilization. The adoption of Christianity opened the door for Byzantine culture, which was experienced in the X-XI centuries a new Renaissance. It determined the domination of the reception of Roman law by the Byzantine type. In the XII-XVI centuries there were such historical conditions in which Ukraine approached Western European civilization. However, the Tatar invasion cut off Ukraine from all over the cultural Europe for many centuries. It should be noted that for Ukraine this period was not as prolonged as for the Moscow principality, because it became a part of the Grand

Duchy of Lithuania later, and before that much of its part maintained contacts with Europe through the Galician-Volyn' principality.

The memorial of Rus law "Ruska Pravda" is similar to the principles of Roman private law in its Byzantine interpretation. For instance, article XXI of the "Ruska Pravda" tells: "If the creancor will demand his money from the debtor, who denies it, the creancor calls the witnesses. If they swear in the fairness of his claims, person who gave the loan takes his money and gets three hryvnias in addition " [2, 88]. Afterwards, the Lithuanian Statute of 1566, with its structure and many principles, is similar to Digest and Justinian's Code. Even more influence of Roman law was affected on the Statute of 1588, which regulated the private ownership of land in detail.

Ukraine kept some autonomy in the formation of law until it joins to Russia. In the XVIII century there were used Lithuanian statutes, Roman and German sources, Polish law, customary law of Ukraine and judicial practice during completing the "Rights Russian People litigate for". The influence of the Roman private law on the content of "Rights ..." was obvious. It appeared in the chapter about possession, right of property and servitudes, in the legal regime of movable and immovable things, direct and derivative ways of acquiring property, in protecting rights of property by replevin, in the principles of contract law, etc. In 1743, the committee proposed a bill that Kingdom government did not agree, so the law was not adopted. There was bigger influence on the ideas and decisions of Roman private law in the "Assemblage of Russian people Rights" in 1807.

After the October coup in 1917 in Russia, all legal decisions were determined by the Soviet doctrine. The first years of Soviet power are characterized by the destruction of the existing system of property relations and the refusal of private ownership. Direct reception of Roman private law was under taboo. So, there was the possibility of using an intermediary reception through the European civil codes in the form of model legislative decisions. However, this opportunity was quickly abolished.

In spite of all this, some principles and ideas of the partial, derivative and hidden reception of Roman private law are observed during the first (Civil Code of the Ukrainian SSR in 1922) and the second (Civil Code of the Ukrainian SSR, 1963) codification of Ukrainian Soviet civil law.

In the early 90's there is a progressive attitude change of native civilians to Roman law - from negative to positive. New publications dedicated to other systems of property rights, new approaches to the assessment of property relations started to appear.

Along with the proclamation of Ukraine's independence, arose the question about the formation of its own national legal system, which should be based on fundamentally new principles. Ukraine gradually integrates into the European community as its full member, at the same time preserving the property of the past, building its own democratic legal state and maintaining good-neighborly relations with the formers of the Soviet Union. In its own numerous legal acts Ukraine returns to next humanistic values as the legal providing of the sovereignty of a person, the establishment of guarantees of human rights, equalization of the legal status of the individual and the nation, the creation of

circumstances which person can freely dispose of his rights, except in cases provided by law. There is a particulate, not latent reception of Roman private law. It is shown in the recognition and expansion of private property rights, the expansion of the rights of parties in contractual relations, the demonstration of their private initiative, free discretion during concluding contracts, etc. [3, 153].

Nowadays the influence of Roman law in national systems may appear, especially in the following areas: influence on the philosophy of law; influence on legal consciousness; influence on the formation of justice; influence on the formation of a legal culture of the attorney (especially in the private law) [1, 97]. Ukrainian law reflects all these trends at the beginning of the XXI century.

At the end of XX century it was recognized the influence of Roman law on the philosophy of law, which began in the last years of the century. Roman law begins to attract the attention of researchers more and more. Approaches in the private (civil) law change as a result of the expansion of the methodological base. It was created a Ukrainian Civil Code, which is fairly sized up as the Code of Private Law. There are slow changes in citizens' sense of justice. Roman law realized significance for the formation of a general lawyer's culture. Roman private law is a compulsory discipline in almost all solid higher education institutions of Ukraine, in some of them there are also special courses dedicated to certain aspects of Roman law; its reception, influence on certain branches of legislation, etc.

The analysis of the principles of the modern civil law in Ukraine which is connected with representation helps us to conclude that the regulation of this institution is a appreciable reception of Roman private law. The impact of this legal system was felt directly and through the law (legislation) of Germany and France. This was reflected by forming a concept of representation in the civil law of Ukraine in general context of the development of Soviet civilization, and then in the process of forming its own civilised doctrine.

Consequently, we can note the significant influence of Roman private law and define it as a particulate and derivative reception in the form of borrowing legislative decisions of other countries, assessing the general tendency of the development of the Ukrainian law. It is called particulate because only part of ideas and decisions are perceived. It is called derivative, because the perception of Roman law does not come directly from the primary sources, but through other systems of law, where these primary sources have already been interpreted in accordance with local needs. Roman law in Ukraine has a great future, and not only as a civil law.

BIBLIOGRAFIA:

1. *Roman Law and European Legal Culture / Edited by: Antoni Dębiński, Maciej Jońca. Lublin, 2008. 125 p.*
2. *Boyko I.Y. The influence of Roman private law in the development of legal regulation of civil relations in Ukraine // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2013. №2. С. 87-96.*
3. *Kharytonov E.O., Kharytonova O.I. Reception of Law and Law Adaptation as Forms of Interaction of Legal Systems // Young Scientist. 2015. № 12.1. pp. 151-154.*

Вівчаренко О. А.

*д. ю. н., доктор права УВУ в Мюнхені,
доцент кафедри трудового, екологічного та аграрного права,
заступник директора Навчально-наукового Юридичного інституту
ДВНЗ “Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника”*

ПЕРЕДУМОВИ ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Кінець XIX – початок XX ст. характеризується новим політичним пошвавленням, яке охопило українські землі у складі Російської та Австро-Угорської імперії, новим спалахом національної свідомості, активності, патріотизму [1, 172].

Наступним періодом національного пробудження, активізації національно-визвольної та соціальної боротьби багатьох народів світу, який завершився грандіозними вибухами – революції, насамперед у Європі. В Україні виникають нелегальні політичні партії та організації, зокрема, Революційна українська партія (РУП), Українська соціалістична партія (УСП), Товариство українських поступовців (ТУП) на чолі з М. Грушевським та ін.

Великий поштовх розвитку українського національного руху дала революція 1905-1907 р.р. у Росії. В цей період було дозволено видавати україномовну літературу, утворювати українські культурні союзи, установи. З'явилися українські видавництва, культурно-просвітницькі товариства («Просвіта»), музичні та театральні колективи. Все це було потрібне для підвищення освітнього та культурного рівня українців, у яких чужинці-колонізатори віками витравлювали людську і національну гідність та свідомість.

Після революції у Росії вперше був утворений і почав працювати представницький орган та зразок західноєвропейського парламенту- Державна дума, в якій сформувалася українська фракція депутатів: у 1906 р. вона налічувала 40 членів, у 1907 р. – 47. Українські депутати почали домагатися національної автономії України [2, 152].

Однак після поразки першої російської революції знову почались репресії проти українського національного руху. Вкрай вороже ставились до нього не тільки офіційні урядові кола та праві, реакційні партії і сили, а й російські ліберали, які на словах ніби захищали «іногородців», але насправді вважали будь-який національний рух, прояви національної свідомості, окремішності небезпечними для цілісності держави [3, 112].

Важливою переломною подією в історії України стала Перша Світова війна, в ході якої у воюючих країнах загострилися чисельні економічні, політичні та національні суперечності. Поділена між державами двох воюючих блоків, Україна вже у перші роки війни (зокрема, її західні землі) зазнала великих руйнувань. Близько 3 млн. українців воювали у складі російської армії, 250 тис. – у складі Австро-Угорської [4, 5].

І в Австро-Угорщині, і в Росії в роки війни розгорнувся наступ на все українське. «Кінець українству», – таке було гасло російської адміністрації. Закривали всі українські видання, заарештовували і засиляли багатьох політичних діячів, письменників, інтелігентів, припинялась діяльність політичних партій і організацій, всяких товариств. На український національний рух йшов наступ, на нього зводили клеми, його принижували, над ним знущалися. Не цуралися цього і високі урядові чиновники. Так, на початку 1915 р. міністр закордонних справ Росії Сазонов заявив з думської трибуни, що український рух у Росії є зрадницьким, штучним, організованим за німецькі гроші.

Аналогічну політику російська влада проводила і в захопленій восени 1914 р. Галичині. Російська адміністрація на чолі з графом О. Бобринським закрила всі українські видавництва, школи, просвітницькі, культурні, театральні, наукові товариства, народні кооперативи та ін. Тут теж почалися переслідування українських політичних діячів, інтелігенції, священників, арешти, репресії, масові депортації у Росію, насильницьке насадження російського православ'я тощо [5, 214].

Після тривалих років кривавих змагань воюючі сторони були знесилені. У Німеччині, Австро-Угорщині та Росії наприкінці війни склалася революційна ситуація. Найгостріше вона проявилась у Росії. Прогниле наскрізь антидемократичне за суттю самодержавство не витримало ударів революційної хвилі збідованого 31 місяцями війни народу. В лютому 1917 р. у країні вибухнула революція. 25 лютого у Петрограді розпочалися вибори до рад, у цей же день фактично припинила існування ІV Дума. 27 лютого були створені Тимчасовий комітет Державної думи і Петроградська рада робітничих і солдатських депутатів. Тимчасовий комітет один з нащадків старовинного українського роду М. Родзянко, який довго умовляв, але так і це умовив царя проголосити Конституцію.

1 березня Петроградська рада видала Наказ №1, який поклав початок революціонуванню і демократизації армії. 2 березня в результаті переговорів представників Тимчасового комітету і Петроградської ради, в якій більшість мали меншовики та есери, утворено тимчасовий центральний орган державної влади й управління Росії – Тимчасовий уряд на чолі з князем Г. Львовим. У партійному аспекті в уряді вирішальну роль відігравали російські праві – кадети та октябристи.

Цар Микола ІІ, навіть не доїхавши до столиці з фронту, у Пскові 2 березня зрікся престолу. Його молодший брат Михайло Олександрович теж відмовився стати царем. Одна з найжорстокіших тираній, тюрм народів впала.

Що ж у цей час діялось в Україні? Соціально-економічна і політична ситуація вкрай напруженою і складною. Робітничий клас, сконцентрований переважно у великих промислових центрах, був недостатньо свідомий і організований до того ж цей ослаблений військовими мобілізаціями. Робітники терпіли нещадний соціальний визиск та національний гніт, значна їх частина зазнала русифікації. Впродовж століть царська влада всіма доступними засобами вбивала в українцях будь-які національні почуття, національну гідність, свідомість. Іншими методами, але в руслі однорідного кінцевого результату діяли й більшовики, мало цікавлячись розв'язанням національних проблем у країні, вважаючи Україну невід'ємною

частиною Росії. Селяни, малоземельні й безземельні, домагалися землі. На селі загострювались протиріччя між біднотою і заможними верствами. Всі, однак, хотіли миру, спокою, поліпшення життя, ліквідації соціального гніту, безправ'я, несправедливості.

Ускладнював ситуацію в Україні ще один фактор – війна. Через усю Волинську губернію пролягла лінія Південного-Західного фронту, а його тилом вважались Київська, Подільська, Полтавська, Харківська і частина Чернігівської губерній, Херсонська, Катеринославська, Таврійська і Бесарабська губернії були найближчим тилом Румунського фронту. Галичина, Буковина, Холмщина, західна Волинь увесь час переходили з рук у руки воюючих держав. Тобто вся без винятку територія України знаходилась у прифронтовій смузі або у районі безпосередніх військових дій. На весні 1917 р. на Південно-Західному і Румунському фронтах було зосереджено 4,2 млн. солдат і офіцерів. Значну їх кількість становили українці [6, 6].

Зазначимо, що тривалий час бурхливий розвиток революційного процесу в Україні зображався радянськими дослідниками переважно як наслідок робітничого руху під керівництвом більшовиків. Але це насправді не відповідає дійсності. Більшовиків для цього було надто мало, а по селах їх майже не було. Проте революційний рух серйозно охопив і українське село. Як засвідчують сучасні, значно об'єктивніші дослідники, очолювала у той час революційні сили здебільшого українська інтелігенція, об'єднана не лише у названих партіях, а й у різних товариствах (наукове, технічно-аграрне, педагогічне). Українському національному союзу, Союзу міст, кооперативних, селянських, студентських, військових, релігійних громадах, та свідомі, активні робітники, селяни та ін. [7, 8].

Все це зумовило особливості революційного процесу в містах і селах України, який був позначених воєнним часом.

Отже, в умовах великих соціально-політичних катаклізмів, коли вирішувалися долі та шляхи історичного розвитку багатьох народів світу, почалася третя (після попередніх двох – княжої та козацької) доба становлення української державності. Історичні події, що відбувалися, надали Україні великий шанс після багатьох століть перебування у складі чужих держав визволитися з-під гніту й неволі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Шевченко О.О. *Історія держави і права України*. К., 1996. с.172.
2. Кульчицький В.С., Настюк М.І., Тищик Б.Й. *Історія держави і права України*. Львів, 1996, с.152.
3. Когутяк М. *Галичина: сторінки історії*. – Івано-Франківськ, 1993, с.112.
4. Тищик Б.Й., Вівчаренко О.А. *Українська народна республіка. (1917-1920)*. – Коломия, 1994, с.5.
5. Зайцев Ю. *Історія України*. Львів, 1996, с.214.
6. Мироненко О.М. *Світоч української державності*. – К., 1995, С. 6 .
7. Мироненко О.М. *Світоч української державності*. – К., 1995, С. 8.

ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ У 1990 – 2010-Х РОКАХ: ІСТОРІЯ І ПЕРСПЕКТИВИ

Упродовж періоду становлення новітньої державності України її зовнішня політика пройшла складний шлях розвитку, дослідження проміжних результатів якого в сучасних умовах загроз державній безпеці України, трансформацій системи міжнародних відносин набуває виняткової актуальності. Фундаментальне значення має аналіз чинної нормативно-правової бази формування та реалізації зовнішньої політики України. Ідеться насамперед про давно назрілу необхідність прийняття окремого Закону України “Про основи зовнішньої політики України” і Стратегії зовнішньої політики України.

Першим нормативним актом України з питань зовнішньої політики стала Постанова Верховної Ради України від 2 липня 1993 р. “Про Основні напрями зовнішньої політики України” [1] . Насамперед в документі узагальнено й абстрактно визначено стратегічну мету зовнішньої політики України – необхідність “пошуків нею свого місця в сучасному складному, різноманітному і суперечливому світі”. “Слабкими сторонами” документа вважаємо: 1) надто амбітну мету і завдання зовнішньої політики в частині формування «впливової світової держави», незалежності від світових центрів впливу, що не відповідало реаліям; 2) недостатньо конкретне бачення місця України в системі міжнародних відносин; 3) відсутність представлення ресурсів і можливостей впливу України на найближче зарубіжжя; 4) надмірний пацифізм, який не враховував реальних та потенційних загроз безпеці держави, в тому числі від Росії; 5) констатація позаблоковості і відсутність прагнення до здобуття членства в НАТО. Парадоксально, але ця постанова досі залишається найбільш повним і змістовним нормативним актом щодо зовнішньої політики України.

Серед наступних актів варто згадати Закон “Про основи національної безпеки України” від 19 червня 2003 року [2]. Серед пріоритетів національної безпеки визначено інтеграцію України в європейський політичний, економічний і правовий простір з метою набуття членства в ЄС і НАТО. Закон містив чимало стратегічної інформації про завдання та організаційні аспекти зовнішньої політики України, але вона мала узагальнений характер.

Належної фіксації основних засад і стратегії зовнішньої політики України у наступні періоди трансформацій владно-політичної системи держави так і не відбулося. У період “помаранчевої влади” постмайданні надії щодо виходу міжнародних можливостей України на новий рівень не справдилися. Внутрішньополітична боротьба нівелювала можливості системної нормотворчої роботи над вдосконаленням законодавства про зовнішню

політику. Натомість владна команда президента В. Януковича спромоглася розробити і прийняти перший в історії незалежної України закон про зовнішню політику [3] . Однак загальна недолугість, суперечливість і непослідовність зовнішньої політики держави періоду 2010 – поч. 2014 рр. проявилася у цьому законі. Сама його назва засвідчує спрощений підхід і декларативність. З 14 статей закону лише в чотирьох ідеться про зовнішню політику. Він не лише не вирішив проблеми формування основ законодавства про зовнішню політику України, але й примітивізував наявні напрацювання. Тому дивним виглядають намагання чинної влади вносити точкові зміни до його тексту.

Серед чинного законодавства відзначимо новий закон “Про національну безпеку України” від 21 червня 2018 року. Серед новел передбачено прийняття Стратегії національної безпеки України (ч. 2 ст. 26), яка в тому числі повинна визначати основні напрями її зовнішньої політики [4] . Однак перспектива прийняття такого акту не зменшує необхідність прийняття окремого закону “Про основи зовнішньої політики України” і Стратегії зовнішньої політики.

Розробка оновленого законодавства про зовнішню політику України знайшла позитивні відгуки в колах народних депутатів та експертів. Реальні кроки у цьому напрямі розпочалися з травня 2017 року після позитивного рішення парламентського комітету у закордонних справах. Аналогічну пропозицію про розробку Закону “Про засади зовнішньої політики України” висловлено 24 травня 2017 року у рекомендаціях парламентських слухань. Однак вона досі не реалізована. Робота недержавних установ продуктивніша. Відзначимо напрацювання експертів Інституту суспільно-економічних досліджень [5]. Однак вони теж залишаються на рівні загальних рекомендацій.

Окреслимо власне бачення орієнтовної структури майбутнього Закону України “Про основи зовнішньої політики України”¹. На початку – преамбула, яка б коротко характеризувала здобутки України на міжнародній арені і трансформації системи міжнародних відносин, мету зовнішньої політики і розвитку держави загалом. Як мету можна сформулювати досягнення статусу провідної держави (регіонального лідера) в регіоні Центрально-Східної Європи.

У розділі I доцільно викласти перелік пріоритетних інтересів України за кордоном, принципів і відповідного комплексу завдань її зовнішньої політики.

Розділ II варто присвятити визначенню головних напрямів, пріоритетів і функцій зовнішньої політики України. Пріоритети на міждержавному рівні – стратегічні відносини з США, ФРН, Канадою, Великою Британією, Литвою і Польщею. Вони є основними партнерами України під час військового конфлікту на Донбасі. До другого рівня країн-партнерів належать інші члени НАТО та ЄС. Виділимо важливість розвитку співпраці з державами Балто-Чорноморського басейну. У силу відомих обставин відносини з Росією в системі зовнішньої політики України посідають уже далеко не провідні позиції, але все ж зберігають вагомим економічне значення. Звичайно відносини із цими

---

¹ Розширений варіант статті див. в журналі “Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія “Юриспруденція» (2018, № 3, с. 4-7) і на сайті Центру стратегічної аналітики та міжнародних студій ТНЕУ (www.facebook.com/center.tneu).

державами не повинні вичерпувати міжнародної активності України. Фіксація поглибленої участі України в європейському регіональному співробітництві повинна передбачати розвиток відносин з такими організаціями, як ОБСЄ, Рада Європи, Організація Чорноморського економічного співробітництва, ГУАМ тощо. Не викликає сумнівів фіксація поглибленої співпраці України з ЄС і НАТО з прагненням до членства. Важливим залишається членство в ООН. У розділі III варто передбачити шляхи удосконалення механізмів зовнішньої політики (фінансовий, правовий, кадровий тощо аспекти).

У новому законі потрібно зафіксувати запровадження Стратегії зовнішньої політики України. Майбутній закон повинен стати загальним дороговказом для формування і реалізації зовнішньої політики України на довгострокову перспективу, а Стратегія – програмою реалізації її завдань на коротко- і середньострокову перспективу.

Результати проведеного дослідження свідчать про незадовільний стан законодавчого забезпечення зовнішньої політики України. Пропоновані до розробки і якнайшвидшого прийняття Закон України “Про основи зовнішньої політики України” та Стратегія зовнішньої політики України як базовий спеціальний законодавчий акт і доповнюючий та конкретизуючий підзаконний акт мають виключне значення для врегулювання вказаної сфери діяльності нашої держави на міжнародній арені і загалом давно назріли. Їх прийняття забезпечить завершеність процесу формування правових та концептуально-організаційних основ зовнішньої політики України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Постанова Верховної Ради України “Про Основні напрями зовнішньої політики України” № 3360-12 від 02 липня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. 1993. № 37. Ст. 379.
2. Закон України “Про основи національної безпеки України” № 964-IV від 19 червня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 39. Ст. 351.
3. Закон України “Про засади внутрішньої і зовнішньої політики” № 2411-VI від 1 липня 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. 2010. № 40. Ст. 527.
4. Закон України “Про національну безпеку України” № 2469-VIII від 21 червня 2018 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2469-19/page> (дата звернення: 26.07.2018).
5. Штекель М. Рекомендації до стратегії зовнішньої політики України писали з нуля. Радіо Свобода. 23 червня 2017 року. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28575748.html> (дата звернення: 07.08.2018).

ПРАВОВА СИСТЕМА ДЕРЖАВИ-МІСТА ВАТИКАН

Для того щоб повно розкрити правову систему Держави-міста Ватикан, необхідно надати визначення що ж таке правова система? П.М. Рабінович зазначає, що правова система є системою всіх юридичних явищ, які існують у певній державі або у групі однотипних держав (сукупність загальнообов'язкових принципів, правил і норм поведінки, встановлених або санкціонованих державою).

Більшість науковців відносять правову систему Ватикану до Романо-Германської правової сім'ї (оскільки до неї безапеляційно відносять Італію), де у правовому житті суспільства головним є об'єктивне право, тобто законодавство. Ми не можемо з цим не погодитися, оскільки фундаментальною основою законодавчої бази Ватикану є римське право.

Однак слід зазначити, що фундаментальною основою правової системи Ватикану є канонічне право (*jus canonicum*), першоджерелом якого є Святе Письмо. Відтак, правову систему Ватикану також слід віднести до релігійної правової сім'ї - група правових систем, що характеризуються фундаментальним значенням в них релігії, продовженням якої виступають правові явища. Основними ознаками цієї правової системи є нерозривний зв'язок з релігією та розгляд права як результату божественного відкриття, а не як наслідку раціональної діяльності особистості та держави.

25 січня 1983 р. Папа Іван-Павло II видав новий Кодекс канонічного права (*Codex iuris canonici*) Католицької Церкви, який став юридичним відображенням її оновлення, розпочатого II Ватиканським собором [9, 12].

Кодекс визначив і правовий статус Папи Римського. Глава I розділу I «Верховна влада у Церкві» Кодексу була присвячена правам Римського Понтифіка (*Romano Pontifice*) і Колегії єпископів (*collegio episcoporum*).

Щодо законодавчої бази Ватикану, то вона містить у собі багато складових. Пропонуємо зупинитися на найважливіших з них, а саме на Латеранському Договорі, який регулює відносини з Італійською Республікою та Основному Законі Держави-міста Ватикан, по суті Конституції Ватикану.

Історично Ватикан є спадкоємцем Папської обл. (за багатьма історичними джерелами, на той час – вже держава), яку разом з прилеглими землями в 756 р. племена франків подарували Папі Стефану II; коли в 1870 р. Рим і Папська область були зайняті італійськими військами, папа Пій IX (1846 – 78) відмовився прийняти від уряду Закон про гарантії діяльності церкви й оголосив себе «в'язнем Ватикану». Конфлікт врегулювали підписані 11.02.1929 р. між урядом Б. Муссоліні й державним секретарем П'єтро Гаспаррі (за період понтифікату Папи Пія XI) Латеранські угоди, за якими створювалася суверенна

держава Ватикан, визначалися її кордони, право на самостійну зовнішню політику, а католицизму в Італії надано особливого статусу головної релігії [4, 85].

Латеранські угоди склалися з трьох частин:

Договір примирення — передбачає створення незалежної держави Ватикан як суверенної держави. Крім того, давалися італійські урядові гарантії в цій частині договору про незалежність і суверенітет Святого Престолу як суб'єкта в міжнародному праві. Своєю чергою, Святий Престол відмовився від території колишньої Папської Держави і Рим визнано резиденцією італійського уряду;

Конкордат — регулює відносини між італійською державою з італійською церквою в релігійних і цивільних справах;

Фінансова конвенція — передбачає відшкодування італійської держави Святому Престолу втрати майна 1870 року. Серед іншого – Святішому Престолу надано компенсацію в розмірі 1,75 млрд лір. Крім того, угода містить один додаток карт парафований обома сторонами, і визначає близько 44 акрів області Ватикану.

Отже, можна зробити висновок, що Латеранські угоди вирішили так зване “Римське питання” та зупинили конфлікт між Папою Римським і Італійською державою, й надали папській території визначеного державного статусу. Це дозволило Ватикану активно вийти на площину міждержавної політики.

26 листопада 2000 р. Папа Іван-Павло II схвалив новий Основний Закон Ватикану, який набрав чинності з 22 лютого 2001 р. Усі юридичні норми, які суперечили цьому Законові, скасовувалися. Цим документом, що складався з 20-и статей, було систематизовано всі зміни, що запроваджувалися особистими рішеннями кількох понтифіків після Латеранських угод 1929 р. [2, 252].

У п. 1 ст. 1 цього Основного Закону, передбачено, що Верховний Понтифік, суверен Держави-міста Ватикан, володіє усією повнотою законодавчої, виконавчої і судової влади. І лише в період вакантності Престолу (*Sede vacante*) влада передається Колегії кардиналів (*Collegio Cardinalizio*), яка наділяється правом видавати законодавчі акти, проте лише у випадку нагальної потреби (п. 2 ст. 2) [3]. Водночас згідно із ст. 2 Основного Закону 2000 р. (у попередньому – ст. 3) за Папою закріплювалася прерогатива репрезентувати Державу-місто Ватикан у відносинах з іноземними державами та іншими суб'єктами міжнародного права.

Відповідно до ст. 3 Основного Закону, законодавча влада в Ватикані здійснюється Комісією (Понтифікальною), яка складається з головуючого кардинала та інших кардиналів, які призначаються Папою на 5-ти річний термін.

Вищим органом виконавчої влади Держави міста Ватикан є Римська курія – вона здійснює керівництво політичною, економічною та релігійною діяльністю Ватикану і Церкви. Вищою посадовою особою виконавчої влади у Ватикані, за Основним Законом 2000 р., є Голова Комісії, який іменується Президентом Губернаторства. Йому зобов'язані допомагати Державний секретар і заступник Державного секретаря (ст. 5 Основного Закону 2000 р.).

Основний Закон 2000 р. визначав, що судова влада здійснюється від імені Верховного Понтифіка органами, створеними відповідно до державного судоустрою; компетенція окремих органів встановлюється законом; судові рішення повинні виконуватися на території держави (ст. 15).

Судову система Ватикану складають: Єдиний суддя, Трибунал, Апеляційний суд, Верховний суд. Судочинство в Ватикані здійснюється від імені Верховного Понтифіка.

Отже, в контексті даного дослідження ми виявили, що Держава-місто Ватикан відноситься одночасно до двох правових сімей, а саме до Романо-Германської та Релігійної, а основою юридичної самоідентифікації Святого Престолу і Ватикану є правова система, яка базується на канонічному праві, на своєму, а також частково на законодавстві Італії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Етерович Микола, архієпископ. *Святий Престол і Україна*. – К., 2004. – 224 с.
2. Моїсеєнко С. Конституція міста-держави Ватикан від 26 листопада 2000 року: історичні та правові аспекти / С.В. Моїсеєнко // *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. – 2005. – Вип. 29. – С. 252-257.
3. Основной Закон Государства Града Ватикан (26 ноября 2000 года) // *Электронный ресурс*. – Режим доступа: <http://vaticanstate.ru/osnovnoj-zakon-gosudarstva-grada-vatikan-26-noyabrya-2000-goda/#sthash.wR3oJjkC.dpuf> [1.05.2018].
4. *Політична енциклопедія* / ред. кол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. – К. : Парламентське видавництво, 2011. – 808 с.
5. Сироїд Т. Міжнародно-правовий статус Ватикану / Т. Сироїд // *Форум права*. – 2012. – № 4. – С. 814-818.
6. Тарасов О. В. Суб'єкт міжнародного права: проблеми сучасної теорії / О. В. Тарасов. – Х. : Право, 2014. – 512 с.
7. Тищик Б. Й. *Історія держави і права зарубіжних країн. Новий час (XVII ст.. - 1918 р.)*: навч. посібник / Б. Й. Тищик. – Львів: Світ, 2015. – 752 с.
8. Трофімов А.В. Папська держава – історичний феномен / А.В. Трофімов. – Донецьк: “Вебер” (Донецька філія), 2007. – 100 с.
9. Mansueto A. *The Political Significance of the Papacy, Historically and in the Present Period* / Anthony Mansueto // *Journal of Religion & Society*. – 2005. – Vol. 7. – P. 1-18.

ZAWARCIE MAŁŻEŃSTWA W PRAWIE POLSKIM I UKRAIŃSKIM

W prawie polskim i ukraińskim mamy taką samą definicję małżeństwa jako związku jednej kobiety z jednym mężczyzną. W ukraińskim porządku prawnym dostępna jest tylko jedna droga do zawarcia małżeństwa jest to droga cywilna. Zgodnie z art. 21 kodeksu rodzinnego Ukrainy „małżeństwo jest związkiem kobiety i mężczyzny, zarejestrowanym w państwowym organie rejestracyjnym stanu cywilnego” [1]. Ceremonia religijna nie wywiera żadnych skutków cywilnych, może być zawarta zarówno przed, jak i po małżeństwie cywilnym, nie powoduje ona żadnych skutków prawnych [2]. Warunkami stawianymi przez prawo ukraińskie niezbędnym do zawarcia małżeństwa jest ukończenie osiemnastego roku życia najpóźniej w dniu zawarcia małżeństwa, sąd na wniosek nupturienta może wyrazić zgodę na zawarcie związku małżeńskiego, przez osobę która ukończyła szesnaście lat. Niedopuszczalne jest zawarcie małżeństwa pod przymusem. Związek małżeński to związek monogamiczny. Kodeks rodzinny wyklucza małżeństwo osób spokrewnionych ze sobą, a także adoptowanych [1, 23-26]. Rejestracja małżeństwa ma na celu ochronę praw członków rodziny, czyli małżonków oraz ich dzieci. Nupturienti mają dowolność wyboru co do urzędu stanu cywilnego, przed którym będą zawierać małżeństwo. Małżeństwo zawierane jest osobiście. Urzędnik stanu cywilnego zobowiązany jest do poinformowania narzeczonych o prawach i obowiązkach wynikających z małżeństwa. Nupturienti zobowiązani są do poinformowania się o stanie swojego zdrowia. Rada Ministrów Ukrainy ustaliła procedurę badań medycznych. Zatajenie stanu zdrowia może być przyczyną unieważnienia związku [1, 26-34].

W prawie polskim zawarcie małżeństwa może nastąpić w dwojaki sposób: przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego (USC) bądź przed duchownym w formie wyznaniowej ze skutkami cywilnymi. Pierwszą przesłanką wymaganą do zawarcia związku małżeńskiego jest różnica płci, którą to kierownik USC potwierdza na podstawie aktów urodzenia przedstawionych przez narzeczonych. Następną przesłanką jest obecność obojga nupturientów przed osobą kompetentną do udzielenia ślubu, jednakże art. 6 kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, z istotnych powodów, dopuszcza zawarcie małżeństwa przez pełnomocnika [3]. Pełnomocnictwo to powinno być udzielone na piśmie i poświadczony urzędowym podpisem. Pismo to musi wskazywać osobę, z którą ma być zawarte małżeństwo. Trzecią przesłanką jest zgodne oświadczenie woli narzeczonych co do małżeństwa. Po czwarte, kierownik USC zobowiązany jest do sporządzenia aktu małżeństwa. Brak którejkolwiek z przesłanek uznaje że związek małżeński nie zaistniał [4]. Na gruncie prawa cywilnego w Polsce występują następujące przeszkody małżeńskie: brak wymaganego wieku, ubezwłasnowolnienie, choroba psychiczna i niedorozwój

umysłowy, ważny węzeł małżeński, zbyt bliskie pokrewieństwo, powinowactwo w linii prostej, przysposobienie.

Na mocy konkordatu zawartego między Państwem Polskim a Stolicą Apostolską z 1993 r. powstała możliwość wyboru przez nupturientów formy zawarcia małżeństwa między świecką formą a formą religijną wywołującą skutki na gruncie prawa państwowego [5]. Małżeństwo wyznaniowe jeżeli ma zostać uznane przez organy państwowe musi spełniać następujące przesłanki: związek ten musi być wolny od przeszkód wynikających z kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. Nowożeńcy zobowiązani są do złożenia zgodnego oświadczenia woli o tym, by ich małżeństwo wyznaniowe wywarło skutki cywilne. Osoba duchowna zobowiązana jest do przekazania w terminie 5 dni zaświadczenia o fakcie zawarcia małżeństwa przed nim z podpisami duchownego, nowożeńców oraz dwóch pełnoletnich obecnych przy składaniu oświadczenia [4].

BIBLIOGRAFIA:

1. *Сімейний Кодекс України Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 21-22.*
2. *Ł. Kovalenko, Podstawowe regulacje wyznaniowe w prawie ukraińskim, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2002, t. 5.*
3. *Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. - Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 1964 r. Nr 9, poz. 59 ze zm.).*
4. *M. Andrzejewski, Prawo rodzinne i opiekuńcze, Warszawa 2014.*
5. *Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r. (Dz.U. z 1998 r. Nr 51, poz. 318).*

УДК 349.22

Krystyna Ziółkowska
Dr, Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

MOBBING JAKO FORMA Dyskryminacji w Zakładzie Pracy

Problem mobbingu oraz dyskryminacji jest zjawiskiem wstępującym coraz częściej w miejscu pracy. W praktyce zakresy znaczeniowe pojęcia mobbingu i pojęcia dyskryminacji są trudne do sprecyzowania, a granica pomiędzy nimi nie jest zbyt ostra [3, 637]. Zasada równego traktowania pracowników oraz zakaz dyskryminacji zalicza się do podstawowych zasad prawa pracy. Przede wszystkim pracodawca nie może dyskryminować pracowników ze względu na: płeć, wiek, niepełnosprawność, rasę, religię, narodowość, pochodzenie etniczne, przekonania polityczne, przynależność związkową, wyznanie, orientację seksualną, ze względu na zatrudnienie na czas określony lub nieokreślony, bądź w pełnym lub niepełnym wymiarze czasu pracy. Przepisy Kodeksu pracy rozróżniają dyskryminację pośrednią oraz bezpośrednią. Dyskryminacja bezpośrednia polega na różnicowaniu sytuacji

prawnej pracownika lub kandydata na pracownika ze względu na jedną lub kilka wskazanych wcześniej przyczyn, np. odmawia się zatrudnienia danej osoby na określonym stanowisku tylko z tego względu, że jest kobietą, osoba określonego wyznania czy członkiem związku zawodowego. Zaś dyskryminacja pośrednia polega na nierównym traktowaniu w zatrudnieniu wszystkich lub większości pracowników należących do grupy wyróżnianej ze względu na jedną lub kilka przyczyn uznanych za dyskryminacyjne [5, 92-93].

Zagadnienie mobbingu w polskim Kodeksie pracy zostało wprowadzone poprzez nowelizację ustawy dnia 14 listopada 2013 roku [1]. Treść definicji mobbingu znajduje się w art. 94³ § 2 k.p., który stwierdza, że: „mobbing oznacza działania lub zachowania dotyczące pracownika lub skierowane przeciwko pracownikowi, polegające na uporczywym i długotrwałym nękaniu lub zastraszaniu pracownika, wywołujące u niego zaniżoną ocenę przydatności zawodowej, powodujące lub mające na celu poniżenie lub ośmieszenie pracownika, izolowanie go lub wyeliminowanie z zespołu współpracowników” [2]. Mobbing jest obiektywnie występującym zabronionym zjawiskiem społecznym. Sam mobbing jest bez wątplenia deliktem. Jest klasycznym kwalifikowanym naruszeniem dóbr osobistych. Kodeks pracy nie po to wprowadza definicję mobbingu, żeby go zakazać. Zakaz taki istnieje przede wszystkim w art. 23 KC, a w pewnym zakresie również w niektórych przepisach Kodeksu pracy. Kodeks definiuje to negatywne zjawisko społeczne po to, aby zdefiniować przedmiot obowiązku przeciwdziałania [4, 176]. Inni wskazują, że najistotniejsze w zakresie pojęcia mobbingu jest to, że zjawisko to polega na wrogim i nieetycznym, systematycznie powtarzającym się zachowaniu, skierowanym przeciwko jednej lub kilku osobom, którego rezultatem jest zazwyczaj naruszenie zdrowia i innych dóbr osobistych [6, 452]. Na typ zachowań mobbingowych składają się takie elementy jak: brak racjonalnych i uchwytnych przyczyn, które zapoczątkowały mobbing, planowy i systematyczny charakter wrogich zachowań, których sprawcy zmierzają do eliminacji osoby lub osób z danej grupy, kilkumiesięczny, a nawet kilkunastoletni okres prześladowań, różnorodność form zachowań prześladowców np. znieważenie, zniesławienie, naruszenie nietykalności cielesnej, bojkot towarzyski [7, 73].

Pracodawca powinien w związku z tym przeciwdziałać mobbingowi w szczególności szkolić pracowników – informując o niebezpieczeństwie i konsekwencjach mobbingu czy stosując procedury, które umożliwią wykrycie i zakończenie tego zjawiska. Dobór właściwych środków uzależniony pozostaje oczywiście od konkretnego pracodawcy, jak na przykład rodzaju środowiska pracy, charakteru i ilości interakcji między pracownikami, grożących wystąpieniem tego negatywnego zjawiska, wpływem rodzaju wykonywanej pracy. Jeśli w postępowaniu mającym za przedmiot odpowiedzialność pracodawcy z tytułu mobbingu wykaże on, że podjął realne działania mające na celu przeciwdziałanie mobbingowi i oceniając je z obiektywnego punktu widzenia da się potwierdzić ich potencjalną pełną skuteczność, pracodawca może uwolnić się od odpowiedzialności. Jeśli bowiem mimo rzeczywistego wprowadzenia właściwych środków zaradczych doszło do mobbowania, to albo sam mobbowany nie korzystał z możliwości przeciwdziałania zjawisku uruchamiając procedury antymobbingowe, albo mobberzy naruszali swoje

obowiązki pracownicze, świadomie działając wbrew przyjętym regułom, albo zbiegły się - co najbardziej prawdopodobne – oba te elementy. Za tego rodzaju działania pracodawca nie może ponosić odpowiedzialności w ramach regulacji art. 94³ § 1 k.p. [8]. Mobbingowi powinni zapobiegać również zatrudnieni pracownicy w zakładzie pracy niezależnie od zajmowanego stanowiska wypełniając obowiązek dbałości o dobro pracodawcy. Zapis ten najczęściej jest zamieszczony w regulaminie pracy, ma na celu wyeliminowanie wszelkich nieprawidłowości w kontaktach interpersonalnych pracowników, jednocześnie pracownicy są zobligowani nie tylko do zaniechania działań negatywnych, ale i do wykazywania się inicjatywą przeciwdziałania wszelkim formom nękania czy zastraszania pracownika. Szczególnym przykładem mobbingu mającym bezpośredni związek z obowiązkiem dbałości o dobro zakładu pracy (art. 100 § 2 pkt 4 k.p.), jest uporczywe wydawanie pracownikowi poleceń wykraczających poza jego umiejętności bądź mieszczących się w jego kompetencjach, lecz nierealnych do wykonania z innych powodów. Należy domniemywać, że przełożony wydając polecenie podwładnemu ma na celu realizację interesu pracodawcy, pracownik nie wykonując tego zadania temu interesowi się sprzeniewierza. Powstaje pytanie: kto w takim wypadku ponosi odpowiedzialność – czy pracownik, który nie wykonał zadania, czy przełożony, który wiedząc o tym, że pracownik nie jest w stanie sprostać zadaniu, mimo wszystko wydaje takie dyspozycje. Odpowiedź wydaje się być oczywista tj., że winę ponosi przełożony. Jednakże pracownik może i powinien w takiej sytuacji odmówić wykonania polecenia i o zaistniałej sytuacji poinformować pracodawcę.

Mobbing jako zjawisko ma charakter dynamiczny i rozwija się, poczynając od drobnych i incydentalnych przypadków. Dopiero z upływem czasu ich kwalifikowanej sumie daje się przypisać cechę mobbingu. Jedynie w ujęciach socjologicznych doszukuje się początku mobbingu w konflikcie. Z prawnego punktu widzenia udowodnienie zdarzenia, stanowiącego początek mobbingu pozostaje irrelevantne dla możliwości przypisania pracodawcy odpowiedzialności za mobbing. Istotne jest bowiem nagromadzenie dotyczących pracownika lub skierowanych przeciwko niemu zachowań, zmierzających do wywołania skutków wymienionych w art. 94³ § 2 k.p. [8].

Pracownikowi, który w wyniku mobbingu rozwiązał umowę o pracę przysługuje odszkodowanie od pracodawcy, w wysokości nie niższej niż minimalne wynagrodzenie za pracę. Pracownik może rozwiązać umowę o pracę z powodu mobbingu zarówno za wypowiedzeniem, jak i bez zachowania okresu wypowiedzenia na podstawie art. 55 § 1 k.p. (w związku z dopuszczeniem się przez pracodawcę ciężkiego naruszenia podstawowych obowiązków wobec pracownika). W taki przypadku pracownik może dochodzić od pracodawcy również odszkodowania z tytułu mobbingu, a dodatkowo przedstawi zaświadczenie lekarskie stwierdzające, że cierpi na depresję wywołaną nękaniami w miejscu pracy. W takiej sytuacji może on wystąpić do sądu z roszczeniem o:

- 1) odszkodowanie z tytułu rozwiązania umowy o pracę bez wypowiedzenia z powodu ciężkiego naruszenia przez pracodawcę podstawowych obowiązków względem pracownika (art. 55 § 1¹ k.p.),

2) odszkodowanie z tytułu rozwiązania umowy o pracę wskutek mobbingu (art. 94³ § 4 k.p.),

3) zadośćuczynienie pieniężne za doznaną krzywdę (art. 94³ § 3 k.p.) [9].

Należy podkreślić, że roszczenia pracownika o zasądzenie zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę z tytułu mobbingu mają charakter majątkowy.

BIBLIOGRAFIA:

1. Ustawa z 14.11.2003 r. o zmianie ustawy - Kodeks pracy oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. Nr 213, poz. 2081.
2. Ustawa z dnia 26 czerwca 1974r. – Kodeks pracy (tekst jedn.: Dz. U. z 1998r., Nr 43, poz. 296 z późn. zm.)
3. S. Driczyński, *Komentarz do art. 94³ § 2 k.p.*, (w:) K. W. Baran (red.) *Kodeks pracy. Komentarz*, Warszawa 2012,
4. A. Sobczyk, *Mobbing a przeciwdziałanie mobbingowi. Dyskryminacja a przeciwdziałanie dyskryminacji*, *Monitor Prawa Pracy* 2015, nr 4,
5. M. Gersdorf, K. Rączka, *Prawo pracy. Podręcznik w pytaniach i odpowiedziach*, Warszawa 2007,
6. H. Szewczyk, *Ochrona dóbr osobistych w zatrudnieniu*, Warszawa 2007,
7. W. Cieslak, J. Stelina, *Mobbing (prześladowanie) – próba definicji i wybrane zagadnienia prawne*, *Palestra* 2003, z. 9-10,
8. *Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 3 sierpnia 2011, I PK35/1*
9. Ł. Prasolek, *Komentarz do art. 94³ § 2 k.p.*, (w:) K. Walczak (red.) *Kodeks pracy. Komentarz*, Warszawa 2018, [www.legalis.pl.](http://www.legalis.pl), (dostęp: 19.03.2019)

УДК 342.7

Кельман М. С.

*д. ю. н., професор, професор кафедри теорії та філософії права
ННІПП НУ “Львівська політехніка”*

Кельман Л. М.

*к. ю. н., доцент, доцент кафедри цивільного права і процесу
ЛДУВС МВС України*

Кельман Р. М.

студент четвертого курсу ННІПП НУ “Львівська політехніка”

ПРАВОСУБ’ЄКТНІСТЬ СВЯТОГО ПРЕСТОЛУ І ДЕРЖАВИ-МІСТА ВАТИКАН (ЗАСАДНИЧІ ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ)

Як уже зазначалося, серед учених-юристів, фахівців з проблем міжнародного права та представників правової науки давно триває дискусія з приводу того, як визначити правосуб’єктність двох соціальних утворень – Святого Престолу і Держави-міста Ватикан (при верховенстві першого за канонічним правом, зважаючи на їх тісне політико-правове переплетіння на міжнародній арені). Важливо це з’ясувати і для теорії права, щоб визначити

місце і значення такого унікального державно-правового явища, “історичного феномена” (Д. Трофімов), на сторінках публікацій з загальнотеоретичної правової тематики. На нашу думку, слушне зауваження висловив О. Тарасов, що “у міжнародній практиці Католицької Церкви залежно від зовнішньополітичних обставин” використовуються обидва найменування. “Однак від зміни найменування міжнародно-правова природа соціального актора як суверенної особи не змінюється. Проте подібна варіативність дозволяє Католицькій Церкві мати куди більші зовнішньополітичні можливості, ніж у держав. Наприклад, держави не мають права прямо звертатися до іноземних громадян, а Святий Престол таке право має щодо католиків” [1, 235].

Слушність цього застереження авторитетний український правник-міжнародник О. Тарасов підтверджує, на наш погляд, вдалим цитуванням витягу з п. 4 періодичної доповіді, представленої Комітету з ліквідації расової дискримінації 20.08.1999 р., де, зокрема, зазначається, що “Святий Престол хотів би нагадати нижче ряд моментів, що мають відношення до його суті як суб’єкта міжнародного права: а) у міжнародному праві Святий Престол є суверенною державою, яка наділена первинною, непохідною й незалежною від будь-якої влади чи юрисдикції правосуб’єктністю; б) Святий Престол визначається у внутрішньому праві католицької церкви як уряд Вселенської церкви, який складається із Папи Римського й установ, які від нього виходять (Кодекс канонічного права, ст. 36); в) Святий Престол – це також суверенна Держава-місто Ватикан; Ця держава наділена всіма атрибутами держави; вона складається не з громадянського суспільства, а зі співтовариства трудівників, які тимчасово перебувають на службі у Святого Престолу; г) в історичному плані міжнародна правосуб’єктність Святого Престолу ніколи не змішувалася з правосуб’єктністю територій, над якими він здійснював державний суверенітет, таких, як ... Держава-місто Ватикан з 1929 р.; е) міжнародна правосуб’єктність Святого Престолу передує будь-якому територіальному суверенітету...” (CERD/338/Add.II от 26 мая 2000 г. Международная конвенция о ликвидации всех форм расовой дискриминации. Комитет по ликвидации расовой дискриминации. Рассмотрение докладов, представленных государствами-участниками в соответствии со статьей 9 конвенции. Пятнадцатые периодические доклады государств-участников, подлежащих представлению в 1998 году. Добавление. Святейший Престол) [1, 235].

На нашу думку, розібратися в тому; де закінчується самостійний соціальний суб’єкт, звідки починається інший незалежний суб’єкт правовідносин як внутрішніх, чи зовнішніх, як на цьому наголошує О. Тарасов [1, 354], певною мірою допомагає таке роз’яснення кардинала М. Етеровича: “Назвою Святий Престол, чи Апостольський Престол, іменується Святіший Отець і центральний уряд Римської курії (автор посилається на Кодекс канонічного права (кан. 361) та Кодекс Канонів Східних Церков (кан. 48). – Б. Г.). Це центр Католицької Церкви. Згідно з католицькою концепцією, Святий Престол, як і Католицька Церква, є моральними особами (таке визн. з кан. 113: Католицька Церква та Апостольський Престол є моральними особами згідно із самим Божим розпорядженням. – Б. Г.)” [2, 14].

Беручи до уваги викладене вище, слід враховувати цілком справедливе застереження владики М. Етеровича: “Дуже часто неправильно вживаються назви Ватикан, Ватиканська держава, Держава-місто Ватикан, коли йдеться про Святий Престол. Точною назвою є Святий Престол. У церковних документах вживаються також назви “Апостольський Престол”, “Свята Столиця”, “Апостольська Столиця” [2, 14-15]. Дотримання чіткості у назвах цих суб’єктів права конче необхідне, що може засвідчити вище наведений уривок із самоідентифікації Святого Престолу, де зазначено, що суверенна Держава-місто Ватикан... наділена всіма атрибутами держави (до них, крім загальних традиційних ознак, згідно із теорією держави і права – М. С.), в якій, замість громадянського суспільства; – «співтовариство трудівників, які тимчасово перебувають на службі у Святого Престолу», а також визнана міжнародно-правовими інституціями як правова держава і представлена у правовій формі як міжнародно-правова особа [1, 238], яка формує правову систему Ватикану.

Підкресливши, що правова система цієї держави основана на канонічному праві (*ius canonicum*) та законодавстві Святого Престолу й частково Італії, український дослідник Т. Сироїд підкреслює: “Головними джерелами права у Ватикані є: 1) Кодекс канонічного права (*Codex juris Canonici*) і апостоличні постанови; 2) закони, промульговані для Міста Ватикану Верховним главою Церкви або делеговані йому владою, а також постанови, прийняті компетентною владою” [3, 815], Юридична організація Держави-міста Ватикан визначена шістьма основними законами, ухваленими на основі Латеранських угод 7 червня 1929 р.

Згідно з нормами Кодексу канонічного права, влада у Ватикані поділяється на законодавчу, виконавчу і судову (§ 1, кан. 135) [4, 88]. Такий поділ став надбанням правової практики уже епохи Новітньої історії, оскільки ні в період Середньовіччя і навіть у період Нового часу такого поділу у Папській державі не було. Однак те, що Папа є єдиним джерелом законодавчої, виконавчої і судової влади, до певної міри суперечить традиційним положенням науки теорії держави і права, а отже, становить значний інтерес для науковців, про що йшлося вище. Тому вони по-різному підходять до визначення форми правління у цьому державному утворенні. Так, С. Дьяченко запропонував поняття “виборна монархія особливого типу”. Таким чином деталізовано поняття “абсолютна теократична монархія”, яке використовували німецькі учені Л. Опенгейм і М. Гедген [5, 18; 6, 45].

Як джерело законодавчої влади, понтифік з давніх часів виступав ініціатором ухвалення законів, конституцій, енциклік з питань церковної дисципліни, які стають канонами й об’єднуються у спеціальні правові збірники - кодекси. Середньовічне канонічне право було кодифіковано і неодноразово видавалося у «Зводі юридичних законів» (*Corpus Juris Canonici*). У 1904 р. Папа Пій Х створив спеціальну папську кодифікаційну комісію під керівництвом кардинала П. Гаспаррі, яка у 1917 р. підготувала новий Кодекс канонічного права, що набув чинності з 19 травня 1918 р. [6, 235]. Важливо наголосити, що Кодекс 1917 р. уперше визнавався класифікованим єдиним: загальним законом,

а не механічним зібранням законів, що нагромаджувалися, удосконалювалися упродовж багатьох століть (окремі норми навіть могли одна одній суперечити) [7, 35].

Папа Іван-Павло II констатував: «Стоячи на порозі третього тисячоліття “in medio Ecclesiae” («всередині Церкви»), прагну ще раз подякувати Духові Святому за Великий дар Другого Ватиканського собору, боржником якого разом з усією Церквою, зокрема разом із усім Єпископатом, я себе відчуваю. Я переконаний, що довго ще судилося новим поколінням черпати із тих багатств, яким цей Собор ХХ століття нас обдарував. Як єпископ, який брав участь у подіях Собору від першого до останнього дня, я прагну довірити цю велику спадщину усім, хто є і буде у майбутньому покликаний для її втілення. А сам я дякую Вічному Пастиреві за те, що дозволив мені цій великій справі служити упродовж усіх років мого понтифікату» [8, 341].

Однак головним законодавцем виступає Папа, який здійснює законодавчу владу, видаючи закони, обов'язкові для всієї Церкви або її частини. Згідно з католицьким вченням запорукою дотримання законності і порядку вважається єдиновладдя Верховного Понтифіка [9, 9].

На нашу думку, важливо відзначити, що одним із засадничих принципів діяльності Святого Престолу є акцентування уваги на пошані не тільки одвічних Божих законів, а й на дотриманні цивільних законів, повага до законної влади. Це було визначено ще енциклікою «Inscrutabili Dei Consilio» від 21 квітня 1878 р. Папи Лева XIII (1878-1903) [10]. Отже, в ніякім разі не можуть ці закони остатись нечинними і незмінними як мертва річ... Речі, що є хиткі й зайві, повинні бути усунені. На їх місце повинні ввійти й нові закони. Але ви повинні подбати, щоби не так дуже вони були нові, але щоби вони були кращі закони. В новому належить звертати увагу, щоби не поминути думки, зберегти стару спадщину... Нові норми не повинні появлятися як чужорідне тіло...» [11, 157-158; 12, 45; 13, 34].

Відразу після набуття чинності Латеранських угод Папа Пій XI оприлюднив шість законів, що стали основою законодавчої системи Ватикану. Першим із них – Основним Законом від 7 червня 1929 р. – врегульовувалися питання управління Ватиканом, питання функціонування судів державного прапора та державних символів. Іншими актами були: Закон про джерела права, Закон про адміністративний устрій, Закон про право громадянства та право перебування, Закон про громадську безпеку, Закон про економічну, комерційну та професійну організацію [14, 24; 15; 16; 17; 18].

Законодавчою владою, крім самого Папи Римського, на сучасному етапі наділена від його імені Понтифікальна Комісія у справах Держави-міста Ватикан. До її складу належать кардинали, призначені на п'ятирічний термін (її очолює кардинал-президент). Пропозиції законопроектів й постанов, що їх пропонує Комісія, представляються Папі Римському через Державний секретаріат Ватикану, перед тим як будуть оприлюднені й набудуть чинності. Закони, постанови й інструкції, видані Комісією, публікуються в Acta Apostolicae Sedis [19].

Державна мова Ватикану не визначена нормами права, однак офіційні документи часто публікуються італійською (рідше - німецькою, французькою, ретророманською мовами). Втім, варто підкреслити, що основний варіант документів традиційно публікується латинською мовою і не інакше [20, 14].

Засідання Комісії скликаються і проводяться головою – Кардиналом-Президентом. У них беруть участь Державний секретар і його заступник, з правом дорадчого голосу. У випадку відсутності чи хвороби Кардинала-Президента керівництво Комісією переходить до першого із кардиналів - членів Комісії (ст. 3). Комісія здійснює свої повноваження згідно із Законом про джерела права і власним регламентом. Передбачено, що законопроекти попередньо передаються через Державний секретаріат на розгляд Верховному Понтифіку [21].

Правом видавати ордонанси для виконання норм законодавства і регламенту згідно з положеннями Основного Закону 2000 р. наділено керівника Комісії. У випадку термінової необхідності йому дозволено видавати акти, що прирівнюються до законів. Якщо ж ці акти упродовж 90 днів не підтверджені Комісією, вони втрачають свою силу. Комісія ж наділялася правом видавати загальні регламенти (згідно із ст. 7 Основного Закону 2000 р.) [21].

При опрацюванні законів за Понтифікальною комісією було закріплене право послуговуватися порадами Головного радника і Державних Радників. Ст. 13 Основного Закону 2000 р. визначила права і повноваження радників таким чином: Головний радник і Державні радники, яких призначає Верховний Понтифік на п'ятирічний термін, сприяють у підготовці законопроектів Держави-міста Ватикан і висловлюють поради у питаннях особливої ваги. Консультації з радниками передбачено як індивідуальні, так і колегіальні. На Головного радника покладені функції головувати на засіданнях радників, а також виконувати координуючу роботу і представляти державу відповідно до вказівок Канцлера-Президента [21].

У попередньому Основному Законі від 7 червня 1929 р. повноваження інституту радника були прописані значно стисліше. Так, ст. 8 документа гласила, що Головний державний радник є «дорадчим органом Держави міста Ватикан». Він призначається і відкликається Верховним Понтифіком, перед яким безпосередньо і винятково відповідальний. Він зобов'язувався аналізувати стан конкретних справ, готувати висновки у всіх випадках, встановлених законом або ж за запитом Папи чи Губернатора [15] (нагадаємо, що згідно з Основним Законом 1929 р. Губернатор певний час володів обмеженим правом видавати закони, але для цього вимагалось погодження Папи Римського). Характерно, що радниками – посадовими особами і службовцями – могли бути не лише громадяни Ватикану [22].

За рішенням II Ватиканського собору при Папі як дорадчий орган створено Синод єпископів (*synodo episcoporum*). До його складу входять представники національних єпископатів і міжнародних католицьких організацій. Частину членів Синоду призначає особисто Верховний Понтифік, інша обирається національними конференціями єпископів. Всі ці особи і установи виконують

доручені їм обов'язки від імені Понтифіка на благо всіх Церков згідно з нормами, встановленими правом (кан. 334) [22].

Отже, така своєрідна правова система Святого Престолу і Держави-міста Ватикан, на нашу думку, цілком відповідає ідентифікації цих інститутів. На підтвердження цієї думки, очевидно, доцільно погодитися із слушним висновком С. Дьяченка, який пише: У рамках правового порядку Святого Престолу сформувалася відособлена група норм, що регулюють відносини, пов'язані з функціонуванням Ватикану. Разом з тим, згадані норми не утворюють самостійного правового порядку Ватикану, оскільки Латеранські угоди недвозначно помістили його в рамки правопорядку Святого Престолу, що виступає сувереном Ватикану. В цьому ж дусі витримані і положення канонічного права” [5, 19]. Слід відзначити, що, крім усіх аналітично розглянутих, саме ця галузь є однією із визначальних ознак державності Ватикану.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Тарасов О.В. Суб'єкт міжнародного права : проблеми сучасної теорії – Х.: Право, 2014. – 512 с.
2. Етерович М. Дорогами України. Львів: Свічадо. 2008р. – 524с.
3. Сироїд Т. Міжнародно-правовий статус Ватикану / Т. Сироїд // *Форму права*. – 2012. – № 4. – С. 814–818.
4. Книга І. *Общие нормы. Титул І. Церковные законы // Кодекс канонического права*. – Москва: Институт философии, теологии и истории св. Фомы, 2007. – 624 с.
5. Дьяченко С.В. *Особенности международной правосубъектности Святого престола: автореф. дис. кандидата юридических наук: 12.00.10 – Москва, 2008. – 27 с.*
6. *Master Page on the Pio-Benedictine Code of 1917 [Електронний ресурс]*. – Режим доступу: <http://canonlaw.info/masterpage1917.htm> [7.05.2018].
7. *Gadie P. G. The Bishop's Role of Pastoral Governance: Its Interpretation and Reception by the Magisterium since Vatican II. Submitted for the Degree Doctorate in Philosophy Submitted to the University of Limerick, March 2015. – 329 p.*
8. Юраш А. *Папа Іоанн Павло II / Андрій Юраш*. – Х.: Фолио, 2005. – 351 с.
9. *Нагаєвський І. Історія Римських Вселенських Архиєреїв / о. Ісидор Нагаєвський*. – Частина І. – Мюнхен: Видання Українського Католицького Університету, 1964. – 363 с.
10. *“Inscrutabili Dei Consilio”*. *Encyclical of Pope Leo XIII*. URL: http://w2.vatican.va/content/leo-xiii/it/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_21041878_inscrutabili-dei-consilio.html [9.04.2018].
11. *Мадей Й. Другий Ватиканський Собор і ревізія права для Східних Церков / Йоганес Мадей. [Extractum e “Bohoslovia” t. XLI]. – Рим: Видання “Богословії”, 1977. – 180 с.*
12. *Хоружий Г. Ватикан: історія і сучасність. Місіонер, 2007. – 280 с.*

13. *Konstytucja Apostolska "Universi Dominici Gregis" Ojca Świętego Jana Pawła II o wakacie Stolicy Apostolskiej i wyborze Biskupa Rzymskiego*. URL: http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/konstytucje/universi_dominici_22021996.html# [20.04.2018].
14. Моїсеєнко С. Зміни в системі органів державної влади міста-держави Ватикан: історико-правовий аналіз / Сергій Мойсеєнко // *Життя і право*. – 2004. – № 8. – С. 21–27.
15. *Основной Закон Града Ватикан (7 июня 1929 года)* URL: <http://vaticanstate.ru/osnovnoj-zakon-gosudarstva-grada-vatikan-7-iyunya-1929-goda/#sthash.gyI9Srh6.dpuf> [29.04.2018].
16. Моїсеєнко С. Конституція міста-держави Ватикан від 26 листопада 2000 року: історичні та правові аспекти / С. В. Моїсеєнко // *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. – Харків. – 2005. – Вип. 29. – С. 252–257.
17. *Ustawa zasadnicza państwa miasto Watykan oraz inne akty ustrojowe / Wstęp, wybór i tłumaczenie Franciszek Longchamps de Berier i Marek Zubik*. – Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2008. – 112 s.
18. Отрош М. Статус Святого Престолу у міжнародному праві / Михайло Отрош. – Одеса: Фенікс, 2014. – 242 с.
19. *Acta Apostolicae Sedis*. URL: http://www.vatican.va/archive/aas/index_sp.htm [8.05.2018].
20. Alberigo G. *A Brief History of Vatican II / Giuseppe Alberigo / Transl. by M. Sherry*. – New York: Orbis Books, 2006. – 20 p.
21. *Основной Закон Государства Града Ватикан (26 ноября 2000 года)*. URL: <http://vaticanstate.ru/osnovnoj-zakon-gosudarstva-grada-vatikan-26-noyabrya-2000-goda/#sthash.wR3oJjkC.dpuf> [1.05.2018].
22. Sarais A. *Le fonti del diritto vaticano / Alessio Sarais*. URL: http://www.ascait.org/index.php?option=com_content&view=article&id=133:alessio-sarais2&catid=914&Itemid=131 [27.04.2018].

УДК [342.951:351.73](477)

Книш С. В.

*к. ю. н., доцент, завідувач кафедри загальнотеоретичних правових дисциплін
Рівненський інститут Київського університету права НАН України*

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕФОРМУВАННЯ СФЕРИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ

Визначення європейського вектору розвитку для України поставило перед усім суспільством і, насамперед, перед урядом країни низку важливих завдань щодо реформування стратегічних сфер соціального та державного значення, які спрямовані на економічне зростання, ефективне врядування, розвиток людського капіталу, верховенство права та боротьбу з корупцією, безпеки та

оборони [1]. Розв'язання цих завдань потребує кардинальних і рішучих дій, прийняття важливих політичних рішень, сталого економічного підґрунтя та досконалого правового забезпечення. Яскравими прикладами радикальних перетворень державних інституцій стали перебудови, оновлення та створення нових правоохоронних органів (адвокатура, прокуратура, суди, Національна поліція), а також проведення реформ з метою зниження рівня корупції, підвищення якості функціонування галузей освіти і науки, розвитку спорту та культури, удосконалення системи охорони здоров'я тощо.

Серед перелічених сфер соціального значення сфера охорони здоров'я займає одне з повідних місць, оскільки вона нерозривно пов'язана не з декларативними нормативними приписами, а безпосередньо впливає на фізичний, психічний і емоційний стан кожної людини. Водночас здоров'я та життя людини є найвищою соціальною цінністю, її невід'ємним правом, а тому є пріоритетним напрямом діяльності держави: «держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно; існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена. Держава сприяє розвитку лікувальних закладів усіх форм власності» [2] (ч. 3 ст. 49 Конституції України). Отже, реформа системи охорони здоров'я зумовлена не лише необхідністю її приведення до сучасних світових стандартів, а й потребою постійного вдосконалення, незважаючи на непрямі політичні та економічні чинники. І хоча спроби підвищення якості надання медичного обслуговування та допомоги були і раніше, однак не такі кардинальні та масштабні.

Власне старт реформування сфери охорони здоров'я пов'язують зі схваленням Кабінетом Міністрів України Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я наприкінці листопада 2016 року [3], де всі етапи її реалізації супроводжуються наголошенням на необхідності підготовки відповідних проектів, прийняття законів і підзаконних нормативно-правових актів. Зазначене підкреслює важливість існування ґрунтовної правової основи, без якої ефективно реформування процесів здійснення медичного обслуговування, зокрема надання медичної допомоги, вбачається неможливим. Звісно формування досконалої правової бази – це довготривалий та кропіткий процес фахівців і спеціалістів у різних галузях, але відсутність тих чи інших нормативно-правових актів неодмінно призводить до гальмування проведення якісних перетворень. Перш за все мова йде про закони, які мають важливе значення для всієї сфери охорони здоров'я, оскільки містять концептуальні засади розвитку та функціонування вказаної сфери. Так, на сьогодні залишається неприйнятим закон, який визначає не лише правові засади політики держави у сфері охорони здоров'я, а й інші не менш важливі складові, які створюють підґрунтя для її розвитку, регламентуючи економічні, організаційні та соціальні аспекти. Йдеться про проект Закону України «Про засади державної політики у сфері охорони здоров'я» [4], який було зареєстровано на початку липня 2015 року, а лише у травні 2016 року було включено до порядку денного. Наступним прикладом є проект Закону України

«Про медичне обслуговування населення України», зареєстрований 15 квітня 2016 року. У ньому визначено «основні засади організації медичного обслуговування населення на сучасному етапі розвитку системи охорони здоров'я та особливості діяльності суб'єктів господарювання, що здійснюють медичну практику» [5]. Вказаний законопроект було включено до порядку денного майже через місяць після реєстрації, але вже на наступний день його було виключено. Обом наведеним законопроектам на сьогодні не має альтернатив, ані за змістовністю, ані за значущістю. Тому окремі народні депутати цілком слушно вимагають їх прийняття, особливо з урахуванням того, що вказані законопроекти вже були розглянуті та хвалені відповідними комітетами Верховної Ради України.

Тим часом окрім побудови нової законодавчої бази у сфері охорони здоров'я необхідно зважати на вже сформовану систему законодавства у цій сфері, яка повинна не лише узгоджуватися із новими правовими актами, а і відповідати перетворенням, що відбуваються в державі. Зокрема, відповідно до пунктів 1 і 2 Деяких питань Державної санітарно-епідеміологічної служби, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 29.03.2017 № 348 Державну санітарно-епідеміологічну службу було ліквідовано, а її функції щодо «реалізації державної політики у сфері санітарного та епідемічного благополуччя населення та із здійснення контролю (нагляду) за дотриманням вимог санітарного законодавства (крім функцій з реалізації державної політики у сфері епідеміологічного нагляду (спостереження) та у сфері гігієни праці та функцій із здійснення дозиметричного контролю робочих місць і доз опромінення працівників)» [6] було покладено на Державну службу з питань безпеки харчових продуктів. Водночас Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» [7] досі визначає систему Державної санітарно-епідеміологічної служби та основні напрями її діяльності, які деталізуються в Положення про державний санітарно-епідеміологічний нагляд в Україні від 22.06.1999 № 1109 [8].

Отже, удосконалення та приведення у відповідність чинних нормативно-правових актів у сфері охорони здоров'я потребує не меншої уваги, а ніж здійснення заходів на виконання стратегії та концепції реформи, а тому повинно бути одним із пріоритетних напрямів процесу останньої. До того ж саме створення фундаментального правового підґрунтя є запорукою успішної реформи медичної галузі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про затвердження середньострокового плану пріоритетних дій Уряду до 2020 року та плану пріоритетних дій Уряду на 2017 рік: розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.04.2017 № 275-р // Урядовий кур'єр. – 2017. – № 85.
2. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

3. Про схвалення Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.11.2016 № 1013-р // Офіційний вісник України. – 2017. – № 2. – Ст. 50.
4. Проект Закону про засади державної політики охорони здоров'я від 17.07.2015 № 2409а [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56118.
5. Проект Закону про організацію медичного обслуговування населення в Україні від 15.04.2016 № 4456 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58770.
6. Деякі питання Державної санітарно-епідеміологічної служби: постанова Кабінету Міністрів України від 29.03.2017 № 348 // Офіційний вісник України. – 2017. – № 43. – Ст. 1329.
7. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: Закон України від 24.02.1994 № 4004-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 27. – Ст. 218.
8. Про затвердження Положення про державний санітарно-епідеміологічний нагляд в Україні від 22.06.1999 № 1109 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 25. – Ст. 1178.

УДК 342.7

Козьмук Б. П.

*к. ю. н., завідувач правничого відділення
Львівського техніко-економічного коледжу
Національний університет “Львівська політехніка”*

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ДЕРЖАВНОЇ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

У сучасних особливих умовах, що склалися в Україні, важливим завданням є здійснення збалансованої політики у мовній сфері, яка вимагає належних гарантій для збереження державної мови як засобу єднання суспільства. Важливим також є усвідомлення та розуміння діалектики розвитку в тріаді мова-держава-право, статусу мови як об'єкта досліджень юридичної науки. Це обумовлює не тільки перспективи правових, у тому числі історико-правових досліджень, а й потенційні виклики, породжені гострою політичною боротьбою, яка нехтує державотворчою функцією української мови.

Мова, питання статусу мов в Українській державі остаточно сформувалися як сфера компетенції права, відтак єдиним дієвим способом вирішення мовного питання залишається його правове регулювання. Робота над вдосконаленням чинного законодавства України про мови актуалізує його історико-правову основу, спонукає до осмислення та переосмислення історико-правового досвіду правового регулювання мовної сфери.

Ретроспективний огляд становлення та розвитку правого статусу української мови на українських землях дозволить закріпити переконання у тому, що українська мова є визначальним чинником і головною ознакою ідентичності української нації, яка історично сформувалась і понад 1000 років безперервно проживає на власній етнічній території, становить питому більшість населення країни, дала офіційну назву державі. Українська мова є також вагомим символом духовної єдності народу, визначальний чинник у збереженні національної правової культури та утвердженні Української держави. Досвід українського державотворення представляє яскраві приклади міжнаціональної толерантності в умовах ЗУНР і УНР, в тому числі щодо вирішення мовних питань.

Концепцією державної мовної політики в Україні, затвердженою Указом Президента України № 161/2010 від 15 лютого 2010 р. цілком справедливо визначено стратегічні пріоритети в подоланні спричинених багатовіковою асиміляційною політикою колонізаторів та окупантів деформацій національного мовно-культурного і мовно-інформаційного простору.

Як відомо, правовий статус української мови станом на початок ХХ ст. співвідносився із статусом мов держав, у складі яких перебували українські землі. Процеси формування українського народу, його мови, державності та правової ідентичності були тісно взаємопов'язаними, що послідовно проявлялося як на ранніх, так і більш пізніх етапах державотворення. Тривале перебування українських земель у складі іноземних держав негативно позначалося на статусі української мови, національній свідомості українців, їх духовній свободі, а також на можливостях застосування та розвитку національного права. Більше того, розміщення різних частин етнічної території України під владою різних держав було причиною неуніфікованості української мови, формування її діалектів, а також відсутності єдиної національної ідеї, спільного бачення правових цінностей і гальмувало відродження соборної Української держави. Наведені регресивні процеси національно-культурного та суспільно-правового життя українського народу всебічно підтримувалися та каталізувалися державами, у складі яких перебували українські землі, адже це дозволяло їм уникати реалізації природного права на самовизначення українців. Законодавство іноземних держав доволі рано стало засобом державного контролю за станом національної свідомості українського народу, що можемо бачити, зокрема, в актах Речі Посполитої та практиці тогочасних суспільних відносин, адже в той час почав формуватися стереотип, що «українська мова – мова холопська».

Продовження подібної політики відбувалося і в умовах перебування українських земель у складі Австрійської та Російської імперій. Звісно, в Російській імперії становище української мови було значно гіршим, що переконливо доводять Валуєвський циркуляр і Емський указ, які встановлювали прямі заборони використання української мови навіть у книгодрукуванні та на публічних заходах. Австрійська імперія, а згодом Австро-Угорщина не були послідовними у встановленні юридичних гарантій для використання мов їх національних меншин. Попри задекларовані в

конституційних актах того часу норми про свободу використання мов у суспільному житті, належної реалізації вони не отримали, адже польське керівництво краю Галичини та Лодомерії встановлювало значні перепони для використання української мови в адміністративній і судовій практиці, науці й освіті.

Законодавство про мови УНР в період Центральної Ради та Директорії співставлено з вирішенням мовного питання в Українській державі за правління П. Скоропадського. Українська Центральна Рада, розуміючи складність мовного питання, уникала його юридичного вирішення свідомо, зважаючи на можливість міжнаціонального конфлікту, який був особливо небезпечним у даний період українського державотворення. Домінування соціал-демократичної ідеології в цьому органі Української держави також не сприяло його вирішенню, надаючи перевагу розв'язанню економічних проблем, а задоволення національних потреб українців як титульної нації держави вважалось другорядним. Попри наміри гетьмана П. Скоропадського щодо інтелектуального розвитку Української держави, закріплення правового статусу української науки та освіти, розширення сфери застосування української мови, ці процеси не завжди були ефективними через протидію чиновників, більшість серед яких були колишніми білогвардійцями та російськими шовіністами.

Перманентно перебуваючи у стані війни, український уряд в період Директорії УНР вживав чимало заходів для відновлення суспільного визнання української мови, надання їй статусу державної мови на території УНР. Про намагання втілити в реальність державний статус української мови свідчать законопроекти, нормативні акти, спрямовані на українізацію освітніх закладів, розвиток книговидавничої справи. Це позитивно позначилося на розвитку українського національного театру, музики, бібліотечної справи. Хоча воєнні дії не дали змоги в повній мірі реалізувати задуми Директорії, однак навіть здійснені заходи позитивно позначилися на ролі української мови в республіці, на житті українського народу, держави загалом.

Значну увагу приділено правовому регулюванню застосування української мови та мов національних меншин за законодавством ЗУНР [1, 105-106]. Державна влада ЗУНР формувала національне законодавство про мови на демократичних принципах з урахуванням інтересів різних націй, які проживали на її території. Попри те, що в умовах ЗУНР державною мовою була мова титульної нації держави, тобто українська мова, республіка створювала сприятливі умови для використання, розвитку та захисту мов національних меншин і мов міжнародного спілкування. Відтак у мовних правах не були обмеженими ні поляки, які були в той час зовнішньополітичними супротивниками ЗУНР, ні австрійці та німці, а мовні права євреїв навіть істотно покращилися порівняно із законодавством Австро-Угорщини. Ці позитивні результати законодавства про мови ЗУНР проявлялися в усіх сферах суспільного життя – політиці, економіці, релігії, культурі тощо [2, 242-259].

Законодавство про мови УСРР в умовах становлення більшовицької влади на українських землях мало свої особливості. Політика більшовицької влади в Українській СРР щодо вирішення мовних питань еволюціонувала в період

1917-1922 рр. від відвертих проявів русифікації до визнання принципу формальної двомовності, що було продиктовано намаганням подолати її несприйняття українцями (насамперед, селянством та інтелігенцією). Водночас адміністративний апарат радянської влади в Україні проявляв небажання у сприянні українській мові, надаючи реальну перевагу російській мові офіційного спілкування, що перетворювало законодавчі гарантії для української мови на неповні та декларативні [3, 475].

В Українській СРР значна увага приділялася врегулюванню правових основ становлення, розвитку та припинення політики «українізації».

«Українізацією» варто вважати заснований на законодавчих актах процес відновлення національно-культурних прав україномовного населення щодо використання його рідної мови у публічно-правових і приватно-правових відносинах, який хоча і планували та координували партія та уряд, був викликаний умовами суспільно-політичного життя, яке склалося в Україні. Керівництво республіки було вимушеним провести його через побоювання втратити контроль над українським народом у його прагненні до національно-культурного відродження, що могло перерости у вимогуутворення незалежної Української держави. Водночас у процесі українізації був нагромаджений певний досвід щодо створення правових гарантій у сфері функціонування української мови, розвитку української науки й культури. І хоча нормативно-правові акти про мови цього періоду не були цілком послідовними, логічно завершеними, бо не передбачали дієвого контролю за їх виконанням, усе ж вони були важливим етапом історії українського законодавства про мови.

В Радянській Україні здійснювалася тотальна русифікаційна політика на основі нормативно-правових актів УРСР щодо застосування мов на її території. У період 30-х рр. – пер. пол. 80-х рр. ХХ ст. у мовному законодавстві як СРСР, так і Української РСР формально оформився процес, який був спрямований на витіснення української мови з усіх сфер суспільно-політичного й культурного життя України, що закріплювалося низкою юридично-правових актів, зокрема обґрунтуванням статусу російської мови спочатку як мови міжнародного спілкування народів СРСР, а потім як другої рідної мови для усіх неросійських народів держави. Ці процеси супроводжувалися політичними переслідуваннями та репресіями української інтелігенції, зубожінням і знищенням українського селянства, а також денационалізацією інших суспільних груп під приводом їх інкорпорації в «єдиний радянський народ», мовою якого вважалася російська, адже вона була мовою тогочасного партійного керівництва.

Мовна ситуація в Українській РСР почала змінюватися тільки в другій половині 80-х років ХХ ст., коли свідомі представники громадськості регулярно підіймали питання про шляхи законодавчого забезпечення розвитку та захисту української мови. Ці фактори зумовили прийняття в 1989 р. закону «Про мови в Українській РСР», який істотно розширив можливості офіційного використання української мови та започаткував серію демократичних документів Верховної Ради УРСР, що закладали фундамент новітньої Української держави.

Після відродження Української незалежної держави у 1991 р. почалося формування конституційно-правового інституту державної мови та мов національних меншин. Проголошення незалежності Української держави було визначальним фактором суспільно-правового оновлення статусу української мови. Відродження національної державності дозволило визнати українську мову державною, поставивши обов'язкову вимогу володіння нею перед президентом, суддями та іншими важливими посадовими особами. Закріплення положення про державний статус української мови відбулося у першому розділі Конституції України, тобто розділі, який має ускладнену процедуру конституційної зміни.

Позитивні зміни в законодавстві про мови в Україні відбуваються у сучасних умовах. Верховна Рада України зараз активно обговорює проект Закону України «Про забезпечення функціонування Української мови як державної». Прийняття цього закону України має важливе значення, оскільки він спрямований на посилення державотворчих і консолідуючих функцій української мови, підвищення її ролі для забезпечення територіальної цілісності України та її національної безпеки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Хрестоматія з історії держави і права України : навч. посіб. для юрид. вищих навч. закладів і факультетів: У 2 т. – Т. 2.: (лютий 1917 – 1996 р.) / за ред. Гончаренка В. Д., А. Й. Рогожина, О. Д. Святоцького (за ред. В.Д. Гончаренка) – К.: Ін Юре, 2000. – 315 с.*
2. *Тищик Б. Й. Західно Українська Народна Республіка (1918-1923). Історія держави і права / Б.Й. Тищик. – Львів: Тріада плюс. 2004. – 392 с.: іл.*
3. *Тищик Б. Й. Історія держави і права України: акад. курс: підручник / Б. Й. Тищик, І. Й. Бойко. – К.: Ін Юре, 2015. – 808 с.*

УДК 340.1

Кольбенко А. В.

*к.ю. н., доцент кафедри історії держави, права та політико-правових вчень
Львівський національний університет імені Івана Франка*

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРЕДМЕТ НАУКИ ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Наука історії держави і права, як і всі інші соціальні науки в основі своїх інтересів розглядає людську діяльність та соціальні зв'язки між людьми. Однак специфікою саме науки історії держави і права є те, що вона розглядає їх через призму державно-правових явищ.

Державно-правові явища можуть пізнаватися тільки з врахуванням різноманітних системних соціальних зв'язків, а отже особливістю історії держави і права є те, що вона вимагає від дослідника враховувати конкретні історичні обставини, які супроводжують державно-правову дійсність. До них

можна віднести політичну реальність, економічний стан суспільства, фактори особистих якостей державних діячів та інше. Врахування цих обставин дає більш глибоке розуміння реальної дійсності. Тому предмет дослідження історії не можна виривати з контексту загальної обстановки цієї дійсності.

Більшість сучасних українських науковців визначають предмет науки історії держави і права як процес виникнення, розвитку та причини загибелі держав і систем права в хронологічній послідовності та конкретній соціально-історичній обстановці.

Погоджуючись загалом з таким визначенням, хотілося б виділити окремі міркування щодо окремих його положень. Зокрема, останнім часом досить популярною думкою в наукових колах існує думка необхідності розмежування досліджень державних і правових явищ. Наголос навіть робиться на тому, що дослідження з історії держави треба забути, а зосередитися тільки на дослідженнях права. Але ж чи можливе існування права в недержавному суспільстві? Адже правові норми тим і відрізняються від інших соціальних норм, що тільки вони отримують загальнообов'язкову силу від держави. Навіть тоді, коли окремі джерела права і встановлюються не державою, вони потребують обов'язкового санкціонування з її сторони. Крім того, норми права потребують захисту держави, а за їх порушення держава встановлює відповідальність.

Тому, досліджуючи окремі правові інститути чи інші правові явища, історик змушений звертати увагу на конкретну державну дійсність, щоб повноцінно оцінити їх. Крім того, завдання дослідника історії є не тільки з'ясувати систему правових норм як явища, а показати зв'язок цих норм з іншими соціальними явищами та державою, виявити фактори які сприяли або заважали розвитку соціальних відносин і т.д.

Адже якісне правове регулювання та особливо його ефективність не завжди залежить тільки від того як добре виписані конкретні норми права, але і від того як, ким і з якою метою вони реалізуються.

Історика держави і права не повинна цікавити тільки формальний текст виписаних норм із застосуванням юридичної техніки, а також причини та обумовленість їх виникнення, їх суть та наслідки дії. Державно-правові явища можна дослідити тільки в динаміці з'ясування їх причинно-наслідкових зв'язків. Важливо також відчувати неповторність та специфічність цих причинно-наслідкових зв'язків у конкретному суспільстві і конкретній державі. Соціальні відносини, до яких відносяться насамперед державно-правові, не підпорядковуються однолінійному розвитку. Вони складаються з багатьох рівнів логічного і алогічного характеру, поєднуються та переплітаються із закономірностями і випадковостями і тому передбачити розвиток суспільства чи держави тільки на основі історичних знань шляхом порівняння їх з подібними випадками в інших державах практично неможливо. І саме через це історикам часто докоряють про неточність чи непрактичність історичних знань. Але завданням істориків держави і права не є визначати майбутнє. Його можна тільки передбачити з більшою чи меншою достовірністю. Завданням істориків є вказати на можливі варіанти

розвитку, аналізуючи історичний досвід. Саме на базі історичної пам'яті і досвіду виникло більшість державно-правових інститутів галузевих наук, які освоюються та вдосконалюються сучасними поколіннями. Адже жоден сучасний технічний прилад не зможе спроектувати будь-які державно-правові поняття чи категорії без врахування та аналізу історичного досвіду. Спеціальні регулятори може продукувати тільки соціум. Тому, не з'ясувавши та не зрозумівши генезису окремих державно-правових понять чи категорій важко підготувати фахового юриста.

Важливим завданням кожного наукового дослідження є з'ясування закономірностей чи особливостей окремих державно-правових явищ, які досліджуються. Тлумачні словники сучасної української мови розглядають закономірність як об'єктивно існуючий, постійний і необхідний взаємозв'язок між предметами, явищами або процесами. Також вказують на те, що це основне положення якої-небудь науки, закон, що відображає причинно-наслідковий зв'язок між явищами, характеризує перебіг певних процесів у природі або суспільстві. А особливість відображає характерну рису, ознаку, властивість кого чи чого-небудь. Тому від правильного розуміння відмінностей між цими поняттями залежить і якість наукового дослідження з історії держави і права.

Об'єктивність кожного наукового дослідження забезпечується достовірними фактами, якими володіє дослідник. В історично-правових дослідженнях такими фактами служить той емпіричний матеріал, який зібрав і яким володіє дослідник. Саме емпіричний матеріал дійсно є об'єктивним, оскільки не залежить від свідомості дослідника.

Але опрацювавши його, дослідник змушений пропустити цей матеріал через власну свідомість, проаналізувати та оцінити його і зробити необхідні висновки. Тому, кінцево результати дослідження завжди зазнають суб'єктивного впливу.

Тим більше, що історично-правова наука не повинна досліджувати тільки окремі історичні факти, але і орієнтуватися на дослідження правової історії разом із позиціями діючими в ній осіб.

Потрібно звертати увагу також на те, що історичні факти не мають якоїсь абстрактної природи, а є результатом їх відбору за певним критерієм саме істориками права. На кожній стадії дослідження їх мета і напрямки визначаються самими науковцями. Тому, наукове дослідження є завжди суто індивідуальним і творче сприйняття кожним істориком права своїх матеріалів та оцінка емпіричного матеріалу завжди буде унікальним. Тому, якщо б еспериментально дати завдання двом історикам права дослідити певну історико-правову проблему, то підбір ними історичних фактів, використання методології, оцінка і висновки будуть суттєво відрізнятись. Без наукового творчого підходу історико-правовий матеріал, який використовується науковцем був би схожий на статистичний звіт про певні події. Тим більше, що інтерпретація та оцінки історії формуються соціальним, а не особистим досвідом. Тому, оскільки суспільні цінності змінюються, то і інтерпретація історії постійно переоцінюється.

Кравчук В. М.

*к. ю. н., доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права,
Тернопільський національний економічний університет*

Біляшевич Т. Р.

*студентка юридичного факультету
Тернопільський національний економічний університет*

СУДОВА СИСТЕМА ГЕТЬМАНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

На сьогоднішній день, зважаючи на реформування судової системи в Україні, доцільними є дослідження судової системи в різні періоди розвитку української державності, й зокрема проблем суду і судочинства в Українській державі гетьмана П. Скоропадського. Гетьманська держава Павла Скоропадського – одна з важливих сторінок української історії. Даний період означився прийняттям близько 400 законів, до сфери регулювання яких відносилась і судова влада.

Дослідженням цієї проблематики і цього історичного періоду приділяли увагу такі науковці як: Т. Гунчак, М. Кравчук, В. Кульчицький, О. Лупандін, О. Мироненко, Р. Пиріг, О. Реєнт, А. Рогожин, В. Рум'янцев, В. Тацій, Б. Тищик та ін.

Аналізуючи історичні дані з цієї тематики важливо виокремити як позитивні, так і негативні моменти, які допоможуть у компаративному аналізі та оцінці корисного досвіду з позицій застосування його у наш час.

Перша за все, варто зазначити, що умовами, які сприяли організації судової системи Павлом Скоропадським були “Грамота до всього українського народу” та “Закони про тимчасовий державний устрій”. Так, у Грамоті було задекларовано намір розбудови в Україні правової держави, а закон фіксував принципи судової недоторканості особи.

На початковому етапі існування Гетьманської держави судова система була досить строкатою: це був симбіоз судових установ часів Російської імперії, судів, створених Тимчасовим урядом, судів, заснованих Центральною Радою, та власних, новостворених судових інституцій.

Гетьманський уряд, що важливо, не відкидав позитивних напрацювань Центральної Ради. Адже без суду державність є неможливою, і П. Скоропадський це чудово розумів. Втім, згодом планував реформувати систему судочинства. Отже, спочатку продовжував працювати Генеральний суд, який виконував функцію правосуддя в УНР. У «Законах про тимчасовий державний устрій України» містився окремий розділ, який визначав місце даного суду в системі урядових установ [1]: а) Генеральний суд – це вищий охоронитель і захисник закону та вищий суд України у справах судових та адміністративних; б) Генеральний суд оголошує для загальної відомості всі закони й розпорядження уряду, стежить за закономірністю їх видання;

в) порядкуючий генеральний суддя та генеральні судді призначаються гетьманом.

Варто зазначити, що змішана судова системи, яка діяла на початку, діяла за демократичними принципами судоустрою, такими як: незалежність суду, гласність судового процесу, рівність сторін, право на захист, участь у розгляді справ присяжних засідателів та іншими.

2 червня 1918 р. було прийнято новий закон Української держави про Генеральний суд. Закон, з одного боку, окреслював перспективи судової реформи в Україні, а з іншого — до її здійснення уточнював функції Генерального суду. Останній складався з 15 суддів цивільного, карного і адміністративного департаментів і виконував на території України функції колишнього Правительствуючого Сенату Російської імперії у справах судових, справах нагляду за судовими установами, особами судового відомства, а також усі касаційні функції Головного військового суду [2, 78]. А вже 8 липня 1918 р. був прийнятий закон “Про утворення Державного Сенату”, яким скасовувався Генеральний суд і засновувався Державний Сенат як вища інституція Української держави у судових та адміністративних справах. Очолював Державний Сенат Президент. До структури Державного Сенату входили: Генеральний адміністративний суд (19 сенаторів), Генеральний карний суд (11 сенаторів) і Генеральний цивільний суд (15 сенаторів), а також Загальне Зібрання Сенату (10 сенаторів). При Державному Сенаті та кожному із Генеральних судів була також посада прокурора, що свідчить про належність прокуратури до судової гілки влади, а отже доводить історичну послідовність і правильність останніх конституційних змін, за якими в Конституції України інститут прокуратури знайшов своє закріплення у розділі “Правосуддя”.

Вимоги до кандидатів на посаду сенатора були досить високими. Зокрема, сенатори призначалися з числа осіб з вищою юридичною освітою, що працювали не менше 15 років у судових відомствах на посаді судового слідчого чи товариша прокурора окружного суду і вище або присяжного адвоката чи викладали юридичні науки у вищих навчальних закладах, а також із числа осіб, що мали вчений ступень магістра або доктора права. Сенатором Загального Зібрання можна було стати і без 15-річного стажу, але за умови перебування на посаді міністра [2, 79]. Сенатори призначалися гетьманом після попереднього узгодження кандидатур з Радою Міністрів Української Держави. Після утворення Державного сенату його Президентом було призначено Миколу Василенка. Головами Генеральних Судів були призначені: Д. Носенко (адміністративний), В. Гусаківський (цивільний), М. Чубинський (карний). Офіційно Державний Сенат почав функціонувати 1 вересня 1918 р. Закон передбачав щорічні витрати на утримання Державного сенату в розмірі 2 млн 56 тис. крб [3, 150], що вкотре доводить розуміння очільниками держави важливість судової гілки влади. Як зазначав у своїх спогадах П.Скоропадський: “Сенат у моїх очах був вищою державною установою, яка в критичний момент життя могла, якщо б вона була на висоті, відіграти велику роль” [4, 169].

Система правосуддя координувалася Міністерством судових справ, яке згодом було перейменовано на Міністерство юстиції. Першим міністром був

Михайло Чубинський, який був високошанований гетьманом за його заслуги в розбудові судової системи та налагодженні діяльності міністерства. Особливо значимою, на наш погляд, є поступова українізація судового діловодства і судочинства, запроваджена М. Чубинським [3, 146-147], і саме він розробив законопроект про Державний сенат. Але в серпні, за станом здоров'я, М. Чубинський пішов у відставку, а після нього керівництво міністерством швидко змінювалось О. Романовим, Я. Затворницьким, А. В'язловим, В. Рейнботом [3, 143-171], що не йшло на користь справі.

Міністр мав право звільняти суддів з підстав їх низької кваліфікації та несумісних з посадою вчинків; призначати голів з'їздів, мирових суддів у тих округах, де не відбувались вибори суддів або де голова не набрав необхідної більшості голосів. Але головне завдання Міністерства юстиції полягало в організаційному керівництві судами Української Держави, матеріальному забезпеченні їх діяльності, вивченні й узагальненні судової практики, внесенні пропозицій щодо вдосконалення судової системи і судочинства, кодифікації законодавства, виробленні української правничої термінології, пристосуванні колишніх юридичних норм до нової політико-правової ситуації, підготовці проектів кримінальних, кримінально-процесуальних, цивільних, цивільно-процесуальних та інших нормативних актів [5].

Що стосується системи місцевих судів Української держави, то регулювання їхньої діяльності та сама система суттєво не змінилася з часів УНР, хоч уряд вживав заходів для вдосконалення роботи середніх і нижчих її ланок. У червні 1918 р. було внесено деякі зміни і доповнення до закону Тимчасового уряду від 4 травня 1917 р. про місцевий суд. А Закон "Про Судові Палати і Апеляційні Суди" від 8 липня 1918 р. відновив колишні судові палати малоросійських губерній, а саме: Одеську, Київську та Харківську і встановив вимоги до кандидатів на посаду суддів даних палат. В Українській Державі також діяли спеціалізовані суди: Одеський комерційний суд (на підставі імперського статуту торгового судочинства), Київський і Катеринославський вищі та штабні військові суди. Всього на Україні за станом на 16 серпня діяли 3 судові палати, 19 окружних судів, 112 міських і повітових з'їздів мирових суддів [5].

Отож, судова влада Гетьманської держави початково будувалася за взірцем Російської імперії за використання дореволюційного законодавства, однак зусиллями міністра судочинства М. Чубинського був створений Державний сенат. І хоч до його роботи залучалися російські правники, з причин нестачі національних фахівців (через високі вимоги до кандидатів на посади сенаторів), все ж активно впроваджувалася українська мова, розроблялася юридична термінологія українською, здійснювалася підготовка власної законодавчої бази, виділялися чималі кошти на функціонування Державного сенату. Отож і сторіччя тому гетьман П. Скоропадський і його команда розуміли, що незалежна держава може існувати тільки за функціонування якісної судової системи і справедливого судочинства. Як зазначав Аврелій Августин, за відсутності справедливості, держава є зграєю розбійників. Вкрай важливо і сьогодні розуміти цю прописну істину.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Закони про тимчасовий державний устрій України від 29.04.1918 р.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004300-18>.
2. Рум'янцев В. *Судова система в Українській державі гетьмана П. Скоропадського.* Вісник Академії правових наук України. 2001. № 2(25). С. 77-89.
3. Пиріг Р.Я. *Діяльність урядів гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір.* К.: Ін-т історії України НАН України, 2016. 518 с.
4. Скоропадський П. *Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918.* Київ; Філадельфія, 1995. 493 с.
5. *Уряди Української Держави — Історія.* Урядовий портал. URL: http://old.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=661535&cat_id=661211.

УДК 340.114

Кравчук М. В.

*к. ю. н., доцент, доктор права УВУ, завідувач кафедри теорії та історії держави і права, Заслужений юрист України
Тернопільський національний економічний університет*

ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ГЕТЬМАНАТУ П. СКОРОПАДСЬКОГО ТА ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ВІЙСЬКОВОГО БУДІВНИЦТВА (квітень – грудень 1918 р.)

Сьогодні в умовах ведення “гібридної війни” та інтенсивного пошуку шляхів і форм генезису Української держави, вироблення стратегії і засобів захисту суверенітету важливим і цінним є історико-правовий досвід національного державотворення. Особливо повчальними є уроки розбудови власної держави на початку ХХ століття: в добу Української Центральної Ради, Гетьманату П. Скоропадського, Директорії УНР, Західноукраїнської Народної Республіки. За твердженням дослідників: “Незнання правдивої історії українського народу є загрозою втрати незалежності Української держави”, що цілком актуалізує дану тему [8]. До цього зобов’язує й Указ президента України “Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917 – 1921 рр.”.

Отже, предметом нашої наукової розвідки є висвітлення сутнісних особливостей українського державотворення за гетьмана П. Скоропадського та стан його військового будівництва. Саме цей етап в історії розвитку Української держави є найбільш суперечливим у працях науковців. Так, проф. І. Кичій зазначив, і з ним резонно погодитись, що науковці “спочатку воліли замовчувати про існування Гетьманської Української держави, та й про самого гетьмана Павла Петровича Скоропадського, до речі, останнього в історії України. Називали його ставлеником німецько-австро-угорських окупантів, хоч

закликала їх в Україну Центральна Рада, також його вважали російським генералом флігель-ад'ютантом царя Миколи II. ...Врешті, знайшли компроміс, почали подавати в публікаціях біографічні дані гетьмана, його козацьке походження, військову кар'єру, і, зовсім коротко і поверхнево, процес розбудови Української Держави. Деякі дослідники переважно наголошували на успіхах культури, науки, освіти за часів його правління, при цьому скептично відносились до відновлення української монархії на початку XX ст., повернення козацьких порядків минулих століть, називали такі спроби утопічними [8, 5]. Зокрема, Т. Гунчак вказав: “За підтримки великих і деяких середніх землевласників, колишніх царських бюрократів та російських офіцерів, а також дрібної української буржуазії до влади прийшов ген. П. Скоропадський. Насправді ж за лаштунками цього перевороту стояли німецькі генерали. За допомогою жменьки невдоволених українців вони скинули народоправну владу УНР і на її місце поставили таку, що б краще відповідала їх інтересам. Питання встановлення гетьманату в Україні 1918 р. та його політики більшість істориків висвітлювали негативно” [4, 141].

Ось тому, існує нагальна потреба у детальнішому опрацюванні цього процесу. За твердженням дослідників впродовж століття з дня проголошення Української держави “не помічено жодної спроби за кордоном, ні тим більше у нас в Україні написати про останнього гетьмана П. Скоропадського більш-менш розгорнуту працю” [8].

Ця тематика знайшла своє висвітлення у наукових працях як вітчизняних вчених, так і дослідників діаспори, зокрема: В. Верстюка, І. Висловського, С. Волкова, М. Главацького, Д. Дорошенка, В. Засєкіна, І. Кичія, Б. Ковалю, О. Копиленка, І. Крип'якевича, О. Кузьмука, В. Кульчицького, О. Мироненка, Л. Осауленка, Р. Пирога, Є. Пінака, Н. Полонської-Василенко, С. Ріпецького, З. Стефаніва, О. Субтельного, О. Тимощука, Б. Тищика, О. Удовиченка, М. Чмира, Г. Шовкопляс, І. Шовкопляса.

Окремі питання проблематики гетьманату відображалися і в авторських публікаціях [7].

Виклад основного матеріалу. 29 квітня 1918 р. відбулася зміна політичного режиму в Україні, якому передував Всеукраїнський хліборобський з'їзд у складі 6432 уповноважених від 8 українських губерній, а в цілому присутніх було на З'їзді разом з делегатами біля 8 тис. [5, 26], де одностайно обрали гетьманом П. Скоропадського. Влада УНР, керована Українською Центральною Радою, перейшла мирним шляхом до гетьмана П. Скоропадського (загинули при цьому три гетьманці). За словами дослідників владу гетьмана “сприйняли досить позитивно навіть і збройні сили (за виключенням січових стрільців), оскільки країна втомилася від революційного безладу і неспроможності Центральної Ради налагодити нормальне функціонування державного апарату та економіки. ...А титул глави держави – “Гетьман всія України” – мав символізувати повернення до порядку і стабільності. Саме цим нова влада сподівалася отримати легітимізацію в широких верствах населення” [9, 43].

У той же день, 29 квітня п. р. гетьман видав два важливих державних акти: “Грамота П. Скоропадського до всього українського народу” та “Закони про тимчасовий державний устрій Української держави” [14, 37-42]. Грамота за словами О. Копиленка була аналогом універсалів Центральної Ради [6, с.88], а за оцінкою М. Главацького її “можна вважати програмою державного будівництва” [3, 44], яка мала бути реалізована відповідно до Законів скріплених підписами гетьмана і Отамана Ради Міністрів М. Устиновича (голови уряду). Відповідно до Грамоти, оскільки “попередня влада не зуміла забезпечити населенню спокій, закон і можливість творчої праці, а перед найбагатшою колись Україною постала грізна кара голоду”, гетьман відгукнувся на сей поклик і взяв на себе тимчасово всю повноту влади” [14, 36-42], цими документами гетьману було надано: верховне управління всією Українською Державою (далі – УД, *така була офіційна назва держави*); затвердження і санкціонування законів; затвердження голови та, за його поданням, членів уряду. Йому належало право бути верховним воєводою збройних сил і здійснювати керівництво зовнішньою політикою, помилування, оголошувати області на військовому, надзвичайному положенні. Всі його розпорядження скріплювалися підписами голови уряду і відповідних міністрів. За рішенням гетьмана Центральна і Мала Ради, всі земельні комітети, а також попередні міністри та їх заступники з того дня звільнялися. Всі інші урядовці, працюючі в державних інституціях, залишалися на своїх посадах і повинні продовжувати виконання своїх обов’язків [14, 38]. За словами дослідника “П. Скоропадський, ще до приходу до влади, розумів, що однією з найскладніших проблем, яку йому доведеться вирішувати, стане кадрова. Про це свідчать “Спогади”, в яких він багато місця відвів характеристиці своїх соратників, членів уряду. Тому він велику увагу приділив розвитку державної служби. Залишивши на посадах усіх попередніх фахівців, він намагався поповнити кадри управлінців досвідченими, кваліфікованими професіоналами не лише з центру, а й з периферії. ...Національний склад Ради Міністрів був таким: дванадцять міністрів українського походження й лише четверо – представники інших національностей” [3, 47; 10, 158-163].

Крім того, доцільно підкреслити, що він не планував узурпувати владу, влада належала йому тимчасово, до скликання Українського Союму. За твердженням науковців “необхідність виконання міжнародних зобов’язань, наведення порядку, налагодження нормального життя потребували прийняття прагматичних рішень та їх реалізації за допомогою жорстоких, часом непопулярних заходів. Проте гетьман завжди відкидав можливість узурпації влади” [3, 46]. Ось тому серед першочергових завдань за його планами було ухвалення закону про вибори до Установчого союму.

Також основним із “Законів про тимчасовий державний устрій” був закон “Про віру”, в якому “первенствующою” державною вірою визнавалось християнство, православ’я, а за вірянами і служителями юридично закріплювалась свобода віросповідання.

У законі “Права й обов’язки українських козаків громадян” було закріплено найголовніші обов’язки: захист рідного краю; сплати податків та

мита; відбуття визначених повинностей. При цьому гарантувались: недоторканість особи, її житла та власності.

Гетьманом велика увага приділялась фінансово-кредитній політиці. Для визначення порядку й умов фінансування і здійснення державних позичок був створений вищий орган з фінансової політики – Фінансова рада.

Інноваційними у гетьмана були заходи із формування місцевої влади. Так на зміну “комісарам”, які очолювали місцеву владу за часів УЦР, були запровадженні “старости”, які й стали провідниками місцевої влади (адміністрації). Старості підпорядковувався начальник “Повітової державної варті”. Державна варта, як охоронна інституція, була також створена гетьманською владою. За твердженням О. Копиленка “нова влада, врахувавши повчальний досвід своєї попередниці –УЦР, прагнула створити сильну місцеву адміністрацію. До речі за гетьманськими нормами один вартовий припадав на 400 осіб населення” [6, 94].

Відповідно до Закону Про Генеральний Суд він мав стати “вищим захисником й охоронцем” законів Української держави, а також на нього покладалось введення їх в дію [14, 42].

Важливо звернути увагу, що основою законодавчого процесу були вищезгадані “Грамота...” і “Закони...” відповідно до яких законопроекти готувалися на рівні міністерств і після обговорення і схвалення урядом їх представляли для кінцевого затвердження гетьманом. Міжвідомчі акти узгоджувалися з усіма зацікавленими міністерствами. У зв’язку зі складною ситуацією в державі закони і підзаконні акти мали у більшій мірі однакову юридичну силу. Це було виправдано швидким реагуванням нової влади на злободенні події суспільного життя. За період гетьманату було видано близько 500 нових законів. Уряд гетьманату максимально використовував здобутки у законодавчій діяльності попередньої влади, вибірково зупиняючи дію нормативно-правових актів, які суперечили їхній політичній програмі, на що вказав М. Главацький. Право законодавчої ініціативи, поряд з гетьманом отримали міністерства [3, 56-58]. З цього приводу О. Копиленко підкреслив, що “законодавча діяльність гетьманської адміністрації розпочалася з того, до чого Центральна Рада підійшла лише в останні тижні свого існування – з визначення правових основ законодавчого процесу. Так, уже в “Законах...” декларувалося, що Українська Держава керується на твердих основах законів, виданих в установлених чергах (тобто бачимо тодішній варіант сучасного гасла “правової держави”) [6, 107].

Крім того, доречно підкреслити, що державне будівництво гетьман здійснював в умовах жорсткої протидії опозиції та масового незадоволення селянства акціями, які вчиняли німецько-австро-угорські союзники, запрошенні УЦР. У цьому плані М. Главацький зазначив: “Після перевороту партії соціалістичної й національної орієнтації стали в опозицію до режиму гетьман та вдалися до нищівної критики гетьманату. Попри випадки, які зачіпали особисту гідність П. Скоропадського, він зумів піднятися над з’ясуванням особистих стосунків і запропонував члену колегії Генерального Суду УНР Миколі Василенку залучити до роботи в уряді діячів соціалістичних партій. Небажання

лівих партій співпрацювати з владою, змусило владу запровадити до них репресивні заходи, здійснювати страйки, проводити з'їзди тощо. У відповідь селянська спілка на своєму підпільному з'їзді висловила недовіру гетьманському режиму і їх делегати вказали на необхідність збройного опору йому” [3, 48-49]. Пізніше соціалістична опозиція, створила Український Національний Союз, який організував повстання і ліквідував режим гетьманату.

Але попри те, що всі питання державотворення є важливими, на нашу думку, найголовнішим завданням у цьому процесі є розбудова власної армії, яка слугує основним чинником захисту суверенітету, тобто гарантом існування самої держави. На відміну від пацифістської політики провідників УЦР (міліційна армія), не викликає сумнівів у розумінні П. Скоропадським, якбудьяким кадровим військовим, значимості Збройних Сил для держави. Засловами

О. Тимощука “гетьман чітко усвідомлював функціональне призначення поліційних структур і армії і розумів, що з поразкою Центральних держав у світовій війні для захисту української державності поліцейських сил буде недостатньо. Проте впровадження в життя своїх планів щодо розбудови власної армії спочатку унеможлиблювала політична позиція німецько-австрійських союзників щодо її створення. ...До останніх днів життя П. Скоропадський вважав головною причиною свого падіння обмеженість у часі для створення боєздатного війська” [12, 178].

За твердженням дослідників “Гетьман як Верховний воєвода Української Армії і Флоту (Верховний головнокомандуючий ЗС України на сучасній мові) невідкладно приступив до створення Збройних Сил Української Держави. Для керівництва Військовим відомством був призначений Військовим міністром генерал-лейтенант О. Ф. Рогоза. Посаду начальника Генерального Штабу продовжував займати військовий старшина О.В. Сливинський, який працював над проектом створення Української Армії за часів УЦР (березень 1918 р.). Відповідно до плану організації Української регулярної армії, вона мала бути створена на основі територіального комплектування у складі восьми корпусів піхоти і чотирьох і з половиною дивізій кінноти. 21 травня п. р. начальником Генштабу була представлена доповідь про загальні основи і принципи будівництва Збройних Сил УД. За цією концепцією для підготовки офіцерських кадрів запроваджувалася широка мережа військових навчальних закладів, для чого була сформована “Комісія по утворенню постійних військових шкіл і Академії” під керівництвом ген. М.Л. Юнаківа. Крім того, начальник Генштабу проводив і далі реалізацію планів будівництва Армії УД, займався справами мобілізації, організації та дислокації військ, вишколом старшин та козаків, інтенсивною розробкою штатів підрозділів і частин, залучення до служби десятків досвідчених генералів та старших офіцерів. За його участю розроблені закони: про загальний військовий обов'язок, військове судочинство, військову-санітарну службу, постачання армії, розроблено план розгортання Армії УД” [1, 52]. На кінець вересня 1918 р. Рада Міністрів за згодою гетьмана ухвалила підготовлений Генштабом план організації Української Армії, яка складалася із 8 корпусів, сердюцької дивізії, окремої таврійської бригади, чотирьох кавалерійських дивізій, окремої кавалерійської бригади, двох

батальйонів понтонерів, трьох бригад важкої артилерії, ескадрильї великих аеропланів, залізничної бригади, 108 повітових комендатур та інших частин [6, 102]. Разом в Армії УД мало бути 54 піхотних полки, 28 кінних, 48 полків польових гармат, 33 полки важких гармат і 4 полки кінно-гармат [6, 102]. Загальна чисельність мала становити близько 60 тис. особового складу. Інший напрямок розвитку – це формування П. Скоропадським козацтва. Передбачалось сформувати в кожній губернії кіш, який складався з кількох полків. Очолити всю структуру Велика козацька мала Рада у складі 32 особи [11, 103]. Однак політична ситуація не дала можливості реалізувати цей план.

Аналіз діяльності гетьманату П. Скоропадського переконує, що завдання і заходи державотворення того періоду у великій мірі повторюються в сучасному державному житті. За твердженням О. Копиленка: “парадоксально, але те, що стало нашими гаслами сьогодні вирішувалося гетьманом П. Скоропадським у той час. Нині всі вказують на необхідність перейти до ринку й подолати негативні наслідки “соціалістичної системи господарювання. Ті самі завдання, але щодо “соціалістичної Центральної Ради”, ставив і П. Скоропадський, пропонуючи всі нинішні рецепти: від відновлення приватної власності й свободи підприємництва до соціального захисту трудящих. Однак попри всю неоднозначність оцінок, як тодішніх, так і теперішніх дослідників, діяльність П. Скоропадського заслуговує на пильну увагу саме з точки зору його внеску в розбудову Української державності” [6, 89].

На думку І. Шовкопляса: “Багато граней діяльності й досвіду гетьмана П. Скоропадського та керованої ним Української Держави перегуковуються з сучасними проблемами розбудови незалежної України і заслуговують на належну увагу та вивчення” [2, 6].

У своєму зверненні П. Скоропадський вказав: “Багато людей критикують мій крок і злим оком дивляться на встановлення Гетьманату. Цілком зрозуміло, чому так відносяться до цього факту вороги української державності. ...Але тим, які називають себе українцями, мені хочеться поки що сказати одне: пам’ятайте, що коли б не було мого виступу, німці, кілька тижнів пізніше, завели б на Україні звичайне губернаторство. Воно було б оперте на загальних основах окупації і нічого спільного з українством, розуміється, не мало б. Тим самим не було б Української держави, яка реально появилася на світовій арені, хоч у цьому короткому періоді Гетьманату” [8].

Слова дослідників у щоденнику К. Маннергейма: ...Я хочу сказати майбутнім поколінням, що розбрат у власних рядах, у своїй батьківщині б’є сильніше, ніж меч ненависного ворога, а внутрішні непорозуміння широко розкривають двері перед зовнішнім противником” яскраво вказують на одну з складових рис державотворення українців [8, 526-527].

Висновки. Досвід державотворення у період гетьманату П. Скоропадського вказує:

по-перше, що тільки модерні, боєздатні національні збройні сили здатні забезпечити державний, національний суверенітет, гарантують незалежність, соборність, безпеку власної країни;

по-друге, ефективність, успіх розбудови української держави можливий лише при глибокій єдності всіх політичних сил, базованих на спільному прагненні побудувати високорозвинену соціальну, демократичну, правову державу. Жорстока боротьба опозиції і з правлячою владою призводить до самопоборювання, знищення власної держави,

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Військове будівництво в Україні у ХХ столітті: історичний нарис, події, портрети / За заг. ред Кузьмука О. І. К.: Видавничий дім "Ін Юре", 2001. 448 с.*
2. *Гетьман Павло Скоропадський (1873-1945). Матеріали до бібліографії / Укл. Г. М. Шовкопляс, І. Г. Шовкопляс. Бібліотечний вісник. К. 1996. 54 с.*
3. *Главацький М. В. Павло Скоропадський: Наук. поп. вид. К: Вид. група КМ БУКС. 2016. 144 с.*
4. *Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття. Нариси політичної історії. К.: Либідь, 1993. 288с.*
5. *Дорошенко Дмитро Іванович. Історія України, 1917-1923. В 2-х т.: Документально-наукове видання / Упоряд.: К. Ю. Галушко. К.: Темпора, 2002: Т.2. Українська Гетьманська Держава 1918 року. 352 с.*
6. *Копиленко О. Л., Копиленко М. Л. Держава і право України. 1917-1920: навч. посібник. К.: Либідь, 1997. 208 с.*
7. *Див. Кравчук М. В. (авторські публікації з проблематики Гетьманату). Військові формування Української Держави за гетьмана П. Скоропадського. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Вип. 1. Івано-Франківськ-Коломия: Вид. "Плай". 1997. С.18-29; Правові основи будівництва Національних Збройних Сил України в 1914-1993 рр. (Орг-я, структура, штати): Історико-правове дослідження. Івано-Франківськ: Вид. "Плай", Коломия: видавничо-поліграфічне товариство "Вік". 1997. 292 с.; Військове будівництво Української Держави у 1918 році (історико-правовий аспект). Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. 2004. №3 (частина І). С. 122-127; Особенности военного строительства в период Гетманата П. Скоропадского: историко-правовой анализ. Закон и жизнь. 2014. №2/3. С 139-143.*
8. *Осауленко Л. М., Засекін В. Д. Гетьман України Павло Скоропадський 29 квітня 1918 року – 14 грудня 1918 року: Художньо-публіцистичне видання. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2003. 592 с.*
9. *Пінак Є., Чмир М. Військо Української революції 1917-1921 років / Під заг. ред. К. Галушка. Харків: Книжковий клуб "Клуб сімейного дозвілля". 2017. 432 с.*
10. *Скоропадський П. Спогади: кінець 1917 – грудень 1918 рр. Київ, Філадельфія. 1995. 494 с.*
11. *Стефанів З. Українські Збройні Сили 1917-1921 рр. Частина І. Доба Центральної Ради й Гетьманату. Мюнхен: Вид. Український Комбатант, 1947. 118 с.*

12. Тимошук О. В. *Охоронний апарат Української Держави (квітень-грудень 1918 р.): Монографія. Харків: Вид-во Ун-ту внутр. справ. 2000. 462 с.*
13. Удовиченко О. І. *Україна у війні за державність Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917-1921 рр. К.: Україна, 1995. 206 с.*
14. *Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). Документи і матеріали. У двох томах. Т.1. Упоряд. Р. Пиріг (керівник) та ін. К.: Тампора, 2015. 790 с.; Т.2. 412 с.*

УДК 348, 45

Justyna Krzywkowska
Dr, Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

STATUS PRAWNY WYŻSZYCH UCZELNI KATOLICKICH W POLSCE I NA UKRAINIE

Jednym z głównych celów działania Kościoła katolickiego jest pomoc rodzicom w wychowaniu dzieci. Bez wątplenia, oprócz rodziców, największy wpływ na wychowanie dzieci mają szkoły. Integralna współpraca rodziców z nauczycielami w dziedzinie wychowania przynosi najlepszy skutek. Istotny jest więc wybór przez rodziców odpowiedniej szkoły dla swego dziecka by jej profil odpowiadał wartościom, które rodzice uznają za istotne w wychowaniu dziecka. Wychodząc naprzeciw tym potrzebom Kościół katolicki zakłada i prowadzi szkoły różnych specjalności i różnego stopnia. Uprawnienie to prawodawca kościelny ujął w kan. 800 § 1 Kodeksu Prawa Kanonicznego wyrażając tę myśl w następujących słowach: „Kościółowi przysługuje prawo zakładania szkół jakiegokolwiek specjalności, rodzaju i stopnia, a także kierowania nimi”. Uprawnienie to wiąże się z obowiązkiem utrzymywania przez wiernych szkół katolickich. Powinni oni właśnie do takich szkół posyłać swoje dzieci. Nadto w miarę możliwości do obowiązków katolików należy pomoc w zakładaniu i utrzymywaniu takich szkół [1, kan. 800 § 2].

Prawodawca kościelny zachęca też instytuty zakonne, których głównym zadaniem jest katolickie wychowanie dzieci i młodzieży, do tworzenia własnych szkół za zgodą biskupa diecezjalnego [1, kan. 801]. Jeżeli na terenie diecezji nie ma szkół katolickich, biskup diecezjalny ma obowiązek zatroszczyć się o powstanie takich szkół. Troska ta winna dotyczyć tworzenia i prowadzenia katolickich szkół zawodowych i technicznych oraz innych, których potrzebę powstania dyktuje aktualna sytuacja w diecezji [1, kan. 801 § 1-2].

Warto zwrócić uwagę na fakt, jakie szkoły mają prawo nazywać się katolickimi. Zgodnie z kan. 803 § 1 KPK „szkołą wtedy uważa się za katolicką, gdy jest kierowana przez kompetentną władzę kościelną albo kościelną osobę prawną publiczną, albo za katolicką została uznana przez władzę kościelną dokumentem na piśmie”. Można więc stwierdzić, że szkoła nie spełniająca powyższych warunków,

nawet wówczas, kiedy kieruje się w swoim nauczaniu wartościami chrześcijańskimi i niczym nie różni się od podobnej szkoły katolickiej, nie może nazywać się katolicką bez zgody kompetentnej władzy kościelnej [1, kan. 803 § 3].

Zgodnie z kan. 807 KPK Kościół katolicki ma prawo zakładać uniwersytety i kierować nimi. Uprawnienie to wynika z potrójnej przyczyny. Po pierwsze do zadań Kościoła należy między innymi pogłębianie kultury ludzi, po drugie uniwersytety wpływają na pełniejszy rozwój osobowościowy człowieka, a po trzecie taka działalność Kościoła wpisuje się w wypełnianie posługi nauczania, która należy do zadań Kościoła.

Zasada zawarta w KPK dotycząca możliwości określenia „katolicka szkoła” jest zastosowana również do możliwości nazwania uniwersytet „katolicki”. Jest to tylko możliwe wówczas, kiedy wyrazi na to zgodę kompetentna władza kościelna [1, kan. 808]. Do zadań Konferencji Episkopatu należy troska o to, aby na terenie jej podległym działały uniwersytety, na których będą wykładane różne dyscypliny z zachowaniem ich naukowej autonomii, ale z uwzględnieniem doktryny katolickiej. Gdyby utworzenie takiego uniwersytetu było niemożliwe lub związane z dużymi trudnościami, Episkopat winien zadbać o utworzenie przynajmniej wydziałów o takim profilu [1, kan. 809]. Uniwersytet noszący przydomek „katolicki” powinien znajdować się pod kuratelą Konferencji Episkopatu. Do zadań biskupów należy troska, by na takich uczelniach przestrzegane były zasady doktryny katolickiej [1, kan. 810 § 2]. W tym celu uniwersytet katolicki winien posiadać odpowiednio skonstruowany statut, aby kompetentna władza uczelni miała możliwość zatrudnienia nauczycieli, którzy oprócz odpowiednich kwalifikacji naukowych i pedagogicznych, cieszyliby się dobrą opinią i kierowaliby się w nauczaniu nieskazitelnością doktryny katolickiej. Władze uczelni powinny mieć możliwość usunięcia ze stanowiska nauczyciela akademickiego w przypadku, gdyby nie spełniał on wyżej wymienionych wymogów. Aby mogło to być możliwe, musi być to wyraźnie zapisane w statucie uniwersytetu katolickiego [1, kan. 810 § 1].

Każdy uniwersytet katolicki powinien mieć wydział teologiczny. Gdyby było to niemożliwe, kompetentna władza kościelna winna zadbać o to, aby na takim uniwersytecie został utworzony przynajmniej instytut teologii lub chociażby katedra. Na wydziale teologicznym, oprócz osób duchownych, powinny mieć możliwość podjęcia studiów osoby świeckie [1, kan. 811 § 1]. Wykłady prowadzone na wydziale katolickim winny poruszać te kwestie teologiczne, które mają związek z przedmiotami wykładanymi na innych wydziałach [1, kan. 811 § 2].

Prawodawca kościelny nieco inne wymagania stawia nauczycielom akademickim wykładającym na wydziale teologicznym w porównaniu do wykładowców na innych wydziałach tej uczelni. Ci pierwsi oprócz wymagań stawianych nauczycielom uniwersytetów katolickich, muszą jeszcze posiadać zlecenie kompetentnej władzy kościelnej [1, kan. 812]. Przepis ten wynika z troski o to, aby nauczanie teologii na uniwersytetach katolickich było w pełni zgodne z oficjalnym nauczaniem Kościoła.

Troską duszpasterską biskupa diecezjalnego winni być otoczeni studenci, dla których należy stworzyć specjalną parafię lub wyznaczyć na stałe kapłanów posługujących wobec nich. W ośrodkach akademickich winny być tworzone

katolickie ośrodki uniwersyteckie, w których młodzież będzie otoczona posługą duchową [1, kan. 813]. Wychodząc naprzeciw tym przepisom, w Olsztynie na Uniwersytecie Warmińsko-Mazurskim, na którym studiuje ok. 23 000 studentów, arcybiskup warmiński utworzył oddzielną parafię. Na terenie kampusu uniwersyteckiego został wybudowany nowy kościół. Duszpasterze w nim pracujący swoją posługę świadczą głównie wobec studentów tegoż uniwersytetu.

Zgodnie z kan. 814 KPK „przepisy dotyczące uniwersytetów mają zastosowanie w taki sam sposób do innych instytucji studiów wyższych”. Do takich należałoby zaliczyć uniwersytety i fakultety kościelne. Zadaniem Kościoła jest głoszenie prawdy objawionej. Stąd ma on prawo do zakładania uniwersytetów i wydziałów kościelnych w celu kultywowania dyscyplin kościelnych oraz innych dyscyplin z nimi związanych. Z powyższego wynika też uprawnienie do kształcenia na takich uczelniach studentów w sposób naukowy [1, kan. 815]. Uniwersytety i wydziały kościelne mogą być erygowane przez Stolicę Apostolską. Drugą formą powołania takiego uniwersytetu lub wydziału jest jego zatwierdzenie przez Stolicę Apostolską. Ona też stanowi zawsze najwyższą władzę w tego typu uczelni [1, kan. 816 § 1]. Zgodnie z kan. 816 § 2 „każdy uniwersytet i wydział kościelny musi posiadać własne statuty i programy studiów, zatwierdzone przez Stolicę Apostolską”.

Niektóre stopnie akademickie posiadają skutki kanoniczne w kościele. Aby jednak stopień naukowy mógł być uznany przez Kościół musi być on nadany przez uniwersytet lub wydział, który został erygowany lub zatwierdzony przez Stolicę Apostolską [1, kan. 817].

Zgodnie z konkordatem zawartym między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską Kościół katolicki ma prawo do „zakładania i prowadzenia szkół wyższych, w tym uniwersytetów, odrębnych wydziałów i wyższych seminariów duchownych oraz instytucji naukowo-badawczych” [3, art. 15 ust. 1]. Status prawny tych uczelni oraz tryb i zakres uznawania przez państwo stopni naukowych nadawanych przez te uczelnie regulują oddzielne przepisy wypracowane przez Komisję Wspólną Rządu i Episkopatu Polski [3, art. 15 ust. 2]. Ta ostatnia musi posiadać na to upoważnienie Stolicy Apostolskiej. Finansowanie Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie oraz Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w Lublinie z budżetu państwa zagwarantowane zostało konkordatem między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską [3, art. 15 ust. 3]. Natomiast finansowanie odrębnych wydziałów teologii katolickiej zgodnie z konkordatem państwo miało rozważyć. Korzystając z tego przepisu Kościół katolicki w Polsce oprócz wyższych seminariów duchownych i wydziałów teologii na uniwersytetach świeckich prowadzi osiem uczelni wyższych. Można je podzielić na uniwersytety katolickie, wyższe szkoły papieskie i instytuty teologiczne. Na uczelniach tych teologię studiuje ok. 4 500 studentów świeckich. Jednak zdecydowana większość studentów na uczelniach katolickich wybiera inne świeckie kierunki studiów.

Do wyższych szkół papieskich zalicza się Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu oraz Papieski Wydział Teologiczny w Warszawie. Ten ostatni dzieli się na dwie autonomiczne sekcje: św. Jana Chrzciciela i św. Andrzeja Boboli. Na uczelniach papieskich istnieją następujące kierunki: teologia, filozofia chrześcijańska, historia Kościoła i prawo kanoniczne.

W 1999 r. w Krakowie powstała o podobnym statusie Akademia „Ignatianum”. Jej bazą był wcześniejszy Wydział Filozoficzny Towarzystwa Jezusowego. Akademia swoją nazwę zaczerpnęła od założyciela Jezuitów św. Ignacego Loyoli. W jej ramach funkcjonują trzy wydziały: Wydział Filozoficzny i Wydział Teologiczny. Trzecim z nich jest Wydział Zamiejscowy w Mysłowicach. „Ignatianum” prowadzi jedenaście kierunków studiów i ma prawo nadawania tytułu magistra oraz stopnia doktora nauk społecznych w dyscyplinach nauki o polityce i pedagogika. Jest też jedną z 200 uczelni jezuickich na całym świecie, które słyną z wysokiego poziomu nauczania, przez co cieszą się znaczącym prestiżem.

Oprócz powyższych szkół Kościoła katolicki w Polsce prowadzi uniwersytety kościelne. Największym prestiżem cieszy się Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II w Lublinie. Do uniwersytetów katolickich w Polsce należy zaliczyć także Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie oraz Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Ten ostatni jest uczelnią państwową, którą nadzorują władze państwowe oraz władze Kościoła katolickiego.

Niższej rangi, ale zaliczone przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego do katolickich szkół wyższych, jest Instytut im. Bł. Wincentego Kadłubka w Sandomierzu oraz Instytut Teologiczny im. Św. Jana Kantego w Bielsku-Białej.

Status Wyższych Seminariów Duchownych w Polsce został określony na podstawie umowy między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Konferencją Episkopatu Polski w sprawie statusu prawnego szkół wyższych zakładanych i prowadzonych przez Kościół Katolicki, w tym uniwersytetów, odrębnych wydziałów i wyższych seminariów duchownych, oraz w sprawie trybu i zakresu uznawania przez Państwo stopni i tytułów nadawanych przez te szkoły wyższe, podpisanej w Warszawie dnia 1 lipca 1999 r. [4]. Zgodnie z § 7 ust. 2 tej umowy „alumni wyższych seminariów duchownych, które prowadzą sześciolletnie studia zgodnie z wymaganiami prawa kościelnego, mogą uzyskiwać tytuł magistra teologii na podstawie umów o współpracy zawartych w oparciu o Konstytucję Apostolską *Sapientia Christiana* z kościelnymi szkołami wyższymi oraz z uczelniami państwowymi, w których istnieją wydziały teologii z prawem prowadzenia studiów magisterskich na tym kierunku”. W 2018 r. formację kapłańską na pierwszym roku rozpoczęło ok. 620 kleryków, w tym 415 w seminariach diecezjalnych, a 205 w zakonnych. Wszystkich alumnów w seminariach diecezjalnych i zakonnych jest ok. 3015, tak wynika z informacji otrzymanej przez KAI od Konferencji Rektorów Wyższych Seminariów Duchownych Diecezjalnych i Zakonnych w Polsce.

Wyższe szkoły katolickie funkcjonują także na Ukrainie. Pierwszą z nich jest Ukraiński Uniwersytet Katolicki (UUK), który powstał w 1994 r. jako Lwowska Akademia Teologiczna [6]. Od 2007 r. istnieje pod nazwą Ukraiński Uniwersytet Katolicki. Jest on kontynuatorem Grekokatolickiej Akademii Teologicznej oraz Ukraińskiego Uniwersytetu Katolickiego im. św. Klemensa. Studenci UUK uczestniczą w międzynarodowych programach wymiany (np. „Polski Erasmus dla Ukrainy”), stażach oraz szkołach letnich (np. Letnia Szkoła Językoznawstwa na Uniwersytecie Warszawskim). Oprócz teologii, kształci m.in. na takich kierunkach jak socjalna pedagogika, dziennikarstwo, historia, administracja. Uniwersytet kształci także ikonografów. Biblioteka Uniwersytetu ma bogaty księgozbiór teologiczny. W

kaplicy i pomieszczeniach na Wydziale Filozoficzno-Teologicznym Ukraińskiego Katolickiego Uniwersytetu w 2011 r. powstała parafia Św. Jana Pawła II. Obecnie parafia buduje kościół.

Drugą katolicką uczelnią wyższą na Ukrainie jest Instytut Nauk Religijnych św. Tomasza z Akwinu w Kijowie [7] prowadzony przez Ojców Dominikanów Wikariatu Generalnego Rosji i Ukrainy św. Michała Archanioła. Uczelnia ta jest afiliowana przy Papieskim Uniwersytecie Świętego Tomasza z Akwinu w Rzymie. Misją Instytutu jest możliwość studiowania teologii katolickiej na terenie tradycji wschodniej. Instytut zaczął działalność w 1992 r. Na mocy dekretu Kongregacji ds. Wychowania Katolickiego otrzymał nazwę Instytut Nauk Religijnych i uzyskał prawo nadawania tytułu magistra nauk religijnych. Instytut nie ma akredytacji państwowej. Instytut ma własną bibliotekę i wydawnictwo. Przy Instytucie istnieje Centrum Katechetyczne, w którym kształcą się świeccy katecheci.

Na Ukrainie własne seminaria duchowne mają: archidiecezja lwowska, diecezja kamieniecko-podolska i diecezja kijowsko-żytomierska. Pierwszym seminarium duchownym, jakie powstało w 1991 r. na terenie już niepodległej Ukrainy było Wyższe Seminarium Duchowne diecezji kamienieckiej z siedzibą w Gródku Podolskim. Kolejno, powstało w 1995 r. seminarium w Worzelu (diecezja żytomierska) oraz w 1996 r. w Brzuchowicach (archidiecezja lwowska). We wszystkich seminariach ukraińskich prowadzony jest kurs zerowy przygotowujący przyszłych kleryków do życia seminaryjnego. Zadaniem seminarium duchownego jest przygotowanie młodzieży męskiej do przyjęcia święceń kapłańskich. Alumni studiując filozofię i teologię, otrzymują również odpowiednie wychowanie (formację). Seminaria duchowne nie są jednak szkołami wyższymi w rozumieniu ustawy państwowej i nie podlegają nadzorowi władz państwowych. Absolwenci nie uzyskują żadnych tytułów uznawanych w porządku publicznoprawnym. Mogą uzyskiwać tytuł zawodowy magistra teologii na uczelniach państwowych lub prywatnych, na podstawie umów o współpracy zawartych z uczelniami kościelnymi bądź państwowymi.

Żadna z wymienionych kościelnych szkół wyższych na Ukrainie nie jest finansowana z budżetu państwa: Katechetyczne Centrum Duchowne w Użhorodzie, Wyższe Seminarium Duchowne Świętego Serca Jezusa w Worzelu, Wyższe Seminarium Duchowne we Lwowie, Wyższe Seminarium Duchowne Świętego Ducha, Instytut Nauk Teologicznych Matki Boskiej w Gródku, Wyższy Instytut Nauk Religijnych św. Tomasza z Akwinu, Ukraiński Uniwersytet Katolicki Świętego Mikołaja, Seminarium Diecezjalne w Kijowie.

Dnia 12 kwietnia 2006 r., z inicjatywy Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego, powstało Konsorcjum Uniwersytetów Ukraińskich i Uniwersytetu Warszawskiego („Консорціум університетів України та Варшавського Університету”). W 2010 r. do składu Konsorcjum dołączył Ukraiński Katolicki Uniwersytet we Lwowie. Celem Konsorcjum jest promowanie badań wschodnio-europejskich i środkowo-europejskich.

Natomiast 7 grudnia 2014 r. w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim została utworzona Wschodnioeuropejska Sieć Uniwersytetów, której celem jest współpraca

w zakresie prowadzenia badań naukowych, kształcenia studentów i rozwijania kontaktów akademickich.

Szkolnictwo wyższe (wymiana studentów i wykładowców, prowadzone badania naukowe, wspólne konferencje i sympozja naukowa) stanowi ważny obszary współpracy między Polską a Ukrainą i innymi sąsiednimi państwami. Wyższe szkolnictwo wewnątrzkościelne realizuje, poza celami naukowymi, także cele formacyjne. W Polsce w 2015 r. studiowało już ponad 20 000 ukraińskich studentów [2]. W sferze edukacji współdziałanie Ukrainy z Polską powinno być zgodne z postanowieniami Umowy między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Ukrainy o współpracy w dziedzinie kultury, nauki i oświaty, sporządzona w Kijowie dnia 20 maja 1997 r. [5]

BIBLIOGRAFIA:

1. *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus, 25.01.1983, AAS 75 II (1983) 1-317; Kodeks Prawa Kanonicznego. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu, Poznań 1984, dalej KPK.*
2. *Fundacja Rektorów Polskich, Analiza współpracy uczelni polskich i ukraińskich na tle porównania systemów szkolnictwa wyższego. Wnioski i rekomendacje, red. J. Woźnicki, Warszawa 2015.*
3. *Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską z dnia 28 lipca 1993 r. (Dz.U. z 1998 r. Nr 51, poz. 318 ze zm.).*
4. *Obwieszczenie Ministra Spraw Zagranicznych z dnia 29 lipca 1999 r. o wykonaniu Konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską (Dz.U. z 1999 r. Nr 63, poz. 727).*
5. *Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Ukrainy o współpracy w dziedzinie kultury, nauki i oświaty, sporządzona w Kijowie dnia 20 maja 1997 r. (Dz.U. z 2000 r. Nr 3, poz. 29).*
6. <https://ucu.edu.ua/> (dostęp: 20.03.2019).
7. <http://tomainstytut.org/> (dostęp: 20.03.2019).

УДК 348, 431

Margarita Khoperia

*studentka 3 roku prawa, Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie*

EKSPONOWANIE SYMBOLI RELIGIJNYCH W POLSCE I NA UKRAINIE

Integralną częścią systemu wierzeń i praktyk jest kult religijny. Jest on praktycznym przejawem religii, który obejmuje określone czynności dokonywane z pobudek religijnych, odprawiane ku czci *sacrum*. Z perspektywy psychologii i socjologii adoracja ta jest sposobem na wyrażanie przez wyznawców swojej wiary i doznań religijnych. Z kultem religijnym wiążą się takie czynniki jak: miejsce i czas, przedmioty kultu, treść i sens związane z danym systemem wierzeń i symbole.

Od wieków symbole religijne są używane przez ludzi w celu ukazywania swojej wiary. Niejednokrotnie przypisywane są temu dodatkowe znaczenia mistyczne lub magiczne. Pierwsze z nich polegają na bezpośredniej relacji człowieka z rzeczywistością pozamaterialną, pozazmysłową lub istniejącą poza rzeczywistością poznającego. Magiczne natomiast oznaczają ogół wierzeń i praktyk opartych na przekonaniu o istnieniu sił nadprzyrodzonych, które można opanować za pomocą odpowiednich zaklęć i określonych czynności. Znakiem wyznaniowym może stać się dowolne dające się doświadczyć zjawisko, któremu wiara nadaje nadnaturalne znaczenie. Mimo to, że symbole religijne często oznaczają *sacrum* to pewne zachowania w ich obecności są objęte tabu. Czynności takie, miejsca, osoby i przedmioty są zarazem zakazane i święte. Dla osoby niewierzącej, która nie zna kontekstu danego symbolu i według której znaczenie dla wyznawców jest niezrozumiałe i zaskakujące, co może prowadzić do konfliktów. Również następują takie przypadki, że ktoś celowo może „zbezczcić” symbol religii, aby wyrazić swoją niechęć wobec wiary, którą odrzucił.

Forma symboli religijnych wywodzi się od rytuałów plemiennych obecnych w kulturze polskiej, jak i ukraińskiej od tysiącleci. Do dzisiejszych czasów przetrwało wiele figurowych rzeźb, ozdób, malowideł, które w prehistorii stały się pierwszymi trwałymi symbolami religijnymi. Zwracając uwagę, na kultury pierwotnych czasów, można zauważyć, że rolę takowych znaków wyznaniowych mogły także pełnić specjalne gesty, słowa lub śpiewy. Stosowanie takich samych symboli religijnych do dziś oznacza przynależność do jakiejś wspólnej grupy, czy to prawosławie czy katolicyzm. W minionych epokach, od zarania dziejów spotykamy się z tym, że jeżeli ktoś jest niewierzący, jest wyznawcą innej wiary jest postrzegany coraz częściej marginalnie, a czasami nawet wrogo. Wielu ludzi stara się takie osoby nawracać, co niejednokrotnie przeradza się w zmuszanie do wyznawania danej religii, nie dając swobody wyboru. Takie zachowania godzą w wolność wyznania i sumienia [1; 2], szczególnie wówczas, gdy ludzie są zmuszani do eksponowania symboli religijnych sprzecznych z ich etyką. W niektórych religiach znaki wyznaniowe stały się kluczowe dla prowadzenia wojen religijnych. Często wojownicy idą do walki eksponując symbole swojej wiary wymalowanymi na częściach ciała lub na strojach.

W największych religiach świata, do których należą katolicyzm - dominujący w Polsce i prawosławie przeważające na Ukrainie, pewne symbole zostały podniesione do znacznie wyższej rangi niż inne. Publiczne eksponowanie odpowiednich znaków lub wykonywanie określonych gestów jest obowiązkiem każdego wyznawcy. Poprzez uwydatnianie ich budowana jest tożsamość grupowa, która może zostać zachowana, nawet w przypadkach emigracji wiernych do społeczeństwa wyznającym inną religię. W społeczeństwie, w którym więzi rozpadają się w wyniku nadmiernego indywidualizmu lub poczucia izolacji zbyt wielu członków ogółu, eksponowanie swojej przynależności religijnej bardzo zwraca uwagę na zachowania niezgodne z zakazami wyznaniowymi. Symbol religijny również może pozwolić na uzyskanie pomocy od innych osób uważających go za święty.

W obowiązujących przepisach polskich odnajdziemy podstawy prawne umieszczania, eksponowania symboli religijnych w przestrzeni publicznej, wśród ogółu. Reguły te znaleźć możemy już nawet w najważniejszym akcie prawnym jakim

jest Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej w art. 53 i art. 25. Wolność kultu, w tym eksponowania symboli religijnych jest zapewniona zarówno w aspekcie zbiorowym, jak i indywidualnym o czym mowa art. 53 ust. 2 ustawy zasadniczej: „Wolność religii obejmuje wolność wyznawania lub przyjmowania religii według własnego wyboru oraz uzewnętrzniania indywidualnie lub z innymi, publicznie lub prywatnie, swojej religii przez uprawianie kultu, modlitwę, uczestniczenie w obrzędach, praktykowanie i nauczanie (...)” [1]. Wolność kultu, w tym eksponowanie symboli religijnych jest zapewniona zarówno w aspekcie zbiorowym, jak i indywidualnym. Innym aktem prawnym, który mówi o swobodzie uzewnętrzniania wyznania, kultu jest Europejska Konwencja Praw Człowieka i Podstawowych Wolności. W art. 9 Konwencji możemy znaleźć odniesienie podobne jak w Konstytucji do tego, iż każdy ma prawo wolności myśli, sumienia i wyznania, wolności w wyrażania indywidualnie lub wspólnie z innymi, publicznie lub prywatnie swojego wyznania lub przekonań przez uprawianie kultu. Jedyne ograniczenia co do tej materii są przewidziane przez ustawę i konieczne w społeczeństwie demokratycznym ze względu na bezpieczeństwo ogółu [2]. W Polsce najbardziej rozpowszechnionym znakiem wyznaniowym jest krzyż łaciński, który jest podstawową formą krzyża chrześcijańskiego. Mimo, że jest on symbolem ukrzyżowania Chrystusa, dla chrześcijan ma on jednak pozytywne znaczenie. Oznacza przede wszystkim zbawienie, miłość Boga, jak i zwycięstwo. Pierwotnie symbolem chrześcijaństwa był rysunek ryby, zaś w IV wieku chrystogram chi rho. Najbardziej eksponowanym symbolem religijnym w Polsce do dnia dzisiejszego jest krzyż łaciński. Ludzie często wstydzili się, obawiali się ataku ze strony innej wiary poprzez to, iż będą ukazywać przynależności do danej wiary. Z ubiegim lat tendencja ta maleje. Coraz częściej można zauważyć, że nie tylko Kościoły eksponują symbole religijne, ale również społeczeństwo, pojedyncze jednostki na przykład poprzez noszenie na szyi medalika czy krzyżyka. W budynkach publicznych, w tym i szkołach, salach lekcyjnych eksponowane są znaki wyznaniowe w coraz szerszym stopniu poprzez wieszanie ich na ścianach czy nad drzwiami do sal.

Na Ukrainie wolność wyznania jest gwarantowana przez Konstytucję i ustawy. Wyznawcom daje to możliwość eksponowania symboli narodowych w dowolny sposób tak, aby nie godziło to w dobro państwa i innych ludzi. Według statystyk z 2011 r. istnieje 55 organizacji religijnych na Ukrainie [3], a 61,1% ludności to prawosławni. Prawosławie ukształtowało się z pierwotnego chrześcijaństwa i oznacza ogół zasad wiary i życia religijnego, do których odwołuje się najważniejszy ze symboli religijnych, rozpoznawalny na całym świecie – Cerkiew prawosławna. Na Ukrainie za ważny element wyznaniowy jest uznana liturgia, która jest istotną formą przekazu wiary, ukazywania tego, w co się wierzy zgodnie z zasadą *lex orandi lex credendi*, czyli z łacińskiego dosłownie „reguła modlitwy jest regułą wiary”. Do tradycji liturgicznych należą gesty oraz czynności, które od czasów pradawnych stanowiły główny element eksponowania symboli religijnych, jedynie wyjątkiem są słowa padające podczas nabożeństwa. Ważnym sposobem wyrażania swojej wiary jest sztuka. Ikona, która jest obrazem sakralnym, ma znaczenie nie tylko przedstawiające dany kult, ale jest także objawieniem Boga. W tym zakresie pisarze Ikon nie mają pełnej swobody twórczej i muszą uwzględniać ważne aspekty religijne

swojego dzieła. Na Ukrainie, jak i w prawosławiu poza Cerkwią, najbardziej rozpowszechnionym symbolem religijnym jest krzyż prawosławny o ośmiu końcach [4]. Takie przedstawienie jest zgodne z najstarszą tradycją, uważaną za najbardziej autentyczną zarówno przez kościoły wschodnie, jak i zachodnie. Eksponowany jest on przede wszystkim na Cerkwiach słowiańskich, stąd na zachodzie często jest nazywany krzyżem słowiańskim [5], podczas gdy pozostałe Cerkwie prawosławne posługują się symbolem krzyża greckiego.

Rozwój współczesnych religii doprowadził do powstania materialnych symboli wiary eksponowanych publicznie w celu podkreślenia przynależności do danej religii. Wraz z rozwojem społeczeństwa, podlegały one uproszczeniom tak, żeby było je łatwo rozpowszechniać. W niektórych wyznaniach rolę eksponowania symbolu religijnego pełni specjalny element ubioru noszony przez wiernych w miejscach publicznych. W konsekwencji prawie każda współczesna religia posługuje się jakimś przedmiotem, który stanowi widoczne oznaczenie świątyni, a także często bywa noszony przez wiernych.

BIBLIOGRAFIA:

1. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2.04.1997 r. (Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 ze zm.).*
2. *Europejska Konwencja Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z dnia 4.1.1950 r.*
3. <https://religions.unian.ua/state/648250-religiya-v-ukrajini-tsifri-i-fakti.html>.
4. <https://www.deon.pl/religia/duchowosc-i-wiara/zycie-i-wiara/art,4619,tajemnice-krzyzy-co-tak-naprawde-znacza-chrzescijanskie-symbole.html>.
5. <http://www.neezodesign.com/portfoliosites/stmary/orthodox.html>.

УДК 340.15

Anna Majer

*Studentka II roku Prawa, Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie*

POLSKO-UKRAIŃSKA WSPÓLPRACA ORGANÓW ŚCIGANIA W ZAKRESIE ZWALCZANIA PRZESTĘPCZOŚCI TRANSGRANICZNEJ

W dniu 1 maja 2004 r. wschodnia granica Polski z krajami - Rosja, Białoruś i Ukraina, stała się jednocześnie granicą zewnętrzną Unii Europejskiej. Z momentem przystąpienia Rzeczypospolitej do wspólnoty podjęto proces uszczelniania granicy wschodniej RP – od tego momentu granicy zewnętrznej UE, w celu zapewnienia bezpieczeństwa obszarom wspólnoty i ich obywatelom. Z punktu widzenia bezpieczeństwa granic Unii Europejskiej, największe znaczenie ma państwowa ochrona granic zewnętrznych. W związku z tym współpraca z państwami przygranicznymi i koordynacja działań międzyregionalnych nabyła więc charakteru strategicznego w rozwoju współpracy i integracji obszarów sąsiadujących. W świetle

tych wydarzeń Polska z Ukrainą podpisały szereg aktów prawnych, które w drodze współpracy przygranicznych miast i województw doprowadziły do realizacji wspólnych projektów w sferze celnej i transportowej, jak również zapobiegania przestępczości w obrębie terenów graniczących.

Korzystnym krokiem we współpracy transgranicznej stało się podpisanie w 2009 r. *Porozumienia o małym ruchu granicznym*. Głównym celem implementacji przepisów umowy było wzmocnienie współpracy kulturalnej między przygranicznymi regionami Ukrainy i Polski. Kolejnym krokiem prowadzącym do zacieśniania stosunków pomiędzy państwami było zniesienie obowiązku wizowego 11 czerwca 2017 r. dla obywateli ukraińskich. Obecnie aby przedostać się legalnie na terytorium Polski potrzebują oni aktualnego paszportu biometrycznego, kwoty 300 zł na każdy dzień pobytu do 3 dni, a na każdy kolejny 75 zł oraz ważne ubezpieczenie. Do krajów członkowskich mogą wjechać bez wizy na 90 dni w celach rodzinnych lub biznesowych. Z kolei dla Polaków wiza nie jest wymagana tylko w przypadku wyjazdu turystycznego, w każdym innym jest niezbędna, jako podstawa do ubiegania się o pozwolenie na pobyt czasowy [1]. Wprowadzenie ułatwień w przekraczaniu granicy polsko-ukraińskiej wpłynęło na zwiększenie rozmiarów ruchu granicznego cudzoziemców.

Po przyjęciu powyższych rozwiązań Rządowe Centrum Bezpieczeństwa sformułowało wnioski o wzrastającej liczbie obywateli ukraińskich, którzy przekraczają granice RP, podając 48-procentowy wzrost liczby odpraw [2]. Liczba ta jest wyższa od zanotowanej w analogicznie poprzednim roku. Należy jednak zaznaczyć, że przyrost ten jest różnorodny na poszczególnych odcinkach granicy. Obserwacje pracowników Straży Granicznej wskazują, że na terytorium Polski nie odnotowano zdarzeń przestępczych, które wskazywałyby na istnienie zagrożenia ze strony obywateli Ukrainy, korzystających z ruchu bezwizowego. Ponadto wprowadzenie przywileju wizowego wpłynęło pozytywnie na spadek liczby przestępstwa wyłudzenia, czy też fałszowania wiz przez obywateli Ukraińskich [2].

Aktualnie Polska i Ukraina realizują Program Współpracy Transgranicznej (PWT) Polska – Białoruś - Ukraina 2014-2020 w ramach Europejskiego Instrumentu Sąsiedztwa (EIS), który kontynuuje i rozszerza współpracę na obszarze pogranicza trzech zaangażowanych państw. Zakres tematyczny programu odzwierciedla strategiczne cele – dziedzictwo, dostępność, bezpieczeństwo i granice. Dwa ostatnie filary projektu mają polepszyć efektywność infrastruktury i procedury granicznej, jak również poprawić bezpieczeństwo *sensu largo*, które wraz z zwiększeniem przepływu liczby osób przekraczających granice, stało się priorytetowym wyzwaniem. Celowość podjętych działań opiera się na zapobieganiu nielegalnym migracjom i przemytowi, również skupia się na zwalczaniu przestępczości zorganizowanej, rozprzestrzeniania się chorób ludzi, zwierząt i roślin, a także eliminacji nielegalnych typu handlu tj. ludźmi, rzadkimi i zagrożonymi gatunkami. Straż Graniczna na podstawie analizy liberalizacji procedury wizowej podaje problemy, z którymi być może będą musiały się zmierzyć służby bezpieczeństwa obu państw:

- handel ukraińskimi dokumentami tożsamości, których beneficjentami mogą zostać osoby, chcące uniknąć wpisu do Systemu Informacyjnego Schengen (SIS) z

adnotacją odmowy wjazdu, jednakże poważniejszym zagrożeniem wydaje się być możliwość wykorzystania powyższego *modus operandi* przez handlarzy ludźmi;

- wzrost wyzysku i eksploatacji pracowników z Ukrainy w RP przez pracodawców, a w konsekwencji liczne napięcia społeczne pomiędzy stronami [2].

Przestępstwa popełniane na granicy polsko-ukraińskiej to przede wszystkim przemyt wyrobów tytoniowych i alkoholowych, nielegalny handel bronią, pranie brudnych pieniędzy w ramach przestępczości zorganizowanej, obrót środkami odurzającymi i nielegalne przekraczanie granicy. Statystyki pokazują ciągły wzrost liczby notowanych przestępstw jednakże należy podkreślić też tendencję wzrostową efektywność polskich służb granicznych i celnych. Na poprawę skuteczności służb bezpieczeństwa pozytywnie wpłynęła współpraca Polski i Ukrainy w obrębie zwalczania tego zjawiska.

Wraz z zwiększeniem przepływu obywateli ukraińskich do Polski, zaobserwowano wzrost zachowań przestępczych na obszarze granicznym. Szczególnie niepokojącym problemem jest handel ludźmi, którego ofiary są wykorzystywane do pracy seksualnej. Równie alarmującym zjawiskiem wydaje się być zatrudnienie cudzoziemców, jako niewolników do pracy przymusowej.

Przytoczone przykłady przestępstw należą do tak zwanych przestępstw transnarodowych. W tym celu Oddział ds. Zapobiegania Przestępczości i Wymiaru Sprawiedliwości zaproponował definicję przestępstwa transnarodowego, jako „przestępstwa, którego rozpoczęcie, zapobieganie oraz bezpośrednio lub pośrednio skutki obejmują więcej niż jedno państwo” [1]. W przypadku przestępstw klasy transnarodowej kluczowe jest powiązanie przestępstwa z obszarami co najmniej dwóch państw, uwikłanie w czyn zabroniony obywateli więcej niż jednego państwa (chodzi zarówno o sprawców, jak i ofiary), wykorzystanie przez sprawców środków oraz metod, które przekraczają granice państwowe, dokonywanie poszczególnych faz przestępstwa na obszarze różnych państw [3]. Podane cechy nie wyczerpują definicji przestępstwa transnarodowego, gdyż są to także przestępstwa popełnione w jednym państwie, ale wywołujące skutki także w innych, czy też zlokalizowanie struktur zorganizowanych grup przestępcze odpowiedzialne za działalność przestępczą w więcej niż w jednym państwie, transferowanie przez granice dochodów pochodzących z kryminalnej aktywności [3; 4, 66-67; 5, 90].

W Polskim prawie karnym brak definicji legalnej zjawiska jakim jest przestępczość zorganizowana. Określenie tego czynu jest utrudnione ze względu na dynamiczne przemiany form przestępczości zorganizowanej. Definicję przestępczości zorganizowanej można zrekonstruować na podstawie przepisów polskiego kodeksu karnego. Art. 65 § 1 wskazuje na pewne cechy jakimi charakteryzuje się to przestępstwo, wymieniając je w sposób nieenumeratywny, a są to: działanie sprawców w związku lub w grupie, która z działań przestępczych uczyniła sobie źródło stałego dochodu. Obecnie przestępczość zorganizowana jest zjawiskiem kryminalnym o charakterze międzynarodowym, kiedyś spostrzegano ją jako problem lokalny. Do głównych kierunków działalności zorganizowanych grup przestępczych o charakterze transgranicznym należą:

- przestępczość narkotykowa, a w szczególności przemyt, nielegalna produkcja, i handel;

- handel ludźmi – zarówno w celu seksualnych, jak i wykorzystania do przymusowej pracy;
- organizowanie nielegalnej migracji;
- szeroko rozumiana przestępczość gospodarcza;
- fałszowanie oraz pranie pieniędzy [6].

W dniu 3 marca 1999 r. Rząd Polski i Ukrainy podpisał umowę o współpracy w zakresie zwalczania przestępczość zorganizowanej. Głównym celem porozumienia było wspólne wypracowanie form współpracy operacyjnej, ochrona i bezpieczeństwo publicznego z uwzględnieniem standardów prawa międzynarodowego publicznego. Strony zobligowały się do wymiany informacji i doświadczenia w obrębie wymienionych w katalogu zamkniętym organów państwowych lub wyznaczonych ekspertów:

- a) po stronie Rzeczypospolitej Polskiej:
  - 1) Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji,
  - 2) Szef Urzędu Ochrony Państwa,
  - 3) Komendant Główny Policji,
  - 4) Komendant Główny Straży Granicznej,
  - 5) Generalny Inspektor Kontroli Skarbowej,
- b) po stronie Ukrainy:
  - 1) Ministerstwo Spraw Wewnętrznych,
  - 2) Służba Bezpieczeństwa,
  - 3) Państwowy Komitet do Spraw Ochrony Granic Państwa,
  - 4) Państwowa Służba Celna,
  - 5) Państwowa Administracja Podatkowa [7].

Wszelkie podjęte działania miały na celu zwalczenie alarmującego problemu jakim jest przestępczość zorganizowana, która w obrębie granicy koncentruje się na wszelkiego rodzaju przemyśle, kradzieży, a nawet terroryzmie.

Od momentu dołączenia Polski do Unii Europejskiej przejścia graniczne z Ukrainą, Białorusią i Rosją (Obwód Kaliningradzki) stały się zewnętrznymi granicami wspólnoty, pozostałe granice zostały zniesione na mocy Układu z Schengen, co wpłynęło swobodę w obrocie towarami zewnątrz wspólnoty. W konsekwencji wewnętrzne bariery celne zostały zniesione, przyjęto Zewnętrzną Taryfę Celną dotyczącą wymiany towarowej z państwami trzecimi. W ostatnich latach organy ścigające przestępczość transgraniczną, w ramach współpracy otrzymały nowe zadania do realizacji z zakresu: wymiany posiadanych informacji operacyjnych i szkoleniowych. Kooperacja państw opiera się również na prowadzeniu sprawozdań z działań prowadzonych na obszarze transgranicznym Polski i Ukrainy.

Ukraina jest krajem pochodzenia tranzytu mężczyzn, kobiet i dzieci wykorzystywanych do pracy przymusowej lub seksualnej. Nierzadko stają się oni ofiarami handlu narządami. Handel ludźmi jako przestępstwo ścigane zgodnie z kodeksem karnym Ukrainy pozostaje poważnym problemem w tym kraju. Wyrazem zwalczania nielegalnej procedury jest prawodawstwo licznych aktów prawnych i rozporządzeń wykonawczych. Policja narodowa wraz z Państwową Strażą Graniczną stanowią główne organy ścigania zaangażowane w śledztwo i ściganie tego

przestępstwa. Ministerstwo Polityki Społecznej koordynuje działania krajowych i regionalnych organów rządowych po stronie ukraińskiej zajmujących się zwalczaniem niewolnictwa seksualnego. Od 1991 r., tj. uzyskania niepodległości przez Ukrainę, ponad 160 000 jej obywateli stało się ofiarami handlu ludźmi [8], czyniąc Ukrainę jednym z największych źródeł niewolniczej siły roboczej w Europie. Ofiary handlu trafiają najczęściej do pracy w budownictwie lub rolnictwie. Obywatele Ukrainy są zwykle sprzedawani do Federacji Rosyjskiej (46%), Polski (13%), Turcji (11%) i innych krajów Unii Europejskiej (14%) [9].

Ryzyko handlu ludźmi w celach wykorzystania do pracy przymusowej narasta w Polsce, szczególnie że wraz z liberalizacją procedury wizowej wzrosła liczba imigrantów z Ukrainy i Białorusi. Kobiety i dzieci z Europy Wschodniej, zwłaszcza Bułgarii, Rumunii i Ukrainy, padają ofiarą handlu ludźmi do wykorzystania w celach seksualnych w Polsce. W 2018 r. w amerykańskim raporcie Trafficking in Persons Polska została zakwalifikowana do pierwszej grupy państw (tzw. Tier 1), co oznacza, że rząd Rzeczypospolitej Polski w pełni spełnia minimalne standardy w zakresie walki z handlem ludźmi [10]. Jednak z drugiej strony Polska wyczerpuje trzy kodeksowe przesłanki, które kwalifikują przestępstwo jako handel ludźmi, bowiem stanowi kraj pochodzenia ofiar, tranzytu (przez nasze terytorium wywozi się ludzi ze Wschodu na Zachód i odwrotnie), jak również bywa krajem przeznaczenia.

Przy wzroście ruchu migracyjnego, procedura werbowania ofiar stała się łatwiejsza, gdyż wielu obywateli Ukrainy szuka pracy w Polsce, nie zawsze przed wyjazdem weryfikują oni dokładnie przyszłych pracodawców. Handlarze ludźmi opracowali własny modus operandi popełniania przestępstwa. Osoba zainteresowana pozyskaniem ofiary z przestępstwa handlu ludźmi jest przeważnie obywatelem innego państwa. Jako werbownicy są wykorzystywani głównie obywatele Ukrainy, którzy podczas pobytu poza granicami państwa w roli turysty lub pracownika, zawierają znajomość z kupującym i ustalają warunki transakcji. W kodeksie karnym Ukrainy penalizowane są oba warianty. Art. 149 § 1 KK Ukrainy stanowi: Handel ludźmi lub zawieranie innej nielegalnej umowy co do ludzi, obiektem której jest człowiek, a także werbowanie, przemieszczanie, przechowywanie, przekazywanie lub odbiór ludzi dokonane w celu eksploatacji z wykorzystaniem wprowadzenia w błąd, szantażu czy podatności osoby, – karane są pozbawieniem wolności na okres od trzech do ośmiu lat.

Powyższy artykuł KK Ukrainy wymienia osoby werbujące samodzielnie lub z pomocą innych. Zgodnie z ukraińskim ustawodawstwem za zwalczanie handlu ludźmi odpowiadają następujące podmioty rządowe: Prezydent Ukrainy, Gabinet Ministrów Ukrainy, Krajowe Agencje Wykonawcze, lokalne administracje państwowe i Instytucje dyplomatyczne Ukrainy za granicą oraz wszelkiego rodzaju organizacje pozarządowe udzielające pomocy ofiarom handlu ludźmi. Współpraca takich organów opiera się głównie na wymianie informacji, opracowywaniu wspólnych programów dotyczących wdrażanych środków, które mają zwalczać handel ludźmi. Podobnie wygląda przeciwdziałanie temu przestępstwu po stronie granicy Polskiej. Właściwość rzeczowa Straży Granicznej, która wynika z ustawy kompetencyjnej pozwala na wykrywanie, zapobieganie i rozpoznawanie przestępstw handlu ludźmi i niewolnictwa.

Jak już wcześniej podkreślono, handel ludźmi to przestępstwo o wymiarze globalnym, które szczególnie dotyka obszary transgraniczne, aby móc efektywnie zapobiegać nielegalnej procedurze Straż Graniczna RP zacieśniła współpracę z Państwową Służbą Graniczną Ukrainy. W kwietniu 2018 r. Komendant Straży Granicznej RP i Przewodniczący Państwowej Służby Granicznej Ukrainy podpisali w Kijowie Plan Rozwoju Współpracy między Strażą Graniczną Rzeczypospolitej Polskiej a Państwową Służbą Graniczną Ukrainy na lata 2018-2020 oraz Porozumienie między Komendantem Głównym Straży Granicznej a Administracją Państwowej Służby Granicznej Ukrainy w sprawie trybu i zakresu współpracy w obszarze zwalczania przestępczości zorganizowanej. Porozumienia dotyczą współpracy w zakresie ścigania przestępstw o charakterze zorganizowanym i międzynarodowym. Obejmują także wspólne szkolenia służb, konferencje, spotkania robocze, jak również patrole i kontrole graniczne realizowane w tym samym miejscu [11]. Ukraiński system zwalczania i zapobiegania handlowi ludźmi jest budowany w zbliżony sposób do systemu polskiego. Tym bardziej niezmiernie istotna jest współpraca obu państw i ich instytucji rządowych w zakresie zapobiegania i zwalczania handlu ludźmi. Koordynacja działań służb bezpieczeństwa przy przeciwdziałaniu przestępstwu handlu ludźmi polega głównie na ustaleniu mechanizmu poszukiwania i werbowania ofiar, dotarcie do świadków popełnienia lub usiłowania czynu, jak również określenia w jaki sposób dokonywane są transakcje finansowe i przekazanie ofiar [12].

Aby nielegalna procedura handlu ludźmi, czy innych przestępstw popełnianych na granicy uległa marginalizacji konieczna jest współpraca państw. Polska i Ukraina podpisały 56 aktów prawnych. Analizując powyższe zagadnienia przestępczości transnarodowej należy podkreślić doniosłe znaczenie następujących:

1. Umowa między RP a Ukrainą o pomocy prawnej i stosunkach prawnych w sprawach cywilnych i karnych;
2. Umowa między Rządem RP a Rządem Ukrainy o współpracy w zakresie zwalczania przestępczości zorganizowanej;
3. Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Gabinetem Ministrów Ukrainy o współpracy przy dokonywaniu kontroli osób, towarów i środków transportu przekraczających polsko-ukraińską granicę państwową, podpisana w Kijowie dnia 25 czerwca 2001 r.;
4. Umowa między Rządem RP a Gabinetem Ministrów Ukrainy o zasadach małego ruchu granicznego;
5. Umowa między RP a Ukrainą o stosunkach prawnych na polsko-ukraińskiej granicy państwowej oraz współpracy i wzajemnej pomocy w sprawach granicznych, sporządzona w Kijowie dnia 12 stycznia 1993 r.

Umowy mają przed wszystkim wymiar praktyczny, gdyż w ich ramach przewidziano regularne spotkania ekspertów, które obejmują konsultacje w zakresie: uznawania i wykonywania orzeczeń sądowych w sprawach cywilnych i karnych (w tym przekazywania skazanych). Poza współpracą judykatury, przewidziano, też pomoc ofiarom przestępstw, alternatywnych metod rozwiązywania sporów, dostępu do informacji publicznej, implementacji do prawa krajowego norm prawa Unii Europejskiej, współpracy służb penitencjarnych. W celu zapewnienia realizacji

postanowień przepisów umowy z 1993 roku utworzono Polsko-Ukraińską Komisję ds. Funkcjonowania Przejść Granicznych. Ogólnie rzecz biorąc, dynamiczny rozwój polsko-ukraińskiej współpracy w ciągu ostatnich blisko 20 lat był naturalnym wyrazem rozwijania stosunków dobrosąsiedzkich między krajami dla kształtowania swojego bezpieczeństwa – zwalczania przestępczość transgranicznej poprzez współdziałanie służb bezpieczeństwa.

BIBLIOGRAFIA:

1. H. Skowron, *Potrzebujesz wyjechać na Ukrainę? Zobacz, czy musisz posiadać wizę*, <https://www.chillizet.pl/Styl-zycia/Podroze/Ukraina-wiza-turystyczna-dla-Polako-w-do-Polski-pracownicza-10895> (dostęp: 3.03.2019).
2. M. Szaciłko, *Wstępna ocena skutków liberalizacji wizowej dla obywateli Gruzji i Ukrainy*, <http://rcb.gov.pl/wstepna-ocena-skutkow-liberalizacji-wizowej-dla-obywateli-gruzji-i-ukrainy> (dostęp: 3.03.2019).
3. M. Pawłowski, *Międzynarodowe standardy ścigania handlu ludźmi i ochrona jego ofiar*, http://www.hfhr.pl/wp-content/uploads/2014/06/Mie%CC%A8d-zynarodowe-standardy-s%CC%81ciagnia-handlu-ludz%CC%81mi-i-ochrony-je-go-ofiar_Micha%C5%82-Paw%C5%82owski.pdf (dostęp: 8.03.2019).
4. R. Bhattacharyya, *Establishing a Rule-of-Law International Criminal Justice System*, „Texas International Law Journal” 1996, t. 31, nr 1.
5. B.M. Yarnold, *Doctrinal Basis for the International Criminalization Process*, „Temple International and Comparative Law Journal” 1994, t. 8, nr 1.
6. T. Bąk, *Bezpieczeństwo transgraniczne Polski*, Zeszyty Naukowe WSOWL nr 3 (161) 2011.
7. *Umowa o współpracy w zakresie zwalczania przestępczości zorganizowanej*. Kijów (Dz.U. z 2004 r. Nr 38, poz. 343).
8. *Zwalczanie handlu ludźmi. Misja Międzynarodowej Organizacji Migracyjnej (IOM) na Ukrainie*, <http://www.iom.org.uZa/en/combating-human-trafficking/> (dostęp: 10.03.2019).
9. *IOM Mission in Ukraine, Statistics on Combating Trafficking in Human Beings in Ukraine*, http://www.iom.org.ua/sites/default/files/iom_vot_statistics_eng_dec2015.doc (dostęp: 13.03.2019).
10. *Trafficking in Persons Report 2018*, <https://www.state.gov/j/tip/rls/tiprpt/2018/index.htm> (dostęp: 16.03.2019).
11. E. Szczepańska, *Spotkanie Szefów Służb Granicznych Rzeczypospolitej Polskiej i Ukrainy*, 24.04.2018, https://www.strazgraniczna.pl/pl/aktualnosci/6452,Spotkanie-Szefow-Sluzb-Granicznych-Rzeczypospolitej-Polskiej-i-Ukrainy.html?fbclid=IwAR0770Tq_3dX1hoyaRFjdo7OHVv58jQrCvJcxzxd1LUNqEl1SzIpY_0njNo (dostęp: 10.03.2019).
12. *Współpraca polsko-ukraińska w zakresie zwalczania i zapobiegania handlowi ludźmi. Materiały ze szkolenia we Lwowie w dniach 20-21.11.2012.*

ОСОБЛИВОСТІ РЕФОРМУВАННЯ СУДОВОЇ ВЛАДИ В ДРУГІЙ РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ (1918-1939 РР.)

У сучасних умовах реформування судової системи Української держави одним із важливих завдань є забезпечення кожному права на справедливий судовий розгляд справ незалежним та неупередженим судом. Для виконання цього завдання необхідно невідкладно привести чинне законодавство до міжнародних стандартів. Важливим є відновити довіру суспільства до судової влади в Україні. Для цього необхідно утвердити забезпечення швидкого і зручного доступу громадян до інформації про перебіг судової справи, час і місце її розгляду, обмін процесуальними документами між судом та учасниками процесу із застосуванням електронного цифрового підпису. Реформування судової влади в Україні повинна здійснити суттєвий вплив на рівень суспільної довіри — створення антикорупційного суду тощо.

У сучасних умовах реформування судової системи значний інтерес викликає історико-правовий аналіз становлення та розвитку судової системи в Другій Речі Посполитій (1918-1939 рр.).

Як відомо, 11 листопада 1918 р. була відновлена польська держава, яка з перших днів свого існування розпочала діяльність, спрямовану на формування кордонів, органів влади, війська, правоохоронних органів, в тому числі судових [1, 12-13]. Становлення та розвиток судової системи Другої Речі Посполитої включало два етапи. Перший етап (1918-1928 рр.) характеризувався функціонуванням на території держави різних (російської, австрійської та німецької) судових органів. Важливим етапом у становленні та розвитку судової системи було затвердження Березневої конституції 1921 р., яка визначила правові засади організації судової влади в державі. У розділі IV «Судочинство» Березневої конституції 1921 р. було визначено правові засади організації та діяльності судів, їх структуру та компетенцію. Стаття 77 Конституції 1921 р. встановлювала, що «судді під час виконання своїх обов'язків незалежні і керуються тільки законами». Правовою гарантією незалежності суддів була конституційна засада, відповідно до якої суддю не можна було звільнити з посади, відсторонити від виконання обов'язків, перемістити на інше місце роботи або перевести на пенсію всупереч його волевиявленню. У Конституції 1921 р. було встановлена норма, за якою визначався порядок призначення суддів президентом, за винятком обрання населенням мирових суддів (ст.76).

Другий етап (1928-1939 рр.) – створення єдиної системи загальних судів та її зміни у напрямку антидемократичних засад. Досягненнями судової реформи 1928 р. було створення єдиної системи загальних судів, хоча і не були чітко

узгоджені організаційні та структурні засади всіх ланок загальних судів а також, не в повному обсязі визначена їхня компетенція. До часу встановлення єдиної системи загальних судів на всій території Другої Речі Посполитої у 1928 р. в Західній Україні продовжували діяти з невеликими і неістотними змінами старі системи судів. Так, на Поліссі та на Волині продовжувала існувати система судів царської Росії: мирові суди, що розглядали дрібні цивільні та кримінальні справи в складі одноособового судді і призначених двох засідателів (інститут засідателів у мирових судах був скасований у 1927 р.); окружні суди, що були судами першої інстанції для більш важливих цивільних і кримінальних справ і судами другої інстанції для розгляду скарг на рішення мирових судів. У Галичині діяла австрійська судова система: повітові суди, які розглядали в першій інстанції цивільні і кримінальні справи; окружні суди, що в першій інстанції розглядали складніші кримінальні та цивільні справи, а в другій – скарги на рішення повітових судів. Касаційним судом на Волині і в Галичині був Верховний суд у Варшаві [1, 11].

На початку 1930-х років по льська держава вважала за необхідне реформувати судову систему. Значних успіхів щодо врегулювання організації та діяльності судів було досягнуто у польській конституції 1935 р. У XI розділі цієї конституції (*wymiar sprawiedliwości*) було регламентовано правовий статус судових органів влади. Конституція поклала на суди обов'язок захищати правовий порядок у державі та формувати «правове відчуття» суспільства (ст. 64 §2). За визначенням Іванни Лучаківської, суди перестали бути «органами народу» і стали державними органами з підпорядкуванням президентові (визначення «незалежні» було пропущено) [2, 298]. Хоча за Квітневою конституцією (ст. 65) президент призначав суддів, але ст. 66, 67 надавали право адміністративній владі призупиняти засаду неусуваності та надавали широкі можливості переміщення та усунення суддів взагалі в період реорганізації судоустрою, яка проводилася на підставі «законодавчого акта» чи навіть декрету Президента Польщі [3, 204]. Тобто сама конституція створювала умови для більшої залежності суддів від виконавчої влади [2, 298-299].

Серйозною проблемою міжвоєнної Польщі залишалася нестача висококваліфікованих суддів. Така ситуація, з-поміж іншого, була зумовлена усуненням із займаних посад осіб інших національностей, котрі розглядалися як потенційного антипольський елемент. В цьому переконуємося, коли проаналізуємо списки суддів Апеляційного суду у Львові, в якому знайти осіб з типово українськими прізвищами дуже важко, а якщо вони і є, то їхні прізвища й імена сполонізовані [4, 1-4]. Подібне спостерігаємо у всій Східній Галичині, хоча суддів-українців у повітових судах було більше, ніж в окружних.

Окремою сторінкою галицького судівництва у 1919–1923 роках стали перевірки на лояльність до Польської держави судових працівників українського походження. Наприклад, при перевірці верифікаційною комісією Апеляційного суду у Львові окружного суду у Чорткові з'ясувалося, що його співробітник Костянтин Вербицький у свій час склав присягу ЗУНР. Зі встановленням польської влади він наново склав присягу, але вже варшавському урядові. У звіті комісії йшлося, що він зробив це вимушено

(служив ЗУНР), хоч весь час «виявляв лояльність до поляків» [4, 4]. Подібних прикладів знаходимо чимало і щодо інших працівників суду, причому можуть зустрічатися в звітах верифікаційної комісії Апеляційного суду у Львові такі характеристики, як «сіоніст, котрий служив ЗУНР» (мова про Ісидора Рагтгаузера) чи «радикальний українець» (канцелярист Микола Антонович) [4, 26-27].

Нестача суддів зумовлювала велике навантаження на тих, хто залишався і склав присягу вірності польському урядові. Щоправда, потрібно зауважити, що в апеляційному суді таке навантаження було меншим, ніж в гродських і окружних судах. Ще однією причиною недостатньої кількості суддів стала порівняно низька оплата праці й економічні труднощі в державі (найбільш відчутно до 1924 р.). Один із найавторитетніших польських правників того часу Януш Ямонт нарікав, що «судді не мають, що їсти... їм бракує порядного одягу... і чи готовий юрист їхати у провінцію за 320 злотих?» [5, 290].

Починаючи з 1927 р. на підставі ухвали Ради Міністрів від 21 грудня 1926 р. до 40% збільшено т.зв. «кресову доплату» для суддів, переглянуто розмір надбавок для президентів апеляційних судів (500 пунктів; для порівняння – голова повітового суду – 100 пунктів). Під кінець 1920-х років Президент апеляційного суду додатково отримував 500 злотих, а віцепрезидент – 200 злотих [6, 269]. Існувала також система повернення суддям коштів за винайм житла. Поза Варшавою неодружений суддя апеляційного суду у 1927 р. отримував 671 зл., одружений, виховуючи двох дітей – 784 зл. (для порівняння, некваліфікований робітник у той час заробляв бл. 200 зл., інспектор поліції – 700 зл., інженер – 850 зл., кваліфікований лікар – до 2 тис. зл.). Розмір зарплати постійно збільшувався і в 1929 р. суддя апеляційного суду заробляв 907 зл. з доплатами [6, 273-274].

Отже, у перші роки перебування у складі Польської держави у Східній Галичині продовжувало діяти колишнє австрійське законодавство, а судоустрій зазнав порівняно невеликих змін. Єдина система судоустрою була впроваджена з 1929 р. і передбачала поділ судів на гродські (повітові), окружні, апеляційні і Найвищий суд. Кодифікаційна ж робота, до якої були залучені львівські правники, затягнулася у часі та тільки у 1930-х роках впроваджено в дію декілька нових кодексів.

У процесі реформування судової системи в середині 1930-х років характерною була тенденція до обмеження незалежності судів, що не гарантувало здійснення ними об'єктивного і справедливого судочинства. Діяльність не тільки загальних, а й спеціальних судів забезпечувала ефективне функціонування судової системи, сприяла більш якісному розгляду цивільних, кримінальних та інших справ. Упродовж міжвоєнного періоду в Польщі простежувалася тенденція до обмеження принципу незалежності суддів, що знайшло закріплення в законодавстві. Це проявлялося, зокрема, під час формування суддівського корпусу, важливим критерієм якого була політична благонадійність, призначення та переведення суддів на інше місце роботи (або на пенсію), так званих чисток суддівських кадрів та ін., що відбивалося на об'єктивності розгляду справ у судах. Порушення демократичних засад у

формуванні судової системи, особливо за Конституцією 1935 р., призвели до падіння авторитету судів у польському суспільстві. У той час це демократична опозиція справедливо наголошувала на небезпеку щодо забезпечення законності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кульчицький В. С. *Органи правосуддя в Західній Україні 1921-1939 рр.* // *На шляху до правової держави. Львівська регіональна науково-практична конференція. Тези доповідей (Львів, 7-8 лютого 1991 р.).* – Львів, 1991. – Вип. 2. – С. 12-13.
2. Лучаківська І. *Розвиток судової системи у Польщі 1929 –1939 рр.* // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* – 2008. – Вип. 17. – С. 298, 299.
3. Ławnikowicz G. *Spuścizna zaborcza a zagadnienie unifikacji postaw w debacie na temat pożądanego statusu trzeciej władzy* // “Rodzinna Europa”. *Europejska myśl polityczno-prawna u progu XXI wieku / Pod. red. P. Fiktusa, H. Malewskiego, M. Marszała.* – Wrocław: Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, 2015. – S. 204.
4. *Центральний державний історичний архів України у м. Львові, ф. 151, оп. 1а, спр. 905 (Список співробітників Апеляційного суду у Львові, 1923 р.), арк. 1-4, 26-27.*
5. Fiedorczyk P., Kowalski P. *Sądownictwo powszechne na terenie województwa białostockiego w II RP* // *Miscellanea historic-iuridica.* – 2012. Tom XI. – S. 290.
6. Krzyżanowski L. *Sędziowie w II Rzeczypospolitej. Okręgi apelacyjne: krakowski i katowicki.* – Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2011. – S. 269, 273-274.

УДК 346.62

Kinga Panek

*studentka II roku prawa, Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie*

ŹRÓDŁA UTRZYMANIA KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO W POLSCE I NA UKRAINIE

Kościół katolicki jest największą wspólnotą chrześcijańską na świecie, która zarządzana jest przez Biskupa Rzymu, czyli papieża oraz Kolegium Biskupów [1]. Stosunki pomiędzy RP a Kościołem katolickim są unormowane w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 r. (Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 ze zm.), jak również w Konkordacie z 28 lipca 1993 r. Regulacje te normuje również ustawa o stosunku państwo – Kościół katolicki z 1989 r. oraz inne ustawy i rozporządzenia. Natomiast stosunki pomiędzy Ukrainą a Kościołem katolickim reguluje Konstytucja

Ukrainy z dnia 28 czerwca 1996 r. oraz ustawa z dnia 26 kwietnia 1991 r. o wolności sumienia oraz organizacjach religijnych oraz inne ustawy.

Według kan. 1254 Kodeksu Kanonicznego z 1983 r. Kościół katolicki może dobra doczesne nabywać, posiadać, zarządzać i alienować z przeznaczeniem dla organizowania kultu Bożego, zapewnienia godziwego utrzymania duchowieństwa oraz innych pracowników kościelnych, prowadzenia dzieł apostołatu i miłości, zwłaszcza wobec biednych. Z tego przepisu wynika, że jednym ze środków utrzymania Kościoła katolickiego jest właśnie posiadanie dóbr doczesnych. Wierni poprzez wszelkiego rodzaju subwencje oraz dostarczane dobra doczesne powinni wspierać działalność i funkcjonowanie Kościoła katolickiego. Według kan. 1263 biskup diecezjalny po wysłuchaniu zdania rady do spraw ekonomicznych oraz rady kapłańskiej ma prawo nałożyć potrzebne podatki na publiczne osoby prawne w celu zaspokojenia potrzeb diecezji z uwzględnieniem ustaw i zwyczajów partykularnych [3]. Wierni mogą również przekazywać na rzecz Kościoła ofiary przeznaczone na wyznaczone cele.

Kościół katolicki na Ukrainie w II połowie XX wieku przeżywał kryzys ze względu na podległość Związkowi Socjalistycznych Republik Radzieckich. Po upadku Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich w 1991 r. Jan Paweł II zaczął odnawiać i ożywiać działalność katolicyzmu na Ukrainie. W 1992 r. nawiązano stosunki dyplomatyczne pomiędzy Stolicą Apostolską a Ukrainą. W czasie istnienia Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich wiele świątyń oraz innych budynków i nieruchomości majątku Kościoła katolickiego zostało zniszczonych. Budynki te z czasem zaczęto zwracać Kościołowi, ale często były w stanie niepozwalającym na korzystanie z nich. Wierni wraz z duchownymi musieli odbudowywać i dokonywać remontów tych budynków, aby mogły powrócić do swoich pierwotnych celów, tzn. do celów sakralnych [4]. Kościół katolicki na Ukrainie ma prawo do korzystania dla celów sakralnych z budynków i majątku przekazanego na podstawie umów państwowych, społecznych lub też organizacji na użytek obywateli. Jednym z większych problemów prawnych Kościoła katolickiego na Ukrainie jest sprawa restytucji majątku kościelnego, który władze Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich zabrały i po dzisiaj nikt nie zwrócił ich w pełni Kościołowi. Wraz z Uchwałą nr 7 Gabinetu Ministrów Ukrainy z 1 marca 2002 r. o warunkach przekazania budowli sakralnych uznanych zabytków architektury organizacjom religijnym pojawiły się nowe problemy, ponieważ została stworzona możliwość przekazania budynków sakralnych, które są jednocześnie zabytkami architektury, ale dopiero po wcześniejszym przeniesieniu instytucji, organizacji, zakładów edukacyjnych, archiwów oraz placówek kulturalnych do innych budynków. Pojawiają się więc tutaj kolejne przeszkody, ponieważ nie uwzględniono procedury przeprowadzek oraz organów za to odpowiedzialnych.

Kolejny problem jest w nazewnictwie, dlatego że ukraińska administracja nie uznaje pojęcia „kościół” również jako budynku do sprawowania kultu, a jedynie odnosi się do dóbr przeznaczenia sakralnego, z tego powodu ciężko jest ze zwrotem wywłaszczonego majątku. Przedstawiciele Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy w 2005 r. zwrócili Ukrainie uwagę na brak rozwiązań dążących do oddania zagrabionego przez Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich mienia Kościoła

katolickiego [5]. Kodeks podatkowy nakłada pewną ulgę na organizacje religijne zwalniając je z podatku od środków pieniężnych bądź majątku, który Kościół otrzymuje w formie bezpłatnej oraz ofiar z tytułu usług religijnych i dochodów pasywnych [6]. Kościół w celu utrzymania się ma wyłączność na wydawanie i produkcję literatury religijnej oraz wytwarzanie produktów religijnych. Na Kościoły nie można też nakładać obciążeń wierzycieli [5].

Kościół katolicki w Polsce ma na własność: kościoły, kaplice, a także grunty. Do utrzymania Kościoła katolickiego w dużej mierze przyczyniają się wierni z tak zwanych „ofiar na tacę”. Pozostałe źródło utrzymania stanowią wszelkiego rodzaju dotacje, pomoc państwa oraz inne darowizny. Znaczącą dotacją na Kościół katolicki są pieniądze pozyskiwane z tzw. Funduszu Kościelnego. Fundusz Kościelny został powołany na mocy art. 8 ustawy z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego (Dz.U. Nr 9, poz. 87 ze zm.) jako forma rekompensaty dla kościołów za przejęte przez państwo nieruchomości ziemskie. Fundusz ten, stosownie do zasady równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych wyrażonej w art. 25 ust. 1 Konstytucji RP z 1997 r., działa na rzecz kościołów i innych związków wyznaniowych, posiadających uregulowany status prawny w Polsce. Obecnie Funduszem Kościelnym zarządza Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji. W 2019 r. kościelne osoby prawne mogą ubiegać się o dotacje na realizację następujących zadań: 1. konserwację i remonty obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej w znaczeniu nadanym przez aktualne ustawodawstwo, bądź orzecznictwo; 2. wspomaganie kościelnej działalności charytatywno-opiekuńczej, na określenie której, na potrzeby udzielania dotacji z Funduszu Kościelnego, stosuje się uregulowania zawarte w art. 39 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej oraz art. 24 ust. 1 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania.

Fundusz Kościelny w latach 2010-2014 wzrósł z 88 806 800 do 133 143 000 następnie zaczął znowu spadać do 126 230 000 w 2016 r. [8]. Wysokość Funduszu Kościelnego uzależniona jest m.in. od wysokości minimalnego wynagrodzenia. Wraz ze wzrostem minimalnego wynagrodzenia rośnie wysokość Funduszu Kościelnego, dlatego że rośnie wysokość składek na ubezpieczenie społeczne oraz chorobowe osób duchownych. Składki o których była mowa są pokrywane z tego Funduszu ze względu na zrekompensowanie zaboru mienia Kościoła, które nastąpiło w 1950 r. na podstawie ustawy o przejęciu przez państwo dóbr martwej ręki. Fundusz Kościelny finansuje również składki na ubezpieczenia rentowe, emerytalne oraz wypadkowe osób duchownych, którzy nie podlegają takim ubezpieczeniom z innych tytułów np. z tytułu zatrudnienia na podstawie umowy o pracę (np. katecheci, wykładowcy czy kapelani). Duszpasterstwo w siłach zbrojnych oraz działalność kapelanów w Policji utrzymywana jest ze środków Skarbu Państwa. Kapelani więzienni oraz szpitalni również częściowo opłacani są ze środków Skarbu Państwa. Katecheci pracujący w szkole utrzymywani są przez Ministerstwo Edukacji. Państwo pokrywa również koszty działalności uczelni wyższych oraz innych uczelni kościelnych i wyznaniowych, gdzie w zamian prowadzi się również wydziały niekościelne.

Polskich księży obowiązuje podatek w formie ryczału dochodowego od przychodów z ofiar otrzymywanych w związku z pełnionymi funkcjami o charakterze duszpasterskim. Wysokość ryczału ustalana jest odrębnie na każdy rok podatkowy przez właściwy według miejsca wykonywania funkcji o charakterze duszpasterskim urząd skarbowy [10]. Kościół katolicki zwolniony jest również w Polsce z części podatków. Wyłączone zostały: 1. nieruchomości niemieszkalne, o ile nie jest prowadzona w nich działalność gospodarcza, 2. nieruchomości, które służą jako internaty przy szkołach i seminariach duchownych, 3. budynki, w których mieszczą się zarządy diecezji, klasztory zakonów kontemplacyjnych, domy formacyjne zakonów, domy sióstr emerytek oraz księży emerytów.

Zauważyć można, że i Kościół katolicki w Polsce i na Ukrainie został objęty wyłączeniem mienia na korzyść państw, dlatego kraje te są zobowiązane do spłaty odszkodowań na rzecz Kościoła. Jednakże należy zauważyć, iż głównym źródłem utrzymania Kościoła katolickiego są ofiary wiernych.

BIBLIOGRAFIA:

1. <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/kosciol-katolicki;3921205.html> (dostęp: 19.03.2019).
2. <http://www.niedziela.pl/arttykul/9601/nd/konstytucyjne-zasady-relacji-panstwo> (dostęp: 19.03.2019).
3. *Kodeks Prawa Kanonicznego Jana Pawła II*, 25.01.1983.
4. http://www.misjefranciszkańskie.pl/articles.php?article_id=36 (dostęp: 19.03.2019).
5. *Kwestie majątkowe w prawie wyznaniowym*, red. M. Bielecki, Lublin 2018.
6. *Закон України про свободу совісті та релігійні організації*, BBP 1991, № 25.
7. *Finansowanie kościołów i innych związków wyznaniowych*, red. P. Sobczyk, K. Warchałowski, Warszawa 2013.
8. *Zawiślak M., Wydatkowanie środków funduszu kościelnego w latach 1950-1989*, „*Studia z Prawa Wyznaniowego*” 2009, t. 12.
9. <https://www.gov.pl/web/mswia/fundusz-koscielny> (dostęp: 19.03.2019).
10. <http://www.niedziela.pl/arttykul/96590/nd/finansowanie-kosciolow-przez-panstwo> (dostęp: 19.03.2019).

Marek Paszkowski

*Dr, Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie*

Maciej Mikołajczyk

*Mgr, Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie*

MAŁŻEŃSTWO WYZNANIOWE ZE SKUTKAMI CYWILNYMI JAKO POSTULAT DLA USTAWODAWCY UKRAIŃSKIEGO

Małżeństwo zawarte zgodnie z prawem polskim nazywa się małżeństwem cywilnym. Osoby przynależące do jakiegokolwiek Kościoła lub innego związku wyznaniowego mogą też zawierać małżeństwo wyznaniowe. Są to takie małżeństwa, które zawierane są zgodnie z wewnętrznym prawem Kościoła lub innego związku wyznaniowego. Na podstawie przepisów zawartych w tzw. ustawach indywidualnych w jedenastu Kościołach i innych związkach wyznaniowych w Polsce można zawrzeć małżeństwo wyznaniowe, które wywołuje skutki cywilne. Należą do nich: Autokefaliczny Kościół Prawosławny [4], Kościół Ewangelicko-Augsburski [5], Kościół Ewangelicko-Reformowany [6], Kościół Ewangelicko-Methodystyczny [9], Kościół Chrześcijan Baptystów [8], Kościół Adwentystów Dnia Siódmego w Rzeczypospolitej Polskiej [7], Kościół Polskokatolicki [10], gminy wyznaniowe żydowskie [11], Kościół Starokatolicki Mariawitów [13], Kościół Zielonoświątkowy [12], Kościół katolicki [7]. Małżeństwo zawierane w Kościele katolickim zgodnie z prawem kanonicznym nazywa się małżeństwem kanonicznym. Natomiast małżeństwo zawierane w Kościele katolickim, które wywołuje skutki cywilne nazywa się małżeństwem konkordatowym.

Aby małżeństwo wyznaniowe mogło być uznane za ważne zawarte na gruncie prawa kościelnego i polskiego, nie może być przeszkód między nupturientami w przestrzeni jednego i drugiego prawa. Jak podaje Instytut Statystyczny Kościoła Katolickiego, w 2016 r. spośród wszystkich zawieranych małżeństwa 63% stanowiły małżeństwa wyznaniowe zawierane w Kościele katolickim ze skutkami cywilnymi. Stąd w niniejszym artykule zostanie przedstawiona procedura zawierania małżeństwa konkordatowego w Kościele katolickim.

Prawodawca kościelny w Kodeksie Prawa Kanonicznego (dalej KPK) uzależnia ważność małżeństwa od następujących czynników: braku przeszkód kanonicznych między nupturientami, brak wad zgody oraz zachowanie formy kanonicznej. W KPK wymienia się 12 przeszkód, które uniemożliwiają ważne zawarcie małżeństwa. Należą do nich: przeszkoda wieku (14 lat dla kobiety i 16 dla mężczyzny); przeszkoda niemocy płciowej polegająca na niemożności współżycia seksualnego; przeszkoda węzła małżeńskiego uniemożliwiająca zawarcie małżeństwa przez osobę, która wcześniej zawarła związek małżeński z inną osobą; przeszkoda różnej religii uniemożliwiająca zawarcie małżeństwa przez osobę należącą do Kościoła katolickiego z osobą nieochrzczonej; przeszkoda święceń, która uniemożliwia ważne zawarcie małżeństwa przez osobę, która wcześniej przyjęła święcenia kapłańskie

nawet pierwszego stopnia; przeszkoda ślubu czystości, która sprawia, że nieważnie zawiera małżeństwo osoba, która złożyła publiczny wieczysty ślub czystości w instytucie zakonnym; przeszkoda uprowadzenia polegająca na tym, że osoba uprowadzona, do momentu odzyskania wolności nie może ważnie zawrzeć małżeństwa; przeszkoda występku, czyli małżonkobójstwa polega na tym, że osoba, która dokonała przestępstwa zabójstwa jednego z małżonków w celu zawarcia małżeństwa z wdową lub wdowcem, albo też zabija swojego małżonka w celu zawarcia nowego małżeństwa, zawiera je nieważnie; przeszkoda pokrewieństwa polegająca na tym, że osoba spokrewniona z narzeczoną lub narzeczonym w linii prostej oraz do czwartego stopnia linii bocznej zawiera małżeństwo nieważnie; przeszkoda powinowactwa dotyczy osoby, która chciałaby zawrzeć małżeństwo po śmierci swego współmałżonka z osobą z nim spokrewnioną. Przeszkoda ta dotyczy osób spowinowaconych we wszystkich stopniach linii prostej. Kolejną przeszkodą jest przeszkoda przyzwoitości publicznej. Powstaje ona z nieważnego małżeństwa po rozpoczęciu życia wspólnego albo z notorycznego lub publicznego konkubinatu. Powoduje zaś nieważność małżeństwa w pierwszym stopniu linii prostej między mężczyzną i krewnymi kobiety i odwrotnie; przeszkoda pokrewieństwa prawnego. Polega ona na tym, że nie może ważnie zawrzeć małżeństwa osoba przysposabiająca z osobą przysposobioną, czyli ojciec prawny lub matka prawna ze swoim dzieckiem prawnym, a także brat prawny ze swoją siostrą prawną.

Prawodawca polski również uzależnia ważność małżeństwa od braku przeszkód wynikających z Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego (dalej KRiO) [3]. Ten natomiast przewiduje następujące przeszkody małżeńskie: nieosiągnięcie przez nupturientów pełnoletności, czyli 18. roku życia. Przeszkoda ta nie jest przeszkodą bezwzględną, gdyż obowiązujący art. 10 KRiO przewiduje warunki, których spełnienie umożliwia sądowi opiekuńczemu na wydanie zezwolenia na zawarcie małżeństwa kobiecie, która ukończyła lat 16, na jej wniosek. Wspomniana możliwość nie dotyczy mężczyzn, którzy nie mogą uzyskać zezwolenia na zawarcie małżeństwa przed ukończeniem 18 roku życia. Przed wejściem w życie Konkordatu między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską [1] dla kobiety wymagany był wiek 18 lat, a dla mężczyzny 21 lat. Ustawodawca zrezygnował z ustalenia górnej granicy wieku, dopuszczając tym samym możliwość zawarcia małżeństwa przez osoby w bardzo podeszłym wieku.

Kolejną przeszkodą wynikającą z KRiO jest ubezwłasnowolnienie całkowite. Osoba ubezwłasnowolniona całkowicie nie posiada zdolności do czynności prawnych, a więc nie może zawrzeć małżeństwa. Ubezwłasnowolnienie całkowite może zostać orzeczone jedynie przez sąd, a przyczyną takiego orzeczenia musi być choroba psychiczna, niedorozwój umysłowy lub inne zaburzenie psychiczne powodujące, że osoba nie jest w stanie samodzielnie kierować swoim postępowaniem. Osoba ubezwłasnowolniona nie jest bowiem w stanie sprostać zadaniom, jakie łączą się z zawarciem związku małżeńskiego i założeniem rodziny. Istotne jest, aby ubezwłasnowolnienie całkowite - jako przeszkoda do zawarcia małżeństwa - istniało przed momentem zawierania małżeństwa.

Choroba psychiczna albo niedorozwój umysłowy jest też przeszkodą do zawarcia małżeństwa w prawie polskim, które zabrania zawarcia związku

małżeńskiego przez osobę, która cierpi na chorobę psychiczną lub niedorozwój umysłowy. Jeżeli jednak w ocenie sądu stan takiej osoby nie stanowi zagrożenia ani dla małżeństwa, ani dla założonej przez nią rodziny, może ona uzyskać zgodę na wstąpienie w związek małżeński. Pojęcia „choroby psychicznej” i „niedorozwoju umysłowego” nie zostały zdefiniowane ani w KRiO ani w Kodeksie cywilnym. Legalna definicja terminu „zaburzenia psychiczne” znajduje się w art. 3 pkt 1 ustawy o ochronie zdrowia psychicznego i odnosi się do choroby psychicznej (zaburzeń psychotycznych), upośledzenia umysłowego oraz innych zakłóceń czynności psychicznych, które zgodnie ze stanem wiedzy medycznej zaliczane są do zaburzeń psychicznych.

Zgodnie z art. 561 § 2 Kodeksu postępowania cywilnego (dalej KPC) „zezwolenia na zawarcie małżeństwa osobie dotkniętej chorobą psychiczną albo niedorozwojem umysłowym (...) udziela sąd na wniosek tych osób”. Przed wydaniem zezwolenia sąd wysłuchuje wnioskodawcę, osobę, z którą małżeństwo ma zostać zawarte, oraz w razie potrzeby osoby bliskie przyszłych małżonków. Przeszkoda ta nie ma charakteru bezwzględny, ponieważ ustawodawca stwarza możliwość zawarcia małżeństwa osobom, których omawiana przeszkoda dotyczy, o ile stan zdrowia lub umysłu takiej osoby nie zagraża małżeństwu ani zdrowiu przyszłego potomstwa oraz jeżeli osoba ta nie została ubezwłasnowolniona całkowicie. Stosownego zezwolenia na zawarcie małżeństwa w opisanym wyżej przypadku udziela sąd opiekuńczy w trybie postępowania nieprocesowego. Warto podkreślić, że sąd, rozpatrując wniosek strony, jest zobowiązany zgodnie z art. 561 § 3 KPC zasięgnąć opinii biegłego lekarza, w miarę możliwości psychiatry. Sąd może także, zgodnie z art. 561 KPC, zarządzić przeprowadzenie przez kuratora sądowego wywiadu środowiskowego w celu ustalenia warunków, w jakich żyją osoby ubiegające się o udzielenie zezwolenia.

W doktrynie podkreśla się, że w myśl art. 12 § 1 KRiO okolicznościami wyłączającymi zawarcie małżeństwa są choroba psychiczna lub niedorozwój umysłowy nupturienta, nie zaś stan wyłączający świadome wyrażenie woli zawarcia małżeństwa mogący być ich następstwem. Przeszkoda ta nie ma charakteru bezwzględny, ponieważ sąd może zezwolić na takie małżeństwo, jeżeli choroba nie zagraża zdrowiu i bezpieczeństwu potomstwa oraz wykonywaniu władzy rodzicielskiej. Niemożliwe jest unieważnienie małżeństwa cywilnego po ustaniu choroby psychicznej.

Zgoda sądu dotyczy konkretnego małżeństwa i w razie jego ustania lub późniejszego unieważnienia, ewentualne zawarcie kolejnego małżeństwa przez osobę chorą psychicznie lub dotkniętą niedorozwojem umysłowym będzie wymagało uzyskania ponownej zgody sądowej.

Podobnie, jak w KPK i prawie polskim pozostawanie w związku małżeńskim jest przeszkodą do zawarcia kolejnego małżeństwa. Przeszkoda ta wynika z niekwestionowanej w naszym obszarze kulturowym zasady monogamii, chociaż wymowę tej przeszkody osłabia w prawie polskim instytucja rozwodów. Na straży małżeństwa stoi też przepis Kodeksu karnego (art. 206): kto bowiem zawiera małżeństwo bigamiczne (będąc aktualnie w związku małżeńskim), podlega karze pozbawienia wolności od sześciu miesięcy do lat pięciu. Odpowiedzialności karnej

podlega tylko osoba, która zawarła małżeństwo bigamiczne. Jak wskazuje policyjna statystyka liczba przestępstwa bigamii nie jest duża. W celu wykluczenia niebezpieczeństwa zawarcia małżeństwa przez osoby pozostające w związku małżeńskim, art. 3 § 1 KRiO (w związku z art. 54 ust. 1 ustawy Prawo o aktach stanu cywilnego) nakazuje złożenie dowodu ustania lub unieważnienia małżeństwa w odniesieniu do osób zawierających je po raz kolejny. Przeszkoda węzła małżeńskiego zachodzi również w przypadku orzeczonej przez sąd separacji. Małżonkowie pozostający w separacji nie mogą zawrzeć innych związków małżeńskich.

Kolejną przeszkodą w prawie polskim jest pokrewieństwo. Przeszkoda ta oznacza, że nie mogą zawierać małżeństwa bliscy krewni. Według art. 14 § 1 KRiO nie mogą zawrzeć małżeństwa krewni w linii prostej oraz rodzeństwo naturalne i przyrodnie. Z żądaniem unieważnienia takiego małżeństwa może wystąpić każdy, kto posiada w tym interes prawny. Zgodnie z przepisem art. 617 § 1 KRiO pojęciem pokrewieństwa obejmuje ustawodawca osoby, z których jedna pochodzi od drugiej. Jest to tak zwane pokrewieństwo w linii prostej. Na określenie osób spokrewnionych w ten właśnie sposób (w linii prostej) ustawodawca posługuje się niekiedy terminami „zstępni” i „wstępni” (por. art. 129 § 1 KRiO). Pokrewieństwo w linii bocznej odnosi się z kolei do osób, które pochodzą od wspólnego przodka, a nie są krewnymi w linii prostej (np. rodzeństwo). Zgodnie z § 2 przepisu art. 617 KRiO stopień pokrewieństwa określa się według liczby urodzeń.

Powinowactwo są to więzi łączące ze sobą określone osoby, ale nie na podstawie więzów krwi, lecz ważnie zawartego małżeństwa. Powinowactwo jako przeszkoda występuje między mężem a krewnymi żony oraz między żoną a krewnymi męża. Przeszkoda powinowactwa dotyczy powinowatych tylko w linii prostej. Przeszkoda ta jest usuwalna, stąd sąd z ważnych powodów ma możliwość udzielenia zezwolenia na zawarcie małżeństwa między powinowatymi. Z brzmienia art. 618 KRiO wynika, że zawarcie małżeństwa jest konieczną przesłanką powstania powinowactwa. Nie zachodzi ono zatem, gdy małżeństwo zostało zawarte z naruszeniem art. 1 § 1 KRiO (*matrimonium non existens*), jak również w przypadku niezastnienia innych koniecznych przesłanek jego powstania, związanych z określoną formą jego zawarcia (np. art. 1 § 2 KRiO). Zakres omawianej przeszkody obejmuje tylko powinowatych w linii prostej. W stosunku do powinowatych ustawodawca przewiduje możliwość zawarcia małżeństwa po uprzedniej zgodziesądu. Racją omawianej przeszkody są względy natury obyczajowej. Stosunek powinowactwa trwa mimo ustania małżeństwa (np. przez śmierć jednego z małżonków lub przez rozwód).

Przysposobienie stanowi ostatnią przeszkodę wymienianą kodeksie rodzinnym i opiekuńczym. Między przysposobianym a przysposabiającym powstają takie same więzy prawne, jak między rodzicami a dziećmi. Zakaz zawarcia małżeństwa, zawarty w art. 15 KRiO, obejmuje krewnych i powinowatych stron adopcji. Przysposobienie jest przeszkodą nieusuwalną, a z żądaniem unieważnienia takiego małżeństwa może wystąpić każdy, kto posiada w tym interes prawny. Prawo polskie przewiduje trzy rodzaje przysposobienia: niepełne, pełne (rozwiązywalne) i pełne nierozwiązywalne (nazywane w doktrynie całkowitym). Każdy z wskazanych wyżej rodzajów przysposobienia stanowi przeszkodę w zawarciu małżeństwa. Rozwiązanie stosunku

przysposobienia powoduje ustanie przeszkody. Głównym następstwem adopcji jest utrata władzy rodzicielskiej przez rodziców biologicznych dziecka oraz przejęcie tej władzy przez rodziców adopcyjnych. Przeszkoda przysposobienia odnosi się do przysposabiającego i przysposobionego, nie zabrania natomiast zawierania małżeństw pomiędzy przysposobionym i jego krewnymi z przysposobienia. Zatem w świetle polskiego prawa możliwe jest zawarcie związku małżeńskiego pomiędzy dzieckiem adoptowanym a biologicznym dzieckiem przysposabiającego.

Do chwili wejścia w życie ustawy z dnia 24 lipca 1998 r. o zmianie ustaw – kodeks rodzinny i opiekuńczy, kodeks postępowania cywilnego, prawo o aktach stanu cywilnego, ustawy o stosunku Państwa do Kościoła katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej oraz niektórych innych ustaw [14], tj. do 15 listopada 1998 r., w prawie polskim obowiązywała zasada świeckości małżeństwa, to znaczy, że obligatoryjną formą zawarcia małżeństwa była tylko forma cywilna. Osoby, które poprzestały jedynie na dopełnieniu formy wyznaniowej, nie były małżeństwem w rozumieniu prawa polskiego. Podobnie prawodawca kościelny nie uznawał małżeństwa tych osób, które je zawarły według formy cywilnej. Konstrukcja art. 10. ust. 1 Konkordatu, umożliwiając nadanie małżeństwu kanonicznemu skuteczności w sferze prawa polskiego, w niczym nie narusza kompetencji państwa ani nie przyznaje Kościołowi katolickiemu żadnych uprawnień. Pozostaje wyrazem konsekwentnego urzeczywistnienia zasady niezależności i autonomii obydwu wspólnot wpisanej do art. 1. Konkordatu.

Po wejściu w życie nowelizacji KRiO, inspirowanej Konkordatem polskim [1] sytuacja ulegała zmianie. Przepis art. 1 KRiO przewiduje bowiem możliwość zawarcia małżeństwa według dwojakiej formy: cywilnej przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego i wyznaniowej przed duchownym. Zawarcie małżeństwa przed duchownym może wywołać skutki w sferze prawa polskiego, jeżeli nupturienti zawierający małżeństwo w obecności duchownego oświadczą wolę jednoczesnego zawarcia małżeństwa podlegającego prawu polskiemu. Małżeństwo zawarte w trybie art. 10 ust. 1 Konkordatu i art. 1 § 2 KRiO, jak twierdzi m.in. W. Góralski, stanowi dwa odrębne zdarzenia prawne: 1) związek małżeński kanoniczny – zdarzenie wyłącznie w porządku prawnym kościelnym, przyjęte do wiadomości i uznane przez państwo oraz 2) związek małżeński cywilny – zdarzenie prawne wyłącznie w porządku prawnym państwowym, przyjęte do wiadomości przez Kościół. Nupturienti, zawierając małżeństwo konkordatowe, nie zawierają małżeństwa cywilnego i kanonicznego jednocześnie, lecz małżeństwo kanoniczne, które przez państwo zostaje uznane za ważne w państwowym porządku prawnym.

W obecnym stanie prawnym małżeństwo cywilne może zostać zawarte w dwóch formach: cywilnej lub wyznaniowej. Forma cywilna polega na zawarciu małżeństwa wobec kierownika USC (art. 1 § 1 KRiO) lub wobec konsula (art. 1 § 4 KRiO), natomiast forma wyznaniowa – wobec duchownego uprawnionego kościoła lub innego związku wyznaniowego (art. 1 § 2 i 3 KRiO). Do 1998 r. katolicy nupturienti w Polsce zawierali najpierw małżeństwo cywilne w urzędzie stanu cywilnego, a następnie małżeństwo kanoniczne w kościele. Po wejściu w życie Konkordatu aż po dzień dzisiejszy istnieje możliwość wypowiedzenia słów przysięgi małżeńskiej przed osobą duchowną, i po spełnieniu wymagań stawianych przez prawo, oprócz skutków

kanonicznych przysięga ta wywiera też skutki cywilne. Stworzenie procedur umożliwiających zawarcie małżeństwa o podwójnych skutkach: wyznaniowych (kanonicznych) i cywilnych, należy traktować jako powrót do normalności [2, 159-160]. Od 1998 r. osoby zawierające małżeństwo kanoniczne nie muszą go „powtarzać” na forum państwowym celem uzyskania skutków cywilnych.

Wyrazem troski zarówno ustawodawcy państwowego, jak i kościelnego o przygotowanie do zawarcia małżeństwa oraz o samą wspólnotę małżeńską i rodzinną są liczne normy prawne regulujące kwestię zawierania małżeństwa w Polsce. Wśród obowiązujących norm dotyczących małżeństwa cywilnego należy wymienić: Konstytucję RP, Konkordat, KRiO, ustawę Prawo o aktach stanu cywilnego, jak również ustawy indywidualne. Polski ustrojodawca małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny oraz rodzinę zaliczył do najważniejszych wartości znajdujących się pod ochroną i opieką państwa polskiego (art. 18 Konstytucji RP). Ponadto ochrona rodziny i małżeństwa posiada status zasady prawa rodzinnego. Znaczna rola małżeństwa i rodziny w tworzeniu całokształtu życia społeczno-kulturalnego, gospodarczego i politycznego powoduje duże zainteresowanie tymi instytucjami ze strony instytucji państwowych, samorządowych, oświatowych, organizacji politycznych i organizacji pozarządowych. Wszystkie one na swój sposób próbują wpływać na rodziny nie zawsze mając ich dobro na celu. Z kolei wśród obowiązujących norm dotyczących małżeństwa kanonicznego na szczególne wyróżnienie zasługuje Kodeks Prawa Kanonicznego, Dyrektorium Duszpasterstwa Rodzin, instrukcje Konferencji Episkopatu Polski o przygotowaniu do małżeństwa z 1986 r. oraz z 1998 r., jak również statuty synodalne dotyczące małżeństwa i rodziny. Z uwagi na silny związek większości rodzin z Kościołem, prawo kanoniczne ma ogromne znaczenie w kształtowaniu postaw życiowych małżonków i przyszłych małżonków. Prawodawca kodeksowy, Konferencja Episkopatu oraz synody diecezjalne, wydając przepisy prawne dotyczące przygotowania do zawarcia małżeństwa, pragną pomóc ludziom decydującym się na zawarcie małżeństwa sakramentalnego właściwie się do niego przygotować. Z pewnością same przepisy nie zagwarantują powstania udanych wspólnot małżeńskich i rodzinnych, ale ich skuteczne i rzetelne wprowadzanie w życie będzie podstawą w dążeniu do tego celu. Zapisy prawa powszechnego stały się podstawą do uszczegółowienia prawa małżeńskiego w wymiarze lokalnym. Ważne jest rzeczywiste i konsekwentne wprowadzanie w życie norm prawa Kościoła powszechnego, jak i partykularnego w Polsce.

Obecna sytuacja rodziny, to istotny i bardzo motywujący powód do przekazywania pełnej wiedzy o istocie małżeństwa. Jest to tym bardziej aktualne, gdyż środowiska reprezentujące prądy laickiej wizji świata podważają wartość małżeństwa i rodziny, jako instytucji będących podstawową komórką życia społecznego.

W ukraińskim systemie prawnym nie ma możliwości zawarcia małżeństwa wyznaniowego ze skutkami cywilnymi. Osoby będące członkami Kościołów lub innych związków wyznaniowych muszą oddzielnie zawierać małżeństwo cywilne i małżeństwo wyznaniowe. Rodzi się wątpliwość, czy istnieje potrzeba wprowadzenia na Ukrainie prawa, które podobnie jak w systemie prawa polskiego, umożliwi zawieranie małżeństwa wyznaniowego ze skutkami cywilnymi?

Jak zauważa znany polski socjolog prof. Piotr Szukalski, w ostatnich trzech latach w Polsce wzrosła 2,5-krotnie (z 400 do 1000) liczba małżeństw zawieranych

między obywatelami Polski i Ukrainy. Wielu obywateli Ukrainy zawierając związek małżeński z obywatelem Polski decyduje się na małżeństwo wyznaniowe ze skutkami cywilnymi. Taka postawa dowodzi potrzebę wprowadzenia w systemie prawa ukraińskiego możliwości zawierania małżeństw wyznaniowych ze skutkami cywilnymi, na które zapewne zdecydowałyby się duża część obywateli tego kraju.

BIBLIOGRAFIA:

1. *Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r. (Dz.U. z 1998 r. Nr 51, poz. 318 ze zm.).*
2. *Mezglewski A., Misztal H., Stanisław P., Prawo wyznaniowe, Warszawa 2011.*
3. *Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. - Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 1964 r. Nr 9, poz. 59 ze zm.).*
4. *Ustawa z dnia 4 lipca 1991 r. o stosunku Państwa do Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego (Dz.U. z 1991 r. Nr 66, poz. 287 ze zm.).*
5. *Ustawa z dnia 13 maja 1994 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 1994r. Nr 73, poz. 324 ze zm.).*
6. *Ustawa z dnia 13 maja 1994 r. o stosunku państwa do Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 1994 r. Nr 73, poz. 324 ze zm.).*
7. *Ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 1995 r. Nr 97, poz. 481 ze zm.).*
8. *Ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Chrześcijan Baptystów w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 1995 r. Nr 97, poz. 480 ze zm.).*
9. *Ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Methodystycznego w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 1995 r. Nr 97, poz. 479 ze zm.).*
10. *Ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Polskokatolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 1995 r. Nr 97, poz. 482 ze zm.).*
11. *Ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 1997 r. Nr 41, poz. 251 ze zm.).*
12. *Ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Zielonoświątkowego w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 1997 r. Nr 41, poz. 254 ze zm.).*
13. *Ustawy z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Starokatolickiego Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. Nr 41, poz. 253 ze zm.).*
14. *Ustawa z dnia 24 lipca 1998 r. o zmianie ustaw – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Kodeks postępowania cywilnego, Prawo o aktach stanu cywilnego, ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. Nr 117, poz. 757).*

Парашук Л. Г.
*викладач кафедри цивільного права і процесу
Тернопільський національний економічний університет*

ВПЛИВ ПРАВА НА ПРОЦЕС РЕФОРМУВАННЯ В УКРАЇНІ

Основою правової держави є належне забезпечення прав і свобод людини і громадянина, визнання «основних, невідчужуваних прав людини безпосередньо діючим правом» [1, 4]. Правотворчий процес є складним і багатоаспектним, його успіх безпосередньо залежить від ролі і місця права у суспільстві. М.Г. Патеї-Братасюк відмічає, що дуже важливо розуміти право так, щоб це розуміння було адекватним духові часу, епосі, її реаліям. Якщо ж трактування права не увідповіднене конкретному часові, якщо воно відстає від нього, тоді право перестає бути рушієм суспільного розвитку, перетворюється в чинник нестабільності, відсталості, гальмування розвитку тощо, тобто в свою протилежність [2, 10-11].

Прийняття Конституції України спрямувало нашу державу у напрямку утвердження та реалізації цінностей верховенства права. В Основному Законі було проголошено, що «Україна є суверенна, незалежна, демократична, соціальна, правова держава» (ст. 1), а також, що в ній «визнається і діє принцип верховенства права» (ст. 8) [3]. Таким чином, були створені передумови для трансформації суспільних відносин на базі чинної Конституції України, що закріпила ідею людини як найвищої соціальної цінності, якісне перетворення успадкованої від колишнього СРСР, зокрема, існуючої державності, в тому числі правової системи, усіх складових і їх взаємозв'язків: правової культури і свідомості, ідеології, юридичної науки, державної правової політики, юридичної практики в цілому тощо [4, 7].

Разом з тим, для ствердження принципу верховенства права в суспільстві самого декларування недостатньо. Верховенства права можна досягти за умови, якщо в державі створені відповідні механізми його практичної реалізації, більша частина суспільства дотримується його вимог, є громадянським. Держава, де правові цінності кожної окремої особи і всіх разом досягають найвищого рівня, є правовою. Кожна особа в ній має свободу самостійно, виходячи із ідей права, вирішувати життєво необхідні питання, а держава сприяє їй у цьому. Ф. А. Гаєк зазначає, що стан свободи, при якому всім дозволено застосовувати свої знання для своїх цілей, обмежений тільки правилами належної поведінки універсального застосування, є в змозі створити для всіх найкращі умови для досягнення їхніх цілей; і що така система може бути досягнута і збережена, тільки якщо всяка влада, включаючи і владу більшості, буде обмеженою в застосуванні сили примусу загальними принципами, які община прийняла до виконання [5, 45].

В Україні вже більше двадцяти років триває правова реформа. Попри певні позитивні зрушення, її здійснення так і не отримало повною мірою реалізації

державним апаратом. Ключовою причиною є те, що досі до кінця не подолана науково-юридична спадщина радянського періоду, зокрема щодо розуміння співвідношення права і закону, що, як видається, є нині однією з причин гальмування демократичної трансформації правової системи в Україні, процесу приведення у належний стан юридичних реалій країни із закріпленими в основних політико-юридичних актах, в першу чергу, Конституції України, ідеалами і принципами перспективного демократичного розвитку українського суспільства [4, 8].

Закріплюючи базові правові цінності на найвищому законодавчому рівні, державна влада взяла на себе обов'язок побудови *правового* режиму, орієнтування на них всього суспільства, впливаючи таким чином на його правосвідомість. Розвиток правової системи має йти паралельно з розвитком правосвідомості громадян. Як наголошував І. Ільїн, право лише тоді знаходить предикат сили, лише тоді здійснює своє призначення, якщо правова свідомість сприйме його, наповниться його змістом і дозволить новому значенню впливати на життя душі, визначити її рішення й спрямувати поведінку людини. Тоді право стане силою у внутрішньому, а через це й зовнішньому житті [6, 40].

Нажаль, в нашій державі реформування правової системи відбувається відокремлено від суспільства, що суперечить ідеям верховенства права. Аналіз чинного законодавства та практики його застосування дає підстави твердити, що більшість громадян внаслідок низької правосвідомості або взагалі її відсутності байдуже або негативно відносяться до правових змін у державі. Як слушно відзначає М.Г. Патеї-Братасюк, свідомість не може бути правовою, якщо в країні кожен другий закон чи підзаконний нормативний акт працюють на якийсь приватний інтерес за рахунок всіх інших членів суспільства. [...]

Українцям потрібне нове розуміння права, його джерел, істини в праві, їх критеріїв, нове розуміння функцій права, його цінності. Нам потрібні гуманістичні засади функціонування правової реальності, з-поміж яких – принцип верховенства невідчужуваних природних прав людини, а не верховенства закону [7, 322]. Правова реформа має розглядатися як антропологічний рух, як відновлення нормативних умов для реалізації здібностей, закладених в природі людини. Сьогодні вимагається справжня духовна революція, корінний перегляд світоглядно-методологічних основ, для того, щоб перемогти марксистський сцієнтизм, який в свій час розвінчав самоцінність та автономію духовного середовища та поставив її під знак економічного інтересу та класової користі [8, 195].

Для того, щоб підняти рівень активності громадян у суспільному і політичному житті потрібно повернути довіру та повагу народу до влади, до справедливості. Правові ідеї мають пронизувати нормативно-правові акти, адже принцип верховенства права має сенс лише у разі, якщо право тлумачиться не просто як сукупність норм, встановлених державою, а як сукупність правил належної поведінки (масштабу, міри), як корпус правил, які легітимовані суспільством, базуються на історично досягнутому рівні соціальної етики. Таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, а отже – унеможливорює ідеалізацію приписів держави, підміну волі більшості населення

волею бюрократії [9, 3]. Будь-який закон необхідно сприймати крізь призму права. Завданням законодавця має бути намагання максимального наближення норм до природних законів. А обов'язок кожного члена суспільства полягає у контролі (самоконтролі) за встановленими у цьому суспільстві правилами поведінки, їх виконанням і у своєчасному реагуванні на відхилення від вимог справедливості. Законодавство України повинно будуватися на вічних людських цінностях, якими є свобода, гідність, власність, рівність та ін., і мета правової реформи полягає саме у зміні праворозуміння у бік людиновимірності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Козюбра М. І. *Принципи верховенства права і правової держави: єдність основних вимог. Наукові записки НаУКМА: Юридичні науки, 2007. Т. 64. С. 3-9.*
2. *Верховенство права: традиція доктрини і потенціал практики / М.Г. Патей-Братасюк, В.Д. Гвоздецький, О.Г. Мурашин та ін.; за заг. ред. М.Г. Патей-Братасюк: Монографія. К.: Видавництво Європейського університету, 2010. 536с.*
3. *Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 08.02.2019).*
4. Селіванов В.М. *Нетотожність права і закону (методологічний аспект). Право України, 2005. № 5. С. 7–8.*
5. Гаск Ф.А. *Право, законодавство і свобода. Нове визначення ліберальних принципів справедливості і політичної економії. Т. I – III. К.: «Аквілон-Прес», 2000. 448с.*
6. Бесчасний В., Г. Гребеньков. *Сила права як політико-правовий феномен. Віче, 2007. № 9. С. 39–40.*
7. Патей-Братасюк М.Г. *Філософія права: Навчальний посібник. Тернопіль, 2006. 344с.*
8. Максимов С.И. *Правовая реальность: опыт философского осмысления: Монография. Харьков: Право, 2002. 328с.*
9. Заєць А. *Принцип верховенства права (теоретико-методологічне обґрунтування). Вісник Академії правових наук України, 1998. № 1 (2). С. 3–15.*

Paweł Polaczuk
Dr, Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

**CZY MOŻNA ZWOLNIĆ DZIECKO Z ZAJĘĆ LEKCYJNYCH Z POWODU
JEGO PRZEKONAŃ RELIGIJNYCH? KILKA UWAG NA TLE WYROKU
FEDERALNEGO TRYBUNAŁU ADMINISTRACYJNEGO REPUBLIKI
FEDERALNEJ NIEMIEC Z 30 LISTOPADA 2011 R. W SPRAWIE O
SYGNATURZE 6 C 20/10**

Niniejszy artykuł dotyczy problemu roszczeń o zwolnienie z zajęć lekcyjnych przypadających na czas obowiązkowych praktyk religijnych. Problem dotyczy wielu państw, ale w sposób szczególny Republiki Federalnej Niemiec z uwagi na sposób ukształtowania relacji państwa i kościołów oraz związków wyznaniowych (wzajemne wsparcie), konstytucyjne regulacje zadań oświatowych i wychowawczych państwa (ustawa zasadnicza stanowi o zadaniach państw w tym zakresie), gwarancje prawa rodziców do wychowania (ustawa zasadnicza przyznaje takowe prawo rodzicom) oraz konstytucyjne gwarancje wolności wyznania.

Omówienie problemu ograniczam do jednego z kluczowych wyroków Federalnego Trybunału Administracyjnego w Lipsku z 30 listopada 2011 r. (sygnatura 6 C 20/10)¹. Ma on szczególne znaczenie dla omawianej problematyki. Trybunał zmienia bowiem stanowisko w sprawie zwolnienia z zajęć lekcyjnych przypadających na czas modlitwy. Dotychczas sądy uznawały takie roszczenia za uzasadnione. Stanowisko sądów znajdowało jakoby podstawę prawną w prawie oświatowym oraz ustawie zasadniczej Republiki Federalnej Niemiec.

Komentowany wyrok poprzedziły orzeczenia Wyższego Sądu Administracyjnego Berlin-Brandenburg oraz Wyrok Sądu Administracyjnego w Berlinie.

Trybunał orzekł, że wolność wyznania z art. 4 ust.1 i 2 ustawy zasadniczej RFN uprawnia do odprawiania modłów w szkole poza godzinami zajęć. Wolność ta nie ma jednak charakteru absolutnego. Doznaje ograniczeń w wymogu utrzymania i ochrony spokoju i porządku w szkole.

Wyrok w sprawie 6 C 20/10 zapadł na tle następującego stanu faktycznego:

1. Skarżący – uczeń – żądał ustalenia, że jest uprawniony do odmawiania modlitwy muzułmańskiej w szkole w przerwie między godzinami zajęć lekcyjnych.

2. Skarżący był wyznawcą islamu. Uczęszczał do gimnazjum w Berlinie (dzielnica Wedding). W listopadzie 2007 r. odmówił modlitwę według islamskiego rytuału. Zdarzenie miało miejsce w trakcie przerwy między lekcjami na korytarzu budynku szkoły. Modlitwę odmówiło z nim kilku innych uczniów. Klęczeli na kurtkach (okryciach wierzchnich), wykonując wymagane rytuałem islamskim ruchy

---

¹ Wyrok dostępny na dzień 14 marca 2019 r. pod linkiem na stronie <https://www.bverwg.de/301111U6C20.10.0>.

ciała i recytując tekst modlitwy. Modlitwa trwała około dziesięciu minut. Pozostali uczniowie przyglądali się zdarzeniu.

3. Następnego dnia kierująca szkołą zwróciła uczniom uwagę, że modły nie będą tolerowane na terenie szkoły. Pismem z tego samego dnia zakomunikowano rodzicom skarżącego, że zgromadzenia religijne są w szkole niedozwolone. Przynależą do nich także zgromadzenia, podczas których odmawia się modlitwy. Jako podstawę zakazu wskazano regulamin szkoły w związku z prawem oświatowym kraju związkowego Berlin.

4. W dniach poprzedzających oraz okresie po zdarzeniu występowały w szkole konflikty dotyczące przestrzegania w zachowaniu nakazów i zakazów religijnych. Z tych względów odnotowano przypadki mobbingu, znieważenia (szczególnie o charakterze antysemitycznym), dyskryminacji seksualnej oraz gróźb karalnych. Administracji szkoły udało się nakłonić uczniów do dialogu, ale rozmowy nie przyniosły skutku. W przeszłości szkoła urządziła wspólną salę modlitwy. Salę musiano zamknąć z uwagi na napaści słowne między uczennicami noszącymi chusty a uczennicami, które nie zakrywają twarzy i włosów. Przyczyną zamknięcia sali była ponadto odmowa uczniów, którzy nie zgodzili się na wspólne modlitwy z uczennicami.

5. Skarżący zaskarżył to rozstrzygnięcie kierownictwa szkoły. Wniósł o ustalenie jego prawa do odmawiania modlitwy w szkole poza godzinami przeznaczonymi na lekcje.

Trybunał podkreślił, że w pluralistycznym społeczeństwie porządek prawny musi rozwiązywać zawierając reguły postępowania w sytuacjach konfliktów powstających na tle odmienności w sferze przekonań oraz zachowań. Winno się przy tym ważyć takie wartości jak wolność wyznania – gwarantowaną każdemu bez uszczerbku dla wolności wyznania innych, prawo rodziców do wychowania oraz nakaz neutralności światopoglądowej państwa. Istotną rolę odgrywają także zadania wychowawcze i edukacyjne państwa. Ich uzgodnienie dokonuje się w procedurze tzw. praktycznej konkordancji, której istotą jest połączenie przeciwnych sobie dóbr, by w możliwie najszerszym zakresie zapewnić ich realizację. Mowa o tzw. maksymalnej efektywności norm realizujących bądź chroniących określone dobra prawne. Należy przy tym uwzględniać szczególne okoliczności sprawy.

Trybunał uznał, że rezultaty wspomnianego ważenia dóbr według reguł praktycznej konkordancji uzasadniają negatywne stanowisko dotyczące roszczeń skarżącego. Na ocenę Trybunału złożyły się ustalenia dotyczące kilku okoliczności. W pierwszej kolejności Trybunał podjął się ustalenia, *czy i w jakim zakresie roszczenie skarżącego mieści się w zakresie art. 4 Ustawy Zasadniczej (gwarancji wolności wyznania)*. Trybunał stwierdził, że skarżący mógł wywodzić z tego postanowienia Ustawy Zasadniczej prawo do modlitwy do modlitwy poza godzinami zajęć w szkole, do której uczęszczał. Roszczenie skarżącego mieści się zatem w zakresie art. 4 Ustawy Zasadniczej, który wysławia gwarancje wolności wyznania, ponieważ w niniejszej sprawie chodzi o rytualną modlitwę będącą obowiązkiem muzułmanina a skarżący deklaruje, że nakazy i zakazy islamu traktuje jako wiążące. Z tych względów Trybunał zasadnie przyjmuje, że żądanie skarżącego podlega ochronie z art. 4 ustawy zasadniczej (wolność wyznania). Mając to na uwadze

Trybunał wskazuje, że wolność wyznania obejmuje wtenczas swobodę wyboru miejsca modlitwy – miejsca wykonywania wolności sumienia. Gwarancja konstytucyjna dotyczy bowiem każdego miejsca, w jakim się uprawniony znajduje przy czym – jak podkreśla Trybunał - wykonywanie tego prawa dotyczy miejsc, do których uprawniony ma faktyczny dostęp (w których może się znaleźć czy do których może się dostać). Trybunał zastrzega przy tym, że uprawnionemu nie przysługuje roszczenie o dostęp do pomieszczeń czy miejsca, w jakim miałby wykonywać konstytucyjne prawo podstawowe, jeśli faktycznie nie ma do nich dostępu. Dotyczy to szczególnie ucznia, który chce odprawiać modły w szkole. Uczeń jest przy tym związany przebiegiem zajęć lekcyjnych i nie może bez usprawiedliwienia opuścić szkoły nawet podczas przerw w zajęciach.

Trybunał podkreśla, że z art. 4 Ustawy Zasadniczej wynika obowiązek zapewnienia pomieszczenia czy przestrzeni służących praktykom religijnym oraz urzeczywistnieniu autonomii jednostki w sferze religijno-światopoglądowej. Administracja szkoły nie może zakazywać odmawiania modlitwy w miejscu i czasie określonych przez ucznia z tego oto powodu, że szkoła nie dysponuje odpowiednimi pomieszczeniami względnie zdadne do tego celu pomieszczenia przeznaczyła na inne cele bądź użytkuje w inny sposób. Gwarancja wolności wyznania obejmuje w takich okolicznościach prawo dostępu do pomieszczenia, które faktycznie pozostaje do dyspozycji do tych celów – które przeznaczono na potrzeby praktyk religijnych bądź które służy za miejsce praktyk religijnych.

Zakaz odmawiania modlitwy w godzinach zajęć szkolnych musi znaleźć uzasadnienie w ograniczeniach wolności wyznania. Nie stanowi ograniczenia wolności wyznania prawo (innych) rodziców do wychowania z art. 6 ust. 1 ustawy zasadniczej – prawo to obejmuje ochronę dziecka przed wpływem przekonań religijnych, które rodzice uznają za nieprawdziwe bądź szkodliwe. W konfrontacji z praktykami religijnymi innych, prawo rodziców do wychowania nie ustanawia bowiem szerszej ochrony niż wolność wyznania w ujęciu negatywnym.

Pośród możliwych ograniczeń wolności wyznania uzasadniających zakaz modlitwy w szkole trybunał wymienił Po pierwsze, wolność wyznania innych w ujęciu negatywnym, której ochrona jest obowiązkiem państwa. Dlatego państwo nie może kreować ani dopuszczać do sytuacji, w których jednostka zmuszona jest znosić inne wyznanie, praktyki religijne czy symbole religijne i nie może uniknąć ich oddziaływania. Gwarancja ochrony ze strony państwa w tym zakresie dotyczy dziedzin życia, które – inaczej niżli obszary kształtowane przez społeczeństwo obywatelskie – są kształtowane przez państwo, jak dzieje się to w przypadku szkolnictwa. W tych dziedzinach życia, które kształtuje państwo, jest ono gwarantem wolności wyznania w ujęciu negatywnym. Jeśli uczniowie w szkole czynią użytek z wolności wyznania przez eksponowanie symboli religijnych bądź przez praktyki religijne, wtenczas aktualizuje się obowiązek państwa ochrony innych uczniów.

Obowiązek ochrony przez państwo nie ma jednak charakteru absolutnego. Państwo nie ma bowiem obowiązku chronić uczniów i nauczycieli przed konfrontacją z innymi wyznaniem separując wyznawców różnych religii od siebie. Uczniowie muszą zatem sami postępować tak, by nie dochodziło do niechcianej konfrontacji z wyznawcami innych religii bądź konfrontacja miała charakter

przelotny. W ocenie Trybunału, w niniejszej sprawie można wymagać, by uczniowie innych wyznań korzystali z innego ciągu komunikacyjnego w szkole. Nie można wtenczas przyjmować, że są oni zmuszani do znoszenia wpływu innej religii w zakresie, w jakim nie sposób tego od nich oczekiwać. Trybunał podkreśla, że taki sposób ukształtowania obowiązków podmiotu wolności wyznania w ujęciu negatywnym wynika z obecnych warunków społecznych. W społeczeństwie, w którym żyją wyznawcy wielu religii, jednostka nie ma przecież prawa do absolutnej ochrony przed konfrontacją z praktykami religijnymi, przekonaniem czy symbolami religijnymi. Dotyczy to – jak podkreśla sąd – także szkoły.

Po drugie, Trybunał podkreśla, że wolności wyznania nie ogranicza jedynie co do zasady nakaz neutralności religijnej państwa, z którego wynika zakaz wprowadzania form prawnych właściwych dla kościołów państwowych, uprzywilejowywania określonych wyznań i wykluczania osób innego wyznania. Trybunał podkreśla w tym kontekście, że państwu nie wolno wywierać zamierzonego wpływu politycznego, ideologicznego czy światopoglądowego ani też utożsamiać się – wyraźnie bądź poprzez działania konkludentne – z określonym wyznaniem bądź światopoglądem i narażać tym pokój religijny w społeczeństwie. Z punktu widzenia ww. kryterium nie ma obaw o naruszenie nakazu neutralności, jeśli administracja szkoły dopuszcza odmawianie modlitwy przez skarżącego na korytarzu budynku szkoły. Nie sposób bowiem upatrywać w tym szczególnego uprzywilejowania islamu bądź oddziaływania o naturze religijnej. Wyrażna bądź dorozumiana identyfikacja z tym wyznaniem także nie ma miejsca. Kult religijny ma swoje źródło w zachowaniu jednostki i nie jest ani nakazany ani inspirowany przez państwo. Jeśli państwo toleruje odmawianie modlitwy muzułmańskiej przez skarżącego to nie oznacza to, jakoby przyjmowało islam jako religię państwową. Trybunał podkreśla jednak, że zmiany społeczne, które są związane z rosnącym pluralizmem w społeczeństwie, mogą uzasadniać zmiany granic dopuszczalności odniesień religijnych w szkole. Można przytoczyć powody integracji różnorodności religijnej w środowisku szkoły i awansować szkołę do miejsca kształtowania i praktykowania postawy tolerancji. Szkoła przyczyniła by się wtenczas do integracji społecznej obywateli. Z drugiej strony rosnące zróżnicowanie religijne w szkole wiąże się z konfliktami. Można zatem znaleźć dobre argumenty za ściślejszym respektowaniem nakazu neutralności względnie za podniesieniem rangi tego nakazu w porządku prawnym, z czego Trybunał wywodzi dopuszczalność działań, których skutkiem jest ochrona szkoły przed odniesieniami religijnymi, jeśli miałyby to zapobiegać konfliktom między uczniami, rodzicami i nauczycielami. Dlatego bez uszczerbku dla wolności wyznania, państwo może sprzeciwiać się aktywności religijnej w szkole.

Po trzecie, wolność wyznania znajduje ograniczenie w nakazie zapewnienia porządku, bezpieczeństwa i spokoju w szkole. Ochrona wolności wyznania w ujęciu negatywnym zbiega się bowiem z obowiązkiem zapewnienia porządku, bezpieczeństwa i spokoju w szkole (niem. *Schulfrieden*), tj. z obowiązkiem zapobiegania i eliminowania konfliktów, w tym na tle religijnym, które zagrażają bądź zakłócają prawidłowy przebieg zajęć lekcyjnych. Oto bowiem realizacja zadań wychowawczych i edukacyjnych państwa z art. 7 ust. 1 Ustawy Zasadniczej wymaga

porządku, bezpieczeństwa i spokoju w szkole. Chodzi o stan, w którym nie ma konfliktów, a powstające są rozwiązywane tak, aby zajęcia mogły się odbywać w sposób niezakłócony. Na stan porządku, bezpieczeństwa i spokoju, który wymaga szczególnej ochrony, może wpływać także zachowanie motywowane względami religijnymi, tak, jak miało to miejsce w szkole, do której uczęszcza skarżący. Także modlitwa skarżącego przypadła na okres napięć w szkole. Istniała przeto uzasadniona obawa, że wyrażenie zgody na odmawianie modlitwy nasili konflikty religijne w szkole.

Jakkolwiek zasada praktycznej konkordancji nakazuje poszukiwanie możliwie szerokiego (tzw. oszczędnego) kompromisu między przeciwnymi sobie wartościami (tj. dobrami prawnymi), istniejące w szkole konflikty nie pozwalają na pełne urzeczywistnienie wolności wyznania i odmawianie modlitw w budynku szkoły. Trybunał przyjmuje zatem, że wymogi praktycznej konkordancji nie sprzeciwiają się zakazowi modlitwy w szkole i podkreśla, że w okolicznościach niniejszej sprawy nie sposób oczekiwać, że wartości podlegające ochronie prawnej będzie można urzeczywistnić innymi, mniej dolegliwymi środkami takimi jak środki wychowawcze (koncyliacja, rozmowa z uczniami, których dotyczy sytuacja). Środki te nie przyniosły bowiem zamierzonego skutku, podobnie jak i urządzenie wspólnej Sali modlitwy.

Trybunał podkreślił jednak, że zakaz udzielony przez administrację szkolną wymaga podstawy ustawowej. W ocenie Trybunału, podstawą prawną zakazu stanowi art. 46 ust. 3 ustawy o szkolnictwie powszechnym kraju związkowego Berlin. Zgodnie z tą regulacją, uczniowie i uczennice są obowiązani do zachowania zgodnie ze wskazaniami służącymi realizacji zadań wychowawczych i edukacyjnych oraz wskazaniami służącymi zapewnieniu porządku w szkole. Trybunał upatruje w tej regulacji podstawy prawnej działań podejmowanych w warunkach konkretnego bądź konkretnych zagrożeń.

Wyrok w sprawie 6 C 20/10 jest pierwszym z orzeczeń, w którym nie zakwestionowano zasadności roszczeń dotyczących modłów bądź innych praktyk religijnych w szkole powszechnej. Trybunał odniósł się jednak z aprobatą do zakazu modlitwy w warunkach niniejszej sprawy. Ocena nie dotyczy zatem generalnego zakazu modlitwy w szkole. Co więcej, Senat stwierdza, że źródłem zakłóceń porządku, bezpieczeństwa i spokoju w szkole nie jest skarżący (uczeń, który zmawia modlitwę), lecz ten, który do tej praktyki i zachowań odnosi się nietolerancyjnie. Jakkolwiek wyrok jest zrelatywizowany do okoliczności niniejszej sprawy, komentatorzy podkreślają, że Trybunał po raz pierwszy dostrzega granice wykonywania praktyk religijnych w szkole. Wielu autorów upatruje w tym wyroku zmiany stanowiska Trybunału wyrażonego w dotychczasowym orzecznictwie. Ta, jak się powiada, „nierzeczywista” preferencja wolności wyznania w orzecznictwie Trybunału wyłoniła w niemieckim systemie powszechnej oświaty zagrożenia porządku, bezpieczeństwa oraz spokoju w szkole.

BIBLIOGRAFIA:

1. *Beaucamp G., Öffentliches Beten als Gefährdung des Schulfriedens, [w:] Landes und Kommunalverwaltung, Baden Baden, Nomos, 2013, s. 537-542.*

2. Fleischer H., *Von Krippen, Kreuzen und Schulgebeten: Negative Religionsfreiheit und staatliche Neutralität im Spiegel der amerikanischen Rechtsprechung*, [w:] *Juristenzeitung*, Tübingen, Mohr Siebeck, t. 50, s. 1001-1005.
3. E.W. Böckenförde, *Schlusswort zum Ende des Schulgebetsstreits w: Die öffentliche Verwaltung*, Stuttgart, Kohlhammer, t. 33 (1980), 13-14, s. 515.
4. Ch. Link, *Die Schulgebetsentscheidung des Bundesverfassungsgerichtes w: Juristenzeitung*, Tübingen Mohr Siebeck, t. 35 (1980), s. 564.
5. U. Scheuner, *Nochmals Zum Ende des Schulgebetsstreits. Bemerkungen zur Abhandlung von Ernst Wolfgang Böckenförde w: Die öffentliche Verwaltung*, 1980, s. 323
6. K. Hesse, *Zur Frage der Vereinbarkeit eines Schulgebets an öffentlichen Volksschulen mit Art. 4 I und II GG*, [w:] *Zeitschrift für evangelisches Kirchenrecht*, Tübingen, Mohr Siebeck, t. 25, 2-3, s. 239-259.
7. E.W. Böckenförde, *Zum Ende des Schulgebetsstreits Stellungnahme zum Beschluss des BVerfG vom 16.10.1979*, [w:] *Die öffentliche Verwaltung*, Stuttgart, t. 33 (1980), s. 323-327.
8. K. Meyer-Teschendorf, *Religionsfreiheit in der Staatsschule. Das Schulgebet als Prüfstein für staatliche Neutralität und Nicht-Identifikation*, [w:] *Zeitschrift für evangelisches Kirchenrecht*, Tübingen, Mohr Siebeck, t. 23 (1978), s. 202.
9. H. Maurer, *Religionsfreiheit und Schule – zum Schulgebetsurteil des BVerwG vom 30.11.1978, VII C 59.72*, [w:] *Deutsches Verwaltungsrecht*, Köln, Heymanns, t. 89 (1974), s. 663.
10. D. Lorenz, *Schulgebet und Toleranz w: Juristische Schulung*, München, Beck, t. 14 (1974), s. 436.

УДК 346, 62

Magdalena Rzewuska

*кандидат наук, факультет права и администрации
Варминьско-Мазурский университет в Ольштыне*

СЕМЕЙНОЕ ИНФОРМАЦИОННОЕ СУДОПРОИЗВОДСТВО – ПРЕДЛОЖЕНИЕ ПОЛЬШИ

Публикация касается предложения внедрения в польскую правовую систему нового института – семейного информационного судопроизводства. Это предложение появилось в проекте закона о внесении изменений в закон - Семейный и опекунский кодекс [Польша], а также некоторых других законов [1]. Как указывают авторы проекта, основной целью предлагаемых изменений является «защита прав малолетних детей от поведения, нарушающего их блага», реализация указанного в ст. 18 Конституции Республики Польша [2] принципа, согласно которому «брак как союз мужчины и женщины, семья, материнство и родительские права находятся под защитой и опекой Республики Польша», а также

усовершенствование судопроизводства по делам о расторжении брака» [3, 1-4]. Однако, как вытекает из пояснительной записки к проекту закона, вышеуказанный институт должен служить в первую очередь реализации принципа верховенства блага ребёнка [3, 20]. Целью этой статьи является представление института семейного информационного судопроизводства, а также попытка его оценки.

В соответствии с предпосылками авторов проекта подачи искового заявления о расторжении брака или о сепарации (раздельном проживании супругов) между сторонами, имеющими общих малолетних детей, каждый раз должно предшествовать проведение так называемого семейного информационного судопроизводства (проектируемая ст. 436¹ § 1 предл. 1 и § 4 Гражданского процессуального кодекса [Польши], далее – ГПК). От этой обязанности будут освобождаться супруги в случае, когда один из них до подачи искового заявления о расторжении брака или о сепарации будет осуждён за умышленное преступление против другого супруга либо их общего ребёнка, а также когда одному из супругов будет предъявлено обвинение в совершении деяния такого рода. Однако, потерпевший супруг сможет подать заявление об открытии семейного информационного судопроизводства (проектируемая ст. 436¹ § 4 ГПК) [3, 20]. Сомнения относительно такого решения выражают некоторые практики, указывая, что «в делах о домашнем насилии уголовное производство довольно длительное и часто оно не заканчивается осуждением, а даже предъявлением обвинения. Но это не значит, что домашнее насилие не имело места» [4].

Как указано в проекте, семейное информационное судопроизводство своей целью ставит примирение супругов, а если это невозможно, то заключение между ними соглашения о: реализации родительских прав относительно общих детей, определении порядка контакта с детьми, уплаты алиментов на общих детей (проектируемая ст. 436¹ § 1 предл. 2 ГПК). Одновременно проект содержит положение, согласно которому несмотря на заключение соглашения суд откажет в утверждении соглашения, если посчитает, что его выполнение негативно повлияет на благо общих детей (проектируемая ст. 436² § 6 ГПК).

Проектируемая ст. 436² § 1 ГПК предусматривает, что «после подачи заявления о проведении семейного информационного судопроизводства суд на закрытом заседании принимает решение о:

- 1) вызове сторон для обязательного участия в информационном заседании, которое проводится незамедлительно с участием медиатора;
- 2) вручении сторонам разъяснения об индивидуальных и общественных последствиях расторжения брака;
- 3) проведении семейной медиации;
- 4) назначении медиатора (...) из списка медиаторов окружного суда, которому поручается проведение медиации».

В ходе информационного заседания стороны получают разъяснения о:

- индивидуальных и общественных последствиях расторжения брака,
- действиях, которые они обязаны предпринять с целью сохранения брака, либо заключении соглашения о: реализации родительских прав относительно общих детей, определении порядка контакта с детьми, уплаты алиментов на общих детей,

– последствиях осуждения одной из них за умышленное преступление против другой стороны или их общего ребёнка, или о последствиях предъявления одной из сторон обвинения по делам такого рода (проектируемая ст. 436² § 2 ГПК).

Согласно проектируемой норме, предусмотренной ст. 436² § 3 ГПК, стороны смогут указать кандидатуру иного медиатора, чем выбранный судом.

Проектируемая ст. 436² § 4 ГПК определяет срок продолжения семейной медиации - один месяц (срок считается со дня информационного заседания), при этом указано, что суд на основании заявления сторон сможет продлить этот срок, но не более, чем до 6 месяцев. Медиатор будет обязан незамедлительно (по истечении указанных сроков медиации) предоставить суду протокол медиации, а также информацию относительно разъяснения супругам о последствиях расторжения их брака (проектируемая ст. 436² § 5 ГПК).

Министру юстиции (при сотрудничестве с соответствующим министром по вопросам семьи) авторы проекта поручили задание разработки образца разъяснения супругам об индивидуальных и общественных последствиях расторжения брака (проектируемая ст. 436² § 7 ГПК). Фрагмент такого разъяснения представлен в Юридической газете: «не существует разводов, которые не оставили бы негативных последствий у разводящихся лиц, а прежде всего у их детей. Один родитель не заменит ребёнку другого, дети нуждаются в обоих родителях. Потеря полной семьи вследствие расторжения брака вызывает у ребёнка чувство опасности» [4].

В равной мере как за заявление о проведении информационного судопроизводства, так и за медиацию со сторон не будет взиматься судебная пошлина. Согласно проекту, невыполнение сторонами обязанности принятия участия в информационном судопроизводстве влечёт за собой отказ от рассмотрения искового заявления о расторжении брака. Проектируемая ст. 436⁴ § 1 ГПК предусматривает, что к исковому заявлению о разводе необходимо будет приложить копию постановления о прекращении/закрытии информационного судопроизводства [3, 22].

Институт семейного информационного судопроизводства вызывает много сомнений. Как правильно указывают И. Бень, а также Й. Осецкая-Хойнацкая „доступность бесплатной, профессиональной помощи в области медиации (...) может повлиять на быстрое достижение соглашения родителей по вопросам выполнения родительских прав и поддерживания контактов с детьми, что в результате поспособствует реализации прав детей», а «вытекающий из принятых норм по сути скачкообразный рост сферы применения медиации по семейным делам, даже если действия не будут полностью добровольными или эффективными относительно достижения твёрдого соглашения, будет иметь, особенно в длительной перспективе, общественное просветительское значение, существенное для формирования родительского сознания, подхода судей и создания правовой культуры» [5, 8-9].

В свою очередь адвокат Марцин Мусьницкий считает, что «идея рациональная, при условии, что супруги будут хотеть развестись без установления вины, между ними не будет разительной диспропорции в

ожидаемом размере алиментов, не будет требования алиментов от одного из супругов в пользу другого, и самое важное: нет и не будет со стороны одного из родителей действий, препятствующих либо не допускающих контактов с детьми второго родителя» [6].

Некоторые представители доктрины опасаются, что «это судопроизводство будет иметь фасадный характер» [5, 1]. Кроме того, они правильно обращают внимание на необходимость проведения дополнительных курсов как для судей, так и для медиаторов, которые будут принимать участие в информационном судопроизводстве [5, 1].

Лично я позитивно оцениваю предложение внедрения в польскую правовую систему института семейного информационного судопроизводства. Несомненно, как убеждают авторы проекта, этот институт будет служить реализации наиважнейшего принципа семейного и опекунского права, каким является принцип обеспечения блага ребёнка [3, 20].

Стоит при этом указать, что похожие решения уже приняты в некоторых других системах права, в частности, в Норвегии, где супруги, имеющие детей в возрасте до 16 лет, обязаны принять участие в медиации, чтобы потом иметь возможность подачи искового заявления о расторжении брака [7, 13].

ЛИТЕРАТУРА:

1. Проект закона о внесении изменений в закон - Семейный и опекунский кодекс, а также в некоторые другие законы, текст № 3254, <http://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/0/E6E4F16B8BE6C428C12583AE00523F12/%24File/3254.pdf>, (доступ: 07.03.2019)
2. Конституция Республики Польша от 2 апреля 1997 г., (Законод. Вестн. за 1997 г., позиция 483, с посл. изм.).
3. Обоснование проекта закона о внесении изменений в закон - Семейный и опекунский кодекс, а также в некоторые другие законы, текст № 3254, <http://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/0/E6E4F16B8BE6C428C12583AE00523F12/%24File/3254.pdf>, (доступ: 07.03.2019).
4. Świętochowska E., Zmiana w kodeksie rodzinnym. Minister Ziobro poucza potencjalnych rozwodników, *Gazeta Prawna.PL*, 19.02.2019, <https://prawo.gazetaprawna.pl/artykuly/1398499,zmiana-w-kodeksie-rodzinnym-pouczenie-d-la-potencjalnych-rozwodnikow.html>, (доступ: 07.03.2019).
5. Bień I., Osiecka-Chojnacka J., Ocena skutków regulacji zawartych w rządowym projekcie ustawy o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw (druk 3254), *Biuro Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu*, Warszawa 12 marca 2019.
6. Domagalski M., Przed rozwodem konieczna rozmowa z mediatorem, *Rzeczpospolita* 20.03.2018.
7. Przybyła-Basista H., Zmiany w prawodawstwie rodzinnym na świecie a rozwój praktyki mediacyjnej, *Mediator* 2003, nr 24, http://www.smr.org.pl/pdf/me_d_24.pdf, (доступ: 07.03.2019).

ЕВРОПЕЙСКИЙ ПРИНЦИП БЛАГОПРИЯТСТВУЮЩЕГО ТОЛКОВАНИЯ ЗАВЕЩАНИЯ

Как правило, авторы публикаций в области наследственного права не уделяют слишком много внимания толкованию норм этого раздела права. Чаще всего своё внимание они концентрируют на юридической защите права наследования и принципе свободы завещания [1, 42-44].

Тем временем стоит согласиться с мнением, что в некоторых фактических состояниях ключевое значение в этой сфере может иметь принцип *favor testamenti* (лат.: *благоприятствование завещанию*). Что интересно, принцип благоприятствующего толкования завещания неоднозначно воспринимается субъектами, применяющими право. И если нет сомнений относительно действия этого принципа в области частного права, то много неясностей появляется при попытке определения предметной сферы его применения. По этой проблеме можно выделить несколько основных позиций.

Согласно первой концепции, именуемой строгой, *favor testamenti* применяется исключительно к составленным и признанным действительными завещаниям. Поэтому в первую очередь нужно проанализировать распоряжение относительно соблюдения формальных требований, а затем (в случае получения позитивного результата в этом предмете) приступить к анализу содержания записанных завещательных распоряжений на случай смерти [2, 1191-1192; 3, 41; 4, 89]. Похожую позицию занял Верховный суд Польши в постановлении от 13 февраля 2001 г., II SKN 721/99 (Собрание LEX № 550940), признав, что «норму ст. 948 Гражданского кодекса [Польши], поскольку она касается толкования завещания, суд применяет и анализирует её положения в случае, когда имеет дело с завещанием, а не с документом иного рода».

Согласно второй концепции (посредственной), возможность применения *favor testamenti* выступает уже на этапе толкования поведения завещателя и оценки выраженного волеизъявления [5, 6-13]. Как правило, это означает необходимость исследования всех обстоятельств, при которых было составлено завещание, а также общепринятых обычаев и принципов общественных взаимоотношений. Эта концепция стремится к тому, чтобы учитывать *animus testandi* (лат.: *намерение сделать завещание*) в возможно максимально широком понимании [1, 44-45].

В соответствии с третьей концепцией допускается предоставление доказательств оспаривающих содержание составленного завещания. Недостаток этой концепции вытекает из факта лишения в этом случае юридического значения норм, регулирующих требования относительно формы завещания.

В литературе представлена также четвёртая концепция, именуемая умеренно либеральной, которая распространяет сферу действия *favor testamenti* на толкование всех норм наследственного права. Поэтому изначально закон следует толковать таким образом, чтобы распоряжение *mortis causa* (лат.: *на случай смерти*) оставалось действительным и позволяло правильно воспринимать волю завещателя [6, 245-246; 1, 44-46; 7, 82-83; 8, 108-109].

Лично меня больше всего убеждает последняя из представленных концепций, которая находит подтверждение в международных правовых нормах. При этом следует помнить о Гаагской конвенции от 5 октября 1961 г. о коллизии законов, касающихся формы завещательных распоряжений, относительно формы завещательных распоряжений [9] и о Вашингтонской конвенции от 26 октября 1973 года, предусматривающей Единый унифицированный закон о форме международного завещания. В основании указанных нормативных актов наднационального значения лежит понимаемый в широком смысле принцип *favor testamenti* [10]. Также необходимо принимать во внимание положения Венской конвенции о праве международных договоров, подписанной в Вене 23 мая 1969 г. [11], которая вводит требование толкования норм национального законодательства в соответствии с международным правом [1, 46-47].

Дополнительно нельзя оставлять в стороне факт почти повсеместного функционирования сегодня принципа *favor testamenti* в европейских правовых системах. Примером является норма, предусмотренная § 2084 Гражданского кодекса Германии, согласно которой в случае, если завещательные распоряжения могут быть истолкованы по-разному, то в случае сомнения следует выбрать вариант, который позволяет реализовать волю завещателя. Проявлением анализируемой конструкции является также норма, предусмотренная § 2085 Гражданского кодекса Германии, в соответствии с которой недействительность одного из нескольких завещательных распоряжений влечёт за собой недействительность остальных только тогда, когда будет установлено, что завещатель не сделал бы этих распоряжений без одновременного принятия недействительного распоряжения. Некоторые аналогии с принципом *favor testamenti* можно также найти в положениях § 2073 Гражданского кодекса Германии, согласно которому если завещатель указал на наследника способом, который подходит как минимум нескольким лицам и невозможно установить конкретного субъекта, следует всех этих лиц признать наследниками в равных долях.

Стоит также обратить внимание на положения ст. 675 Гражданского кодекса Испании, в соответствии с которой распоряжения, указанные в завещании, должны быть понятны в дословном понимании, если только из их формулировки однозначно не вытекает иное волеизъявление завещателя. В сомнительных ситуациях нужно толковать завещание таким образом, чтобы по возможности максимально отобразить намерение завещателя.

Принцип *favor testamenti* на протяжении многих лет действует также и в польской правовой системе. Норма ст. 948 Гражданского кодекса Польши расположена законодателем среди общих норм о завещании. Согласно

системному толкованию нормы, предусмотренную данной статьёй, следует применять к общим положениям, регулирующим *successio ex testamento* (лат.: наследование по завещанию).

В этих условиях убедительным является утверждение, что принцип благоприятствующего толкования завещания имеет характер руководящей нормы права (принципа права) в понимании конструктивных элементов данной правовой системы [1, 47-48]. В связи с этим, все стоящие ниже в иерархии этой системы конкретные правовые нормы должны соблюдать вышестоящий принцип *favor testamenti*. Поэтому толкование завещания должно привести к сохранению действительности завещательного распоряжения, если этого требуют обстоятельства конкретной фактической ситуации [12, 189; 13, 136].

Принимая во внимание вышеуказанное, я считаю, что принцип *favor testamenti* является не столько правилом толкования, сколько принципом системы наследственного права, то есть собственно завещательного права. Среди остальных правил толкования этот принцип отличается: местом в правовой системе, вышестоящим положением относительно остальных правил, существенной функцией, которую он выполняет в конструкции завещания, а также общественным ожиданием отображения и вследствие этого уважения к последнему волеизъявлению завещателя [6, 249].

Подтверждением указанного выше может быть норма § 2084 Гражданского кодекса Германии, согласно которой если содержание завещательного распоряжения допускает различные варианты толкования, то в случае сомнений следует выбрать такой способ толкования завещательного распоряжения, который позволит сохранить действительность распоряжения. Это значит, что принцип благоприятствующего толкования завещания означает приоритет такого толкования, которое позволит сохранить действительность завещательного распоряжения *mortis causa* [14, 1424-1426].

Суммируя предыдущие выводы, я считаю, что целью *favor testamenti* является не только воплощение в жизнь фактического волеизъявления завещателя, но также реализация принципа автономии волеизъявления, действующего в системах частного права большинства европейских стран. Не смотря на то, что выполнение упомянутого принципа всегда осуществляется под контролем действующих в настоящее время юридических норм [15], то данной институции несомненно следует придать приоритетный характер. И если в обязательственных правоотношениях проявлением автономии волеизъявления является принцип свободы договора, то в наследственном праве её должен отображать не только принцип свободы завещания, но также именно принцип *favor testamenti* [6, 250; 16; 17, 123; 18, 61].

Представленная мной точка зрения коррелирует с позицией Верховного суда Польши, занятой по вопросу толкования норм наследственного права. Не взирая на кажущуюся убедительной концепцию о том, что толкование завещания не может приводить к дополнению либо изменению составленного завещательного распоряжения, такое толкование должно обеспечивать

возможность справедливого правосудия, особенно в тех случаях, когда подводят традиционные инструменты толкования [1, 48].

БИБЛИОГРАФИЯ:

1. K. Osajda, *Testamenty wspólne*, Warszawa 2005.
2. J. Gwiadomorski, *Glosa do uchwały SN z dnia 28 kwietnia 1973 r.*, III CZP 78/72, *Nowe Prawo* 1974, nr 9.
3. E. Skowrońska, *Przegląd orzecznictwa z zakresu prawa spadkowego*, *Przegląd Sądowy* 1992, nr 9.
4. W. Robaczyński, *Przegląd orzecznictwa Sądu Najwyższego z zakresu prawa cywilnego materialnego za II półrocze 1998 r.*, *Przegląd Sądowy* 2000, nr 4.
5. Z. Radwański, *Wykładnia testamentów*, *Kwartalnik Prawa Prywatnego* 1993, z. 1.
6. M. Rzewuski, *Podpis spadkodawcy na testamencie własnoręcznym*, Warszawa 2014.
7. T. Mróz, *O potrzebie i kierunkach zmian przepisów prawa spadkowego*, *Przegląd Sądowy* 2008, nr 1.
8. M. Niedośpiał, *Glosa do postanowienia SN z dnia 16 kwietnia 1999 r.*, II CKN 255/98, *Państwo i Prawo* 2000, z. 7.
9. Dz.U. z 1969 r. Nr 34, poz. 284.
10. *Postanowienie polskiego Sądu Najwyższego z dnia 26 września 2001 r.*, IV CKN 468/00, LEX nr 52797.
11. Dz.U. z 1990 r. Nr 74, poz. 439.
12. J. Wierciński, *Glosa do postanowienia SN z dnia 29 kwietnia 2010 r.*, IV CSK 524/09, *OSP* 2012, z. 3, poz. 29.
13. J. Wróblewski, *Sądowe stosowanie prawa*, Warszawa 1988.
14. G. Schlichting, *Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch*, t. 9, *Erbrecht. § 1922-2385, § 27-35 BeurkG*, München 2004.
15. *Wyrok polskiego Sądu Najwyższego z dnia 6 listopada 2002 r.*, I CKN 1144/00, LEX nr 74505.
16. *Postanowienie polskiego Sądu Najwyższego z dnia 13 czerwca 2001 r.*, II CKN 543/00, *Legalis*.
17. B. Rakoczy, *Glosa do postanowienia SN z dnia 13 czerwca 2001 r.*, II CKN 543/00, *Przegląd Sądowy* 2002, nr 10.
18. E. Bystrzyńska-Fornal, *Oznaczenie (określenie) osoby spadkobiercy w testamencie*, *Przegląd Sądowy* 2004, nr 2.

ORGANIZACJA KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO NA UKRAINIE

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie jaka jest organizacja Kościoła katolickiego w Republice Ukrainie dokonanej według regulacji zawartych w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 r. [1]. Najpierw przedstawiony zostanie ukazany będzie kanoniczny status struktur Kościoła łacińskiego na Ukrainie, a następnie rys historyczny kształtowania się struktur Kościoła łacińskiego zwłaszcza po uzyskaniu przez Ukrainę po niepodległości w 1991 r. aż do obecnego stanu.

Kodeks Prawa Kanonicznego wskazuje na następujące struktury organizacyjne Kościoła łacińskiego: metropolia składająca się archidiecezji i diecezji. Oprócz nich zrównane z diecezją są: prałatura terytorialna i opactwo terytorialne, wikariat apostolski i prefektura apostolska, a także administratura apostolska erygowana na stałe (kan. 368 KPK). Ponieważ na Ukrainie nie występują formy administracyjne Kościoła zrównane z diecezją, to nie zostaną przedstawione w tym artykule.

Prowincja kościelna zwana też metropolią to terytorialny zespół (*coetus*) sąsiadujących z sobą kościołów partykularnych, gdzie najwyższym autorytetem jest arcybiskup metropolita i synod prowincjalny, a utworzony jest dla współdziałania pasterskiego i pogłębiania więzów między biskupami kościołów, które go stanowią [2, 180]. Stolica biskupia stojąca na czele prowincji nosi nazwę stolicy metropolitarnej, a najwyższą władzę sprawuje w niej arcybiskup metropolita. Pozostałe biskupstwa nazywane są sufraganalnymi w stosunku do Kościoła metropolitarnej [3, 296]. Termin „archidiecezja” pochodzi z gr. arche – pierwszeństwo, czyli jest to arcybiskupstwo – jednostka terytorialna wyższej administracji kościelnej będąca niejako na jej czele. Istnieją cztery rodzaje archidiecezji:

- 1) archidiecezja metropolitalna, którą zarządza arcybiskup metropolita;
- 2) archidiecezja tytularna (historyczna), którą zarządza arcybiskup tytularny;
- 3) archidiecezja rezydencjalna (podlega bezpośrednio Stolicy Apostolskiej, ale nie należy do metropolii i nie podlegają jej sufraganie), którą zarządza arcybiskup rezydencjalny;
- 4) archidiecezja sufragalna, która należy do metropolii i nie jest metropolitalna [4, 109-110; 5, 248-250].

Według kan. 369 KPK diecezja jest to „część Ludu Bożego, powierzona pasterskiej pieczy biskupa z współpracującym z nim prezbiterium, tak by trwając przy swym pasterzu i zgromadzona przez niego w Duchu Świętym przez Ewangelię i Eucharystię, tworzyła Kościół partykularny, w którym prawdziwie obecny jest i działa jeden, święty, katolicki i apostolski Kościół Chrystusa” [4, 40-41].

Po rozpadzie Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich i uchwaleniu deklaracji o rozwiązaniu ZSRR przez Radę Republik Najwyższej Rady ZSRR dnia 26 grudnia 1991 r. powstało 15 nowych państw, z których jednym była Ukraina [6, 119-135]. Młode państwo ukraińskie stanęło przez wieloma problemami, w tym

problemami natury wyznaniowej. A problematyka ta była całkowicie ignorowana za czasów minionych, w czasie funkcjonowania ZSSR. Stąd konieczność wielu zmian w ustawodawstwie wyznaniowym kraju. Zaowocowały one zdecydowanie większą wolnością w kwestiach wolności sumienia i wyznania [7].

Proces odradzania się struktur Kościoła łacińskiego wynikał z relacji między władzami państwowymi a Stolicą Apostolską. Według niektórych statystyk, na Ukrainie do 1991 r. mieszkało co najmniej 8% obywateli deklarujących przynależność do Kościoła rzymskokatolickiego. Aktualnie liczba ta wynosi ok. 1 mln obywateli.

Procedura odnawiania struktur organizacyjnych rozpoczęła się w 1991 r. W styczniu tegoż roku Jan Paweł II odnowił hierarchię kościelną i ustanowił na nowo historyczne diecezje dla Lwowa, Kamieńca Podolskiego i Żytomierza oraz mianował tam biskupów ordynariuszy [8]. Przy czym archidiecezja lwowska ustanowiona została metropolią. Na jej czele stoi arcybiskup, będący arcybiskupem diecezji, której jest zwierzchnikiem. Sam urząd metropolity jest związany ze stolicą, która została określona i zatwierdzona przez Biskupa Rzymu. W średniowieczu metropolita posiadał cały szereg praw m.in. potwierdzał wybór biskupów prowincji i udzielał im sakry biskupiej, zwoływał synody prowincjalne, przyjmował apelacje od wyroków wydawanych przez biskupów prowincji, rozstrzygał powstałe między nimi spory, rozpatrywał i rozstrzygał składane na nich skargi, troszczył się o diecezję, która zawakowała. Obecnie metropolicie w powierzonej mu diecezji przysługuje zwykła władza biskupa diecezjalnego, a w diecezjach sufragalnych należących do jego metropolii, jeśli Stolica Apostolska nie przyznała mu szczególnych kompetencji to przysługuje obowiązek:

1. czuwania nad właściwym zachowaniem wiary oraz dyscypliny kościelnej i powiadomienia papieża o nadużyciach;

2. dokonywania kanonicznej wizytacji, gdyby jej zaniedbał któryś z sufraganów – po uzyskaniu aprobaty Stolicy Apostolskiej;

3. wyznaczania administratora diecezji w sytuacji, gdy kolegium konsultorów nie dokonało jego wyboru w ciągu 8 dni lub wybór okazał się nieważny;

4. metropolita za zgodą większej części biskupów sufraganów może zwoływać synod prowincjalny, wybrać miejsce dla jego odbycia w granicach terytorium prowincji, ustalić porządek działania oraz tematy do rozpatrzenia, oznaczyć czas rozpoczęcia i trwania synodu, jego przeniesienia, przedłużenia i zakończenia. Metropolita przewodniczy synodowi prowincjalnemu.

Atrybutami - oznakami godności metropolitalnej są krzyż i palusz. Krzyż ma dwa poprzeczne ramiona, tak samo jak krzyż patriarchy” [4, 109-110; 5, 248-250].

Początki unormowania relacji z państwem, a tym samym nowe relacje z działającym na jego terenie Kościołem usankcjonowane zostały w dniu 8 lutego 1992 r., kiedy Stolica Apostolska ustanowiła relacje dyplomatyczne z Ukrainą [9]. W latach późniejszych utworzone zostały kolejne diecezje, które zostały podporządkowane archidiecezji lwowskiej. W 1993 r. papież Jan Paweł II utworzył administraturę apostolską dla wiernych obrządku łacińskiego na Zakarpaciu. Następnie w 1996 r. wznowiła swoją działalność diecezja łucka, a w 2002 r. erygowano diecezje mukaczewską, charkowsko-zaporoską i odesko-symferopolską. Na tym zakończył się proces organizacyjny Kościoła Łacińskiego na Ukrainie.

Obecnie terytorium Ukrainy dla obrządku łacińskiego administracyjnie jest podzielone na siedem diecezji tworzących jedną metropolię lwowską:

1) archidiecezja lwowska powstała w 1375 r., została odnowiona 16 stycznia 1991 r. [10], składa się z 12 dekanatów i 271 parafii. Obejmuje powierzchnię 68 000 km², która znajduje się terytorialnie w 4 obwodach admiracja państwowej. Zamieszkuje tam ok. 154 000 wiernych [11, 265-286; 12, 4-20].

2) diecezja kijowsko-żytomińska powstała w XIV w., została odnowiona 16 stycznia 1991 r. [8], składa się z 11 dekanatów, w których skupia funkcjonuje 149 parafii. Znajduje się ona na terytorium 4 obwodów i zajmuje powierzchnię 222 300 km²;

3) diecezja kamieniecko-podolska powstała w 1375 r., odnowiona 16 stycznia 1991 r. [8], posiada 3 biskupów, 8 dekanatów, Wyższe Seminarium Duchowne w Gródku, skupia 207 parafii i obejmuje 2 obwody o powierzchni 47 158 km² ;

4) diecezja odessko-symferopolska została utworzona 4 maja 2002 r. [13], posiada 7 dekanatów, 40 parafii, które znajdują się w 5 obwodach. Jej powierzchnia wynosi 138 000 km²;

5) diecezja łucka powstała w 1375 r., została odnowiona 18 maja 1996 r. [14], posiada 2 dekanaty, 36 parafii. Terytorium jej znajduje się w 2 obwodach. Powierzchnia diecezji wynosi 40 300 km² ;

6) diecezja mukaczewska, która pierwotnie była częścią diecezji egejskiej od 1346 r. i diecezji satu marskiej od 1804 r., natomiast jako Administratura Apostolska Zakarpacia została ustanowiona 14 sierpnia 1993 r., a następnie podniesiona do rangi diecezji 27 marca 2002 r. [15], składa się z 7 dekanatów, 95 parafii. Znajduje się w jednym obwodzie. Jej powierzchnia wynosi 12 800 km²;

7) diecezja charkowsko-zaporoska została utworzona 4 maja 2002 r. [16] i posiada 7 dekanatów, 40 parafii. Znajduje się w 7 obwodach. Jej powierzchnia wynosi 68 000 km² [17, 20-35] .

BIBLIOGRAFIA:

1. *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus (25.01.1983), AAS 75 (1983), pars II, s. 1-317; tekst polski: Kodeks Prawa Kanonicznego, przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu, Poznań: Pallottinum, 1984 [dalej cyt.: KPK].*
2. *A. Viana, Organización del gobierno de la Iglesia según el derecho canónico latino, Pamplona 1995.*
3. *J. Krukowski, Komentarz do kan. 431, [w:] Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego, J. Krukowski, T. II/1, Pallottinum 2005.*
4. *M. Sitarz, Metropolita, [w:] Słownik prawa kanonicznego, Warszawa 2002.*
5. *J. Krukowski, Prawo administracyjne w Kościele, Warszawa 2011.*
6. *M. Mróz, Polityka z historią w tle. Trudne dziedzictwo w relacjach polsko-ukraińskich w latach 1991-2015, „Dyplomacja i Bezpieczeństwo” 1 (3) 2015.*
7. *Szerzej J. Nikolajew, Wspólnotowy wymiar wolności światopoglądu i przekonań religijnych oraz jej realizacja w ukraińskim systemie prawnym, Lublin 2016.*
8. *Congregatio pro Episcopis, Provisio ecclesiarum (16.01.1991), AAS 83 (1991), s. 244.*

9. *Kanonicznie Nuncjatura Apostolska zastała erygowana na mocy brewe papieża Jana Pawła II Ucrainam Nationem dnia 8 lutego 1992 r., zob. Ioannes Paulus PP. II, Litterae apostolicae in Republica Ucraina Nuntiatura Apostolica conditur Ucrainam Nationem (8.02.1992), AAS 96 (2004), s. 720.*
10. *„Latis decretis a Congregatione pro Episcopis, Ioannes Paulus Pp. II, per Apostolicas sub plumbo Litteras, iis quae sequuntur Ecclesiis sacros Praesules praefecit, videlicet: die 16 Ianuarii 1991 – Archiepiscopali Ecclesiae Leopolitanae Latinorum Exc.mum P. D. Marianum Jaworski, hactenus Episcopum titolarem Lambaesianum et Administratorem Apostolicum eiusdem archidioecesis”, Mianowani zostali wówczas biskupami pomocniczymi bp. Marcyan Trofimiak i Rafał Kiernicki, Congregatio pro Episcopis, Provisio ecclesiarum (16.01.1991), AAS 83 (1991), s. 244-245.*
11. *B. Kumor, Archidiecezja lwowska obrządku łacińskiego w świetle schematyzmu archidiecezjalnego z 1939 r., „Folia Historica Cracoviensia” t. 3 (1996).*
12. *B. Kumor, Granice metropolii (halickiej) lwowskiej w okresie przedrozbiorowym, „Prawo kanoniczne” 11 (1968) nr 1-2.*
13. *In Ucraina nova conditur dioecesis Odesensis-Symphoropolitana appellanda. AAS 94 (2002), s. 513-514.*
14. *AAS 88 (1996), s. 829.*
15. *In Ucraina nova dioecesis Munkacsiensis Latinorum appellanda erigitur., AAS 94 (2002), s. 511-512. Pierwszym ordynariuszem został bp Anton Majnek; AAS 94 (2002), s. 355.*
16. *In Ucraina Orientali nova conditur dioecesis Kharkiviensis-Zaporizhiensis. AAS 94 (2002), s. 652-653.*
17. *Schematyzm duchowieństwa i parafii archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego, stan Archidiecezji z dnia 31.12.2016.*

УДК 340.12

Савенко В. В.

*д. ю. н., професор кафедри теорії та історії держави і права
Тернопільський національний економічний університет*

АНТРОПОЛОГІЯ СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ У ВИМІРІ ПРАВОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Громадянське суспільство та правова держава – це два взаємозумовлені компоненти одного цілого. Важко однозначно сказати, який з цих феноменів виник першим, втім, найімовірніше, саме громадянське суспільство створило передумови для генезису правової держави, нарижним каменем якої стала законослухняність.

Будь-яке вчення щодо належного стану суспільства і механізмів його регулювання буде цілком релевантним щодо праворозуміння. Річ у тім, що право, правовідносини, правова діяльність природно впливають на свідомість людей у вигляді певних знань і оцінок, почуттів і звичок, що сукупно утворюють особливу форму суспільної свідомості – правосвідомість. У праві відображаються уявлення окремої соціальної групи або конкретного індивіда не тільки про саме право, але й про інститути держави, що забезпечують існування права: правосуддя, законності тощо. При цьому ступінь правосвідомості є одним з найважливіших показників загального правового стану суспільства, його правової культури.

Немає потреби спеціально доводити, що сучасні уявлення про громадянське суспільство – це результат їх тривалої еволюції в історії філософської, політичної та правової думки. Саме цим пояснюється їх різноманіття і суперечливість [2].

Генезу становлення громадянського суспільства як феномену сьогодення можна простежити через призму трьох еволюційних етапів, перший з яких пов'язаний із процесом виникнення соціально-економічних та політичних передумов розвитку його розвитку; другий – пов'язаний із закріпленням панівних принципів права, таких як рівність, політичні права, економічні свободи; третій – характеризується еволюцією постіндустріальних процесів, пов'язаних із НТР, механізацією виробничих процесів, економічним різноманіттям та прогресом, менеджеризацією управлінських процесів тощо [3, 176].

Одним з основних постулатів концепції громадянського суспільства є безапеляційне й абсолютне визнання того, що держава як інституція існує для того, щоб служити інтересам кожної конкретної особи зокрема та панівної частини суспільства загалом. Держава має діяти лише в межах закону та не виходити за його демаркаційні лінії практично за жодних, навіть благих потреб. Стан взаємовідносин між державним апаратом та громадянським суспільством характеризує прогрес, безпеку і благоденство. Зрештою, лише громадянське суспільство є і автором, і запорукою конструювання правової держави.

Наведені вище поняття характеризують громадянське суспільство як автономну і багато в чому стихійну силу, здатну зруйнувати або зберегти усталений соціальний порядок, уособленням якого виступає державний лад. Громадянське суспільство найчастіше розглядається як один з атрибутів цивілізації. Громадянське суспільство і держава розмежовують суспільне життя на дві відносно самостійні, але, разом з тим, взаємозалежні сфери – громадянську і державну. Однак цей поділ є достатньо умовним, адже насправді зазначені сторони суспільного життя перебувають у діалектичній взаємодії і, за певних обставин, здатні переходити одна в одну, у цьому сенсі держава може розглядатися як офіційне вираження громадянського суспільства й інтересів людини.

Умовою функціонування громадянського суспільства є максимальна реалізація правового статусу особи, виконання та дотримання нею комплексу своїх прав та обов'язків. Проте, усвідомлення механізмів правової дійсності

ускладнюється без розкриття властивих їм суперечностей (наприклад, відображення в праві інтересів і потреб суспільства чи окремої людини свідчить не тільки про відповідність, а й про певне протистояння цих інтересів і потреб). Подібні протиріччя є рушійною силою в розвитку правових явищ у демократичному суспільстві. Ступінь здатності індивіда до упорядкування своїх особистих інтересів та потреб, визначає характер її соціальної поведінки (правомірна чи неправомірна), а також здатність до усвідомлення принципів та ідей існування права. Тому наявність твердих, стійких правових переконань людини є визначальним чинником її стійкості щодо протиправної поведінки [4, 785].

Таким чином, можна стверджувати, що суспільно-правомірна активність людини у громадянському суспільстві криється у засвоєнні нею правових знань, моделюванні стійких правомірних переконань та соціально активній поведінці.

Ефективність формування правомірної поведінки людини ґрунтується на механізмі ціннісного збагачення її свідомості ідеалами правової культури та усвідомленні нею суспільно-ціннісних переваг зміцнення її правового статусу.

Важливе значення у цьому процесі відводиться праву як механізму забезпечення соціальної стабільності та безпеки в умовах соціуму. Правовий порядок у даному випадку розглядається як мікрофеномен, що співіснує з онтологією й деонтологією усіх правових явищ, відповідаючи на питання не лише про те, якими є ті чи інші правові явища, але й якими вони мають бути. Разом з тим слід зазначити, що регулятивна функція права поступово нівелюється, і те, що раніше здавалося правильним, сьогодні вже не виглядає таким [5].

Ми акцентуємо увагу на такому стані суспільства тому, що сьогодні багато країн світу, зокрема й Україна, перебувають або виходять з такого стану в процесі власної еволюції. Аномія неминуха при переорієнтації суспільства на інші моральні, економічні, політичні та правові цінності, у ситуаціях економічних і політичних криз, воєн, революцій, змін ладу і форм правління тощо. Це своєрідна криза цінностей суспільства, що неминуче призводить до зміни правосвідомості людей, переорієнтування її на правомірне світосприйняття на основі суспільних інтересів та потреб.

Примусова сила закону є не що інше, як модель суспільних відносин, зовнішнє обмеження можливостей індивідів. Розглядаючи аномію як суспільно-правовий конфлікт, потрібно визнати, що це явище може призвести до «революційних дій» з боку незгідних із цінностями, нормами закону, якщо правова свідомість, зустрічаючи опір інститутів, що захищають закон, не знаходить інших шляхів перетворення політичної та правової системи.

Вплив суспільної аномії на правові цінності потрібно розглядати як кризу правової та політичної систем загалом, їх основних цінностей, у якій право вже не може підтримувати єдності в суспільстві, і тому, щоб уникнути неправомірної діяльності людини, потрібно звертатися до природно-правових цінностей. Відсутність відчуття належності людини до суспільства і держави, відчуття справедливості закону призводить до втрати людиною відчуття морального обов'язку і відповідальності перед вищою божественною силою.

Людина починає скептично ставитися до правових цінностей і її єдиною релігією може стати філософія заперечення істини.

Межі пізнання правової реальності соціальним суб'єктом обумовлюють не тільки об'єкт відображення, але форми і способи цього відображення, що визначають функції, соціальне призначення пізнаваного правового явища. Так, форми відображення людиною правої реальності – це поняття і уявлення про правові норми, свої обов'язки і права, ціннісно-нормативні оцінки. Способами відображення є правосвідомість, правозастосовна практика. [6, 21].

У пізнанні правозастосовної діяльності можна умовно виділити два рівні (аспекти, зрізи) пояснення: ціннісно-орієнтувальний, який дозволяє розкрити її призначення в правовому житті для особистості, суспільства, держави, і практико-орієнтувальний, завдання якого полягає в тому, щоб відобразити принцип «роботи» правозастосовної діяльності.

Видається, що в аспекті ціннісно-орієнтувального пояснення феномена правозастосовної діяльності найбільш продуктивним є один з інтеграційних підходів до праворозуміння – концепція природно-позитивного права – права в людському вимірі. Водночас першорядне значення, на наш погляд, мають такі ідеї концепції природно-позитивного права: усвідомлення, закріплення і гарантування прав і свобод є основною місією, призначення права; права і свободи особистості, психологічна та соціальна сутність людини, правовий зміст законів, інших джерел права виникає природи людини, ґрунтується на його правах і свободах.

Висновки. Отже, громадянське суспільство забезпечує динамізм і передумови для конструювання правової держави, а законослухняність виступає принципом, що забезпечує буття правової держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Савенко В. Вплив закону на формування правосвідомості людини у громадянському суспільстві. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. Херсон, 2014. Вип. 6–1. Том 1 С.62–65.*
2. Литвинов О. М. *Філософія права Павла Новгородцева: суспільний ідеал-право-держава : монографія. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2009. 292 с.*
3. Рицай І. *Взаємодія громадян та правоохоронних органів в контексті формування правової держави: правові, історичні, філософські, психологічні аспекти. Громадянське суспільство: матеріали всеукр. наук.-практ. конф., м. Львів : ЛьвДУВС, 26 вересня 2008 р. Львів, 2008. С. 174–179.*
4. Пінська О.С. *Правова свідомість : загальна характеристика, основні риси та структура. Форум права. 2011. № 1. С. 784–788.*
5. Бехруз Х. *Праворозуміння, розуміння права і правова система. Право України 2010. № 4 URL : <http://www.info-pressa.com/article-335.html>*
6. Бабаев В. К. *Общая теория права: курс лекций. Москва: Юристъ, 2004. 512с.*

7. Герасимів Т. З. Розбудова громадянського суспільства в Україні: державно-владний підхід. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: юридичні науки. Львів, 2015. № 813. С. 86–95.

УДК 348, 11(94)

Magdalena Sasin

*studentka 3 roku prawa, Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie*

KOŚCIÓŁ I ORGANIZACJE RELIGIJNE NA UKRAINIE

Źródłami prawa wyznaniowego na Ukrainie są: Konstytucja Ukrainy z dnia 28 czerwca 1996 r. [1] oraz ustawa o wolności sumienia oraz organizacjach religijnych z dnia 23 kwietnia 1991r. [2]. W myśl art. 35 ustawy zasadniczej: „każdy ma prawo do swobodnego wyboru światopoglądu i wyznania. Prawo to obejmuje wolność wyznawania dowolnej religii albo nie wyznawania żadnej, uczestniczenia bez przeszkód pojedynczo lub grupowo w praktykach i obrzędach religijnych, prowadzenia działalności religijnej (...). Kościół i organizacje na Ukrainie są oddzielone od państwa, a szkoła od Kościoła. Żadna religia nie może być uznana przez państwo za panującą”.

W myśl ustawy o wolności sumienia i organizacjach religijnych z dnia 23 kwietnia 1991 r. w art. 7 ustawodawca na oznaczenie Kościołów i innych związków wyznaniowych stosuje pojęcie organizacje religijne, które mają za zadanie zaspokajać potrzeby religijne, rozpowszechniać wiarę, praktykować ją i działać zgodnie z ich strukturą. Organizacja religijna w celu nabycia osobowości prawnej musi zostać zarejestrowana przez państwo. Wymogiem niezbędnym do tego jest złożenie statutu danej organizacji przez grupę minimum 10 założycieli, którzy ukończyli 18 lat. Do statutu należy dołączyć poświadczone kopie, które potwierdzą informacje o nazwie, zatwierdzonym statucie i władzach organizacji oraz dokumenty potwierdzające adres danej wspólnoty [2, 14]. Do istnienia zgodnego z prawem organizacji religijnej należy zwołać zebranie, ułożyć statut oraz powołać pełnomocników dla reprezentacji organizacji na zewnątrz. Na pierwszym spotkaniu organizacja musi zdecydować o swojej autonomii bądź o dołączeniu do struktury innej organizacji i zawrzeć to w swoim statucie. Statut organizacji powinien zawierać: typ organizacji i przynależność wyznaniową; źródło finansowania i stan majątkowy, sposób dokonywania zmian, miejsce w strukturze organizacji nadrzędnej; rozwiązywanie kwestii majątkowych w przypadku likwidacji [3]. Statut oraz działalność organizacji religijnej musi być zgodny z obowiązującymi normami prawnymi.

Po pozytywnym procesie rejestracji organizacja otrzymuje osobowość prawną która korzysta i ponosi odpowiedzialność zgodnie z prawem. Aktywność organizacji religijnej wygasa w związku z jej likwidacją, modyfikacją lub na podstawie decyzji sądowej.

Decyzja sądowa o likwidacji organizacji może zapaść w przypadku gdy funkcjonowanie organizacji zagraża bezpieczeństwu w szerokim tego słowa znaczeniu [3].

Dane jakie przedstawia ukraińskie ministerstwo kultury na dzień 1 stycznia 2018 r. liczba zarejestrowanych w ukraińskim porządku prawnym organizacji religijnych sięga 34 647. Najliczniejszą grupę stanowi prawosławie które stanowi 18 918 zarejestrowanych organizacji religijnych co stanowi w zaokrągleniu 55% wszystkich organizacji wyznaniowych [3]. Najliczniejszy pod względem wiernych wśród kościołów prawosławnych stanowi Kościół prawosławny Ukrainy który powstał 5 stycznia 2019 r. [4]. Wywodzi się on z połączenia ukraińskiego Kościoła Prawosławnego Patriarchatu Kijowskiego, Ukraińskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego oraz części ukraińskiego Kościoła Prawosławnego Patriarchatu Moskiewskiego bez zgody Ich przełożonych. Drugą grupą pod względem liczby zarejestrowanych organizacji są Kościoły Katolickie. Wśród nich najwięcej jest grekokatolików. Kościół Rzymskokatolicki stanowi mniejszość wśród religii na Ukrainie jego struktura organizacyjna składa się z archidiecezji lwowskiej diecezji kijowsko-żytomierskiej, kamieniecko-podolskiej, łuckiej, mukaczewskiej, charkowsko-zaporskiej, odesko-symferopolskiej. Rozbieżność między państwowym ukraińskim ustawodawstwem a kanonami Kodeksu Prawa Kanonicznego jest sposób nadawania osobowości prawnej parafiom. Zgodnie z prawem państwowym każda z parafii czy też zakon tworzy dziesiątka założycieli a także nie uważanie jako najwyższej władzy kościelnej Stolicy Apostolskiej, gdyż ta nie jest zarejestrowana jako organizacja wyznaniowa w państwowym rejestrze. Natomiast według KPK parafie tworzy i eryguje biskup danej diecezji według własnych potrzeb oraz parafia otrzymuje zdolność prawną na mocy samego prawa. Sprzeczność ta jest rozwiązana poprzez odpowiednią redakcje statutów poszczególnych parafii i diecezji, by zachować porządek kanoniczny. W statusach parafii mimo że jest podana dziesiątka założycielska to znajdują się również regulacje wskazujące przynależność do diecezji i kanoniczne podporządkowanie biskupowi [6, 75-90]. Rozwiązaniem problemu rozbieżności między prawem państwowym a kanonicznym byłoby podpisanie konkordatu, do którego dąży Państwo Ukraińskie.

BIBLIOGRAFIA:

1. *Конституція України, ВВР 1996, № 30.*
2. *Закон України про свободу совісті та релігійні організації, ВВР 1991, № 25*
3. *Ł. Kovalenko, Podstawowe regulacje wyznaniowe w prawie ukraińskim, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2002, t. 5.*
4. https://risu.org.ua/ua/index/resources/statistics/ukr_2018/70440/.
5. <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2018-12-17/historyczne-z-jednoczenie-kosciolow-prawoslawnych-ukrainy>.
6. *S. Kawa, Skuteczność prawa Kościoła łacińskiego w porządku prawnym Ukrainy, „Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego” 15 (2018) 1.*

KODEKS KANONÓW KOŚCIOŁÓW WSCHODNICH JAKO ŹRÓDŁO PRAWA KANONICZNEGO

Promulgowanie Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r. (dalej KPK) oraz Kodeksu Kanonów Kościołów Wschodnich (dalej KKKW) stanowiło ważne wydarzenie w rozwoju nauki prawa kanonicznego w drugiej połowie XX wieku. *Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium* (łacińska nazwa tej kodyfikacji) został ogłoszony przez Papieża Jana Pawła II 18 października 1990 roku Konstytucją apostolską *Sacri canones* i wszedł w życie 1 października 1991 roku. Potrzebę utworzenia nowych regulacji dla katolickich Kościołów wschodnich zaakcentowano podczas Soboru Watykańskiego II (1962-1965). W dekrecie soborowym *Orientalium Ecclesiarum* Papież Paweł VI ustanowił 10 czerwca 1972 roku. Papieską Komisję do Rewizji Kodeksu Prawa Kanonicznego Kościołów Wschodnich, w skład której weszli patriarchowie wschodni i inni hierarchowie Kościołów wschodnich oraz kardynałowie dykasterii Kurii Rzymskiej, którzy posiadali uprawnienia wobec Kościołów wschodnich. Komisja rozpoczęła prace kodyfikacyjne 8 marca 1974 roku. Już na początku obrad opracowano sześć koronnych zasad, które przyświecały nowo powstającemu Kodeksowi. Należały do nich:

- 1) Zasada koordynacji dziedzictwa świętych kanonów z okolicznościami współczesnego życia,
- 2) Zasada wierności rodzimym tradycjom wschodnim i postulatam Soboru Watykańskiego II,
- 3) Zasada wspierania jedności wszystkich chrześcijan,
- 4) Zasada prawnego charakteru kodeksu,
- 5) Zasada względu na miłość i człowieczeństwo oraz powściągliwość i duszpasterski umiar w formułowaniu norm prawnych,
- 6) Zasada poszanowania zasady pomocniczości, czyli niewychodzenia w dziele kodyfikacji poza zakres przepisów wspólnych wszystkim katolickim Kościołom wschodnim [2].

Niniejsza kodyfikacja składa się z 30 tytułów, inaczej niż w przypadku Kodeksu łacińskiego, który składa się z ksiąg. Wspomniane wyżej tytuły podzielono na rozdziały, które złożone są z kanonów. Zasadnicza część Kodeksu została poprzedzona wstępem – Konstytucją Jana Pawła II *Sacri canones*, nawiązująca do nauczania Katolickich Kościołów wschodnich. We wstępie poruszono także historię oraz tradycję Kościołów wschodnich oraz wymieniono główne założenia towarzyszące powstałej kodyfikacji. Łącznie KKKW zawiera 1546 kanonów. Pierwsze sześć kanonów ujętych w KKKW to kanony wstępne (*canones praeliminares*). Pierwszy kanon określa zakres podmiotowy wskazując, że ustanowione regulacje dotyczą wyłącznie katolickich Kościołów wschodnich, chyba

że co innego zostało wyraźnie ustanowione odnośnie relacji z Kościołem łacińskim. Następnie podkreślono poszanowanie dla kanonów Kodeksu, w których starożytne prawo Kościołów wschodnich jest przyjmowane lub akomodowane (kan. 2). Treści uwzględnione w kanonach wstępnych pełnią charakter wprowadzający i poprzedzają zasadniczą część Kodeksu, ujętą w następujących po sobie tytułach [3]. Pierwszy tytuł, zawarty w kan. 7-26 (*De christifidelibus eorumque omnium iuribus et obligationibus*) zatytułowany „Chrześcijanie, ich wszystkie obowiązki i prawa” jest zbudowany analogicznie do norm promulgowanych na początku Księgi II KPK. Na szczególną uwagę zasługuje kan. 7, w którym podkreślono równość wszystkich chrześcijan wynikającą z wszczęcia w Chrystusa przez sakrament chrztu [1]. Następny tytuł rozpoczynający się od kan. 27 odnosi się do istoty pojęcia Kościoła *sui iuris*. Pojęcie to oznacza instytucję mieszczącą się między Kościołem powszechnym a Kościołami partykularnymi (diecezją lub eparchią). Kościoły te – zgromadzone jako wspólnoty wokół własnego hierarchy (patriarchy, arcybiskupa większego, metropolity *sui iuris*, eparchy lub egzarchy) – zostały uznane przez najwyższą władzę Kościoła i otrzymały status autonomii (*sui iuris*) wewnątrz Kościoła katolickiego. Dzięki temu uznaniu pozostają w pełnej jedności z Biskupem Rzymu, zachowując własny obrządek [6]. Autonomia poszczególnych Kościołów wschodnich dotyczy przede wszystkim odrębnej liturgii oraz własnej hierarchii, stąd też w Kodeksie jest wiele odesłań do prawa partykularnego, stanowionego przez synody poszczególnych Kościołów. W następnych tytułach (III-IX) syntetycznie omówiono hierarchiczną strukturę Kościołów wschodnich: najwyższy autorytet Kościoła, Kościoły patriarchalne, Kościoły arcybiskupie większe, Kościoły metropolitalne i pozostałe Kościoły *sui iuris* oraz Konwenty hierarchów. Warty podkreślenia jest fakt, iż ustanowione kanony zagwarantowały równowagę pomiędzy władzą osobistą patriarchy a władzą kolegiąlną w postaci Synodu Biskupów Kościoła patriarchalnego. Należy uznać przyjęte rozwiązanie za pozytywne, kształtujące uprawnienia władzy kościelnej w sposób słuszny i proporcjonalny oraz pozbawiony absolutnego charakteru. Na marginesie wspomnieć warto także o utworzeniu nowych instytucji takich jak eparchia i egzarchat. Mianowicie są to kościelne jednostki administracyjne wprowadzone do kodyfikacji w trosce o wiernych, którzy znajdują się poza terytorium własnych patriarchatów, arcybiskupstw większych czy też poza granicami własnej metropolii [3]. Nowym pojęciem w kanonistyce łacińskiej jest także synod stały (kan. 115). KKKW przewiduje aktywny udział świeckich w życiu Kościoła. Podobnie jak w Kodeksie łacińskim istnieje możliwość ich posługiwania w sądownictwie kościelnym w charakterze sędziów, adwokatów, notariuszy, obrońców wężła i promotora sprawiedliwości (kan. 253, 262-263, 1141, 1099). Tytuły IX-XI regulują tradycyjny podział na duchownych, mnichów i świeckich. W dalszej części kodyfikacji uregulowane zostały inne kwestie związane z funkcjonowaniem Kościołów wschodnich. Za jedno z najważniejszych należy uznać Tytuły poświęcone następującej problematyce: *stowarzyszeniom wiernych* (Tytuł XIII regulujący warunki powstania i działalności publicznych i prywatnych stowarzyszeń wiernych), *ewangelizacji narodów* (Tytuł XIV określa realizowanie misyjnej działalności Kościoła), *kultowi Bożemu, zwłaszcza sakramentom* (Tytuł XVI), *ekumenizmowi* (Tytuł XVIII wspierający jedność chrześcijan), *sądownictwu* (Tytuł XXIV określa

właściwość, strukturę, kompetencje sądów i trybunałów), *sankcjom karnym w Kościele* (Tytuł XVII, XVIII, penalizuje przestępstwa i kary w ogólności oraz określa procedurę przy wymierzaniu tychże kar). Ogłoszony Kodeks stanowi podstawowy zbiór norm prawa wspólnego wszystkim wschodnim Kościołom pozostającym w komunii z Rzymską Stolicą Św. Piotra [1]. W wielu przypadkach regulacje ustanowione na podstawie KKKW korespondują z promulgowanym kilka lat wcześniej KPK. Należy jednak pamiętać, iż obie kodyfikacje stanowią dwa odrębne od siebie i autonomiczne źródła prawa kanonicznego [5]. Katolickie Kościoły wschodnie postrzegane są jako integralna część Kościoła powszechnego. Każdy z 21 Kościołów wschodnich poprzez swoją działalność niewątpliwie przyczynia się do szerzenia Ewangelii. Kościoły te pozostają w pełnej jedności z Biskupem Rzymu, uznając jego władzę i autorytet, jednocześnie zachowując własne dziedzictwo: liturgiczne, teologiczne, duchowe i dyscyplinarne. Z uwagi na powyższe, należy przyjąć, iż katolickie Kościoły wschodnie pełnią ważną funkcję w systemie prawa kanonicznego, a przyjęty Kodeks Kanonów Kościołów Wschodnich, oprócz tego, że kompleksowo uregulował sytuację prawną – realizując założenia Soboru Watykańskiego II – niewątpliwie przyczynia się do budowania dobra wspólnego w Kościele powszechnym, opartego na sprawiedliwości i pokoju [4].

BIBLIOGRAFIA:

1. *Kodeks Kanonów Kościołów Wschodnich promulgowany przez Jana Pawła II, Lublin 2002.*
2. *Lempa F., Kompetencje, uprawnienia, obowiązki w Kościele Katolickim, Białystok 2013.*
3. *Łapiński J., Kodeks Kanonów Kościołów Wschodnich (próba charakterystyki), „Prawo Kanoniczne” 35 (1992) n. 1-2.*
4. *Nowicka U., Wzajemne powiązania KPK i KKKW na płaszczyźnie ich autonomicznego funkcjonowania, „Prawo Kanoniczne” 55 (2012) n. 2.*
5. *Przekop E., Kodyfikacja prawa katolickich Kościołów wschodnich przed promulgacją nowego Kodeksu (1990) przez papieża Jana Pawła II, „Lux Veritatis” 1 (1999), s. 156-174.*
6. *Wojciechowski G., Status prawny Kościoła sui iuri, [w:] Kościół lokalny w Kościele Chrystusa (Lumen Gentium 1), red. R. Kantor, Kraków 2015.*

ODDZIAŁYWANIE DOKTRYNY KOMUNISTYCZNEJ NA KSZTAŁTOWANIE POLITYKI WYZNANIOWEJ PAŃSTW BLOKU WSCHODNIEGO

Rewolucja październikowa z 1917 r., zwana „rewolucją bolszewicką” [4, 307-308] wprowadziła w Rosji model rządów monopartyjnych. Partia komunistyczna w sposób kompleksowy sprawowała władzę w państwie oraz podporządkowała sobie wszelkie dziedziny życia obywateli. Nierespektowanie i brak realizacji założeń polityki partyjnej, opartych na doktrynie leninowskiej, skutkowało stosowaniem licznych represji w stosunku do jej oponentów [10, 104]. Wróg partii uważany był za wroga państwa, a co za tym idzie jego obecność w przestrzeni publicznej mogła negatywnie wpływać na kształtowanie i indoktrynację pozostałych obywateli. Walka klas oraz całkowita eliminacja burżuazji państwowej doprowadziła do zatarcia podstawowych wartości funkcjonujących w obrębie życia społecznego. Zaliczyć do nich możemy między innymi wolność, szacunek, sprawiedliwość, poszanowanie własności [10, 106-107].

Dzieje ludzkiej kultury, w tym naszego kręgu kulturowego, wielokrotnie ukazują, że określenie teoretycznych jak również praktycznych relacji na linii państwo a kościoły i inne związki wyznaniowe [1] jest bardzo trudne i niesie za sobą wiele problemów, m.in. prawnych, etycznych, społecznych [9, 43]. Religia od zawsze stanowiła pewnego rodzaju monolit, który był oparciem dla ludzi w trudnych momentach ich życia. Znaczący wpływ i oddziaływanie danej religii na jej wyznawców, zdaniem komunistów mogło przyczynić się do ograniczenia władzy organów państwowych [9, 48-49]. Stosowanie aparatu represji zarówno pod kątem działalności służb wewnętrznych jak i innych służb mundurowych państwa, niosło za sobą szereg tragicznych w skutkach wydarzeń, które na zawsze odznaczyły się na kartach historii polski jak i innych krajów bloku socjalistycznego (brutalne zamordowanie Księdza Jerzego Popiełuszki przez funkcjonariuszy Służby Bezpieczeństwa) [3, 108-110]. Kraje wchodzące w skład tzw. „demoludów”, będące częścią RWPG (Rada Wzajemnej Pomocy Gospodarczej), tworzyły politykę wyznaniową w oparciu o model radziecki, w którym jakakolwiek religia była wyniszczana już od czasów Lenina i Stalina. Zakłamanie poszanowanie zasady praworządności było wyraźnie akcentowane przez władze państwowe. Szereg regulacji prawnych związanych z polityką wyznaniową państwa miał odzwierciedlenie w aktach o randze generalnej, czego przykładem mogą być treści uchwalone w *Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z 22 lipca 1952 r.* [5]. W rozdziale siódmym o nazwie „Podstawowe prawa i obowiązki obywateli”, ustawodawca wprost w art. 69, 70, 71 odnosi się do kwestii wolności religijnej. Cytując fragmenty Konstytucji PRL można w sposób jednoznaczny stwierdzić, że

stosowanie prawa, a jego realizacja przez władzę komunistyczną odbiegała w znaczący sposób od założeń ustawodawcy. „Obywatele Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej niezależnie od narodowości, rasy i wyznania mają równe prawa we wszystkich dziedzinach życia państwowego, politycznego, gospodarczego, społecznego i kulturalnego. Naruszenie tej zasady przez jakiegokolwiek bezpośrednio lub pośrednio uprzywilejowanie albo ograniczenie w prawach ze względu na narodowość, rasę czy wyznanie podlega karze” [5, 69].

Wprawdzie art. 70 zapewniał obywatelom wolność sumienia i wyznania oraz swobodę w wypełnianiu funkcji religijnych przez kościoły. Lecz jego dalsza treść była skonstruowana w taki sposób aby władza mogła oskarżać Kościoły o łamanie tychże praw. „Nie wolno zmuszać obywateli do niebrania udziału w czynnościach lub obrzędach religijnych. Nie wolno też nikogo zmuszać do udziału w czynnościach lub obrzędach religijnych, ust. 2 Kościół jest oddzielony od państwa. Zasady stosunku państwa do kościoła oraz sytuację prawną i majątkową związków wyznaniowych określają ustawy, ust. 3 Nadużywanie wolności sumienia i wyznania dla celów godzących w interesy Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej jest karane [5, 70]. Dokonując analizy relacji na linii państwo-kościół w PRL, należy wskazać na podobieństwa jakie występowały w tym zakresie w innych państwach bloku socjalistycznego. Szereg państw tworząc konstytucję oparł jej założenia na modelu konstytucji radzieckich. Co odzwierciedlało się w ich fasadowości oraz deklaratywno-propagandowym charakterze. Niemiecka Republika Demokratyczna, Czechosłowacja, Jugosławia, Węgry, Bułgaria, Rumunia podobnie jak polska stosowały szereg instrumentów mających na celu likwidację religii z życia społecznego obywateli.

Przykładem może tu być funkcjonowanie centralnych organów administracji rządowej, ukierunkowanych na kontrolę i nadzór nad działalnością kościołów i innych związków wyznaniowych oraz wszelkich stowarzyszeń o charakterze religijnym. W Polsce tego rodzaju działalność prowadził Urząd do Spraw Wyznań, który rozpoczął swą działalność mocą Ustawy z dnia 19 kwietnia 1950 roku „o zmianie organizacji naczelných władz państwowych w zakresie gospodarki komunalnej i administracji publicznej” [8]. Partia komunistyczna postanowiła uporządkować sprawy kościołów i innych związków wyznaniowych poprzez utworzenie struktur centralnych urzędu oraz jego jednostek terenowych, które funkcjonowały w miastach wojewódzkich do 1989 r. oraz w miastach powiatowych do 1957 r. [7]. Głównym celem funkcjonowania urzędu było przede wszystkim stosowanie represji pod kątem administracyjnym w stosunku do związków wyznaniowych a szczególności Kościoła Katolickiego. Natomiast w Czechosłowacji podobną rolę sprawował tzw. Urząd do Spraw Kościoła (Statni urad pro veci Cirkeve SUC) powołany w 1949 r. [2, 245]. Założenia polityki wyznaniowej naszych południowych sąsiadów ukierunkowane były na stworzenie kościoła narodowego całkowicie niezależnego od Watykanu. Kościół miał podlegać bezpośrednio partii, duchowni utożsamiani z urzędnikami państwowymi uzyskiwać mieli za swą pracę wynagrodzenie, wszelki majątek kościoła miał zostać skonfiskowany przez państwo i stanowić od tej chwili jego własność. Wspomniane powyżej założenia cieszyły się

uznaniem przedstawicieli Związku Radzieckiego, podczas zjazdu *Kominformu* w Belgradzie w 1948r. [2, 237].

Realizacja monizmu politycznego partii miała przede wszystkim godzić w interesy kościoła i jego wyznawców. Marginalizacja społeczno-zawodowa osób wierzących była silnie akcentowana w krajach socjalistycznych, gdzie jednostka względem władzy była pozbawiona szeregu przyrodzonych praw [2, 239]. Narzucenie całemu społeczeństwu ideologii ateistycznej było wyrazem nienawiści, jaką to doktryna komunistyczna darzyła religię. Tradycje religijne ukształtowane przez narody, od wieków były wyrazem jedności państwa i kościoła, chociażby na przykładzie Polski można zaobserwować znaczny współdziałanie Kościoła Katolickiego w obaleniu rządów komunistycznych. Chęć zastąpienia wiary moralnością komunistyczną nie przyniosła zamierzonego skutku, czego efektów można doszukiwać się w wydarzeniach z 1989 r., które miały miejsce w Europie środkowo-wschodniej. Obrady okrągłego stołu w Polsce oraz pierwsze demokratyczne wybory, a także obalenie mury berlińskiego są jednymi z symboli upadku systemu komunistycznego w Europie. Nowa polityka wyznaniowa [6, 5] państw postkomunistycznych wprowadziło szereg praw chroniących wolność i równość wyznaniową obywateli. Początkowo uregulowania te odnalazły się w ustawach zwykłych, a następnie zostały określone w aktach prawnych rangi konstytucyjnej [6, 7].

Powyższy abstrakt nakreśla model funkcjonowania i realizacji założeń doktryny komunistycznej, która była kreowana przez Związek Radziecki i narzucana państwom pozostającym pod jego wpływem. Ideologia marksistowsko-leninowska poprzez swe zakłamanie chciała zniszczyć świadomość obywateli względem wiary i religii. Często życie bez wiary oraz postępowanie sprzeczne jej założeniami wprowadza pustkę w świadomość człowieka. Zastosowanie odpowiedniej propagandy, psychologii może z łatwością wpłynąć na kształtowanie osobowości ludzi. Niemniej jednak należy zawsze postępować zgodnie z własnymi przekonaniami z zachowaniem wolności, godności i szacunku do drugiego człowieka [4, 301].

BIBLIOGRAFIA:

1. Borecki P., *Państwo laickie w świetle dorobku współczesnego konstytucjonalizmu europejskiego*, DOI 10.14746/ppuam.2016.6.12, s. 173-191.
2. Boryszewski P., *Kościół, którego nie było-Kościół Katolicki w Czechosłowacji w dobie komunizmu*, *Saeculum Christianum* 2001, nr 1(8), s. 235-258.
3. Gryz R., *Władze partyjno-państwowe w walce z duchowieństwem (1945-1956)*, w: *Represje wobec duchowieństwa*, s. 108-133.
4. Jędraszewski M., *Partia Komunistyczna walcząca z religią i państwo komunistyczne gwarantujące wolność religijną jako teoretyczne podstawy marksizmu-leninizmu w walce z religią i Kościołem Katolickim w krajach realnego socjalizmu*, *Poznańskie Studia Teologiczne* 2008, t. 22, s. 299-318.
5. *Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z 22 lipca 1952r.*, (Dz.U. 1952, nr 33,poz.501).

6. Krukowski J., *Polityka wyznaniowa państw postkomunistycznych - główne linie*, *Roczniki Nauk Prawnych* 2002, t. 12, zesz. 2, s. 5-19.
7. *Uchwała nr 73 Rady Ministrów z 8 marca 1957 r. w sprawie zniesienia referatów do spraw wyznań w prezydiach powiatowych rad narodowych, rad narodowych miast stanowiących powiaty oraz w prezydiach dzielnicowych rad narodowych m.st. Warszawy i m.st. Łodzi*, MP 1957., nr 18, poz. 134.
8. *Ustawa z dnia 19 kwietnia 1950 r. o zmianie organizacji naczelnych władz państwowych w zakresie gospodarki komunalnej i administracji publicznej* (Dz.U. z 1950 r., nr 19, poz. 156).
9. Zdybicka Z.J., *Religia i Polityka*, *Roczniki Filozoficzne* 1993, t. 41, zesz. 2, s. 43-58.
10. Żurek J., *Komunistów wizja kościoła*, *Biuletyn IPN*, nr 4 (75), s. 104-115.

УДК 342,22

Maja Ściechowicz

*Studentka III roku na Wydziale Prawa i Administracji
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie*

PRAWA CZŁOWIEKA NA PRZEJŚCIU GRANICZNYM POLSKO-UKRAIŃSKIM W MEDYCE

Przejście graniczne Medyka – Szeginie to jedno z bardziej obleganych przejść granicznych w Polsce. To polsko-ukraińskie drogowe przejście graniczne położone jest w województwie podkarpackim, w miejscowości Medyka. Powstało ono dzięki Umowie między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Ukrainy, sporządzonej w Warszawie dnia 18 maja 1992 r. i następnie zatwierdzonej 3 sierpnia tego samego roku. W 2006 r. zmodernizowano infrastrukturę techniczną ciągu pieszego przejścia i zakończono budowę budynku odpraw samochodów ciężarowych [3, 314]. Dopuszczony jest ruch osób oraz środków transportowych i towarów niezależnie od przynależności państwowej oraz mały ruch graniczny. Przejście graniczne jest obsługiwane przez Placówkę Straży Granicznej w Medyce. Tamtejszy ruch stał się przedmiotem badań terenowych Rzecznika Praw Obywatelskich w związku z dramatyczną sytuacją na Krymie i wschodniej Ukrainie. Zostały opisane działania Rzecznika podjęte w celu zbadania realizacji praw małoletnich cudzoziemców do nauki, a także w poprzednich latach badaniom terenowym poddawane były między innymi warunki obsługi podróżnych na polskich przejściach granicznych. Co oczywiste, uwaga Rzecznika Praw Obywatelskich koncentrowała się przy tym na wschodniej granicy Rzeczypospolitej Polskiej, gdzie po wejściu Polski do strefy Schengen, co miało miejsce 21 grudnia 2007 r. rygory kontroli granicznej, której podlegają obywatele państw spoza Unii Europejskiej, zostały zaostrzone [4, 19] a mianowicie obowiązują rygorystyczne zasady w odniesieniu do obywateli i towarów spoza Unii Europejskiej. Obywatele z państw trzecich przy wjeździe do strefy Schengen są zobowiązani posiadać specjalną, jednolitą pod względem wzoru i warunków wydawania wizę wjazdową oraz odpowiednie środki finansowe na

pokrycie kosztów pobytu w Polsce, a w razie potrzeby są zobowiązani także udokumentować cel podróży [3, 313].

Przedmiotem regularnych badań, prowadzonych z inicjatywy Rzecznika, był także stan przestrzegania praw osób pozostających w procedurze wydalenkowej, zatrzymanych i osadzonych bądź to w aresztach w celu wydalenia bądź też w ośrodkach strzeżonych dla cudzoziemców [5,259]. Sytuacja na Ukrainie stała się przesłanką do przeprowadzenia wizytacji na polsko-ukraińskim przejściu granicznym w Medyce. Zdecydowanie wzrosła liczba wniosków o nadanie statusu uchodźcy składanych przez obywateli Ukrainy. W 2017 r., podobnie, jak w roku poprzednim, do Biura RPO docierały informacje o dużej liczbie cudzoziemców, którzy bezskutecznie próbowali wjechać na terytorium Polski przez przejścia graniczne w Medyce z zamiarem złożenia w Polsce wniosku o ochronę międzynarodową, inaczej ujmując starając się o status uchodźcy. Złożona podczas odprawy na granicy deklaracja o zamiarze ubiegania się o ochronę w Rzeczypospolitej Polskiej powinna skutkować wpuszczeniem cudzoziemca do Polski i przyjęciem przez Straż Graniczną wniosku o udzielenie tej ochrony [8]. Rozpatrywanie samych wniosków należy do zadań Szefa Urzędu do Spraw Cudzoziemców, a do czasu wydania rozstrzygnięcia cudzoziemiec przebywa w Polsce legalnie. Wyraźne zastrzeżenia budziła jednak kwestia zatrzymywanych cudzoziemców. W określonych przepisami prawa przypadkach cudzoziemiec, ubiegający się o ochronę międzynarodową, może zostać umieszczony w prowadzonym przez Straż Graniczną ośrodku strzeżonym, ewentualnie w areszcie dla cudzoziemców i tu przyczyną detencji może być między innymi brak dokumentów uprawniających do wjazdu i pobytu w Polsce co eksperci [6] (po niezapowiedzianej wizytacji pracowników Zespołu ds. Równego Traktowania w 2016 r.) uznali za rodzaj nieuzasadnionej sankcji, pozostającej w sprzeczności z przepisami Konwencji genewskiej o statusie uchodźców [7]. W 2017 r. na jednym z dwóch posiedzeń komisji, dokładnie 7 lutego został poruszony między innymi temat projektu ustawy o zmianie ustawy o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej. Zgodnie z analizowanym projektem, w jego pierwszej wersji, cudzoziemiec wnioskujący o ochronę międzynarodową mógł zostać zatrzymany w celu rozpatrzenia wniosku o ochronę, w przypadku, gdy wniosek ten został złożony na przejściu granicznym, a wnioskodawca nie spełniał warunków wjazdu i pobytu na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej. Wyłączona została także możliwość zastosowania wobec niego któregośkolwiek ze środków alternatywnych do detencji, takich jak zobowiązanie cudzoziemca, który ubiega się o przyznanie ochrony do zgłaszania się w określonych odstępach czasu do wskazanego organu, wpłaty zabezpieczenia pieniężnego w określonej wysokości lub zamieszkiwania w wyznaczonym miejscu do czasu, gdy decyzja w sprawie udzielenia ochrony międzynarodowej stanie się ostateczna. Najważniejszym problemem systemowym tych ośrodków jest to, że mogą w nich przebywać osoby, które w swoim kraju były poddawane torturom. A w takim przypadku przebywanie w zamknięciu pogłębia jeszcze traumę [6]. Ponadto sporym problemem jest detencja dzieci, bowiem przebywają one wtedy w niekorzystnych dla nich warunkach. Rzecznik ustalił np. że mieszkało w takim ośrodku w Polsce półtoraroczne dziecko. Zdarza się, że dzieci poszukując ochrony pod wpływem różnych zdarzeń zostają pozbawione opiekunów prawnych i wówczas mechanicznie

przypisywane są do większych grup migrantów, aby w ten sposób stworzyć domniemane więzi. Niejednokrotnie dzieciom takim grozi się aresztowaniem z powodu nielegalnego przekroczenia granicy [2, 329]. Przepisy przewidują specjalną procedurę postępowania w stosunku do małoletniego bez opieki, który stawia się na granicy – zobowiązują SG do wykonania dodatkowych czynności mających zabezpieczyć jego dobro. Małoletni cudzoziemiec nie może działać sam, we własnym imieniu, zatem wniosek o ochronę międzynarodową może złożyć w jego imieniu kurator (ustanowiony przez sąd opiekuńczy) albo przedstawiciel organizacji międzynarodowej lub wybranej organizacji pozarządowej [1, 24]. Należy zwrócić uwagę także na inny problem a mianowicie w większości przypadków migracja oznacza przerwę w nauce, a podjęcie nauki na nowo w kraju przyjmującym wymaga przystosowania się do nowych warunków, co nastęrcza niebywałych trudności. W 2015 roku sporządzono raport, z którego wynikało, że nie wszystkie dzieci realizowały obowiązek szkolny, bowiem część szkół nie przyjmowała małoletnich, którzy przyjeżdżali do ośrodków pod koniec roku szkolnego.

Przedmiotem dalszej uwagi Komisji będą prace legislacyjne nad ostatecznym kształtem nowelizacji ustawy o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej. W 2018 r. Komisja planuje przyjrzeć się funkcjonowaniu nowego programu nauczania dzieci cudzoziemskich, który od 2017 r. obowiązuje w polskich szkołach. Komisja przedstawi Rzecznikowi swoją opinię i postulaty co do ewentualnych działań w tym obszarze [6].

BIBLIOGRAFIA:

1. *Chrzanowska A., Mickiewicz P., Słubik K., Subko J., Trylińska A., NA GRANICY. Raport z monitoringu dostępu do postępowania o udzielenie ochrony międzynarodowej na przejściach granicznych w Terespolu, Medyce i na lotnisku Warszawa Okęcie. Warszawa 2016.*
2. *Białocerkiewicz J., Cudzoziemcy w Rzeczypospolitej Polskiej, Toruń 2001.*
3. *Majka-Onyszkiewicz M., Infrastruktura dojazdowa i infrastruktura przejść granicznych z Ukrainą w województwie podkarpackim.*
4. *Sośniak M., Wybrane aspekty ochrony praw cudzoziemców w działalności Rzecznika Praw Obywatelskich [w:] „Przestrzeganie praw cudzoziemców w Polsce” pod red. P. Dąbrowski, M. Duszczyk, „Biuletyn Rzecznika Praw Obywatelskich” 2012, nr 11.*
5. *Szumlik B., Pogłódek A., Konstytucyjny system organów państwowych, Warszawa 2014.*
6. *Informacja o stanie przestrzegania wolności i praw człowieka i obywatela w 2017 r. oraz o działalności Rzecznika Praw Obywatelskich. (<https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/RPO-za-rok-2017.epub>).*
7. *Konwencja dotycząca statusu uchodźców sporządzona w Genewie 28.07.1951 r. (Dz.U. z 20 grudnia 1991 r.).*
8. *Ustawa z 13.06.2003 r. o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 2016 r., poz. 1836 z późn. zm.).*

ЗЕМЕЛЬНЕ ПИТАННЯ В ПОЛІТИЦІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ П. СКОРОПАДСЬКОГО: ЧЕРГОВА СПРОБА ВИРШЕННЯ ОДНОГО З КЛЮЧОВИХ ПИТАНЬ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1921 РОКІВ

Проблематика національно-визвольного руху українців за відродження державної незалежності у період 1917-1921 років без перебільшення може «похвалитися» ґрунтовною історіографією як цивільних істориків, так і істориків держави і права. На виконання Указу Президента України від 22.01.2016 р. № 17 «Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917-1921 років», 2017 рік проголошений роком Української революції. Вшанування подій та видатних учасників Української революції 1917-1921 років визначено одним із пріоритетів діяльності органів державної влади на 2017-2021 роки, що безперечно слугуватиме утвердженню історичної єдності земель, формуванню комомераційної політики, консолідації суспільства, зміцненню міжнародного авторитету України [5]. На виконання президентського указу Уряд України затвердив розроблений Українським інститутом національної пам'яті проект розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917-1921 років та вшанування пам'яті її учасників на період до 2021 року». Зокрема, актом передбачено спорудити монумент Соборності України у м. Києві, встановити у м. Києві пам'ятник Симону Петлюрі, а також меморіали та пам'ятники в регіонах, упорядкувати поховання учасників Української революції 1917-1921 років в Україні та за кордоном, реалізувати Всеукраїнський науково-просвітницький проект «Місця пам'яті Української революції 1917-1921 років» [10]. Думається, що Постанова Уряду сприятиме популяризації історії українського державотворення та приверненню уваги до національно-визвольної боротьби українців, а відтак патріотичному вихованню громадян та формуванню національної ідентичності.

Історіографія окресленої наукової теми, зрештою, як і Української революції 1917-1921 років, достатньо ґрунтовно представлена як в історичній, політологічній, так і в правовій науці. Виокремимо праці М. Бурдіна, В. Верстюка, П. Захарченка, О. Копиленка, Н. Ковальнової, С. Корновенко, С. Мякоти, В. Малькіна, Р. Тимченка, Г. Терели, В. Ухача та ін. [11].

Ми поставимо собі за *мету* проаналізувати окремі сегменти вирішення земельного питання владними інституціями Української держави.

1. По-перше, вирішення земельного питання у ті буремні часи без перебільшення було наріжним питанням всього революційного руху народів Російської імперії, а тим паче для українського селянина (на початок ХХ століття українське селянство складало понад 75 % 291 населення України. –

Авт.). По-друге, від того як чинна влада вирішуватиме аграрне питання без перебільшення залежало її легітимне майбутнє існування. По-третє, головною цінністю для українського селянина завжди виступала земля (мається на увазі не лише її економічний, а й ірраціональний вимір). Клаптик власної землі був для хлібороба не лише джерелом доходу, а й своєрідним символом свободи, який він з максимальною впертістю захищав від усіляких намагань обмежити, що, як правило, виходило ззовні – чи то з боку власної держави [6, 33]. Слушно зауважував С. Кримський «[...] владні структури в Україні не були константними, стабільними, в той час як земля залишалася інваріантною цінністю при усіх перетвореннях влади» [1, 276].

2. Науковці зазначають, що на погляди П. Скоропадського в розумінні ним основних принципів земельної реформи, суттєвий вплив мало кілька факторів. По-перше, столипінська реформа, прихильником якої був Гетьман. Очевидно, цим і можна пояснити дрейфування поглядів П. Скоропадського у бік доцільності фермерського господарювання. По-друге, програмова платформа Української народної громади, лідером якої був Гетьман, і в якій чітко проглядалося ліберально-консервативне бачення шляхів розв'язання земельного питання. По-третє, це позиція Української демократично-хліборобської партії, яка обстоювала позицію ліквідації великого землеволодіння (латифундій) і наділення селян землею за викуп. Звісно, що такі підходи йшли в розріз із впливовим Союзом земельних власників, які твердо обстоювали непорушність поміщицького землеволодіння. Нарешті, Гетьман мав враховувати і настанови, висунуті німецьким командуванням, які в цілому збігалися з реформаторськими намірами П. Скоропадського [4, 9-11].

3. Зволікання державних мужів «першої» Української Народної Республіки (далі – УНР) з розподілом землі, призвело до конфлікту з німецькою окупаційною владою. 6 квітня 1918 р. німецький головнокомандувач Г. Ейхгорн без згоди Української Центральної Ради (далі – УЦР) видав наказ про засів полів і всупереч земельному законодавству останньої повернув право розпоряджатися землею колишнім власникам, чим зводив нанівець результати діяльності земельних комітетів [12].

4. Грамотою Гетьмана від 29 квітня 1918 р. було скасовано закон УЦР про норму земельного володіння у 25 десятин і конфіскацію земельних володінь. Відзначимо, що погляди П. Скоропадського на проблеми власності були цілком відмінні від поглядів М. Грушевського. Так, в «Грамоті [...]» йшлося: «Права приватної власності як фундаменту культури й цивілізації відбудовуються в повній мірі [...]. Відбудовується повна свобода по розробленню купчих по купівлі-продажу землі. Поруч з сим буде вжито заходів по вивласненню земель по дійсній їх вартості від великих власників для наділення земельними участками малоземельних хліборобів [...]» [7, 84]. У заяві гетьманського уряду від 10 травня 1918 р. Визначалась основна *мета реформи* – створення в Українській Державі «селянства здорового, забезпеченого землею і здатного найвищою мірою підняти її продуктивність» [3, 132].

5. Була створена Вища Земельна комісія на чолі з гетьманом. У губерніях і повітах створювались спеціальні земельні комісії, які мали вирішити конфлікти,

що виникали поміж поміщиками і селянами. У листопаді 1918 р. П. Скоропадським був затверджений закон про проведення земельної реформи [2, 140]. У відповідності з цим законом усі великі поміщицькі земельні маєтності були примусово викуплені державою і розподілені між селянами, не більше як по 25 десятин на господаря. Ті ж поміщицькі землеволодіння, які мали культурне значення, вирощували племінну худобу, обслуговували цукроварні тощо, не підлягали переділу. Такі господарства могли мати по 200 десятин землі. Важливе значення у цих реформах відводилося Державному Земельному банку.

Таким чином, П. Скоропадський прийшов до влади з чітким уявленням принципів власної аграрної політики, які мали базуватися на праві приватної власності «як фундаменту культури і цивілізації». Безперечно, П. Скоропадський із проведенням успішної земельної реформи пов'язував і тривкість гетьманського правління, яке залежало від створення міцної соціально-політичної бази і виконання поставок продовольства та сировини до Центральних держав [8, арк. 107]. Земельна реформа гетьмана відкривала шлях до інтенсивного розвитку с/г і юридично закріпила право власності на землю, проте, в силу внутрішніх та зовнішніх факторів, земельне законодавство так і не було зреалізовано в житті.

Визначальними моментами аграрного законодавства П. Скоропадського було: 1) розуміння політиками сутності реформування – ставка на економічно міцні одноосібні селянські господарства; 2) темпи роботи земельних комісій, участь у них тих самих осіб, коло питань, які обговорювалися; 3) шляхи реалізації нововведень, що планувалися: кредитування, створення Державного земельного банку, наділення селян землею за викуп; 4) розміри угідь одноосібних селянських господарств – 25 десятин [3, 137-138].

Проте, аграрними перетвореннями, були невдоволені всі: селяни – незначними поступками і відновленням поміщицького землеволодіння, інтелігенція – вбачала земельні спекуляції у пропонованих заходах, великі землевласники – надмірними поступками селянам [9, 408]. Стратегічним прорахунком гетьманської влади була відсутність твердої волі у вирішенні ключового питання земельної реформи – мобілізації державою в примусовому порядку хоча б частини латифундій для їх подальшого розподілу [9, с. 408], половинчастий характер теоретичного обґрунтування законодавчих актів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримський С. *Архетипи української ментальності / Проблеми теорії ментальності*. Київ: Наукова думка, 2006. С. 276.
2. Копиленко О., Копиленко М. *Держава і право України 1917-1920*. Центральна Рада. Гетьманство. Директорія. Навч. посібн. Київ: Либідь, 1997. С. 140.
3. Корновенко С.В., Морозов А.Г. *Аграрне законодавство Гетьманату П. Скоропадського та білого руху Півдня Росії // Національна та історична пам'ять*. 2013. Вип. 7. С. 131-139.

4. Любавець О.М. Земельна реформа П. Соропадського: німецький вплив // Український селянин. 2008. Вип. 11. С. 9-15.
5. Проект розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917-1921 років та вшанування пам'яті її учасників на період до 2021 року». URL: <http://www.memory.gov.ua/news/uryad-zatverdiv-plan-zakhodiv-z-vidznachenny-a-1917-19>.
6. Стародубець Г. Українське село як основа повстанського заплілля // Мандрівець. 2008. № 6. С. 33-37.
7. Скоропадський П. Спомини. Київ, 1992. С. 84.
8. Терела Г. Аграрна політика Української держави П. Скоропадського: дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Полтава, 2000. Арк. 107.
9. Тимченко Р. Висвітлення аграрної політики Гетьманату П. Скоропадського в сучасних дисертаційних дослідженнях. URL: <dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/Тимченко.pdf?...1>.
10. Указ Президента України від 22.01.2016 р. № 17 «Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917-1921 років». URL: <http://www.president.gov.ua/documents/172016-19736>.
11. Ухач В.З. Історія держави і права України: Навчальний посібник (конспекти лекцій). Тернопіль: Вектор, 2011. 378 с.; Захарченко П.П. Селянська війна в Україні / Національний університет імені Тараса Шевченка, Національна академія внутрішніх справ. Київ, 1997. 188 с., та ін.
12. Ухач В.З. Земельне законодавство ЗУНР, УНР та Української держави: порівняльний аналіз. URL: http://www.lexline.com.ua/?go=full_article&id=324.

УДК 340,112

Patryk Frąckowiak
student II roku prawa, Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

UKRAIŃSKO-POLSKIE DZIAŁANIA NIEPODLEGŁOŚCIOWE XX WIEKU

Treść referatu została zawężona głównie do przedstawienia stosunków polsko-ukraińskich widzianych z punktu Polskiej Partii Socjalistycznej – jednej z bardziej wpływowej Partii tamtego czasu.

Polska Partia Socjalistyczna działała przed i po odzyskaniu przez Polskę niepodległości. Jednym z jej głównych działaczy był Józef Piłsudski, pierwszy marszałek niepodległej Polski oraz jeden z ojców założycieli Państwa Polskiego po pierwszej wojnie światowej. Człowiek, który miał wielkie aspiracje, jeżeli chodzi o politykę międzynarodową oraz miał koncepcję na kraje słowiańskie, w tym na naród

ukraiński. To Marszałek 17 maja 1920 r. przyjechał do Winnicy, gdzie w swoim przemówieniu nawiązał do przemian ustrojowych, jakie przechodziła Ukraina za czasów Atamana Simona Petrułi. Całą wypowiedź zakończył słowami: „Niech żyje wolna Ukraina” [5, 381]. O jego wyprawie kijowskiej pisały nawet francuskie dzienniki, że Piłsudski chciał stworzyć, Ukrainę jako przedmurze, które będzie chroniło całą Europę przed nadchodzącą falą komunizmu [5, 382].

Jedną z gazet, która nawiązywała do poglądów socjalistycznych był „Robotnik”. Gazeta ta była blisko powiązana z PPS-em. Pierwszą gazetę wydano w Warszawie w czerwcu 1894 r. Wydawano w niej teksty, które dotyczyły robotników oraz miały w nich wzbudzić zainteresowanie. Miał to być przyjaciel oraz doradca w codziennej działalności agitacyjnej [2]. Gazeta pisała o przyjsciu kapitalizmu na tereny Ukrainy. Ukraińscy robotnicy musieli pracować po 9-10 godzin za obniżoną płacę. Artykuły opisywały ciężką sytuację ukraińskich robotników, w tym że zostali wykorzystywani do pracy na rzecz kapitalizmu. Była to przestroga dla polskiej klasy robotniczej, aby nie dopuścić do takiej samej sytuacji w Rzeczypospolitej [3].

PPS to nie tylko gazeta, ale także ludzie, którzy byli członkami w szeregach Partii. W dniach 21-25 maja 1920 r. na XVII kongresie Partii został uchwalony program Polskiej Partii Socjalistycznej, który dotyczył m.in. wewnętrznych stosunków politycznych, stosunków gospodarczych, skarbowości, sądownictwa, a co najważniejsze polityki międzynarodowej. W tym programie Partii można przeczytać o chęci utworzenia Związku Narodów, opartego na porozumieniu się i równouprawnieniu wszystkich narodów poza wielkimi mocarstwami. Można tam znaleźć dwa odniesienia do narodu Ukraińskiego. Pierwsze PPS wspiera istniejącą Ukraińską Republikę Ludową ponieważ: „(...) PPS przeciwstawia się z całą stanowczością wszelkim dążeniom zaborczym. PPS broni prawa narodów do stanowienia o sobie i w szczególności popiera niepodległe narodów, wyzwolonych z jarzma dawnego imperium rosyjskiego” [1]. Drugą sprawą są Ukraińcy, którzy mieszkali na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej. Jako mniejszość narodowa otrzymali autonomię. Jak każdy mieszkaniec Rzeczypospolitej osoby uznające się za część narodu Ukraińskiego otrzymałyby od PPS takie prawa jak: wolność słowa, prasy, sumienia, osobistą, nauki, zebrań i stowarzyszeń koalicyjnych. Nie było podziału rasowego ani narodowościowego. Każdy miał zagwarantowane takie same prawa nie zależnie od płci oraz wieku [1].

Kończąc warto wspomnieć, że stosunki polsko-ukraińskie były regulowane przez umowę międzynarodową. W momencie wybuchu wojny polsko-ukraińsko-bolszewickiej doszło do podpisania umowy Warszawskiej, która weszła w życie 21 kwietnia 1920 r. Umowa ta była kluczowo ważna dla stosunków polsko-ukraińskich. Polska uznała niepodległość oraz Dyktariat Ukrainy z Atamanem Simonem Petrułą na czele. Polska i Ukraina ustaliły własne granice na „na północ od rzeki Dniestru wzdłuż rzeki Zbrucz, a następnie wzdłuż byłej granicy między Austro-Węgrami a Rosją do Wyszegródka, a od Wyszegródka na północ przez wzgórze Krzemienieckie, a następnie po linii na wschód od Zdołbunowa, następnie wzdłuż wschodnich granic administracyjnych powiatu rówieńskiego, dalej na północ wzdłuż granicy byłej guberni mińskiej do przecięcia jej przez rzekę Prypeć, a następnie Prypecią do ujścia jej. Co do powiatów rówieńskiego, dubieńskiego i

części krzemienieckiego, które obecnie przypadają Rzeczypospolitej Polskiej, nastąpi później ściślejsze porozumienie” [4]. Co więcej, Ukraina zobowiązała się do nie zawierania umów międzynarodowych przeciwko Rzeczypospolitej, jak i Polska zobowiązała się do tego samego wobec Ukraińskiej Republiki Ludowej. Prawa dotyczące kultury oraz narodowości miały być w taki sam sposób respektowane oraz przestrzegane w obydwóch państwach. Chodziło o jakąkolwiek regulację prawną w stosunkach między tymi dwoma państwami. Została w niej zawarta konwencja wojskowa, która została dołączona do reszty umowy. Co więcej to porozumienie było tajne, a strony zobowiązywały się do nieudostępnienia treści podmiotom trzecim.

Dziś stosunki polsko-ukraińskie są tak samo regulowane przez umowy międzynarodowe jak w 1920 r. Autor chciałby, aby Polska jak i Ukraina współpracowały ze sobą oraz stawały się coraz lepszymi państwami, w których będą finalizowane wielkie przedsięwzięcia dla inwestorów oraz potencjalnych partnerów z różnych zakątków świata.

BIBLIOGRAFIA:

1. *Program Polskiej Partii Socjalistycznej, uchwalony na XVII kongresie w Warszawie w dniach 20-25.05.1920 r.*
2. *„Robotnik: organ Polskiej Partii Socjalistycznej”, Warszawa, czerwiec 1894 r., nr 1.*
3. *„Robotnik: organ Polskiej Partii Socjalistycznej”, Warszawa, październik 1918 r., nr 290.*
4. *Umowa między rządem Rzeczypospolitej Polskiej a rządem Ukraińskiej Republiki Ludowej, 21 kwietnia 1920 r.*
5. *L. Wyszczelski, Wojna polsko-rosyjska 1919-1920, t. 1, Warszawa 2010.*

УДК 340.54

Monika Ćwikła

*Studentka III roku Prawa, Wydziału Prawa i Administracji
Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie*

MEDIACJA JAKO WYZWANIE DLA SYSTEMÓW PRAWNYCH POLSKI I UKRAINY

Mediacja w prawie polskim uregulowana jest w kodeksie postępowania cywilnego (kpc), kodeksie postępowania administracyjnego (kpa) oraz w kodeksie postępowania karnego (kpk). Natomiast Ukraina do dnia dzisiejszego nie posiada aktów prawnych, które dotyczą instytucji mediacji. Mediacja otwiera nowe, bardziej skuteczne możliwości alternatywnych form rozwiązywania sporów [2, 24].

Mediacja w kpc wyróżnia się pewnymi cechami: dobrowolnością, niejawnością postępowania, poufnością, niesformalizowanym charakterem, prowadzi ją bezstronny mediator. Mediatorem może być osoba fizyczna, posiadająca pełną zdolność do czynności prawnych i korzystająca z pełni praw publicznych. Sąd również może

strony skierować do mediacji. Może to zrobić do zamknięcia pierwszego posiedzenia wyznaczonego na rozprawę, po zamknięciu tego posiedzenia sąd może skierować strony do mediacji tylko na zgodny wniosek stron. Sąd kierując strony do mediacji wyznacza czas jej trwania na okres do miesiąca, chyba że strony zgodnie wniosły o wyznaczenie dłuższego terminu na przeprowadzenie mediacji [4].

Mediacja w kpa uregulowana jest w rozdziale 5a. W toku postępowania może być przeprowadzona mediacja, jeżeli pozwala na to charakter sprawy. Jej celem jest wyjaśnienie i rozważenie okoliczności faktycznych i prawnych sprawy oraz dokonanie ustaleń dotyczących jej załatwienia w granicach obowiązującego prawa, w tym przez wydanie decyzji lub zawarcie ugody. Instytucja ta musi być dobrowolna. Jej uczestnikami mogą być: organ prowadzący postępowanie oraz strony postępowania. Mediator powinien być bezstronny. Ponadto, zapoznaje się z aktami sprawy i ma prawo sporządzania z nich notatek, kopii/odpisów, chyba że uczestnik mediacji w terminie 7 dni od dnia ogłoszenia lub doręczenia postanowienia o skierowaniu sprawy do mediacji nie wyrazi zgody na zapoznanie się mediatora z aktami. Wszyscy uczestnicy mediacji są zobowiązani do zachowania tajemnicy [13].

Zgodnie z treścią kpk możliwe jest przeprowadzenie mediacji pomiędzy podejrzanym (oskarżonym) a pokrzywdzonym, a reguluje to art. 23a kpk. Instytucja mediacji jest istotna albowiem może wpływać na wymiar kary oskarżonego, możliwość zastosowania wobec niego warunkowego umorzenia postępowania lub umorzenia postępowania. Postępowanie mediacyjne może być wszczęte na każdym etapie sprawy (zarówno w toku postępowania przygotowawczego jak i postępowania sądowego). Mediacja nie powinna trwać dłużej niż miesiąc. Podstawową przesłanką skierowania sprawy do mediacji jest ujawnienie ofiary. Zgoda na mediację może zostać cofnięta przed wszczęciem postępowania mediacyjnego oraz po jego wszczęciu, aż do zakończenia. Zgodnie z art. 619 § 2 kpk koszty postępowania mediacyjnego ponosi Skarb Państwa, oznacza to, iż dla stron postępowania jest ona bezpłatna [15].

Ukraina od wielu lat dąży do normatywnego wprowadzenia mediacji do wewnętrznego porządku prawnego [5, 22]. W Europie Wschodniej, mediacja ma wciąż znaczenie całkowicie marginalne, a wiedza na temat możliwości skorzystania z tej instytucji jest niewielka i słabo propagowana [14]. W społeczeństwie nie ma jeszcze przekonania co do skuteczności tejże metody, a aktualnie na Ukrainie tylko 3% spraw gospodarczych i 6% spraw cywilnych jest rozwiązywanych poprzez ugody [3].

W ciągu pięciu lat do Rady Najwyższej Ukrainy złożono pięć projektów ustawy o mediacji:

- projekt Nr 7481 z dnia 17.12.2010 r. [7];
- projekt Nr 8137 z dnia 21.02.2011 r. [8];
- projekt Nr 10301-1 z dnia 19.04.2012 r. [9];
- projekt Nr 2425a z dnia 26.06.2013 r. [10],
- projekt Nr 2480 z dnia 27.03.2015 r. [11];
- aktualny projekt Nr 3665 z dnia 17.12.2015 r. [12].

Jednak ze względów politycznych, merytorycznych i proceduralnych nie został przekształcony w obowiązujący konstytucyjnie akt prawny. Truizmem jest

twierdzenie, że nowa dla Ukrainy instytucja mediacji powinna zostać wprowadzona przemyślaną i efektywną ustawą w celu nie tylko wprowadzenia mediacji *de iure*, ale wprowadzenia jej *de facto*. Warto pamiętać, żeby ustawa zadziałała efektywnie w systemie prawnym i społecznym, wymaga przyjęcia wielu innych aktów prawnych, głównie o charakterze wykonawczym, których wydawanie może trwać jeszcze wiele lat [5, 26]. Jednakże projekt ustawy o mediacji z dnia 17.12.2015 r. o numerze 3665 określa m.in. prawne podstawy świadczenia usług mediacji w profesjonalnej bazie i ma na celu wprowadzenie instytucji mediacji w społeczeństwie, rozpowszechnianie najlepszych praktyk pokojowego rozstrzygania sporów pozasądowymi metodami. Z kolei w art. 2 odnaleźć można podstawowe pojęcia takie jak: mediacja, mediator, spór. Projekt ustawy zawiera zasady prowadzenia mediacji, niezależności, neutralności mediatora, a także zasady i reguły wyboru i powołania mediatora. Znajduje się w nim status i obowiązki mediatora. Projekt zbudowany jest z 21 artykułów, 3 rozdziałów i postanowień końcowych [12]. Mediacja może być postrzegana jako dodatkowy i skuteczny mechanizm ochrony praw człowieka i trudności prawa oraz porządku w społeczeństwie [6, 21]. Niestety na posiedzeniu rady Najwyższej w czwartek, 28 lutego 2019 r., radni nie zatwierdzili projektu ustawy nr 3665 o mediacji. Była to 9 próba przeprowadzenia głosowania [1].

BIBLIOGRAFIA:

1. <https://strana.ua/news/188512-deputaty-reshili-ne-vvodit-praktiku-mediatsii-v-ukraine.html> (dostęp: 20.03.2019 r.).
2. Кармаза О., *Інститут медіації: Основні концепції розвитку, цивільне право і процес*, 2/2017.
3. Zob. szerzej: Mendyk B., *Mediacja na Ukrainie: rzeczywistość i perspektywy – wywiad z prof. Władysławem Fedorenko*, „Kwartalnik ADR Arbitraż i Mediacja” 2013, nr 1 (21).
4. Oddział 1 ustawy z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego (t.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 1360 z późn. zm.).
5. Pelewicz R., Potapenko K., *Projekt ukraińskiej ustawy o mediacji na tle prawa międzynarodowego praw człowieka*, <https://www.ms.gov.pl/pl/probacja/2016/download,3368,3.html> (dostęp: 20.03.2019 r.).
6. Подковенко Т., *Медіація як спосіб альтернативного Розв’язання конфліктів: генеза та інституційні засади*, www.appj.tneu.edu.ua/index.php/appj/article/download/11/11 (dostęp: 20.03.2019 r.).
7. Projekt Ustawy Ukrainy Nr 7481 z dnia 17.12.2010 r., http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=8137&skl=7 (dostęp: 20.03.2019 r.).
8. Projekt Ustawy Ukrainy Nr 8137 z dnia 21.02.2011 r., http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=8137&skl=7 (dostęp: 20.03.2019 r.).
9. Projekt Ustawy Ukrainy Nr 10301-1 z dnia 19.04.2012 r., http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=43208 (dostęp: 20.03.2019 r.).

10. Projekt Ustawy Ukrainy Nr 2425a z dnia 26.06.2013 r. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc2_5_1_J?ses=10008&page=119&z_p_cnt=20 (dostęp: 20.03.2019 r.).
11. Projekt Ustawy Ukrainy Nr 2480 z dnia 27.03.2015 r., http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54558 (dostęp: 20.03.2019 r.).
12. Projekt Ustawy Ukrainy Nr 3665 z 17.12.2015 r., http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57463 (dostęp: 20.03.2019 r.).
13. Rozdział 5a ustawy z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego (t.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 2096 z późn. zm.).
14. Rudolf A., Cichowicz-Major M., Matysiak M., Pałka S., Pieniążek W., Przybył C., *Diagnoza stanu stosowania mediacji oraz przyczyn zbyt niskiej w stosunku do oczekiwanej popularności mediacji – Raport końcowy, Ministerstwo Sprawiedliwości 2014.*
15. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego (t.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 1987 z późn. zm.).

УДК 347.1

Igor Jagoda

*Student III roku Prawa, Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie*

OGRANICZONE PRAWA RZECZOWE W KODEKSIE CYWILNYM POLSKIM I UKRAIŃSKIM W UJĘCIU KOMPARYTYSTYCZNYM

Analizie została poddana problematyka związana z prawami na rzeczy w porządku prawnym Rzeczypospolitej Polskiej i Ukrainy, ze szczególnym uwzględnieniem wybranych regulacji zawartych w kodeksach cywilnych obowiązujących na terytorium obydwu państw. Rozważaniom zostały poddane przede wszystkim kwestie związane z regulacjami polskimi.

Ustanowienie przez właściciela na rzecz innej osoby, nie będącej właścicielem ograniczonego prawa rzeczowego (*iura in re aliena*), bądź jego powstanie, ma na celu umożliwić uprawnionemu, który jako posiadacz samoistny, bądź zależny może swobodnie dysponować prawem albo rzeczą lub jej częścią oraz uzyskiwać z niej korzyści w granicach określonych przez treść stosunku prawnego, będącego źródłem przysługujących mu uprawnień, przepisy ustawy lub zasady współżycia społecznego. Ograniczone prawa rzeczowe są ze swej natury słabsze od prawa własności, jednakże skuteczne *erga omnes* co oznacza, że wywołują skutek względem wszystkich osób, do kręgu których zalicza się również właściciel rzeczy obciążonej [1].

Ustanowienie ograniczonego prawa rzeczowego rodzi po stronie osoby na rzecz, której ustanowiono dane prawo, uprawnienie do korzystania z rzeczy po stronie właściciela, zaś obowiązek powstrzymania się od wykonywania swojego prawa lub

jego części, polegające na nieczynieniu (*non facere*) lub znoszeniu (*patii*). Polski prawodawca w art. 244 KC w sposób enumeratywny wymienia przyjęte w porządku prawnym ograniczone prawa rzeczowe. Zalicza do nich użytkowanie, służebności, zastaw, hipotekę, a także spółdzielcze własnościowe prawo do lokalu [2, art. 244]. Ustawodawca ukraiński określa poszczególne rodzaje praw na cudzym majątku w art. 395 § 1 KC zaliczając w ich poczet prawo do zarządzania, użytkowania, użytkowania gruntu na potrzeby rolne a także prawo do zabudowy. W przeciwieństwie do regulacji w polskim kodeksie cywilnym jest to katalog otwarty wskazując w art. 395 § 2, że przepisy szczególne mogą przyznawać charakter praw na rzeczy cudzej innym prawom rzeczowym niż te wymienione w poprzedzającym paragrafie.

Ze względu na interes stron ograniczone prawa rzeczowe należy podzielić na odpłatne lub pod tytułem darmym. Jedynym ustawowo odpłatnym ograniczonym prawem rzeczowym w polskim porządku prawnym jest przewidziane w ustawie o spółdzielniach mieszkaniowych, spółdzielcze prawo własności lokalu. Mimo, iż nie jest to powiedziane wprost w tym sensie, że ustawa nie nakłada opłat za wykonywanie tego prawa, zgodnie z jego treścią *sensu stricte* to prawodawca nakłada na nabywcę spółdzielczego prawa własności lokalu szereg opłat o charakterze okresowym takich jak np. przewidziane w art. 4 ustawy o spółdzielniach mieszkaniowych, koszty związane z eksploatacją i utrzymaniem nieruchomości stanowiących mienie spółdzielni [3]. Mimo, że są to *de facto* koszty utrzymania rzeczy oraz mienia spółdzielni oddanego do użytku wspólnego wszystkim jej członkom, to ustawa nakłada po stronie podmiotu uprawnionego obowiązek ich ponoszenia, od którego nie ma możliwości się uchylić w związku z czym, uznać należy spółdzielcze prawo własności do lokalu za ograniczone prawo rzeczowe o charakterze komercyjnym. Natomiast ukraiński kodeks cywilny wprost przewiduje odpłatny charakter niektórych praw na cudzym majątku. Przykładem takiej regulacji jest art. 403 KC odnoszący się do służebności. Z literalnego brzmienia przepisu § 3 wynika, że osoba, która nabyła służebność zobowiązana jest do uiszczania opłat za wykonywanie swojego prawa, jednakże jest to przepis dyspozytywny co oznacza, że obowiązek ten może zostać uchylony w przewidzianych prawem przypadkach w szczególności treścią umowy zawartej pomiędzy stronami, testamentu albo orzeczenia sądowego lub decyzji organu administracji będącej źródłem powstania [4, 403].

Źródło odpłatności pozostałych praw takich jak użytkowanie ma charakter dychotomiczny i zależy w zasadzie od treści stosunku prawnego stanowiącego podstawę ustanowienia takiego prawa. Zgodnie z zasadą swobody umów zawartej w art. 353 KC [4] strony zawierające umowę mają prawo kształtować stosunek prawny według własnego uznania byleby jego treść lub cel nie sprzeciwiały się właściwości stosunku, ustawie oraz zasadom współżycia społecznego. Stosując wykładnie językową można więc przyjąć, że pod pojęciem „własnego uznania” mieści się uprawnienie do nakładania opłat za ustanowienie danego ograniczonego prawa rzeczowego np. ustanowienia odpłatnego użytkowania mieszkania albo służebności przesyłu na nieruchomości będącej własnością prywatną na rzecz gminy. Drugim źródłem odpłatności może być prawomocne orzeczenie sądu ustanawiające ograniczone prawo rzeczowe lub decyzja właściwego organu administracji publicznej.

Należy jednakże wskazać, że mimo iż obowiązek nałożony decyzją organu administracji lub prawomocnym orzeczeniem sądu może mieć charakter deklaratoryjny, jedynie w zakresie kreowania odpłatnego charakteru danego prawa, a nie stanowi natomiast co do wysokości świadczenia do ustalenia którego pozostawia się stroną swobodę.

Pod pojęciem źródeł stosunku prawnego będącego podstawą ustanowienia ograniczonego prawa rzeczowego mieszczą się sposoby jego nabycia. W prawie polskim do takich sposobów zalicza się: czynność prawna dokonana pomiędzy stronami, zasiedzenie, rozstrzygnięcia organów administracji oraz prawomocne orzeczenia sądów.

Najczęstszym sposobem zarówno w Polsce, jak i Ukrainie na ustanowienie prawa na rzeczy cudzej, przeniesienia na inną osobę bądź zmianę jego treści [2, 248], jest zawarcie umowy pomiędzy właścicielem, a osobą uprawnioną [5, 204] na zasadach określonych w art. 353¹ KC w związku z art. 245 § 1 KC. W prawie ukraińskim natomiast kwestie tę reguluje art. 398 KC [4], który odnosi się bezpośrednio do prawa zarządu cudzym majątkiem, jednakże w kwestiach nie uregulowanych, w drodze analogi można stosować go, również do innych ograniczonych praw rzeczowych. Czynność prawna ustanawiająca ograniczone prawo rzeczowe ma zawsze charakter czysto rozporządzający [6]. Do ustanowienia ograniczonego prawa rzeczowego polski kodeks wskazuje, że właściwe jest odpowiednie stosowanie przepisów dotyczących przeniesienia własności [5, 204], a w przypadku gdy ograniczone prawo rzeczowe ustanawia się na prawie, właściwe są przepisy o przeniesieniu tego prawa. Zastosowanie przepisów o przeniesieniu własności nieruchomości w stosunku do ograniczonych praw rzeczowych zawiera trzy wyjątki: możliwość ustanowienia ograniczonego prawa rzeczowego pod warunkiem lub z zastrzeżeniem terminu, zachowanie formy aktu notarialnego jedynie dla oświadczenia właściciela nieruchomości obciążonej ograniczonym prawem rzeczowym oraz wymóg dokonania wpisu dla przejścia ograniczonego prawa rzeczowego w księdze wieczystej, jeżeli wcześniej zostało w niej ujawnione [7]. Mimo iż co do zasady zawarcie umowy ma ten skutek, że pomiędzy zawierającymi ją stronami powstaje stosunek zobowiązaniowy, to w przypadku umów, których przedmiotem jest ustanowienie ograniczonego prawa rzeczowego kwestia ta nie jest już tak oczywista. Zawarcie umowy o ustanowienie takiego prawa rodzi węzeł obligacyjny wtedy gdy zostaje ono ustanowione odpłatnie. Wówczas właściciel rzeczy występuje w roli wierzyciela, a uprawniony dłużnika. Treścią zobowiązania jest obowiązek dłużnika do świadczenia opłaty za ustanowienie na jego rzecz, zespołu uprawnień odpowiadających treści danego prawa, oraz uprawnienie wierzyciela do żądania spełnienia tego świadczenia. Jednakże należy zauważyć, że świadczenie do którego zobowiązany jest dłużnik np. użytkownik, nie jest ściśle związane z wykonywaniem przysługującego mu uprawnienia, a więc nie ma takiego charakteru jak np. czynsz dzierżawny, jest jedynie opłatą za samo ustanowienie ograniczonego prawa rzeczowego [8]. W takiej sytuacji stosunek obligacyjny łączący właściciela rzeczy i uprawnionego do korzystania z niej, należy rozpatrywać wyłącznie w kontekście uiszczenia tej opłaty, a nie wykonywania przez niego zakresu przysługujących w zamian uprawnień. Jednakże gdy ograniczone prawo

rzeczowe zostało ustanowione pod tytułem darmym powinno być ono rozpatrywane na gruncie prawa rzeczowego. Oczywiście pomiędzy właścicielem rzeczy, a uprawnionym może powstać stosunek zobowiązaniowy z tytułu wyrządzonej szkody w przypadku zniszczenia lub uszkodzenia rzeczy obciążonej. Nie są to jednak, tak jak wskazano wcześniej, zobowiązania wynikające bezpośrednio z wykonywania danego prawa a powstałe niejako niezależnie od niego. Tak więc, co do zasady ograniczone prawa rzeczowe powinno się rozpatrywać w kontekście prawa rzeczowego i wyjątkowo tylko na gruncie prawa zobowiązań.

Ustanowienie prawa na rzeczy cudzej możliwe jest również w drodze jednostronnej czynności prawnej na wypadek śmierci w formie zapisu windykacyjnego, który spadkodawca zawiera w testamencie.

Kolejnym sposobem na powstanie ograniczonego prawa rzeczowego jest zasiedzenie, którego nie przewiduje ustawa ukraińska. Jednakże nie jest to sposób uniwersalny. Przez zasiedzenie można nabyć jedynie służebność gruntową, służebność przesyłu oraz służebność drogi koniecznej. W drodze zasiedzenia nabyć ją może wyłącznie posiadacz służebności czyli ten kto faktycznie nią włada, w sposób odpowiadający jej treści [9]. Przy ocenie posiadania służebności należy wziąć pod uwagę to, czy ten kto korzysta z nieruchomości, zachowuje się tak jakby służebność ta mu przysługiwała. Władanie nieruchomością w zakresie służebności gruntowej należy zakwalifikować jako posiadanie zależne [10]. Do zasiedzenia służebności stosuje się odpowiednio przepisy o zasiedzeniu nieruchomości, dlatego dobra bądź zła wiara posiadacza znaczenie ma jedynie przy określeniu terminów posiadania jakie muszą upłynąć do zasiedzenia [11]. Nabycie służebności przez zasiedzenie możliwe jest wyłącznie, gdy polega na korzystaniu z trwałego i widocznego urządzenia, jeżeli trwa ono nieprzerwanie od lat 10 w przypadku gdy posiadacz pozostaje w dobrej wierze i 30 jeżeli jest w złej wierze [2, art. 292 w związku z art. 172]. Jak orzekł Sąd Najwyższy w postanowieniu z 9 marca 2004 r., nabycie służebności gruntowej przez zasiedzenie jest możliwe tylko wtedy gdy trwałe i widoczne korzystanie z urządzenia jest wykonywane przez posiadacza służebności a tylko w wyjątkowych przypadkach przez właściciela nieruchomości, z której posiadacz korzysta wykonując swoje uprawnienia [9]. Tylko w takiej sytuacji korzystanie z trwałego i widocznego urządzenia może mieć wpływ na faktyczne ograniczenie wykonywania przysługujących właścicielowi uprawnień względem nieruchomości [12]. Podsumowując zasiedzenie może dojść do skutku jedynie w wypadku spełnienia łącznie trzech przesłanek: posiadania, upływu czasu oraz istnienia trwałego i widocznego urządzenia.

Ograniczone prawa rzeczowe powstają również na mocy aktów prawnych o charakterze władczym takich jak: decyzje administracyjne oraz prawomocne orzeczenia sądów. Władcza działalność administracji w tym zakresie przejawia się w formie wywłaszczenia. Jest to zdarzenie prawne kształtujące stosunek cywilnoprawny. Wywłaszczenie jest przewidzianym w Konstytucji [13] instrumentem prawnym umożliwiającym administracji publicznej prawo do pozbawienia lub ograniczenia prawa własności, użytkowania wieczystego albo innego prawa rzeczowego na nieruchomości na rzecz państwa [14]. Wywłaszczenia można dokonać jedynie na cele publiczne i za słusznym odszkodowaniem, w formie

indywidualnego aktu prawnego. Może być zarówno źródłem powstania jak i przyczyną wygaśnięcia ograniczonego prawa rzeczowego. W Konstytucji ukraińskiej wywłaszczenie jest podobne do instytucji polskiej tj., dopuszczalne jedynie gdy uzasadnia je słuszny interes społeczny i za uprzednim odszkodowaniem [15].

W przypadku gdy strony nie mogą dojść do porozumienia, prawo na rzeczy cudzej może powstać, a jego treść może zostać zmieniona na mocy prawomocnego orzeczenia wydanego przez sąd. Art. 402 § 1 Ukraińskiego kodeksu cywilnego wprost przewiduje taką możliwość [4] w stosunku do służebności jak i do zastawu. W polskim porządku prawnym przez orzeczenie sądu powstać mogą służebność drogi koniecznej, służebność gruntowa niezbędna w związku przekroczeniem granicy sąsiedniego gruntu przy wznoszeniu budynku lub innego urządzenia [16], a także w razie zniesienia współwłasności nieruchomości, sąd może przy podziale gruntu obciążyć poszczególne części niezbędnymi służebnościami [16].

Ograniczone prawa rzeczowe w prawie Polskim wygasają na skutek konfuzji, oświadczenia o zrzeczeniu się prawa złożonego przez uprawnionego, wywłaszczenia, śmierci uprawnionego, niewykonywanie lub rezygnacja przysługującego mu uprawnienia, wypowiedzenie prawa przez właściciela rzeczy obciążonej, jak również ustania przyczyny, dla której zostały one ustanowione. Przepisy art. 399 i art. 406 ukraińskiego kodeksu regulują te kwestie analogicznie w stosunku do rozwiązań polskich.

Zgodnie z treścią art. 247 KC ograniczone prawo rzeczowe wygasa, jeżeli przejdzie na właściciela rzeczy obciążonej albo jeżeli ten, komu prawo takie przysługuje, nabędzie własność rzeczy obciążonej [2, art. 247]. Natomiast przepis art. 406 § 1 pkt 1 ukraińskiego kodeksu określa konfuzję jako połączenie w jedną osobę w interesie, której ustalono służebność i właściciela majątku obciążonego służebnością. W przeciwieństwie do polskich regulacji konfuzja odnosi się więc do służebności, wskazuje na to nie tylko wykładnia językowa ale również umieszczenie tego przepisu w dziale regulującym służebności podczas gdy art. 247 KC umieszczony został w dziale I tytule III odnoszącym się ogólnie do wszystkich zawartych w nim instytucji. Nie stanowi to zapewne przeszkody do stosowania konfuzji poprzez analogię w stosunku do pozostałych ograniczonych praw rzeczowych, jednakże docelowo jest to sposób wygaśnięcia służebności. Konfuzja ma miejsce wówczas, gdy zachodzi całkowita tożsamość podmiotu uprawnionego i podmiotu, którego rzecz jest obciążona prawem, w tej sytuacji prawo „słabsze” zostaje wchłonięte przez prawo „mocniejsze” [17]. Tożsamość tych podmiotów ma polegać na tym, że na właściciela przechodzą wszystkie prawa i obowiązki wynikające z obciążającego rzecz ograniczonego prawa rzeczowego [18], stosując więc wnioskowanie *a contrario* można zauważyć, że konfuzja zachodzi również wtedy gdy na uprawnionego przechodzą prawa i obowiązki wynikające z prawa własności, a więc nie mogą przejść na osobę trzecią w drodze czynności prawnej *inter vivos* ani też nie przechodzą na ich spadkobierców.

Do ochrony ograniczonych praw rzeczowych, zarówno w polskich jak i ukraińskich regulacjach stosuje się przepisy o ochronie własności [19]. Osoba, której przysługuje ograniczone prawo rzeczowe ma więc prawo do skorzystania zarówno ze skargi negatoryjnej jak i windykacyjnej. Skarga negatoryjna zawarta w art. 386 § 2

ukraińskiego i art. 222 § 2 polskiego kodeksu cywilnego przyznaje uprawnionemu roszczenie o zaniechanie dokonywania naruszeń w związku z wykonywaniem przez niego przysługującego mu uprawnienia. Drugim podstawowym instrumentem prawnym, przysługującym uprawnionemu jest skarga windykacyjna przewidziana w art. 222 § 1 KC i art. 387 KC ukraińskiego kodeksu na podstawie, której uprawniony może żądać wydania rzeczy odebranej mu bez podstawy prawnej. W razie uszkodzenia rzeczy lub jej zniszczenia ustawodawstwo obydwu państw przewiduje możliwość dochodzenia odszkodowania z tytułu wyrządzonej szkody. W polskim stanie prawnym jest to odpowiedzialność deliktowa regulowana prawem zobowiązań, natomiast w ukraińskim prawie cywilnym podstawą takich roszczeń jest art. 386 KC § 3 zgodnie z którym „Właściciel, którego prawa zostały naruszone, ma prawo do odszkodowania za wyrządzone mu szkody majątkowe i moralne”.

Powyższe rozważania prowadzą do wniosku, że po za niewielkimi różnicami regulacje obydwu państw są niemalże identyczne. Jest to najpewniej spowodowane tym, że konstrukcja niektórych instytucji jest stała w tym sensie, że modyfikacja ich treści byłaby sprzeczna z ich naturą. Są one niejako „ponad ustawowe” gdyż wynikają z podyktowanej nie systemem prawnym a społecznymi i ekonomicznymi determinantami, niezależnymi od woli ustawodawcy.

BIBLIOGRAFIA:

1. *Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 18.10.2016 r., sygn. I ACa 531/16 LEX nr 2174787.*
2. *Ustawa z dnia 23.04.1964 r. - Kodeks cywilny (Dz.U. z 1964 r. Nr 16, poz. 93 ze zm.), dalej KC.*
3. *Ustawa z dnia 15.12.2000 r. o spółdzielniach mieszkaniowych, art. 4 i 5 (Dz.U. z 2001 r. Nr 4, poz. 27).*
4. *Kodeks Cywilny Ukrainy, <http://www.iei.org.pl/index.php?c=RoleBook&a=show&id=10&p=23>.*
5. *Ignatowicz J., Stefaniuk K., Prawo Rzeczowe, wyd. 4, Warszawa 2012.*
6. *Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 16.06.2011 r., II FSK 1007/11 LEX nr 847173.*
7. *<https://www.gazetaprawna.pl/encyklopedia/prawo,hasla,337631,prawo-rzeczowe.html>*
8. *Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Krakowie z dnia 11.10.2013 r. I SA/Kr 1082/13 LEX nr 1383889.*
9. *Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 3.07.2015 r. sygn. IV CSK 636/14 Nabywanie służebności gruntowej przez zasiedzenie. LEX nr 1816576.*
10. *Wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 14.10.2013 r., I ACa 405/13*
11. *Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 3.07.2015 r. sygn. IV CSK 636/14 Nabywanie służebności gruntowej przez zasiedzenie. LEX nr 1816576.*
12. *Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 9.03.2004 r. sygn. I CK 434/03 Przesłanki nabycia służebności gruntowej przez zasiedzenie LEX nr 1284684.*
13. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2.04.1997 r. (Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483, ze zm.).*

14. <https://prawo.gazetaprawna.pl/artykuly/787086,wywlaszczenie-nieruchomosci-w-jakich-sytuacjach-mozesz-zostac-pozbawiony-swojej-wlasnosci.html>.
15. *Konstytucja Ukraini prijnata ma pjatij sesii Verchovni Radi Ukraini 28 cervnja 1996 r.*
16. *Dadańska K., Ograniczone prawa rzeczowe - zagadnienia wstępne, wyd. 4, Warszawa 2017.*
17. *Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 18.02.2016 r., II CSK 142/15 LEX nr 2019503.*
18. *Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 26.09.2003 r., IV CK 19/02 LEX nr 82279.*
19. *Ст. 386 ЦКУ в останній чинній редакції від 16 січня 2003 року.*

УДК 342.72

Karolina Jędruszko
*studentka 3 roku prawa, Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie*

UKRAINA W ORZECZNICTWIE EUROPEJSKIEGO TRYBUNAŁU PRAW CZŁOWIEKA

Europejski Trybunał Praw Człowieka jest skargowym organem sądowym Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. Swoje orzeczenia wydaje on po wyczerpaniu środków odwoławczych przewidzianych przez prawo danego kraju. Trybunał rozpoznaje sprawę dopiero w przypadku, gdy nie została ona poprawnie rozpatrzona przez organy krajowe. Postępowanie wszczyna się na wniosek. Trybunał orzeka po przeprowadzeniu postępowania, w którym panuje zasada równorzędności stron. Podmiot skarżący oraz strona przeciwko której wniesiona została skarga są równorzędne. Jednym z warunków do merytorycznego rozpatrzenia wniosku jest to, aby skarga skierowana została przeciwko państwu, które znajdują się pod jurysdykcją Trybunału oraz dotyczyć zdarzeń, które miały miejsce po ratyfikowaniu przez dane państwo Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. Jeśli skarżący jest osobą indywidualną to musi być on pokrzywdzony poprzez naruszenie norm zawartych w Konwencji. Należy zaznaczyć, że wniesiona skarga nie może być skargą anonimową. Po spełnieniu wielu kryteriów formalnych Trybunał rozpoznaje skargę merytorycznie. Postępowanie może zakończyć się na trzy różne sposoby: skarga może zostać skreślona z listy (m.in. w przypadku, gdy skarżący nie podtrzymuje skargi bądź zmarł a jego spadkobiercy jej nie podtrzymują), poprzez zawarcie ugody między skarżącym a państwem (może być ona zawierana na każdym etapie postępowania, jednakże decyzja w tej sprawie nie jest automatyczna, ponieważ Trybunał stwierdza czy nie należy kontynuować postępowania ze względu na interes praw człowieka), wydanie wyroku co do meritum orzekając czy państwo dopuściło się naruszenia czy też nie [2].

Ukraina poddała się jurysdykcji Europejskiego Trybunału Praw człowieka poprzez podpisanie w 1997 r. Europejskiej Konwencji Praw człowieka. W późniejszych latach ratyfikowane zostały przez nią dodatkowe protokoły, które uzupełniały pierwotny tekst Konwencji [8]. W ubiegłym roku do Trybunału trafiło 7.267 skarg. W poprzednich latach 2016 oraz 2017 trafiło ich 14.274 oraz 20.088. Mimo iż w 2018 r. do rozpatrzenia trafiła najmniejsza liczba wniosków w porównaniu do poprzednich lat to największy ich odsetek został uznany za niedopuszczalny, liczba takowych skarg wynosiła 2.753. Wyroki zostały wydane w zaledwie 290 sprawach. Jest to niewielka ilość rozstrzygniętych spraw biorąc pod uwagę liczbę wniesionych skarg oraz ilość wyroków wydanych w roku poprzedzającym – 12.438 [6].

Wyrok pilotażowy pomaga rozwiązać problem, który posiada szeroki charakter oraz dotyczyć nie tylko pojedynczego naruszenia, ale również nieść za sobą ryzyko większej liczby potencjalnych skarżących. Instrument ten do pomocy przy dużej ilości skarg wywodzących się z tej samej strukturalnej bądź systemowej przyczyny. W ramach procedury pilotażowej można wyróżnić kilka elementów takich jak m.in.: stwierdzenie w sentencji wyroku, że naruszenie wywodzi się z systemowego problemu związanego z nieprawidłowym funkcjonowaniem ustawodawstwa oraz stwierdzenie konieczności zastosowania środków generalnych i ich wskazanie [3]. Zadaniem Trybunału w wyroku pilotażowym jest zidentyfikowanie problemu systemowego oraz przekazanie rządowi kraju w którym dany problem zaistniał wskazówek w zakresie rodzaju środków niezbędnych do tego, aby go rozwiązać. Wyrok pilotażowy unormowany został w regulaminie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Procedura wprowadzona została w 2011 r. w art. 61 regulaminu. Artykuł ten stanowi: „Trybunał może wszcząć procedurę wyroku pilotażowego i wydać wyrok pilotażowy, gdy okoliczności faktyczne skargi wskazują na istnienie w zainteresowanej Układającej się Stronie problemu strukturalnego lub systemowego bądź innej podobnej dysfunkcji, która spowodowała lub może spowodować podobne skargi” [1].

Jednym z wyroków pilotażowych, który zapadł przeciwko Ukrainie był wyrok z 15 października 2009 r. w sprawie, której skargę wniósł Yuriy Nikolayevich Ivanov. Naruszone zostały dwa artykuły Konwencji 6 oraz 13. Problemem był przedłużający się brak egzekucji orzeczeń oraz brak krajowego środka odwoławczego. Powtarzająca się praktyka stanowiła problem od 2004 r. [9]. Od tego czasu do Trybunału wpłynęło 300 spraw, których Ukraina nie zdołała egzekwować zobowiązań z wydanych wyroków. Sprawa, której wyrok stał się wyrokiem pilotażowym dotyczyła tego, że nie wypłacone zostały świadczenia emerytalne wojskowemu weteranowi. W wyroku Trybunał nakazał stworzenie przez Ukrainę środków będących w stanie zapewnić odpowiednie i wystarczające zadośćuczynienie z tytułu nie wykonania lub późnego wykonania wyroków krajowych. Sprawy tego typu, o odpowiednią ochronę danego prawa oraz zapewnienie środka odwoławczego na poziomie krajowym stanowią jedną z najliczniejszych grup wydawanych wyroków pilotażowych [1].

Nawiązaniem do wyżej wspomnianego wyroku pilotażowego jest sprawa: Kharuk i inni przeciwko Ukrainie. Jest on również konsekwencją niewykonania

wyroku pilotażowego, w którym w ciągu roku czasu Trybunał zalecił naprawienie wad systemowych oraz strukturalnych. Podczas rozpatrywania skargi 116 osób Trybunał stwierdził brak zastosowania się do poleceń z poprzedniego wyroku, w którym rozpatrywał ten sam problem. Należy wspomnieć również o sprawie Lopatyuk i inni przeciwko Ukrainie. Podczas rozpatrywania tejże skargi Trybunał badał kwestię niewypłaconych wierzytelności za wykonaną pracę, gdzie w przypadku skarżących zasądzone wierzytelności również nie zostały wykonane [1].

Nawiązaniem do tego samego wyroku jest wyrok w niedawno rozstrzygniętej sprawie Burmych i inni przeciwko Ukrainie. Ze względu na niewykonanie wyroku w sprawie Yuriy Nikolayevich Ivanow przeciwko Ukrainie, do Trybunału napłynęło ponad 12, 000. Stanowiło to poważne obciążenie administracyjne i zagrażało stabilnością samego Trybunału. „W sprawie Burmych Europejski Trybunał Praw Człowieka stwierdził, że celem postępowania w sprawach pilotażowych jest identyfikowanie problemów systemowych, a także doprowadzenie do stworzenia środków ogólnych przez państwo-stronę Konwencji. Nadzór w tym zakresie sprawuje Komitet Ministrów Rady Europy. Dlatego też to Komitet Ministrów powinien znaleźć rozwiązanie, jak rozpoznać sprawy indywidualne”. Sprawę Burmych i inni przeciwko Ukrainie Trybunał nakazał skreślić z listy oraz przenieść je w ramach wykonania wyroku Yuriy Nikolayevich Ivanow przeciwko Ukrainie. Jeśli jednak w ciągu dwóch spraw powstaną nowe okoliczności Trybunał zastrzegł sobie możliwość wznowienia postępowania [4].

Jednym z wyroków jakie zapadły na przestrzeni lat w Europejskim Trybunale Praw Człowieka przeciwko Ukrainie była sprawa Melnika przeciwko Ukrainie z dnia 6 marca 2006 r. Teza, jaka została postawiona przez Trybunał nakazywała państwu zapewnienie odbywania kary więźniom w sposób humanitarny oraz z poszanowaniem godności człowieka. Powinna zostać zapewniona odpowiednia ochrona zdrowia. Skarżący zarzucił Ukrainie nieprzestrzeganie art. 3 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. Odbywając karę pozbawienia wolności zachorował na gruźlicę, która nie została prawidłowo zdiagnozowana podczas odbywania kary. Była ona skutkiem niehumanitarnego standardu cel, ponieważ były one przeludnione oraz znajdowali się w niej osadzeni chorzy na gruźlicę oraz ADIS. Odnosząc się do okoliczności omawianej sprawy Trybunał uznał, że przepełnienie więzienia rodzi problem na tle art. 3 EKPC. Ponadto Trybunał uznał, że skarżącemu nie zapewniono w porę odpowiedniej opieki lekarskiej, a warunki higieniczne i sanitarne mogły się przyczynić do pogorszenia stanu jego zdrowia. Trybunał uznał, że doszło do naruszenia art. 3 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. Należy nadmienić, iż skarżący nie posiadał żadnych środków odwołania prawnych z zaistniałą sytuacją co skutkowało naruszeniem art. 13 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. W wyniku zaistniałych okoliczności przyznane zostało zadośćuczynienie za krzywdy moralne [7].

Kolejny wyrok, który warto przytoczyć pochodzi z 11 kwietnia 2013 r. w sprawie Vyerentsov przeciwko Ukrainie. W tymże wyroku Europejski Trybunał Praw Człowieka stwierdził, iż utrzymująca się od dwóch dekad luka w prawie ukraińskim dotycząca braku wolności zgromadzenia narusza prawa podstawowe. Vyerentsov został ukarany trzydniowym aresztem za przeprowadzenie bez zezwolenia

demonstracji, mimo iż Ukraińskie prawo nie przewiduje takiego zezwolenia. Trybunał uznał, że naruszony został art. 11 Konwencji Praw Podstawowych. Problem ma charakter systemowy, ponieważ ostatnim dokumentem regulującym tę kwestię jest dekret wydany przez Związek Radziecki. Jego obowiązywanie ma dyskusyjny charakter, ponieważ jest to regulacja pochodząca z nieistniejącego już państwa. Ukraina została zobligowana do podjęcia odpowiednich środków ogólnych oraz uregulowania trybu wydawania zezwoleń na organizowanie pokojowych zgromadzeń oraz pozostałych kwestii prawnych oraz administracyjnych związanych z tym problemem [5].

Podsumowując, skarga do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka stanowi możliwość do egzekwowania swoich praw w przypadku, gdy wszystkie inne środki oraz instrumenty prawne w danym kraju zawodzą bądź są niewystarczające. Państwa podpisując Konwencję oraz dodatkowe protokoły poddały się pod jurysdykcję Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Może wnieść do niego skargę ten, czyje prawa zostały naruszone poprzez nieudolność państwa w pewnych dziedzinach. W swoich wyrokach wskazuje on na wady oraz braki w prawie, które naruszają podstawowe prawa człowieka, których ochrona jest jednym z zadań państwa.

BIBLIOGRAFIA:

1. Czepek J., Lubiczewski M., *Procedura wyroku pilotażowego w praktyce Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, Warszawa 2015.
2. Kuźniak B., *Sądy i trybunały oraz pozasądowe sposoby załatwiania sporów międzynarodowych. Perspektywa Polska*, Warszawa 2015.
3. *Europeizacja prawa administracyjnego*, red. R. Hauser, A. Wróbel, Z. Niewiadomski, Warszawa 2014.
4. Bodnar A., *Wykonywanie orzeczeń Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Polsce. Wymiar instytucjonalny*, Warszawa 2018.
5. Warecka K., *Strasburg: konieczna reforma prawa zgromadzeń na Ukrainie Vyerentsov przeciwko Ukrainie – wyrok ETPC z dnia 11 kwietnia 2013 r. 20372/11*, LEX/el. 2014
6. *Analisis of statistics 2018, European Court of Human Rights, January 2019*, https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_analysis_2018_ENG.pdf
7. *Obowiązek zapewnienia odpowiednich warunków więźniom (Melnik przeciwko Ukrainie)*, Wyrok ETPC z dnia 8 marca 2016 r., 72286/01.
8. Kamiński I., *Ukraina w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego” nr 12 (2014).
9. *European Court of Human Rights, zestawienie-wyroki pilotażowe, lipiec 2012 r.*, <https://bip.ms.gov.pl/pl/prawa-czlowieka/europejski-trybunal-praw-czlowieka/opracowania-i-analizy-standardy-w-zakresie-ochrony-praw-czlowieka/wybrane-zestawienia-tematyczne-orzecznictwa-etpcz/download,2173,12.html>.

ПЛАТФОРМА 2

ПУБЛІЧНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Арутюнян Р. О.

*Голова Асоціації поліграфологів Вірменії,
Президент Євразійської асоціації суспільних наук
(Єреван, Вірменія)*

ВПЛИВ АДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ НА ФОРМУВАННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ ОСОБИ

Феномен схильності до адиктивної поведінки включає в себе цілий комплекс особливостей індивіда, а також деякі складові іншого походження (спадковість, соціальне становище, характерологічні особливості тощо). З психологічної точки зору немає суттєвої відмінності між характером споживаних речовин. Принциповим для цього типу поведінки є намагання людини змінити свій психічний стан з метою уникнути зіткнення з реальністю. У підлітків мотивами початкового вживання психотропних (таких, що змінюють психіку) речовин виступають цікавість, можливість безкарно порушити заборону, ризикнути. У подальшому це стає засобом самоствердження, зняття психологічних бар'єрів, засобом втечі від сірої, нудної, монотонної реальності [1].

Деякі дослідження присвячені вивченню мотивів і мотивації вживання психоактивних речовин. Важливим для розуміння проблеми адиктивної поведінки є для нас висновки про те, що і мотиви, і мотивація мають комплексний характер, їх треба розглядати з соціальних, біологічних, психологічних позицій [2; 3].

Дослідники виділяють два види мотивації: внутрішню і зовнішню. Внутрішня – це здебільшого неусвідомлювані потяги, які спрямовують особистість на певний стиль поведінки. Зовнішня мотивація – це те, що усвідомлюється та уявляється як відношення, яке існує між діями та причинами. Пошук справжньої мотивації через прояснення мотиву й розширення можливостей переживання вважають одним з основних завдань роботи з дітьми та їхніми батьками на початковому етапі профілактичної роботи [3; 4].

Розрізняють три групи різновидів адиктивної поведінки: а) нехімічні адикції (патологічна схильність до азартних ігор (гемблінг), комп'ютерна адикція, трудоголізм); б) проміжні форми адикції (анорексія – відмова від їжі, булімія – прагнення до постійного вживання їжі); в) хімічні адикції (вживання психоактивних речовин: тютюну, алкоголю, наркотиків, медичних препаратів, речовин побутової хімії) [5].

Важливий момент у формуванні адиктивної поведінки – виникнення психічної готовності до вживання психотропних речовин. Результати досліджень вказують на те, що існує низка загальних рис, притаманних людям, які зловживають наркотиками чи алкоголем. Це слабкий розвиток самоконтролю, самодисципліни; низька стійкість до різноманітних несприятливих впливів; невміння долати труднощі; емоційна нестійкість, схильність неадекватно реагувати на фрустривну (фрустрація – своєрідний емоційний стан, характерна ознака якого – дезорганізація свідомості та діяльності у стані безнадійності, втрати перспективи) ситуацію, невміння знайти вдалий вихід з конфліктної ситуації. Нескладно помітити, що всі ці риси особистості притаманні саме погано адаптованим підліткам [6].

Виникнення психічної залежності від алкоголю та наркотиків можна пояснити так: нездатність підлітка до продуктивного виходу з ситуації утрудненості, задоволення життєво важливих соціальних потреб, що виникають внаслідок певного поєднання особистісних властивостей (особистісна схильність); несформованість або неефективність засобів психічного захисту, що перетворюють особистісну схильність у психологічну готовність до зловживання психотропними речовинами; наявність фрустривної (психотравмувальної) ситуації, що актуалізує прояви («вмикання») цієї психологічної готовності; поінформованість підлітка про властивості психотропних речовин, які дають можливість зняти психічну напруженість, досягти емоційного комфорту.

Експерти ВООЗ виділяють чотири психологічні типи особистостей, схильних до адиктивної поведінки: 1) особистості незрілі, інфантильні, без стійких моральних принципів, без захоплень, легковпливові, нездатні до скерованих вольових зусиль і до опору сторонній волі; 2) індивіди з вразливою психікою, невпевнені в собі, недостатньо активні, сензитивні, з усвідомленням власної неповноцінності, з підвищеною втомлюваністю; 3) емоційно нестійкі, схильні до депресивних реакцій, плаксиві, нездатні до справжньої духовної теплоти, співпереживання, з прагненням до негайного задоволення своїх бажань; 4) подразливі, вибухові, не здатні стримати гнів або бурхливі емоційні реакції через дріб'язкові причини, люблять сильні відчуття, схильні до ризику, нерідко егоїстичні та образливі.

Н. Ю. Максимова особистісну схильність до адиктивної поведінки розглядає як особистісне новоутворення, яке детермінує готовність до вживання психоактивних речовин. Особистісна схильність до адиктивної поведінки формується поступово у процесі онтогенезу і складається з таких компонентів: 1) відсутність мотивації досягнення аж до відмови вважати себе суб'єктом діяльності; 2) несформованість функції прогнозування поведінки; 3) низький рівень розвитку самоусвідомлення, відсутність навичок рефлексії; 4) екстернальний локус контролю; 5) низький рівень самоповаги аж до неприйняття образу «Я», який, проте, може маскуватися захисною поведінкою, яка демонструє завищену самооцінку; 6) самозахисний тип реакції на фрустрацію, який виявляється у відмові від діяльності при зіткненні з найменшими труднощами; 7) суперечність самооцінки та рівня домагань, що

виявляється у алогічності у послідовності діяльності, пов'язаної з подоланням перешкод; 8) тенденція до втечі від реальності в ситуації фрустрації. Причиною особистісної схильності є несприятлива соціальна ситуація, в якій розвивається дитина [7].

В. Д. Менделевич у концепції залежної особистості зазначає, що адиктивна поведінка виникає не внаслідок зовнішнього тиску чи примусу, а завдяки готовності індивіда підкорятись. Зовнішні чинники є лише умовою, а не причиною адиктивної поведінки. Всі форми адикції базуються на індивідуально-особистісних якостях індивіда. Тобто та чи інша форми адиктивної поведінки формується у процесі соціалізації. За В. Д. Менделевичем в основі адиктивної поведінки лежать такі дохворобливі (допатологічні) особистісні особливості індивіда: 1) психічний інфантилізм, 2) навіювання, 3) імітативність, 4) прогностична некомпетентність (антиципаційна нездатність), 5) ригідність, 6) впертість, 7) наївність, 8) простодушність, 9) цікавість та пошукова активність, 10) максималізм, 11) егоцентризм, 12) яскравість уяви та вражень, в основі чого – «сенсорна деривація», 13) нетерплячість в основі якої лежить «голод за структуруванням часу», 14) схильність до ризику і 15) страх бути покинутим, що ґрунтується на відчутті безпорадності, несамостійності, нездатності приймати повсякденні рішення [8].

Отже, аналіз досліджень показав, що адиктивна поведінка – це поведінка людини, для якої притаманне прагнення до відходу від реальності шляхом штучної зміни свого потайного стану завдяки прийому різноманітних хімічних речовин чи постійній фіксації уваги на певних видах діяльності з метою розвитку та підтримання інтенсивних емоцій. Це поведінка, що передуює різним видам хімічних залежностей. Це тютюн, алкоголь, наркотики

Результативність профілактики адиктивної поведінки залежить від знання її причин та визначення рівня цих причин: особистісного, соціального, біологічного Соціальними факторами можуть бути нестабільна соціальна й економічна ситуація, деформація цінностей, відсутність умов самореалізації, фізичне, психологічне й сексуальне насилля над особистістю, участь неповнолітніх в асоціальних молодіжних угрупованнях тощо. Сімейними факторами можуть бути розлучення, втрата членів сім'ї, роботи, відсутність любові й поваги, аморальний спосіб життя. Особистісні фактори ризику-асоціальна й аморальна поведінка, низький рівень духовності, невизнання, агресивна налаштованість на довкілля, депресивні стани тощо. Серед психологічних факторів - акцентуації характеру, психопатії, особистісна схильність і психологічна готовність до адиктивної поведінки. Дослідники виділяють два види мотивації адиктивної поведінки: внутрішню і зовнішню.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Каган В. Е. Психогенные формы школьной дезадаптации // Вопросы психологии. – 1984. – №4. – С. 89-95.
2. Кулаков С. А. Диагностика и психотерапия аддиктивного поведения у подростков: учебно-методическое пособие / С. А. Кулаков. – М., 1998. – 70 с.

3. Короленко Ц. П., Донских Т. А. *Семь путей к катастрофе.* – Новосибирск: Наука, 1990. – 222 с.
4. Личко А. Е. *Подростковая наркология / А. Е. Личко Битенский.* – Ленинград : Медицина, 1991. – 304 с.
5. Капська А. Й. *Соціальна педагогіка: підручник.* – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 468 с.
6. Лютий В. П. *Соціальна робота з групами девіантної поведінки : навчальний посібник.* – К. : Академія праці та соціальних відносин. – 2000. – 50 с.
7. Максимова Н. Ю. *Психологія адиктивної поведінки: навчальний посібник* – К. : Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2002. – 308 с.
8. Менделевич В. Д. *Наркозависимость и коморбидные расстройства поведения (психологические и психопатологические аспекты) / В. Д. Менделевич.* – М.: МЕДпресс-информ. 2003. – 328 с.

Банах С. В.

*к.ю.н., декан юридичного факультету,
доцент кафедри кримінального права і процесу,
Тернопільський національний економічний університет*

ІНФОРМАЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ: ПРОБЛЕМНИЙ АСПЕКТ

Сучасне українське суспільство потребує реорганізації та удосконалення. Вибраний у 2014 році Україною курс на євроінтеграцію спонукав до реформування усіх сфер життєдіяльності суспільства, в тому числі і системи правоохоронних органів.

Одним із найважливіших аспектів реформування системи правоохоронних органів є реформа органів прокуратури. Реформа органів кримінальної юстиції залишається одним із «боргів» України перед європейською спільнотою.

Згідно з новою Конституцією України, прийнятою у 1996 році прокуратура була позбавлена двох функцій — нагляду за дотриманням і застосуванням законів та функції попереднього слідства. Але органи прокуратури досі продовжують виконувати ці функції на підставі перехідних положень Основного Закону. На сьогодні найбільш суттєвим аргументом на користь реформи є те, що прокуратура не має авторитету серед населення: їй довіряє тільки кожен десятий українець.

В контексті реформування органів прокуратури значну увагу слід приділити реформуванню сфери інформаційно-правового забезпечення діяльності прокуратури, яке передбачає створення належних умов для задоволення інформаційно-технологічних потреб, необхідних для своєчасного та ефективного виконання поставлених завдань.

На думку В. В. Лушера, під інформаційним забезпеченням органів прокуратури України слід розуміти комплекс нормативно - правових, організаційно-управлінських, науково-технічних та інших заходів поєднання усієї інформації, що використовується в органах прокуратури, специфічних засобів і методів її оброблення, використання, дослідження, зберігання та захисту [2, с. 339].

Надзвичайно важлива роль інформаційно-правового забезпечення органів прокуратури в Україні полягає у тому, що з огляду на досвід провідних країн Європи та світу забезпечення вільного та швидкого доступу до інформації та створення технологічних можливостей для обміну нею безпосередньо впливають на ефективність діяльності органів кримінальної юстиції

Комп'ютеризація діяльності органів прокуратури, впровадження електронного документообігу, електронної комунікації має бути пріоритетним напрямком удосконалення інформаційно-правової діяльності органів прокуратури.

Указом Президента України від 31.01.2006 року № 80/2006 запроваджено створення Єдиної комп'ютерної інформаційної системи правоохоронних органів з питань боротьби зі злочинністю (далі - Єдина комп'ютерна система) [3].

Як бачимо, держава не приділяє достатньої уваги удосконаленню інформаційно-правового забезпечення органів кримінальної юстиції, адже за останні 13 років немає жодних законодавчо закріплених актів для регулювання цієї сфери.

Важливим аспектом інформаційно-правового забезпечення органів прокуратури є не лише отримання інформації, а й інформування громадськості про діяльність цих органів.

Зокрема, Закон України «Про прокуратуру» передбачає такі форми інформування населення про діяльність прокуратури:

- органи прокуратури не менш як двічі на рік інформують суспільство про свою діяльність шляхом повідомлень у засобах масової інформації.

- Генеральний прокурор України особисто не менше одного разу на рік звітує перед Верховною Радою України на пленарному засіданні про діяльність органів прокуратури шляхом надання узагальнених статистичних та аналітичних даних.

- керівники регіональних та місцевих прокуратур на відкритому пленарному засіданні відповідної ради, на яке запрошуються представники засобів масової інформації, не менш як двічі на рік інформують населення відповідної адміністративно-територіальної одиниці про результати діяльності на цій території шляхом надання узагальнених статистичних та аналітичних даних;

- інформація про діяльність прокуратури оприлюднюється в загальнодержавних та місцевих друкованих засобах масової інформації і на офіційних веб-сайтах органів прокуратури;

- органи прокуратури оприлюднюють видані ними нормативно-правові акти з питань організації та діяльності прокуратури України в порядку, встановленому законом [1].

Зважаючи на все вищесказане, слід зауважити що на сьогодні існує гостра необхідність реформування системи органів кримінальної юстиції, а особливо увагу варто приділити вдосконаленню інформаційно-правового забезпечення діяльності органів прокуратури України.

У цій сфері існує ряд проблем, які потребують негайного вирішення.

До них слід віднести недостатнє матеріально-технічне забезпечення, недосконалу організацію інформаційного обігу в системі правоохоронних органів та сферу кадрового забезпечення правоохоронних органів фахівцями інформаційної галузі. Задля вирішення цих питань, доцільно удосконалити сферу інформаційно-правового забезпечення на законодавчому рівні, оскільки держава приділяла увагу цій сфері ще у 2006 році. Тому існує необхідність оновити інформаційну платформу правоохоронних органів, яка буде відповідати сучасним інформаційно-технологічним вимогам суспільства.

Ще одним важливим аспектом реформування має стати удосконалення системи інформування населення про діяльність органів прокуратури. На сьогодні така практика існує і закріплена на законодавчому рівні, однак вона має розвиватися і надалі. Адже прозорість діяльності державних органів, зокрема правоохоронних є однією з невід'ємних ознак демократичного суспільства.

Тільки у разі приведення інформаційно-правової галузі діяльності прокуратури у відповідність існуючим нормам та стандартам можна буде говорити про ефективну реформу органів кримінальної юстиції загалом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про прокуратуру» від 03.07.2018 р. // ВВР України. –1991. –№ 36. – Ст.272.
2. Лушер В. В. *Поняття інформаційного забезпечення органів прокуратури України* / В. В. Лушер // *Форум права: зб. наук. праць*. – 2014. – № 1. – С. 338-341.
3. Указ Президента України «Про створення Єдиної комп'ютерної інформаційної системи правоохоронних органів з питань боротьби зі злочинністю» від 31.01.2006 р., № 80/2006 // *Офіційний вісник України*. – 2006. -№ 5. -Ст.212.

НОВИЙ НАСТУП НА СПРОЩЕНУ СИСТЕМУ ОПОДАТКУВАННЯ ТА ЗАКОННІ ПРАВА МАЛОГО БІЗНЕСУ

Нові спроби розширення обов'язкового застосування Реєстратора розрахункових операцій (далі – РРО) без будь-якого спрощення адміністрування, без можливостей використання побутових гаджетів в якості РРО та умовно безкоштовного програмного забезпечення для них, запровадження для підприємців обов'язкового обліку витрат та обліку товарних запасів на підставі первинних прибуткових документів, нових величезних штрафів та механізмів податкового контролю, у тому через грошове заохочення споживачів доносити на підприємців органам ДФС – це нові законодавчі ініціативи, які вже зареєстровані у Верховній Раді України.

Впродовж понад кількох років фізичні особи-підприємці, платники єдиного податку були однозначно звільнені від обов'язку ведення обліку товарних запасів на підставі первинних документів та від відповідальності за відсутність такого обліку і відсутність первинних документів на товари. Це відбулося завдяки прийняттю Закону України від 01.07.2015 р. №569-VIII, за прийняття якого (законопроект №1088) підприємці виходили на масові акції біля стін Верховної Ради, і домоглися свого. З того моменту сотні тисяч фізичних осіб-підприємців змогли з полегшенням зітхнути та забути про контроль податкової за наявності прибуткових документів на товари.

Проте, у законопроекті «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо заходів з детінізації обігу товарів і послуг» (реєстр. №7142 від 27.09.2017 р.) пропонується встановити, що платники єдиного податку третьої групи (фізичні особи – підприємці), які є платниками податку на додану вартість, та платники єдиного податку другої та третьої груп (фізичні особи – підприємці, які не є платниками податку на додану вартість), які зобов'язані застосовувати реєстратори розрахункових операцій відповідно до закону зобов'язані:

– здійснювати оприбуткування та облік отриманих (придбаних) товарів на підставі первинних документів, що підтверджують отримання (придбання) товарів, шляхом відображення інформації в Книзі обліку доходів і витрат;

– забезпечити зберігання первинних документів, що підтверджують отримання (придбання) ними товарів не менш як 1095 днів з дати їх відображення в Книзі обліку доходів і витрат, а у випадку невнесення відомостей про такі документи до Книги обліку доходів і витрат – не менш як 1095 днів з дати їх складання.

Зрозуміло, що підприємці не зможуть забезпечити наявності первинних документів для «оприбуткування» товарних запасів, придбаних або отриманих раніше набрання чинності цією нормою закону, а відтак наражають себе на

штраф у двократному розмірі їх вартості за цінами реалізації. Відповідні зміни до статті 20 Закону про РРО розробники також передбачили у законопроекті №7142.

Більше того, цим законопроектом пропонується обмежити конкуренцію та надати преференції платникам податку на додану вартість, пропонуючи норми, якими обмежується право "спрощенців" на вільний вибір постачальника товарів.

З тексту законопроекту №7142: «291.8. Платники єдиного податку другої та третьої групи, які зобов'язані застосовувати реєстратори розрахункових операцій відповідно до закону, не мають права здійснювати оприбуткування товарів для подальшого продажу на підставі первинних документів, складених особами, які не є платниками податку на додану вартість (крім товарів ручної роботи несерійного виробництва та сільськогосподарської продукції, що підпадає під визначення груп 1-24 УКТ ЗЕД)».

Це означає, що таким платникам єдиного податку буде заборонено закуповувати товари для подальшого продажу в інших «спрощенців», які не є платниками ПДВ. Антимонопольний комітет України однозначно має зацікавитися такими законотворчими ініціативами.

Розробники законопроекту №7142 також пропонують розширити сферу обов'язкового застосування РРО, вчергове діючи за принципом «розділай і володарюй». Цього разу вони прагнуть зобов'язати застосовувати касові апарати та фіскальні реєстратори не тільки фізичних осіб-підприємців, які торгують технічно складними побутовими товарами, а й тих, які:

- здійснюють продаж (реалізацію) лікарських засобів та/або ювелірних чи побутових виробів з дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення та напівдорогоцінного каміння та/або підакцизних товарів незалежно від місця провадження діяльності;

- здійснюють продаж (реалізацію) товарів та/або надання послуг громадського харчування в торговельному об'єкті (окрема будівля чи споруда, яка не є ринком) площею понад 150 квадратних метрів (за винятком продажу товарів та/або надання послуг громадського харчування в пункті дрібнороздрібної торговельної мережі, тимчасовій споруді для здійснення підприємницької діяльності або в приміщенні площею до 100 квадратних метрів з можливістю окремого входу, що знаходяться в такому торговельному об'єкті);

- здійснюють продаж (реалізацію) товарів та/або надання послуг громадського харчування в приміщенні площею понад 100 квадратних метрів, яке є частиною торговельного центру, іншого об'єкту незалежно від класифікації або є прибудованим чи вбудовано-прибудованим до такого об'єкту (за винятком діяльності на ринку).

Крім того, підприємців, які надають побутові послуги з ремонту та/або виготовлення за індивідуальним замовленням ювелірних виробів, пропонується позбавити права обирати першу групу платників єдиного податку.

Зауважимо, що ювеліри та аптекарі вдруге за 14 років опинилися разом під ударом. Так уже було, коли у травні-червні 2005 року ювеліри з аптекарями

спільними зусиллями повернули собі майже втрачене право на спрощену систему оподаткування, проводили спільні масові акції біля Верховної Ради за прийняття ініційованого ними законопроекту №7413-д, який був прийнятий, як Закон України.

Крім того, законопроект №7142 та раніше зареєстрований у Верховній Раді законопроект «про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо створення умов для детінізації розрахунків в сфері торгівлі і послуг» (реєстр. №6757 від 17.07.2017 р.) створюють новий механізм податкового контролю через грошове заохочення споживачів доносити на підприємців органам ДФС. Зокрема, у разі відсутності фіскального чеку у відкритій для доступу базі ДФС споживач матиме право звернутися до податкових органів та зажадати виплатити йому 100% вартості здійсненої покупки. Відповідно, розмір штрафу для підприємців зросте вдвічі – зі 100% до 200%.

Вважаємо, що законопроект №7142 має бути відкликаний з Верховної Ради України, необхідно провести аналіз його положень на відповідність чинному законодавству, неприпустимості його розгляду та прийняття, як Закону України.

УДК 343.14+343.135

Григорович Т. В.

завідувач сектору почеркознавчих досліджень, технічного дослідження документів та обліку відділу криміналістичних видів досліджень Тернопільського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

Купельська Г. І.

старший судовий експерт сектору почеркознавчих досліджень, технічного дослідження документів та обліку відділу криміналістичних видів досліджень Тернопільського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

ВИЗНАЧЕННЯ ОСНОВНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ПОЧЕРКУ ПІД ЧАС ІДЕНТИФІКАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Почерк – це зафіксована у рукописі, характерна для кожної людини та заснована на її письмово-руховій навичці, система рухів та інших прийомів, за допомогою яких виконується рукопис [2, 19].

Навичками в сучасній психології вважають закріплені автоматизовані прийоми та способи роботи, які звичайно застосовуються у складній свідомій діяльності.

Коли при навчанні письмово-рухова навичка вже сформувалась, засвоєні технічні та графічні навички переходять до формування орфографічних навичок письмової мови. У цей період при письмі вся увага зосереджується на дотриманні правил правопису слів, правил викладення думок у письмовій формі.

Неодмінною умовою впливу різних факторів на формування письмово-рухової навички є постійний характер його дії, або систематичний характер дії впродовж певного часу.

Як правило, жоден з цих факторів не отримує в почерку однозначного відображення. Це дозволяє криміналістам вважати за випадковість прояв чисельних особливостей ознак почерку. При цьому під випадковим проявом ознаки розуміється необов'язковість її прояву від однієї певної причини та можливість появи від різних причин. Чим більше можливих причин, від яких залежить ознака, тим більш випадкове її походження. В результаті впливу комплексу цих факторів у кожної особи, що пише, формується індивідуальний почерк.

Індивідуальність почерку в найбільшій мірі проявляється у відхиленнях від прописів, які є взірцем для навчання письму. Індивідуальне значення можуть мати й ознаки, які відповідають прописам. Тому проявом індивідуальності в почерку слід вважати ступінь і характер відхилень від прописів і зберігання відповідності їм [7, 5].

Завдяки цій властивості почерку можлива ідентифікація виконавця рукопису.

Ознаки, які виражають індивідуальність почерку, неповторні у своїй сукупності. Кожна з них може зустрічатися в почерках різних осіб. У сполученні ці ознаки утворюють індивідуальний комплекс.

Індивідуальність почерку підтверджена багаторічною практикою проведення почеркознавчих експертиз.

У процесі навчання письму та формування почерку стандартизація рухів супроводжується їхньою стабільністю, тобто стійкістю відносно різного роду внутрішніх і зовнішніх впливів, так званих «збиваючих» факторів для особи, що пише. Динамічна стабільність (стійкість) утворюється в процесі формування письмово-рухової навички. Звичайно почерк стабілізується до 25 років і в подальшому залишається відносно стабільним до настання похилого і старечого віку, коли через вікові зміни з'являються порушення функціонально-рухового комплексу (ФРК) [3, 12].

Динамічна стійкість почерку означає його певну стандартність (стереотипність) у часі та відносно різного роду «збиваючих» факторів.

Поняття стійкості почерку включає в себе подвійний зміст:

а) стійкість особливостей письмово-рухової навички, яка відтворюється як у межах одного рукопису, так і в рукописах, які виконувалися неодноразово, тобто їх стереотипність;

б) стійкість вказаних особливостей при письмі в різних, у тому числі незвичних умовах, тобто їх збереженість.

Для ідентифікації, стійкість почерку має велике значення, оскільки в основі стійкості почерку лежить відносна міцність письмово-рухової навички.

При вивченні стійкості почерку почеркознавці виходили з вчення І.П. Павлова про динамічний стереотип, від оволодіння людиною найпростішими прийомами трудової діяльності до способу її життя та мислення [4, 24].

Концепції сучасних вчених П.К. Анохіна, Н.А. Бернштейна, А.В. Запорожця дозволяють більш конкретно обґрунтувати стійкість почерку, вважаючи, що стійкість почерку треба шукати в стійкості програмування, стійкості письмово-рухової задачі, яка поставлена перед людиною. Такою програмою є сформований у конкретної людини, що пише, зорово-рухове відображення рухів, яке реалізується в рукописі. Це відображення включає в себе як свідомі, так і автоматизовані компоненти, причому останні мають першорядне значення при виробленій навичці письма. Таким чином, процес письма в цілому є свідомим, довільним актом, але передбачає велику автоматизовану регуляцію.

Однак динамічний характер стійкості почерку не означає абсолютної стереотипності його властивостей. В почерку під дією різних факторів наступають зміни, їх об'єм, характер, специфічність для різних причин дають можливість встановлювати в процесі дослідження факти неідентифікаційного характеру.

Формами прояву динамічного характеру стійкості почерку є варіаційність і розкид у межах варіантів.

Під варіаційністю розуміється різний прояв ознак у почерку однієї й тієї ж особи або всієї системи рухів у цілому. У першому випадку мова йде про варіаційність ознаки, тобто її пристосувальна функція, в другому - про варіаційність почерку, пристосування рухів особи, що пише, до різних задач і умов письма.

Від варіаційності слід відрізнити другий прояв динамічного характеру стійкості - розкид у межах варіантів, а саме видозміну ознаки в рукописах, виконаних однією особою, в межах одного варіанту.

Така властивість почерку як варіаційність - суттєва з точки зору прояву його індивідуальності, стійкості і тому має велике значення у плані вирішення ідентифікаційних і не пов'язаних з ідентифікацією, задач судово-почеркознавчої експертизи. Вона збільшує інформацію, яка індивідуалізує конкретний об'єкт.

Письмово-рухова система людини випробовує вплив «збиваючих» факторів, до яких пристосовується й відповідно перебудовується. Ця мінливість, яка настає під впливом різних груп «збиваючих» факторів, носить вибіркового характеру і залежить від причини, що впливає на почерк. Тому, такого роду вибіркова мінливість, містить у собі інформацію про умови, в яких утворювалася письмово-рухова система конкретної особи. Вибіркова мінливість суттєва для вирішення діагностичних та ідентифікаційних задач.

Отже, враховуючи наведе вище слід зазначити, що індивідуальність почерку, динамічна стійкість та варіаційність - це основні властивості почерку, визначення яких є основою проведення ідентифікаційних почеркознавчих досліджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гурьянов Е.В. Психология обучения письму. М., 1959.
2. Меленевська З.С. Судово-почеркознавча експертиза: Навч.- метод. посіб. / З.С. Меленевська, Є.Ю. Свобода, А.І. Шаботенко ; За заг. Ред. І.П. Красюка. – Укр. центр духовн. культури, 2007. 280 с.

3. Шляхов А.Р. Теория и практика криминалистической экспертизы // Сб. 9-10. М., 1962.
4. Манцетова А.И., Орлова В.Ф. Оценка координационной сложности движений пишущего // Сб. «Методика криминалистической экспертизы». № 4. М., 1962.
5. Теория и практика криминалистической экспертизы. Сб. 6-7. М., 1961.
6. Судебно-почерковедческая экспертиза. М., 1971.
7. Манцетова А.И., Орлова В.Ф., Славуцкая И.А. Теоретические основы судебного почерковедения: Труды ЦНИИСЭ. М.: ЦНИИСЭ, 1967.
8. Бондар М., Сукманова Т., Куріпко К., Меленевська З., Звездіна Н., Довженко О., Гриненко Л., Логвіна Г., Дроздова Т., Бойцова О., Сторож Н., Новоселецька Н. Вдосконалена система загальних та окремих ознак почерку. Методичний посібник. Київ, 2004.

Глікчієва К.

к.ю.н., Голова ГО «Софійська академія Івана Вазова»

МАНПУЛЮВАННЯ ГЕНДЕРНИМИ СТЕРЕОТИПАМИ ТА ОБ'ЄКТИВАЦІЯ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Право жити вільним від насильства є основним правом людини. Тим не менш, гендерне насильство - будь то санкціоноване державою насильство (наприклад, закони і політика, що пригнічує або шкодить жінкам і дівчатам), загрози фундаменталістських сил або насильство з боку інтимного партнера - зберігається в кожній країні світу і вражає жінок, дівчат і транс-людей різного віку та походження.

Незважаючи на певний прогрес, цифри залишаються вражаючими, а історії болючими: більше ніж одна з трьох жінок в усьому світі зазнали фізичного насильства; одна з 10 дівчат пережила вимушений статевий акт або інші сексуальні акти; і хоча принаймні 140 країн криміналізують насильство в сім'ї, ці закони часто не виконуються [1].

Глобальний фонд для жінок стверджує, що фундаменталістські рухи стали більш агресивними в останні роки, що ставить під загрозу права і безпеку жінок, дівчат і транс-людей. Боротьба зі зростанням насильства щодо жінок і дівчат у всьому світі вимагає феміністських підходів, які роблять сильний акцент на викликах цих зростаючих фундаменталізмів [2].

Чому жінки та дівчата часто стають жертвами насильства? На жаль, немає жодної відповіді на це питання. Проте, коли жінки і дівчата неодноразово об'єктивуються, а їхні тіла гіперсекуалізуються, а засоби масової інформації сприяють розповсюдженню шкідливих гендерних стереотипів, які часто спрощують відношення до насильства над дівчатами.

Сексуальна об'єктивізація сприяє шкідливим гендерним стереотипам, які нормалізують насильство щодо дівчат. Ці стереотипи не тільки шкідливі для

дівчат / жінок, але й для хлопчиків / чоловіків. Хлопці бачать, як їхні тіла зображують по відношенню до дівчат і усвідомлюють уявлення про те, що успіх і привабливість прив'язані до домінування, влади і агресії.

Реклама може бути показником того, що культура вважає нормальною. Коли засоби масової інформації посилюють динаміку влади, яка погіршує і завдає шкоди жінкам і робить гендерне насильство тривіальним, це зменшує ймовірність того, що акти насильства щодо дівчат і жінок - особливо акти сексуального насильства – стануть відомими правоохоронним органам. [3]

На думку UNICEF, засоби масової інформації не розширюють можливості жінок. Вони посилюють повідомлення, що дівчата повинні бути красивими, а не владними; помітними, а не поважними. І це неймовірно шкідливо, не тільки для дівчини та її розвиток, але й для культури загалом.

У 2010 р. Американська психологічна асоціація (АРА) опублікувала дослідження про об'єктивізацію та сексуалізацію дівчат у масовій культурі, встановивши, що поширені у ЗМІ еротизовані зображення мають надвеликий вплив на молодь, навчаючи дітей, що жінки є сексуальними об'єктами [4].

Навіть поверхневий аналіз рекламної продукції сьогодення в Україні, вказує на ті самі причинно-наслідкові зв'язки. Наявність напівоголених жінок поряд із автомобілями, мобільними телефонами, будівельними матеріалами, продуктами харчування, будинками тощо, а також рекламні слогани з подвійним культурним підтекстом сприяють вкоріненню стереотипу другорядності жінок у суспільстві. Таким чином жінки позиціонуються як об'єкти, що в свою чергу призводить і до неповаги їх думок, бажань та прагнень.

Ще одним криміногенним фактором існування насильства щодо жінок або несприйняття прав жінок як прав людини є так званий «традиціоналістський» підхід до позиції жінки в суспільстві. І почасти це позиціонування жінки виключно через її фізіологію та материнство. Тобто жінку наділяють лише правами матері і обов'язками дружини.

За останні півтора року в Україні загострилася дискусія між активістами за гендерну рівність та поборниками «традиційних» сімейних цінностей. Це було спровоковано намаганнями ратифікувати Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами, або Стамбульську конвенцію. Аналіз стенограми засідання Верховної Ради при розгляді даного документу вказує на наявність нерозуміння терміну «гендер» як серед депутатів, так і у суспільстві в цілому. Основним аргументом у цій дискусії є твердження, що відстоювання гендерної рівності це пропаганда гомосексуалізму та посягання на інститут сім'ї.

Що ж таке «гендер»? Відповідно до тлумачення ООН гендер (від англ. „gender” – рід) – це нав'язані суспільством в процесі соціалізації ролі, норми поведінки, стилі життя та особливості стосунків жінок і чоловіків, що притаманні даному суспільству в даний час та фіксують уявлення про жінок і чоловіків залежно від статі. [5] Однак дане тлумачення радикально налаштованими традиціоналістами та праворадикалами не використовуються. В їх риторичі гендер це гендерна ідентичність та сексуальна орієнтація. А отже,

якщо ми говоримо про гендерну рівність, то ми говоримо про пропаганду ЛГБТ.

Що стосується інституту сім'ї, то дискурс фокусується на патріархальній родинній моделі. Де чоловік головний, а жінка має коритися. Таке позиціонування чоловіка і жінки в родині часто призводить до домашнього насильства. Як свідчить статистика це явище достатньо розповсюджене в Україні. Дані громадських організацій та міжнародних структур говорять, що кожна третя жінка у нас стикалася з тими чи іншими видами насильства. На Національну «гарячу лінію», роботу якої забезпечує ГО «Ла Страда-Україна», щорічно надходить 25-30 тис. звернень, пов'язаних з усією проблематикою насильства. І серед них близько 95% стосуються саме домашнього насильства. [6]

Прибічники такої риторики ініціювали і зміни до законодавства. Зокрема, проект Постанови Верховної Ради Про заходи із забезпечення захисту сімейних цінностей та інституту сім'ї в Україні містить пункт, що передбачає «...забезпечення на законодавчому рівні захисту права людини на життя з моменту зачаття до природної смерті, мінімізації кількості абортів...». [7] У перспективі, закріплення цього положення призведе до підвищення кількості кримінальних абортів як з тяжким наслідками, так і без них.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Facts and figures: Ending violence against women* [Електроний ресурс]. Режим доступу – <http://www.unwomen.org/en/what-we-do/ending-violence-against-women/facts-and-figures>
2. *Freedom from Violence* [Електроний ресурс]. Режим доступу – <https://www.globalfundforwomen.org/freedom-from-violence>
3. *Not An Object: On Sexualization and Exploitation of Women and Girls* [Електроний ресурс]. Режим доступу – <https://www.unicefusa.org/stories/not-object-sexualization-and-exploitation-women-and-girls/30366>
4. *Report of the APA Task Force of the Sexualization of Girls* [Електроний ресурс]. Режим доступу – <https://www.apa.org/pi/women/programs/girls/report-full.pdf>
5. *Concepts and definitions* [Електроний ресурс]. Режим доступу – <https://www.un.org/womenwatch/osagi/conceptsanddefinitions.htm>
6. *Набули чинності зміни щодо посилення відповідальності за жорстокість* [Електроний ресурс]. Режим доступу – <https://theworldnews.net/ua-news/nabuli-chinnosti-zmini-shchodo-posilennia-vi-dpovidal-nosti-za-zhorstokist>
7. *Проект Постанови про заходи із забезпечення захисту сімейних цінностей та інституту сім'ї в Україні* [Електроний ресурс]. Режим доступу – http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64284

Коруц У. З.

*к.ю.н., доцент кафедри цивільного права та процесу,
начальник відділу міжнародних зв'язків
Тернопільський національний економічний університет*

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПРОПАГАНДУ ВІЙНИ У ЗАКОНОДАВСТІ УКРАЇНИ ТА ГРУЗІЇ

Європейський Союз невпинно нагадує про зобов'язання України ратифікувати Римський статут Міжнародного кримінального суду. Це зобов'язання Україна взяла на себе відповідно до Угоди про асоціацію та перехідних положення Конституції України, а зокрема поправки до статті 124, термін щодо виконання яких спливає влітку 2019 року.

Пункт 1 Закону України “Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони” передбачає, що зобов'язання України, які випливають із статті 8 Угоди, щодо ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду 1998 року будуть виконані після внесення відповідних змін до Конституції України [1]. Ратифікуючи Римський статут Міжнародного кримінального суду (далі – МКС), багатьом країнам необхідно було переглянути свої національні закони, ввести в дію нові законодавчі акти або внести зміни чи доповнення до чинних законів.

Слід відзначити, що відповідно до п. 4. ст. 70 Римського статуту МКС “кожна держава-учасник поширює кримінальне законодавство, що встановлює міри покарання за злочини, спрямовані проти проведення розслідувань і здійснення судочинства щодо злочинів проти правосуддя, зазначених у цій статті, вчинених її громадянином або на його території” [2].

На сьогодні пропаганда війни визнана міжнародною спільнотою як злочин проти миру і безпеки людства, який порушує як міжнародне, так національне право держави. Пропаганда війни несе в собі загрозу кожній людині, світовій спільноті, довкіллю, порушуючи підвалини мирного людського співіснування.

В той же час як зауважує М.І. Хавронюк «незважаючи на велику суспільну небезпечність та міжнародний характер, кримінально-правова заборона пропаганди війни, як злочин проти миру, в європейських країнах майже не передбачена. Причина в тому, що поступово все більше європейських держав визнають юрисдикцію Міжнародного кримінального суду і, відповідно, до їх національних кримінальних кодексів положення про відповідальність за міжнародні злочини (злочини проти миру та безпеки людства, воєнні злочини, геноцид тощо) зникають» [3].

Беручи до уваги вимог Статуту ООН, національне кримінальне право майже усіх країн світу містить заборону на агресивну воєнну пропаганду. Зокрема це відображено у статтях 436 і 437 Кримінального кодексу України —

«Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни», «Пропаганда війни».

Так, стаття 436 Кримінального кодексу України говорить: Публічні заклики до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту, а також виготовлення матеріалів із закликами до вчинення таких дій з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів караються виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців, або позбавленням волі на строк до трьох років [4].

Чинна редакція Кримінального кодексу Грузії складається зі Загальної (1–6 розділи I-глави XVIII) і Особливої частин (розділи 7–15, глави XIX–XLIX) [5]. У Загальній частині розглянуто основні поняття кримінального законодавства, встановлено підстави кримінальної відповідальності та звільнення від неї, загальні положення про кримінальну відповідальність і звільнення від неї, примусові заходи лікування, а також особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх. Структура Особливої частини відображає ієрархію цінностей, що охороняються кримінальним законом: на першому місці стоять злочини проти людини, потім економічні злочини та злочини проти громадських і державних інтересів. Кодекс враховує положення міжнародного права, встановлюючи відповідальність, зокрема, за злочини, передбачені міжнародними договорами та конвенціями, як легалізація (відмивання) незаконних доходів і тероризм.

У Кримінальному кодексі Грузії міститься Розділ 11 «Злочини проти держави», Глава XXXVII «Злочини проти основ конституційного устрою та безпеки Грузії». Зокрема стаття 317 регламентує, що заклики до насильної зміни конституційного ладу чи повалення державної влади Грузії чи розповсюдження матеріалів, що містять такі заклики до озброєння в тих же цілях караються позбавленням волі та строк до трьох років [5].

Більше того, у Розділі 14 «Злочини проти людства», зокрема Глава XLVII КК Грузії “Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного гуманітарного права” передбачає кримінальну відповідальність за такі види злочинів: підготовка чи ведення агресивної війни (ст. 404), заклики до розв'язування агресивної війни (ст. 405), виготовлення, придбання або збут зброї масового ураження, хімічної, біологічної чи іншої зброї масового ураження, забороненої міжнародним договором (ст. 406) геноцид (ст. 407), злочини проти людяності (ст. 408), екоцид (ст. 409), участь найманців у збройному конфлікті або воєнних діях (ст. 410), умисне порушення норм міжнародного гуманітарного права під час міждержавного або 228 внутрішньодержавного збройного конфлікту, поєднане зі створенням загрози здоров'ю або фізичним каліцтвом (ст. 412).

В контексті проблематики зауважу, що стаття 405 ККГ щодо закликів до планування, підготовки, початку здійснення чи виконання акту агресії підсилює дію норм у протидії пропаганді війни. Публічні заклики до планування, підготовки, початку здійснення чи виконання акту агресії караються штрафом чи позбавленням волі на строк до трьох років. Такі ж діяння, які здійсненні з використанням засобів інформації чи особою, яка займає державно-політичну

посаду караються штрафом або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років з позбавленням права займати державні посади чи займатись діяльністю на строк до трьох років.

Важливо, що стаття 405 була внесена до КК Грузії на підставі Закону №2727 від 30 жовтня 2014 р.

У свою чергу стаття 408 КК Грузії вводить і закріплює поняття кримінальної відповідальності за злочини проти людяності, а саме “будь-яке діяння, вчинене в рамках систематичних або широкомасштабних нападів на цивільне населення або цивільних осіб, що виразилося у вбивстві, масовому знищенні, депортації людей і інших антигуманних діяннях, що заподіює серйозної шкоди фізичному або психічному стану людини” [5].

Включення в 2001 р. у Кримінальний кодекс України розділу XX «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку», безумовно, є позитивним моментом розвитку вітчизняного законодавства. Це є відображенням тенденцій еволюції вітчизняного кримінального законодавства та розвитку сучасного міжнародного права. Адже більшість злочинів, яка передбачена в цьому розділі, є наслідком імплементації в національне законодавство положень міжнародних нормативно-правових актів, які засуджують ті чи інші злочини проти миру та безпеки людства. Це саме стосується і заборони публічних закликів до розв'язання агресивної війни.

Сьогодні дослідження кримінального законодавства інших держав набули значної актуальності. «Аксіомою можна визнати те, – зазначає Ю.В. Баулін, – що освоєння реальної дійсності неможливе без опанування минулого та іншого досвіду, а останнє – без порівнянь. Недаремно нормативна база усіх сучасних дисертаційних досліджень з актуальних питань кримінального права, як правило, включає, крім чинного і того, що діяло раніше, вітчизняного законодавства, також положення міжнародних договорів і кримінального законодавства інших держав. Але ті спроби компаративного аналізу, які робили вчені-криміналісти досі, були несміливими, уривчастими, фрагментарними і не відображали усієї яскравої мозаїки зарубіжного кримінального законодавства» [7, с. 9].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закону України “Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони” від 16.09.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18>. (дата звернення: 12.03.2019)
2. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588 (дата звернення: 12.03.2019)
3. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : дис. д-ра юрид. наук:12.00.08. Київ-Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2007. 552 с.

4. Пекар П. В. Пропаганда війни в законодавстві про кримінальну відповідальність пострадянських країн. *Наше право*. № 2. 2016. С. 125-130
5. Кримінальний кодекс Грузії. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/download/16426/143/ru/>
6. pdf (дата звернення: 15.03.2019).
7. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 17.03.2019).
8. Баулін Ю.В. Передмова до монографії: Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації / Ю.В. Баулін. К.: Юрисконсульт, 2006. С. 9-12.

УДК 343

Кравчук М. Ю.

*к.ю.н., доцент кафедри кримінального права та процесу
Тернопільський національний економічний університет*

СПІВРОБІТНИЦТВО НАЦІОНАЛЬНОГО ЦЕНТРАЛЬНОГО БЮРО ІНТЕРПОЛУ З ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ УКРАЇНИ: ОРГАНІЗАЦІЙНА ТА ПРАВОВА ПЛОЩИНИ

Діяльність Національного Центрального Бюро Інтерполу в Україні в значній мірі носить міжвідомчий характер. З метою нормативного і організаційного забезпечення взаємодії з іншими правоохоронними органами та ГУ-УМВС України в областях підготовлені «Інструкція про порядок зносин ОВС України з правоохоронними органами інших держав» (Наказ МВС України № 600-95 р.) та «Інструкція про порядок використання правоохоронними органами можливостей НЦБ Інтерполу в Україні в попередженні, розкритті та розслідуванні злочинів» (спільний наказ № 3/1/2/5/2/2-97 р.). З лютого 1995 року в кожному регіоні України до штатів ГУ-УМВС введені групи Укрбюро Інтерполу, співробітники яких володіють однією з робочих мов Інтерполу. Кожний з них пройшов стажування в робочому апараті Укрбюро, а в 1995 та 1997 роках – учбові збори на базі НАВСУ та НЦБ Інтерполу в Україні.

Національне Центральне Бюро тісно співпрацює із правоохоронними органами України. Зокрема із Міністерством внутрішніх справ, Генеральною прокуратурою, Службою безпеки України, Державною міграційною службою України тощо.

Ключовим структурним підрозділом, на який покладається організація виконання завдань Міністерства внутрішніх справ України як Національного центрального бюро Інтерполу, є робочий апарат Укрбюро Інтерполу. НЦБ організовує загальну співпрацю правоохоронних органів України та поліції

інших країн, а також співробітництво, що стосується окремих напрямків боротьби із злочинністю [4].

Одним із найнебезпечніших видів злочинної діяльності являється міжнародна торгівля наркотиками. Правоохоронні органи України за допомогою Інтерполу мають можливість отримати інформацію від Генерального секретаріату та Національного центрального бюро інших країн про: осіб, які раніше притягувалися за організацію незаконного обігу наркотиків; злочинні угруповання, що займаються наркотрафіком; факти вилучення наркотиків; основні види наркотичних засобів, психотропних речовин їх аналогів та прекурсорів; про нові види наркотиків на незаконному ринку; про основні способи виробництва, упакування, розповсюдження наркотичних речовин; виявлені підпільні лабораторії; канали постачання та методи приховування наркотиків; узагальнену інформацію про боротьбу із незаконним обігом наркотиків в інших країнах; матеріали міжнародних заходів стосовно даного питання.

Кожне вилучення на території України важких наркотиків (кокаїн, героїн), а також синтетичних наркотиків супроводжується повідомленням НЦБ, при цьому обов'язково вказується скільки наркотику вилучено, його вид та класифікація, місце та час вилучення, спосіб транспортування, приховування, маршрут руху, місце призначення, транзитні пункти, місце виготовлення, відомості про дилера, номер кримінального провадження. НЦБ на основі отриманої інформації формує дані для Генерального секретаріату [2, 62-63].

За допомогою Генерального секретаріату здійснюється координація дій правоохоронних органів різних країн з метою проведення спільних спеціальних операцій, які здійснюються шляхом контрольної поставки, закупки тощо.

При розслідуванні злочинів, які пов'язані із незаконним заволодінням транспортними засобами, за допомогою НЦБ можна дізнатися відомості про власника автомобіля, зареєстрованого за кордоном, про дату та місце взяття на облік чи зняття з обліку, перевірити автомобіль за базами викрадених транспортних засобів, ідентифікувати його за серійним номером чи державним номерним знаком. Також правоохоронні органи України можуть ініціювати міжнародний розшук транспортного засобу за наявності достатніх підстав [3, 39].

До таких відносяться: виявлення підробленого свідоцтва про реєстрацію транспортного засобу, підроблення маркування фірми (підприємства) на агрегатах, вузлах, а також ідентифікаційних номерів автомобіля, отримання інформації оперативним шляхом про викрадення автомобіля за кордоном, вилучення автомобіля, як речового доказу, у кримінальному провадженні.

Якщо правоохоронні органи України затримують транспортний засіб, який був викрадений за кордоном, вони зобов'язані повідомити про це Укрбюро, яке у свою чергу зобов'язане повідомити про це, безпосередньо ініціатора розшуку або через Генеральний секретаріат. При цьому обов'язково вказується інформація про обставини затримання транспортного засобу, результати проведених експертиз, місцезнаходження транспортного засобу, технічний стан, спроможність самостійного пересування, інформація про власника, відомості

про правоохоронний орган до якого може звернутися потерпілий за захистом своїх порушених прав.

Що стосується співробітництва у сфері протидії злочинам, які пов'язані із незаконним обігом вогнепальної зброї, вибухівки та вибухових пристроїв, українські поліцейські можуть отримати від Генерального секретаріату інформацію про країну виробництва, основні тактико-технічні характеристики зброї, боєприпасів, вибухівки та вибухових пристроїв, час та місце реалізації зброї торговою організацією або заводом-виробником, ймовірність експорту в інші країни, дані про перебування зброї в розшуку, відомості про осіб, які нею володіли, компіляцію вчинення аналогічних злочинів за кордоном.

У випадку наявності достатніх підстав вважати, що зброя викрадена на території нашої держави і може бути вивезена за кордон, правоохоронні органи України через запит до Генерального секретаріату мають можливість ініціювати міжнародний розшук даного предмету. При цьому в штаб-квартиру Інтерполу надається інформація про обставини вчинення кримінального правопорушення, номер кримінальної провадження, тип зброї, калібр, марка, модель, номер серії, рік випуску, довжина ствола, колір металу, за наявності, особливе маркування та фото зброї [1, 36].

З метою встановлення належності вогнепальної зброї, вибухівки або вибухового пристрою, системи, моделі, країни-виробника та способу виготовлення правоохоронні органи України повинні направити разом із запитом результати проведених експертиз та інших досліджень.

Отже, незважаючи на позитивну оцінку діяльності Національного Центрального Бюро Інтерполу, для забезпечення ефективності дій по боротьбі зі злочинною діяльністю, доцільно було б визначити пріоритетні завдання в цій галузі і забезпечити ефективне задоволення потреб в ресурсах. Оскільки навряд чи можна розраховувати на те, що вдасться однаково активно вести боротьбу з усіма формами правопорушень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бочарова Н. В. *Интерпол в борьбе с организованной транснациональной преступностью в сфере интеллектуальной собственности* / Н. В. Бочарова // *Актуальні проблеми кримінального права та кримінології кримінально-виконавчого права*. Одеса : Фенікс, 2011. С. 36-40.
2. Дудніков А. Л. *Проблеми визначення способу злочину в криміналістиці* / А. Л. Дудніков // *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: збірник наукових праць*. Харків: Право, 2011. Вип. 11. С. 62-63.
3. Тищенко В.В. *Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: Монографія*. Одеса: Фенікс, 2007. 260 с.
4. Чаплинська Ю. А. *Криміналістичне забезпечення проведення слідчого огляду (організаційний аспект)*. URL: https://www.google.com/search?rlz=1C1HLDY_ruIT695IT695&ei=7s9dXIZDL8OPsAHooYXoAg&q=4.%09.

Мокрицька А. Б.

*к.е.н., доцент кафедри економічної безпеки та фінансових розслідувань,
Тернопільський національний економічний університет*

ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА У ПРАВООХОРОННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

На сьогодні, коли процес правотворчої діяльності в Україні набуває швидких темпів розвитку, спостерігаються позитивні тенденції в приведенні правової системи України у відповідність із міжнародними стандартами. Застосування інструментальної детекції на основі поліграфа в різних сферах суспільних відносин нині є поширеним явищем.

Оскільки правоохоронні органи є представниками державної влади, їх метою є забезпечення добробуту кожного індивіда шляхом боротьби зі злочинами, що посягають на права та свободи громадян.

Отримання інформації, що має значення для розслідування кримінальних правопорушень, є метою будь-якої правової держави. Пошук нових засобів і шляхів здобуття та використання доказової і орієнтуючої інформації є одним з актуальних завдань нашої держави та безпосередньо пов'язаний з упровадженням в неї сучасних досягнень природних і гуманітарних наук.

Поліграф як засіб отримання й оцінки достовірності такої інформації від опитуваної особи шляхом фіксації фізіологічних реакцій людини на запитання, став невід'ємним атрибутом діяльності правоохоронних органів багатьох країн. Десятки країн Європи та США використовують поліграф для профілактики розслідування й розкриття злочинів.

На сьогодні поліграф використовують більш ніж у 75 країнах світу, серед яких загальноновизнаним лідером є США. Значною популярністю він користується в діяльності правоохоронних органів Японії, Туреччини, Ізраїлю, Бельгії, Індії, Казахстану, Канади, Китаю, Колумбії, Латвії, Литви, Естонії, Македонії, Південної Кореї, Сербії, Сінгапуру, Фінляндії, Хорватії, Чорногорії. Серед держав-сусідів поліграф затребуваний серед таких країн: Польщі, Болгарії, Чеської Республіки, Словаччини, Словенії, Угорщини, Росії, Білорусі, Молдови та ін. Водночас у світі є країни, де заборонено використання поліграфа (Австралія, Німеччина, Австрія).

Ефективність застосування поліграфа в діяльності правоохоронних органів, переконливо доведено практикою діяльності в багатьох країнах світу. Зазначені технології підтвердили свою доцільність і тривалий час успішно використовуються в США, Ізраїлі, Туреччині, Польщі, країнах Балтії та інших державах, зокрема, під час добору певної групи кадрів державних службовців, проведення внутрішніх розслідувань, зокрема на досудовому слідстві, розкриття та розслідування резонансних злочинів [3, с. 3].

Досвід використання поліграфа в Японії доводить, що успіх ефективного проведення такої перевірки залежить від попереднього узгодження між поліграфологом та слідчим поліції щодо методики її проведення, змісту заданих питань та правильного інформування останнього про результати перевірки.

Нерідко поліція Японії, а також правоохоронні органи інших країн, дозволяють поліграфологу відвідувати місце події, ознайомлює його з деталями вчиненого злочину, що дає змогу набагато краще підготувати свої тести для опитування підозрюваних чи обвинувачених. У 1968 р. Верховний суд Японії вперше в історії судочинства схвалив висновок експерта за результатами проведеної перевірки на поліграфі як доказ у розслідуваній справі. У своєму рішенні Верховний суд Японії систематизував вимоги до інформації, що отримується за допомогою поліграфа, щоб остання набула статусу прийнятних доказів у судовому розгляді, зокрема:

- перевірку слід проводити за допомогою стандартного приладу; встановленої та схваленої методики тестування;
- психічний та фізіологічний стани особи, яку перевіряють, мають відповідати попередньо встановленим вимогам;
- суб'єктом перевірки може бути лише кваліфікований поліграфолог;
- результати перевірки на поліграфі мають бути кваліфіковано викладені.

Такі та схожі вимоги характерні для діяльності правоохоронних систем і інших зарубіжних країн.

Практика застосування поліграфа поліцією Японії дала змогу їх Національному поліцейському агентству визначити загальнообов'язковий стандарт відносно його використання. У зазначеному стандарті було прописано вимоги щодо: фізичного стану людини, яка проходитиме відповідну перевірку, а також до методик та їх застосування; дотримання положень кримінально-процесуального закону Японії; обмежень стосовно застосування й використання поліграфа; звітності за результатами проведених перевірок на поліграфі, тощо [1, с.186].

Зарубіжний досвід свідчить, що в правоохоронній практиці перевірки на поліграфі, як правило, використовуються не в інтересах отримання судових доказів для винесення рішення по справі, а для сприяння слідчому у виборі більш перспективного і чимось обґрунтованого напрямку його роботи. У США, Канаді, Ізраїлі та країнах Європи традиційними завданнями, що вирішуються за допомогою поліграфа, є: звуження кола підозрюваних, встановлення факту вчинення злочину, створення умов для отримання правдивих показань, збирання додаткової інформації про злочин, що розслідується.

Перевірка на поліграфі під час розслідування кримінальних злочинів дає змогу: виправдати осіб, які не винні в події та до неї непричетні; визначити коло осіб, причетних до події; з'ясувати місцезнаходження викраденого майна; в окремих випадках – спонукати винну особу до надання показань.

Опитування з використанням поліграфа під час здійснення кадрових перевірок надає можливість: оперативно (протягом двох-трьох годин) перевірити достовірність анкетних даних людини, яка влаштовується на роботу;

костатувати наявність у кандидата на роботу алкогольної чи наркотичної залежності; виявити в особи наявність хронічних захворювань і травм; перевірити кандидата на роботу щодо наявності фактів притягнення до кримінальної відповідальності; вивчити можливу наявність епізодів шахрайства, крадіжок, підробок на попередньому місці роботи; визначити ступінь лояльності персоналу, що працює, тощо.

Необхідно акцентувати увагу на тому, що в багатьох країнах існують законодавчі акти, які регламентують застосування поліграфа. Оскільки Україна йде у світовий ринок та світові організації, уважаємо, що в нашій державі повинні бути закони, що передбачатимуть процедуру застосування цього пристрою саме правоохоронними органами. Це сприятиме забезпеченню добробуту громадян України, адже багатою держава буде лише тоді, коли захищатимуться й задовольнятимуться законні права, свободи та інтереси членів суспільства, а також слугуватиме побудові солідарної України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Іванчук Н.В. Досвід використання поліграфа поліцією Японії. [текст] / Н. Іванчук // Використання поліграфа у правоохоронній діяльності: проблеми та перспективи. Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 7–8 листопада 2015 року). – с. 184-186.*
2. *Князев В. М. История развития детекции лжи. Практика применения полиграфа в различных странах [Электронный ресурс] / В. М. Князев // Российский полиграф. – Вып. 5. – Режим доступа : http://www.poligrafest.ru/stati1/zhurnal_rossijskij_poligraf_vypusk_5/istoriya_razvitiya_detekcii_lzhi_praktika_primeneniya_poligrafa_v_razlichnyh_stranah_nachalo.*
3. *Черней В.В. Актуальні проблеми впровадження поліграфічних технологій в правоохоронну діяльність. [текст] / В. Черней // Використання поліграфа у правоохоронній діяльності: проблеми та перспективи. Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 7–8 листопада 2015 року). - С. 3-6.*
4. *Шевченко О.С. Особливості використання поліграфа вітчизняними правоохоронними органами на шляху забезпечення солідарності в Україні: досвід зарубіжних країн та українські реалії. [текст] / О. Шевченко // Використання поліграфа у правоохоронній діяльності: проблеми та перспективи. Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 7–8 листопада 2015 року). - С. 186-191.*

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНИХ КЛІНІК

Як і інші освітні установи, юридичні клініки при вищих навчальних закладах України належать до числа суб'єктів освітніх правовідносин, які (правові відносини) є предметом правового регулювання освітнього права. Освітнє право має всі необхідні атрибути окремої галузі права (власні предмет та метод правового регулювання, властиві їй принципи права та розвинений масив нормативно-правових актів) [13, 30]. Освітні правовідносини за своєю природою завжди є тристоронніми відносинами, оскільки їх учасниками одночасно є: 1) освітні установи; 2) особи, які навчаються; 3) педагогічні працівники; лише при безпосередній та одночасній участі всіх суб'єктів є можливим виникнення та дія освітніх відносин [14, 48].

Існуючий в Українській державі масив норм, правил, положень, які визначають поведінку учасників освітньої сфери, являє собою визначену систему, яка в силу специфічних особливостей самої освіти, відображених у нормативно-правових актах про освіту, має багаторівневу структуру: перший рівень – Конституція та закони України, у відповідності до яких здійснюється правове регулювання освітньої діяльності в цілому, а не лише власне педагогічних відносин (із приводу навчання та виховання); другий – укази Президента України та постанови Кабінету Міністрів України з питань освіти; третій – правові акти центральних органів управління освітою (у першу чергу, Міністерства освіти і науки України); четвертий – нормативні акти органів місцевого самоврядування, прийняті у межах їх компетенції, установлені законодавством; п'ятий рівень – статут освітньої установи та інші локальні акти, прийняті з питань, які належать до її компетенції; шостий рівень регулювання утворюють педагогічні норми, які виникають із самої специфіки освітнього процесу. У підсумку названі норми утворюють систему блоків правового регулювання: 1) нормативний правовий (законодавчий) блок; 2) статутний блок (локальний нормативних актів); 3) блок професійних норм і так званого педагогічного звичаю (педагогічних норм) [12, 97].

Певну законодавчу базу для юридичних клінік як складових навчальних закладів та освітнього процесу в Україні формували закони України “Про освіту” від 23.05.1991 р. [6] та “Про вищу освіту” від 17.02.2002 р. [1], Постанова Кабінету Міністрів України від 07.08.1998 р. № 1247 “Про розроблення державних стандартів вищої освіти” [7], Положення про організацію навчального процесу у вищому навчальному закладі [3] та Положення про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України [4], Норми часу для планування й обліку навчальної роботи педагогічних і науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів

[2], а також інші внутрішні документи, розроблені в навчальному закладі відповідно до законодавства про освіту. У цих та багатьох інших нормативно-правових актах про юридичні клініки безпосередньо також не згадувалося.

Лише на початку липня 2002 р. Міністерством освіти і науки України було надіслано деканам юридичних факультетів лист № 1/11-2194, яким доведено до їх відома результати роботи конференції “Розвиток програм, що допомагають удосконалювати навчально-виховний процес на юридичних факультетах” (м. Київ, 22-23.03.2002 р.), організованої цим міністерством разом із Міжнародним фондом “Відродження”, Інформаційно-методичним центром “Дебати” та Асоціацією американських юристів [9]. У цих рекомендаціях було напрацьовано основні методичні засади поєднання теоретичної та юридичної клінічної освіти у вищих навчальних закладах з метою усунення розбіжності й різниці між теорією та практикою при вивченні права [10, 26].

У 2003-2005 рр. Асоціацією юридичних клінік України було сформовано власну внутрішню правову базу, спрямовану на забезпечення та уніфікацію діяльності юридичних клінік та їх відмежування від інших форм об’єднань студентів та молодих юристів, які надають юридичну допомогу населенню (прийнято Стандарти юридичних клінік України, Типове положення про юридичну клініку та Етичний кодекс діяльності юридичної клініки в Україні). Згідно з положеннями цих Стандартів, юридичні клініки могли діяти у двох організаційно-правових формах: 1) як структурний підрозділ вищого навчального закладу чи факультету, який їм підпорядковується; 2) як формування при вищому навчальному закладі чи факультеті, яке взаємодіє з ними на підставі договору та може бути юридичною особою [8].

Дискусії з приводу оптимальної організаційно-правової форми діяльності юридичних клінік та її правового статусу тривали до серпня 2006 р. і кожна юридична клініка шукала свою відповідь на це запитання. Відповідальність за подальший розвиток юридичного клінічного руху в Україні взяла на себе міжвідомча робоча група на чолі із заступником Міністра юстиції України Л.М. Горбуною, до складу якої увійшли представники Міністерства освіти і науки України, Міжнародного фонду “Відродження” та Асоціації юридичних клінік України. Саме ця група була розробником наказу Міністерства науки і освіти України від 03.08.2006 р. № 592 “Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України” [5].

Як зазначає М. В. Кравчук, із набранням законної сили нової редакції Закону України “Про вищу освіту” від 1.07.2014 р. почав свій відлік новий (більш сучасний) етап в генезі правового регулювання діяльності юридичних клінік в Україні, оскільки згідно з положеннями частини сьомої статті 33 цього закону юридичні клініки можуть бути структурними підрозділами вищого навчального закладу, а тому можна говорити про правове регулювання діяльності юридичних клінік уже на законодавчому рівні [11].

Отже, предметом правового регулювання юридичних клінік в Українській державі є суспільні відносини, які виникають у процесі використання

юридичної клініки як бази проходження навчальної та інших видів практики студентів.

Враховуючи комплексний характер освітніх правовідносин, у структурі предмета правового регулювання, можна виокремити основні види суспільних відносин, які виникають у діяльності юридичних клінік: 1) педагогічні відносини (між викладачем-куратором та студентом-клініцистом); 2) управлінські (адміністративні) відносини (між вищим навчальним закладом та юридичною клінікою у його структурі); 3) трудові відносини (між вищим навчальним закладом та завідувачем, кураторами, іншими співробітниками юридичної клініки); 4) цивільно-правові відносини (між куратором, студентом-клініцистом та відвідувачем юридичної клініки під час надання безоплатної правової допомоги) тощо.

Слід також зазначити про окремі прогалини у правовому регулюванні діяльності юридичних клінік у структурі вищих навчальних закладів України, які перешкоджають масовому поширенню юридичної клінічної освіти. У першу чергу, мова йде про: 1) необхідність безпосереднього упровадження положень про діяльність юридичних клінік до нормативно-правових актів з організації навчального процесу, проведення навчальної практики та обліку часу роботи науково-педагогічних працівників; 2) включення як обов'язкового пункту вимоги про наявність та якісне функціонування юридичної клініки для акредитації вищого юридичного навчального закладу та отримання таким закладом ліцензії на підготовку юристів; 3) запровадження дієвої системи відомчого та громадського контролю якості функціонування юридичних клінік у структурі вищих навчальних закладів тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України Про вищу освіту : від 17.01.2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 20. – Ст. 134.
2. Про затвердження норм часу для планування і обліку навчальної роботи та переліків основних видів методичної, наукової й організаційної роботи педагогічних і науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів: наказ Міністерства освіти і науки України від 07.08.2002 р., № 450 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 35. – С. 52. – Ст. 1655.
3. Про затвердження Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах : наказ Міністерства освіти України від 02.06.1993 р., № 161. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до док.: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0173-93>. – Назва з екрану.
4. Про затвердження Положення про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України : наказ Міністерства освіти України від 08.04.1993 р., № 93. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до док. : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0035-93>. – Назва з екрану.
5. Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України : наказ Міністерства освіти та науки

- України № 592 від 03.08.2006 р. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 32. – С. 680.
6. Про освіту : Закон України від 23.03.1996 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 34. – Ст. 451.
  7. Про розроблення державних стандартів вищої освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 07.08.1998 р., № 1247. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до док. : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=1247-98-%EF>. – Назва з екрану.
  8. Стандарти юридичних клінік України від 16.11.2003 р. (із змін. та допов. від 25.08.2005 р.) : Асоціація юридичних клінік України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravo.prostir.ua>. – Назва з екрану.
  9. Всеукраїнська науково-практична конференція “Інновації в юридичній освіті” (21 травня 2015 рік) [Електронний ресурс]. - Режим доступу до док. : <http://www.legalclinics.org.ua>. - Назва з екрану.
  10. Юридична клініка : навч. посіб. / за ред. В. А. Єлова, С. І. Молібога, Д. Г. Павленка. – К. : Школяр, 2004. – 320 с.
  11. Кравчук М. В. Основні напрями реформування та стандартизації вищої юридичної освіти / М. В. Кравчук // Українсько-грецький міжнар. наук. юрид. журнал “Порівняльно-правові дослідження”. – 2009. – № 1. – С. 161-167.
  12. Куров С. В. Образовательное право как комплексное правовое образование / С. В. Куров // Право и образование : Современный гуманитарный университет. – 2003. – № 3. – С. 95-110.
  13. Сырых В. М. История и методология исследований проблем системной организации образовательного права / В. М. Сырых // Право и образование : Современный гуманитарный университет. – 2001. – № 6. – С. 30-34.
  14. Сырых В. М. Принципы образовательного права / В. М. Сырых // Право и образование : Современный гуманитарный университет. – 2002. – № 1. – С. 56-70.

УДК 343.21

Олійничук Р. П.

*к.ю.н., доцент кафедри кримінального права та процесу
Тернопільський національний економічний університет*

СУСПІЛЬНА НЕБЕЗПЕЧНІСТЬ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ

В результаті негативного впливу людини на об'єкти довкілля часто настають небезпечні та невідворотні суспільно небезпечні наслідки.

Згідно ст. 5 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», державній охороні і регулюванню використання на території України підлягають: навколишнє природне середовище як сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів, природні ресурси, як

залучені в господарський обіг, так і невикористовувані в економіці в даний період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ), ландшафти та інші природні комплекси.

Особливій державній охороні підлягають території та об'єкти природно-заповідного фонду України й інші території та об'єкти, визначені відповідно до законодавства України.

Державній охороні від негативного впливу несприятливої екологічної обстановки підлягають також здоров'я і життя людей [1].

Суспільна небезпечність – найголовніша матеріальна ознака злочинів проти довкілля. Їй притаманні якісні та кількісні характеристики. Якісна характеристика суспільної небезпечності – це характер суспільної небезпечності злочинів проти довкілля. Він вказує на соціальну шкідливість діяння та визначається важливістю об'єкта кримінально-правової охорони, а також характером шкоди, що завдається такому об'єкту, способом посягання тощо. Так, злочини проти довкілля посягають на існуючу встановлену задовго до виникнення людини систему природних зв'язків у навколишньому середовищі між різними невід'ємними складовими (повітрям, водними об'єктами, поверхневим ґрунтовим шаром та надрами, флорою та фауною, людиною).

Злочини проти довкілля відносяться до тих злочинів, суспільна небезпечність яких, за загальним правилом, не підтверджується офіційними статистичними даними. Латентність злочинів проти довкілля є достатньо високою у порівнянні з іншими видами злочинів. Про це свідчить те, що екологічна ситуація у державі, на жаль, постійно погіршується, а кількість зареєстрованих екологічних злочинів зостається досить незначною. Реальна латентність злочинів проти довкілля, за даними спеціалістів, складає близько 98 % від всіх злочинів. Це один з показників суспільної небезпечності злочинів проти довкілля.

Суспільна небезпечність даних злочинів також характеризується ступенем суспільної небезпечності. Ступінь суспільної небезпечності визначається обставинами справи (ступенем реалізації злочинного наміру, способом вчинення діяння, роллю, яку виконував винний у разі вчинення діяння у співучасті, розміром шкоди та тяжкістю наслідків, що настали). Конкретну оцінку ступеня суспільної небезпечності дає суд з урахуванням усіх фактичних обставин справи, яка виражається у конкретному обвинувальному вирокі.

Особливість злочинів проти довкілля полягає в тому, що наслідки їх можуть наставати не відразу, а через деякий проміжок часу. Як відомо, в природі усі процеси взаємопов'язані. Людина виступає одним із елементів навколишнього природного середовища. Коли через її негативну, антропогенну діяльність заподіюється шкода хоча б одному окремому об'єкту природи (землям, надрам, водним об'єктам, атмосферному повітрю, тваринному, рослинному світу тощо), тим самим завдається шкода всьому довкіллю в цілому всій екосистемі. Через деякий більш-менш визначений час природа «віддає борг» людству у вигляді глобальних катаклізмів, стихійних лих,

збільшення смертності, зменшення народжуваності, генетичних відхилень у майбутніх покоління тощо.

Про наслідки злочинів проти довкілля треба говорити в основному спираючись на авторитетні експертні оцінки вчених, тому що віддаленість цих наслідків не завжди дозволяє оцінити їх небезпечність та тяжкість. Визначаючи ступінь тяжкості злочинів проти довкілля, необхідно враховувати особливості об'єктивних та суб'єктивних ознак, а саме: характер вчинених дій та наслідків, що настали (ступінь забруднення землі, надр, вод, атмосферного повітря чи іншого шкідливого впливу на них; вид і кількість небезпечних речовин, що потрапили у природне середовище; кількість людей, які постраждали; кількість тварин або риби, що загинули; розмір заповідної навколишнього природному середовищу шкоди тощо), спосіб, місце та час вчинення злочину, засоби та знаряддя, що застосовувалися під час вчинення злочинного діяння, форму вини, мотив та мету вчинення злочину, особливості суб'єкта злочину тощо [2].

Отже, виходячи із вищезазначеного, можна зробити висновок, що ціною забруднення довкілля може бути:

- 1) втрата ресурсів внаслідок експлуатації технологій з великою кількістю відходів;
- 2) вартість ліквідації забруднення та контролю над ним;
- 3) ціна здоров'я людей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1264-12/page4>.
2. Шульга А. М. Злочини проти довкілля. Питання кваліфікації: наук.-практ. вид. / А. М. Шульга. – Х.: НікаНова, 2012. – 192 с.

УДК 343.148

Юрій Пілюков

*к.ю.н., доцент кафедри кримінального права і процесу
Тернопільський національний економічний університет,
провідний фахівець Тернопільський НДЕКЦ МВС України*

СУБ'ЄКТИ ГОСПОДАРЮВАННЯ З ОЗНАКАМИ ФІКТИВНОСТІ: ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ

Фіктивне підприємництво, як самостійний злочин, одночасно є своєрідним засобом вчинення цілої низки інших кримінальних правопорушень у сфері економіки, який набув розповсюдження у багатьох базових галузях економіки держави.

Основними причинами вчинення фіктивного підприємництва є - недосконалість законодавства, що регулює господарську діяльність, високий

рівень корупції, несприятливі умови сплати податків, корупція в основних народногосподарських галузях економіки, недостатній професійний рівень співробітників правоохоронних органів у виявленні, документуванні, розслідуванні та запобіганні цим злочинам.

Вивченням стану наукових розроблень, з питань пов'язаних з фіктивним підприємництвом в Україні, встановлено, що ця проблема в повній мірі не досліджена, багато аспектів є дискусійними та потребують ґрунтовного аналізу та вирішення.

За останній час дослідженням понять «фіктивне підприємство», «суб'єкт господарювання з ознаками фіктивності», «фіктивне підприємство», займалися такі науковці, як - В.В. Білоус [1], Л.М. Дудник [2], О.О. Дудоров [3], В.В. Лисенко [5], А.С. Мікіш [6], В.Г. Петросян [8], С.С. Чернявський [9] та інші.

Узагальнюючи їх визначення, під фіктивним підприємством слід розуміти: суб'єкт господарювання, який зареєстрований з порушенням встановленого порядку (правових норм) реєстрації в державних органах, установчі документи якого не відповідають чинному законодавству, або для здійснення діяльності, що суперечить закону чи установчим документам, або з порушенням порядку ведення податкового обліку та строків подання податкових декларацій і фінансової звітності, або з порушенням строків подання відомостей у державні органи про зміну назви, організаційної форми, форми власності й місцезнаходження.

У відповідності до ст. 205 КК України, під фіктивним підприємництвом розуміється створення або придбання суб'єктів підприємницької діяльності (юридичних осіб) з метою прикриття незаконної діяльності або здійснення видів діяльності, щодо яких є заборона [4].

Отже, фіктивне підприємство, як соціальне явище це - незаконна комерційна господарська діяльність, яка здійснюється від імені суб'єктів господарювання різних видів і форм з ознаками фіктивності, фізичних осіб-підприємців або службових осіб суб'єктів господарювання, з метою заволодіння товарно-матеріальними цінностями або отримання інших неконтрольованих прибутків.

Суб'єкти господарювання з ознаками фіктивності можна класифікувати за певними критеріями. За призначенням, які можуть бути створені для:

- а). незаконного переведення безготівкових коштів у готівку й навпаки;
- б). реконвертації грошових коштів при здійсненні конвертації по «зустрічному курсу»;
- в). штучного завищення валових витрат суб'єктів господарювання;
- г). незаконного відшкодування ПДВ з державного бюджету;
- д). сприяння суб'єктам господарювання в незаконному розміщенні коштів в іноземній валюті за кордоном;
- ж). надання видимості як законно ввезених для контрабандно - ввезених товарів;
- з). легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом;

є). шахрайських дій з цінними паперами; і). заволодіння ТМЦ і грошовими коштами службовими особами, які є розпорядниками державних коштів, тощо.

За способами створення з реєстрацією підприємства на осіб, які:

а) усвідомлено надають власні документи за певну винагороду або послуги. Це реальні дієздатні особи, які після проведення кількох фінансових операцій заволоділи великою сумою грошових чи матеріальних цінностей, після чого фіктивне підприємство самоліквідується, а засновники зникають;

б) матеріально малозабезпечені: безробітні, пенсіонери, студенти, особи без певного місця проживання;

в) тяжкохворі: душевнохворі, інваліди, алкоголіки, наркомани й інші. Вони реально не усвідомлюють власної причетності до фіктивного підприємства;

г) померлі: використовуються лише їх документи; д)

особи, які знаходяться в місцях позбавлення волі;

ж) виїхали на постійне місце проживання до інших держав;

з) «гастролери» або раніше засуджені, що переховуються від правоохоронних органів;

є) на загублені або викрадені паспорти інших громадян;

і) вигадані - для створення фіктивного підприємства використовуються підроблені паспорти та вигадана юридична адреса.

Суб'єкти господарювання з ознаками фіктивності за цільовим призначенням у розроблюваних злочинних схемах можна поділити на:

- головні – це такі, які відіграють головну роль щодо заволодіння товаро-матеріальними цінностями або грошовими коштами. На такі фіктивні фірми покладається основне завдання з отримання незаконного прибутку.

- допоміжні або «буферні», які виконують функції прикриття злочинної діяльності й протидії правоохоронним органам у виявленні фактів учинення господарських злочинів [7, с 5-8].

Отже, класифікація суб'єктів господарювання з ознаками фіктивності досить різноманітна, а процес їх незаконної, замаскованої діяльності важко виявити, задокументувати та розслідувати.

Як правило, фіктивне підприємництво є допоміжним злочином, або початковим етапом для вчинення інших основних злочинів у сфері економіки, серед яких: незаконні операції з фінансовими ресурсами; привласнення бюджетних коштів; шахрайства; фіктивне банкрутство; нецільове використання або неповернення одержаних кредитів; ухилення від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів; здійснення незаконних валютних операцій; приховування за кордоном валютної виручки; різні види розкрадань; легалізація доходів, одержаних злочинним шляхом, а також торгівля людьми, зброєю, наркотиками. Різновидом кримінального бізнесу, що здійснюється шляхом використання фіктивних підприємств, стали незаконний переказ безготівкових грошових коштів у готівку та незаконна їх конвертація в іноземну валюту.

Таким чином, для ефективною протидії незаконній діяльності фіктивних підприємств, суб'єктам розслідування необхідно досконало володіти знаннями щодо класифікації цих підприємств, структури, способів утворення або

придбання, знати їх функції і завдання. володіти знаннями щодо фінансових схем, в які задіяні ці підприємства, з метою прикриття незаконної діяльності або здійснення видів діяльності щодо яких є заборона.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Білоус В.В. *Проблеми методики розслідування фіктивного підприємництва: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність»* / В.В. Білоус // Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого. – Х., 2004. – 20 с.
2. Дудоров О.О. *Спірні питання кримінально-правової характеристики фіктивного підприємництва* / О.О. Дудоров // *Проблеми права на зламі тисячоліть* – Дніпропетровськ, 2001. – С. 201–204;
3. Дудник Л.М. *Адміністративно-правове забезпечення діяльності податкової міліції щодо протидії фіктивному підприємству: дис. кандидата юрид. наук: 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право»* / Дудник Леонід Миколайович // Національний університет державної податкової служби України. – Ірпінь, 2008. – 209 с.
4. *Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України: [прийнято ВР 05.04.2001 № 2341-III]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page11>.*
5. Лисенко В.В. *Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції: теорія та практика* / В.В. Лисенко. – К.: Логос, 2004. – 324 с.
6. Мікіш А.С. *Запобігання фіктивному підприємству* дис. канд. юрид. наук: 12.00.09 / Мікіш Артем Сергійович // Національна академія внутрішніх справ, 2016. – 307 С. с.114.
7. Некрасов В.А. *Фіктивне підприємство в системі створення злочинних технологій, що забезпечують можливість учинення злочинів у сфері господарської діяльності* // *Південноукраїнський правничий часопис.* - 2014. - № 3. - С. 26-31. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Purch_2014_3_10
8. Петросян В.Г. *Криміналістичне та оперативно-розшукове забезпечення виявлення злочинів, вчинених суб'єктами господарювання з ознаками фіктивності: дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук: 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність”* / В.Г. Петросян // Національний університет державної податкової служби України. – Ірпінь, 2011. – 221 с.
9. Чернявський С.С. *Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства: дис. доктора юрид. наук: 12.00.09* / Чернявський Сергій Сергійович // Національна академія внутрішніх справ, 2010. – 610 с.

Подорожна Т. С.

*д. ю. н., доцент кафедри публічного права
Чернівецький національний університету ім. Ю. Федьковича*

Білокурська О. В.

*к. ю. н., доцент кафедри публічного права
Чернівецький національний університету ім. Ю. Федьковича*

КОНСТИТУЦІЙНА СКАРГА В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

У вільному демократичному суспільстві на державу покладається обов'язок забезпечувати ефективний захист прав і свобод людини та громадянина від будь-яких порушень, зокрема від порушень внаслідок прийняття неконституційних законів та інших правових актів. Тож держава має прагнути до створення ефективної моделі, здатної забезпечити такий захист. Крім того, функціонування самостійної, незалежної та неупередженої судової влади є одним з основоположних критеріїв демократичної, конституційної держави.

Особливе місце в системі судочинства відведено саме конституційному, що зумовлено особливим характером Конституції як джерела права. Особливий характер положень Конституції як джерела права досить яскраво проявляється під час розгляду такого поняття, як конституціоналізм, що позначає певний стан політико-правової системи держави, зумовлений закріпленням деяких правових норм на рівні Конституції і їх прямою дією. Відповідно судовий конституціоналізм є особливим політико-правовим режимом судового забезпечення верховенства права і на цій основі прямої дії Конституції, безумовного судово-правового гарантування її цінностей. Основою судового конституціоналізму є фундаментальні права людини, баланс влади і свободи, поєднання приватних і публічних інтересів, забезпечення єдності соціокультурних і юридичних, нормативно-правових чинників у процесі конституціоналізації правового порядку [1, с. 78]. Саме в такому розумінні конституціоналізму проявляється зв'язок положень Конституції як джерела права з концепцією природного права, яке лежить в основі конституційного захисту прав людини.

Важливою складовою загальнодержавного механізму охорони і захисту прав та свобод людини виступає захист, здійснюваний Конституційним Судом України, а саме така важлива процесуальна форма, що дозволяє особі скористатися зазначеними засобами захисту свого права як інститут конституційної скарги. Через діяльність Конституційного Суду України відбувається виявлення конституційної природи прав людини, навіть тих, які не закріплені в Конституції, тим самим на практиці їм надаються якості природних, невідчужуваних, основних прав і свобод. Тож об'єктом захисту Конституційного Суду України є конституційні права, зокрема ті, які прямо не

перераховані в Конституції України. Виявлення змісту таких конституційних норм має відбуватися в контексті загально визнаних принципів і норм міжнародного права.

Загалом Основний Закон України не містить конкретних механізмів гарантій і захисту прав і свобод людини від порушень. Непоодинокі випадки, коли під час захисту, наприклад цивільних прав, у суді порушувалися конституційні права людини. Заразом процедури повного відновлення порушених прав не існувало. Тому можна зазначити, що конституційна скарга – це новий процесуальний засіб захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні, що є вагомим кроком на шляху до вдосконалення українського законодавства щодо відповідності його європейським стандартам у сфері захисту прав людини та громадянина.

Розвиток інституту конституційної скарги як елемента правозахисного механізму є сьогодні одним з найважливіших питань порядку денного в конституційному правосудді багатьох європейських держав. Специфіка інституту конституційної скарги, на відміну від інших форм судового захисту прав людини, проявляється в тому, що предметом оскарження може бути нормативний правовий акт, зокрема закон, а не тільки індивідуальний акт правозастосування. Причому конституційний контроль, здійснюваний у межах судочинства за скаргами громадян, полягає в перевірці відповідності правового акта Основному Закону держави, який як джерело права характеризується стабільністю і встановлює загальні засади національного законодавства, що дозволяє суб'єкту права на конституційну скаргу оскаржувати зокрема (і переважно) нормативні правові акти аж до рівня закону, спираючись більшою мірою на принципи права і перебуваючи в меншій залежності від буквального тлумачення правової норми.

Голова Конституційного Суду України Станіслав Шевчук наголошує на прогресивності для нашої держави такого нового інституту, як «конституційна скарга», згідно з яким будь-який громадянин, без посередництва народних депутатів чи інших осіб, у певних випадках може звернутись до Конституційного Суду зі скаргою щодо неконституційності окремого законодавчого положення чи закону загалом [2]. Свого часу сучасні вітчизняні конституціоналісти відзначали, що без конституційної скарги доступ громадян до конституційного правосуддя здається малоефективним, а конкуруючий характер досягнення правової справедливості з іншими суб'єктами права практично відсутній [3, с. 83-84].

Значення конституційної скарги полягає в тому, що вона безумовно стане додатковою важливою гарантією в механізмі судового захисту основних прав і свобод людини та громадянина. Можливість осіб звертатися до органу конституційної юрисдикції сприятиме зміцненню демократії та громадянського суспільства, адже цей інститут стане однією з форм громадського контролю за владою, який надасть можливість громадянинові бути не тільки спостерігачем, але й активним учасником формування правової політики держави. Крім того, запровадження цього виду скарги дасть новий поштовх у розвитку доктрини щодо майбутнього механізму її реалізації. Однак ефективного застосування цього

інституту в сучасних реаліях повною мірою буде можливим за результатами прийняття перших рішень Конституційним Судом України.

«Якщо пояснювати простими словами, то конституційна скарга – це «скарга на державу», – зауважує С. Шевчук, – в даному випадку на закони, а Конституційний Суд – це суд, який «судить» закони, а не людей». Наразі показовою ситуацією є неякісність законотворчості та низки проектів законів, які реєструються та перебувають на розгляді у Верховній Раді України. Як зазначив суддя, поміж іншим це репрезентується так званими «соціальними» законами, які приймаються як «популістичні», але у зв'язку, зокрема, з фінансовими труднощами не можуть бути реально виконані.

Право громадянина на звернення до органів конституційної юстиції з вимогою перевірити конституційність закону є вельми затребуваним в Україні. Від жовтня 2016 року в Конституційному Суді зареєстровано понад 600 конституційних скарг [4], однак більша частина з них була відхилена Секретаріатом Конституційного Суду у зв'язку з порушенням вимог до форми скарги. Всі інші – передані (або передаються) на розгляд колегіям, за результатами розгляду яких були прийняті (або приймаються) рішення або про відмову, або про відкриття провадження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Подорожна Т. С. *Правовий порядок: теоретико-методологічні засади конституціоналізації: монографія*. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 536 с.
2. Зозуля Н. *Станіслав Шевчук: про перший досвід розгляду конституційних скарг та суд, що «судить» закони*. *Українське право*. 2018. 20 квіт. URL: <http://www.ukrainepravo.com/news/ukraine/stanislav-shevchuk-pro-pershyy-dos-vid-rozglyadu-konstytutsiynukh-skarg-ta-sud-shcho-sudyt-zakony/> (дата звернення: 25.01.19).
3. Селіванов А., Євграфов П. *Конституційна скарга громадян в реаліях сучасності*. *Право України*. 2003. № 4. С. 80–85.
4. *Конституційний Суд України. Конституційні скарги*. URL: <http://www.ccu.gov.ua/konstytuciyni-skargy> (дата звернення 25.01.19)

УДК 343.21

Прокопів Б. В.

*старший викладач кафедри кримінального права та процесу
Тернопільський національний економічний університет*

ФЕНОМЕН КОРУПЦІЇ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Явище корупції в Україні за останні роки охопило всю вертикаль економіки, включаючи процеси прийняття рішень держапаратом, функціонування бізнесу і життєдіяльність домогосподарств, перетворившись в найгострішу проблему суспільства. Характерною ознакою для національної економіки є формування все більш складних за ієрархічною побудовою

корупційних систем, створення та існування яких можливо лише завдяки виникненню державновладних та кримінальних структур.

На думку Ю. П. Заблоцького проблема корупції стосується не тільки державного апарату, але й людських спільнот загалом [1, с.54], що існували до появи держави, - у вигляді племені, роду, громади чи навіть кількох сільських общин на будь-якій території. Таким чином, можна стверджувати, що корупція не є новим феноменом.

Як атрибутивне явище вона виникла одночасно з утворенням та розвитком владних і грошових взаємовідносин у суспільстві. Перша згадка про корупцію як негативну форму здійснення державної служби міститься в найстарішому з відомих людству історичних пам'яток державності: архіві стародавнього Вавилону, що датується другою половиною XXIV ст. до н.е. В епоху шумерів і семітів Цар Лагаша (древнього міста-держави в Шумері на території сучасного Іраку) Урукагіна реформував державне управління з метою припинення зловживань чиновників і суддів, а також зменшення здирництва незаконних винагород храмового персоналу з боку царської адміністрації, зменшення та впорядкування платежів за обряди [2].

На думку Л. Гулемюка, у Стародавній Греції корупція мала побутовий характер та проявлялась у вигляді псування їжі й питної води. Пізніше у судовій практиці корупцією стали називати деякі прояви занепаду моралі, розбещеність молоді та порушення громадського порядку. В античній Греції це поняття мало і соціальний зміст – занепад моралі та безлад. Але можна зустріти й інше тлумачення терміну «корумпованість» – підкуп будь-кого (не обов'язково посадової особи) грошима та щедрими подарунками [3, с. 2-3]. На сьогодні саме таке розуміння наведеного терміну влучно характеризує корупційні діяння, які застосовують у своїй професійній діяльності не лише посадові особи, а й працівники медицини освіти тощо.

У Стародавньому Римі, за визначенням А. Михненка, під поняттям «корупція» розуміли шкоду, руйнування, підкуп та відносили ці діяння переважно до судової практики або процесу управлінської діяльності, що відповідає сучасним правовим поглядам на проблему корупційних діянь. Історичні джерела свідчать, що корупція мала тотальний характер [4, с. 8] в Римській імперії. Зокрема, деякі історики розглядають її як головну причину краху [5, с. 30] Західної Римської імперії в 476 році.

Антична спадщина доводить, що проблема корупції існувала також і в ті часи. Так, давньогрецькі філософи Платон і Арістотель у своїх роботах неодноразово згадували про руйнівний вплив зловживання владою та хабарництва на економіку, політичне і духовне життя суспільства. Арістотель у роботі «Політика» виділяв корупцію як найважливіший фактор, здатний привести державу якщо не до загибелі, то до виродження. Боротьбу з корупцією Арістотель розглядав як основу забезпечення державної стабільності: «Найголовніше при всякому державному устрої – це за допомогою законів та інших норм влаштувати справу таким чином, щоб посадовим особам неможливо було наживатися ... Тільки ті державні устрої, – писав він, – які мають на увазі загальну користь, є, згідно з суворою справедливістю, правильними» [6].

У римському праві «согитреге» означало ламати, псувати, пошкоджувати, фальсифікувати показання, а також підкуп судді (претора) [7].

Саме підкуп суддів як проблема моралі вказується в П'ятикнижжі Мойсеєвому, що лягло в основу двох світових релігій – іудаїзму і християнства – та вплинуло на третю світову релігію – іслам. У книзі буття християн – Біблії вказується: «А хабара не візьмеш, бо хабар осліплює зрячих і викривляє слова справедливих» [8]. «Не пожирайте незаконно майна одне одного та не підкуплюйте суддів, щоб свідомо, шляхом гріха, привласнити частину майна інших людей» – наставляє священна книга мусульман – Коран [9].

Отже, церква у середні віка була найбільшим і найвпливовішим власником майна, але саме її багатство та процвітання стали джерелом спокуси та корупції. При цьому, в той час поняття «корупція» мало перш за все релігійне значення – омана, спокуса диявола. Корупція в католицизмі вважалась проявом гріховності. Початок Нового часу, поява в Європі централізованих держав ознаменували новий етап розвитку явища корупції. Індустріалізація призвела не тільки до економічного зростання, а й до збільшення спектру громадського розподілу і підвищенню значення владних рішень. Політична влада все частіше ставала товаром на зростаючому ринку. Буржуазія активно брала участь в корумпуванні вищих посадових осіб, а часом і купувала державні посади.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Заблоцький Ю. П. *Історична ретроспектива протидії корупції, хабарництву і неправомірній вигоді в Україні // Митна справа : науково-аналітичний журнал / Нац. ун-т “Одеська юрид. акад.” ; ТОВ “Митна газета”. – Львів, 2015. – № 1 (97). – С. 53-61.*
2. Жданов Ю. А. *Історические формы коррупции // Междунар. науч.-практ. Конференция «Борьба с коррупцией на Юге России как системная проблема. Препятствия и стратегии». – Ростов на Дону, 2001. – С. 21.*
3. Гулемюк Л. Й. *Теоретико-соціальний аналіз корупції як загрози національній безпеці України / Л. Й. Гулемюк // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 2. – С. 1–10.*
4. *Запобігання та протидія корупції: навчальний посібник / за ред. проф. А. М. Михненко. – К., 2010. – 360 с.*
5. Кузовков Ю. *Мировая история коррупции / Ю. Кузовков. – М. : Анима-пресс, 2010. – 787 с.*
6. Аристотель. *Політика // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pstgu.ru/download/1180512155.aristotel.pdf>.*
7. Бартошек М. *Римское право. Понятие. Термины, определения. – М., 1989. – 448 с.*
8. *Українська Біблія. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrainian-bible.co.uk.*
9. *Преславний Коран / Переклад смислів українською мовою, здійснений Михайлом Якубовичем. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ru.scribd.com.*

Росоляк О. Б.

*канд. юрид. наук, доцент, доцент кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
Тернопільський національний економічний університет*

Шевчук О. Р.

*канд. юрид. наук, доцент, доцент кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
Тернопільський національний економічний університет*

ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ МЕДІАЦІЇ ДЛЯ ВРЕГУЛЮВАННЯ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ СПОРІВ В УКРАЇНІ

Публічно-правові спори, які вирішуються в порядку адміністративного судочинства, часто називають немедіабельними, тобто такими, які не можуть бути вирішені шляхом застосування медіації. Насамперед, це зумовлено особливостями суб'єктного складу адміністративно-процесуальних правовідносин, а саме, тим фактом, що однією зі сторін завжди виступає орган публічної адміністрації. Специфіка публічно-правових спорів полягає в тому, що однією стороною обов'язково є суб'єкт владних повноважень, який повинен діяти лише в межах наданих йому повноважень, в порядку та спосіб, встановлений Конституцією України та законами України, а тому дуже важко уявити участь органів державної влади та органів місцевого самоврядування у переговорах. Причин у цій ситуації дві: психологічна - чиновник боїться взяти на себе відповідальність за самостійне прийняття рішення щодо спору (простіше і краще дочекатися рішення суду і посилатися на нього), та юридична, яка полягає в принципі діяльності державного службовця "заборонено все, крім того, що прямо дозволено". Це звужує коло можливих варіантів вирішення спільної проблеми, однак правові передумови для такого розвитку подій все ж існують. Як слушно зауважує Л. Юхтенко «тенденція сучасного розвитку економіки потребує від органів державної влади зміни свого ставлення до спілкування з громадянами та суб'єктами господарювання і тим самим є шляхом скорішого запровадження процедури досудового врегулювання спору в адміністративній юрисдикції» [1, с.110]. В якості критеріїв допустимості укладення мирових угод у адміністративних спорах із органами публічної влади можна виділити:

- законність – відсутність у законі прямої заборони на вчинення дій, передбачених угодою;
- суспільна прийнятність – відповідність змісту угоди законам, що охороняють суспільну безпеку, порядок управління, суспільну мораль, права і свободи громадян;
- добровільність – наявність вільного волевиявлення сторін;
- правосуб'єктність – наявність у сторони права розпоряджатися предметом (об'єктом) угоди;

- спільне благо – відповідність суспільним інтересам, дотримання прав і законних інтересів інших осіб;
- відповідність компетенції – повноваження посадової особи на укладення угоди повинно входити в її компетенцію, визначатися нормативно-правовим чином і реалізовуватися відповідно до приписів компетенційних норм;
- регламентація – при укладенні угоди посаговець повинен діяти у відповідності з тими цілями, задля досягнення яких йому надані повноваження, і не виходити за межі своєї компетенції (предметної, суб'єктної, територіальної та тимчасової)
- непідсудність – неприпустимість угод у спорах про законність нормативних актів, в силу наявності повноваження на визнання таких актів невідповідними законом тільки у суду.

Ці критерії допустимості укладення угод про медіацію (примирення) із органом публічної влади можуть бути орієнтиром і правовою основою у цій сфері. Про те, що органи державної влади вже самі відчують необхідність у спілкуванні з суб'єктами господарювання при виконанні своїх службових обов'язків, свідчать законодавчо визначені процедури консультування.

Враховуючи те, що в Україні відсутній спеціальний нормативно-правовий акт про медіацію, важливе значення має визначення можливості застосування медіації в адміністративному судочинстві на підставі положень КАС України. КАС України чітко не передбачає медіацію як частину судової практики, однак це не говорить про заборону її проведення.

28 квітня 2009 року було підписано Угоду про співробітництво на виконання програми «Прозорість та ефективність системи правосуддя в Україні», якою була започаткована масштабна робота із запровадження медіації в системі адміністративних судів. Метою компоненту медіації в рамках цих проектів був експорт європейської моделі судової медіації, яку пропагували експерти з Нідерландів та Німеччини. Вони проводили тренінги із суддями чотирьох українських судів, які здійснили спроби медіації в справах протягом *Тижнів медіації*, результатом цих намагань були 50 справ медіації, де показник розв'язання спорів склав 72% [2].

Окремої уваги заслуговує нещодавно створений в Україні інститут *Уповноваженого Верховною Радою України з прав бізнесу*. Бізнес-омбудсмен Одним із таких "спеціалізованих" омбудсменів можна вважати і бізнес омбудсмена, на якого покладають функції щодо захисту законних прав та інтересів бізнесу – як вітчизняного, так і закордонного – перед органами державної влади як всередині країни, так і за її межами. Бізнес-омбудсмен виступає інструментом вирішення конфліктів і суперечок між владою і бізнесом, медіатором між державою та бізнес-середовищем.

Узагальнююче вищевикладене, вважаємо, що застосування медіації можливе у таких публічно-правових спорах: оскарження правових актів індивідуальної дії, дій чи бездіяльності органу місцевого самоврядування чи посадової або службової особи органу місцевого самоврядування; спори з приводу прийняття громадян на публічну службу, її проходження та звільнення, за винятком, якщо відповідачами у таких справах є ВРУ, ПУ, КМУ, центральні

органи виконавчої влади, НБУ, ВСУ. Вищі спеціалізовані суди та інші органи центрального рівня; спори, що виникають з приводу укладання, виконання, припинення, скасування чи визнання не чинними адміністративних договорів (можливі винятки за суб'єктним складом); усі адміністративні справи щодо спорів фізичних осіб з суб'єктами владних повноважень з приводу обчислення, призначення, перерахунку, здійснення, надання, одержання пенсійних виплат, соціальних виплат непрацездатним громадянам, виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, виплат та пільг дітям війни, інших соціальних виплат, доплат, соціальних послуг, допомоги, захисту, пільг (можливі винятки за суб'єктним складом).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Юхтенко Л. Досудове врегулювання спору шляхом проведення переговорів за допомогою судді в адміністративному судочинстві: сутність та проблеми запровадження / Л. Юхтенко // *Юридичний вісник*. - 2013. – № 3. – С. 106–112.
2. Кисельова Т. Роль міжнародних донорів та місцевих НУО в розвитку медіації в Україні – [Електронне джерело]. – Режим доступу: http://ukrmediation.com.ua/ua/useful_information/articles/?pid=1134.

Цимбалістий Т. О.

*к. ю. н., доцент кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
Тернопільський національний економічний університет*

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТАТУСУ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В УКРАЇНІ

Принцип політичної багатоманітності є однією із найважливіших засад конституційного ладу України. Так, відповідно до ч. 1 ст. 15 Конституції України суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності [1]. Політична багатоманітність створює умови для реалізації громадянами України свободи об'єднань у частині об'єднання у політичні партії. З іншого боку політичні партії є одним із найважливіших інститутів демократичної держави, який сприяє ефективному функціонуванню її органів.

Політичні партії як одне з важливих досягнень цивілізації є суттєвим, іноді вирішальним елементом політичної системи. Вони відображають інтереси, потреби та цілі певних соціальних груп, є посередниками між громадянами та політичною системою. Становище та діяльність політичних партій є показниками демократичної природи суспільства й характеризують ступінь його політичного та правового розвитку [2].

Становлення й розвиток політичних партій в Україні неможливо уявити без державного регулювання їхньої діяльності. Організаційно-правове регулювання виступає тим інструментом, який дозволяє розбудувати цілісну систему взаємодії органів державної влади, політичних партій та громадянського суспільства. Саме сутність політичних партій впливає з сучасних тенденцій суспільного розвитку та конституційного закріплення їхніх місця і ролі в політичній системі України. Завдяки державному регулюванню політичні партії в змозі виконувати свої функції та бути механізмом формування національної політики та прийняття управлінських рішень щодо її реалізації.

В Україні за роки її незалежності вже сформувалась законодавча база, що регламентує різні сторони організації та функціонування політичних партій. Цей процес відбувався поступово та поетапно. Загалом розвиток законодавства, що стосується діяльності політичних партій в Україні, пройшов кілька важливих етапів. Перший із них (початковий, 1992–1995 рр.) був пов'язаний з прийняттям 16 червня 1992 р. Закону України “Про об'єднання громадян”, у якому визначалось поняття “політична партія” як об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, які мають головною метою участь у розробленні державної політики, формуванні органів влади, місцевого та регіонального самоврядування і представництво в їхньому складі [3]. На наступному етапі (правової інституціоналізації політичних партій, 1996–2004 рр.) було прийнято Конституцію України (1996 р.) [1], а згодом і Закон України “Про політичні партії в Україні” (2001 р.) [4]. Також важливими законодавчими актами, ухваленими в той час, стали закони України “Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів” (1998 р.), “Про вибори народних депутатів України” (2004 р.). Особливе місце в цьому контексті належить Закону України “Про місцеві вибори” (2015 р.). Згадані законодавчі акти істотно посилили роль партій та їхній вплив на суспільно-політичне життя країни.

Таким чином, в Україні вже сформована нормативно-правова база, що регламентує різні сторони організації та функціонування політичних партій. Але чинне законодавство має суттєві недоліки, що призводить до знецінення ролі партій, зростання недовіри до них та, навіть до загрози руйнування всієї політичної системи країни [5].

Узагальнивши чинне правове регулювання статусу політичних партій в Україні, варто виділити наступні напрями його удосконалення:

1. У Законі України “Про політичні партії в Україні” передбачити чітку кількість осередків на місцях для реєстрації політичних партій, адже саме місцеві організації політичної партії знаходяться в найбільш тісному зв'язку з населенням.

2. Деталізувати вимоги до статутів партій щодо внутрішньопартійного порядку висування кандидатів на виборах, які необхідні при формуванні демократичних засад партійного життя, гарантування можливості членам партії брати участь у процесах прийняття політичних рішень.

3. В частині легалізації політичних партій варто розглянути пропозицію зі збирання не лише “рукописних” підписів про створення політичної партії, але й електронних підписів громадян. Така практика вже існує у розвинених європейських країнах і допомагає залучити більшу кількість громадян до участі в цьому процесі.

4. Створити умови для зменшення кількості партій стимулюванням їх об'єднання.

5. Удосконалити застосування санкцій за порушення партіями вимог законодавства.

6. Скасувати щорічне звітування центральному органу виконавчої влади щодо утворення нових осередків політичних партій, оскільки центральний орган виконавчої влади і без того реєструє нові структурні утворення політичних партій.

7. Забезпечити належний правовий статус як парламентській коаліції, так і парламентській опозиції.

8. Запровадити на парламентських виборах пропорційну виборчу систему з відкритими списками.

Отже, чинне правове регулювання статусу політичних партій пов'язане з низкою проблем, що мають бути вирішені найближчим часом. Крім вищезазгаданих, серед них – осучаснення норм щодо реєстрації партій, забезпечення електронної звітності, внутрішньопартійної демократії тощо. При цьому варто впроваджувати позитивний досвід зарубіжних країн у цій сфері. Особливе значення має реформування виборчого законодавства в напрямку переходу від змішаної до пропорційної виборчої системи з відкритими списками, що сприятиме подальшому розвитку партійної системи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України: прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Правове регулювання організації та діяльності політичних партій в Україні // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.lj.kherson.ua/2015/pravo01/part_1/1.pdf.
3. Закон України “Про об'єднання громадян” від 16 черв. 1992 р. № 2460-XII, втрата чинності від 1 січ. 2013 р., підстава 4572-17 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2460-12>.
4. Закон України “Про політичні партії в Україні” від 5 квіт. 2001 р. № 2365-III // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2365-14>.
5. Функціонування політичних партій в Україні. Особливості нормативно-правового забезпечення [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2016-3/d URL oc/1/1.pdf>.

Чудик Н. О.

*к.ю.н., доцент кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
Тернопільський національний економічний університет*

РЕФОРМА КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ

В червні 2016 року в Україні відбулася конституційна реформа щодо правосуддя, частиною якої було реформування статусу Конституційного Суду України з метою забезпечення його незалежності. Політично мотивовані рішення Конституційного Суду за часів режиму Януковича, насамперед, неконституційна зміна Конституції у вересні 2010 року, яскраво підсвітили проблему залежності конституційного судочинства в Україні. На цю проблему звертала увагу і міжнародна спільнота, адже однією зі сфер співробітництва між Україною та Європейським Союзом є утвердження верховенства права та підвищення ефективності, гарантування незалежності судової влади[1].

Ключовими конституційними новелами щодо статусу Конституційного Суду стали:

- нові повноваження Конституційного Суду (нарешті з'явився інститут нормативної конституційної скарги, чим було розширено доступ фізичних та юридичних осіб до КСУ; розгляд конституційності питань, які виносяться на всеукраїнський референдум за народною ініціативою; виключено повноваження щодо тлумачення законів);

- нові вимоги до суддів Конституційного Суду: високі моральні якості та визнаний рівень компетентності правника;

- конституційне закріплення відбору суддів КСУ на конкурсних засадах (суб'єкти призначення суддів КСУ залишилися незмінними: по 6 суддів КСУ призначає Парламент, Президент, З'їзд суддів)

- зміна підстав та суб'єктів звільнення суддів Конституційного Суду (сьогодні звільнення здійснюється самим Конституційним Судом, якщо до цього це робили суб'єкти призначення суддів - Парламент, Президент, З'їзд суддів. При цьому спостерігалися немотивовані політичні звільнення).

Всі ці конституційні зміни мали одну основну мету – забезпечення незалежності Конституційного Суду.

Проблемним етапом реформи щодо забезпечення незалежності Конституційного Суду стала законодавча імплементація нових конституційних положень. Верховна Рада лише 13 липня 2017 року з другої спроби ухвалила Закон України «Про Конституційний Суд України» в новій редакції. Варто підкреслити, що це мало бути зроблено ще до 30 вересня 2016 року.

Основною проблемою нового Закону є процедура відбору нових суддів Конституційного Суду, оскільки вона ставить під сумнів успішність всієї реформи щодо підвищення незалежності Конституційного Суду. Кадровий потенціал Конституційного Суду визначатиме, чи буде орган конституційної юрисдикції незалежним. У Висновку [2] на попередній законопроект (який мав

схожі недоліки щодо процедуру відбору суддів Конституційного Суду), Венеціанська комісія зазначала, що окремі положення, які залишилися в діючому Законі, можуть зробити конкурсний відбір безглуздим. Ми вимушені констатувати, що ситуація з відбором нових суддів відповідає прогнозам Венеціанської комісії.

Відповідно до статті 12 Закону України "Про Конституційний Суд України", відбір кандидатур на посаду судді КСУ на конкурсних засадах щодо осіб, яких призначає Президент, здійснює конкурсна комісія, яку створює Президент України; щодо осіб, яких призначає Верховна Рада України, підготовку відбору кандидатур на посаду судді КСУ здійснює комітет з питань правової політики та правосуддя (Комітет Верховної Ради); щодо осіб, яких призначає З'їзд суддів України таку підготовку проводить Рада суддів України (як і З'їзд суддів – один із органів суддівського самоврядування). Всі органи, які мають здійснювати відбір, є напряму залежними від суб'єкта призначення, що ставить під сумнів можливість проведення конкурсного відбору.

За процедурою відбору, що встановлена в Законі, відбувається лише формальна перевірка відповідності кандидатур законодавчим вимогам, встановленим для судді Конституційного Суду та співбесіда. У Законі відсутні положення щодо проведення різноманітних тестувань (практичних завдань, психологічних тестів тощо), що не дозволяє реально встановити визнаний рівень компетентності чи високі моральні якості.

13 листопада 2017 року З'їзд суддів призначив одного суддю за своєю квотою. Верховна Рада та Президент досі не призначили суддів за своєю квотою, хоча строк для здійснення такого призначення, відведений Законом, спливає ще в грудні 2017 року. На думку Центру політико-правових реформ, процедури відбору суддів як і в З'їзду суддів, Верховної Ради та Президента, мають суттєві вади та суперечать Конституції України.

Наявність чотирьох вакантних посад призводить до того, що через внутрішні протиріччя в Конституційному Суді він не може ухвалити Регламент, у зв'язку з браком голосів. Це призводить до блокування розгляду конституційних скарг, яких зараз майже 500. У 2017 році КСУ спромігся ухвалити лише 3 рішення.

Укомплектування Конституційного Суду, шляхом заповнення 4 вакантних посад політично нейтральними правниками (2 – Парламентом та 2 - Президентом), які мають високі моральні якості та відповідають критерію правника визнаного рівня компетентності, дозволить Конституційному Суду подолати кризові явища всередині та вийти на рівень спроможності захисту Конституції. Проте такі політичні гравці, як Парламент, а насамперед Президент, демонструють небажання втрачати вплив на КСУ.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ст. 14 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони
http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_011

2. *Venice Commission Opinion on the Draft Law On Constitutional Court of Ukraine Adopted by the Venice Commission at its 109th Plenary Session (Venice, 9-10 December 2016)*

<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10203980282903400&set=a.2326372374743.62585.1712671644&type=3&theater>

Narmin Shamilova

Secretary of "Leadership for Women" PU,
Head of Women and Youth Branches in Democratic Reforms Party Azerbaijan,
independent journalist

“THE ROLE OF PUBLIC AND ADMINISTRATIVE INSTITUTIONS AND YOUTH ORGANIZATIONS IN THE YOUTH DEVELOPMENT” SURVEY REPORT OF THE AZERBAIJANI YOUTH

1. INTRODUCTION: Obviously, the role of the mental factors in a family and domestic relations is undeniable.

2. RESPONDENTS: One of the main reasons for a few numbers of female respondents in the older ages is a mental factor. This is due to that, older young females relatively give priority to family issues.,

3. OCCUPATION: In general, there is such a stereotype, that the education of the majority of those interested in the public sector is more humanities

4. EMPLOYMENT: An interesting point is that though 49% of the total respondents are with higher education degree, their share in the total unemployed is 83.33%. In other words, higher educated respondents are more unemployed than the others by 2 times.

5. YOUTH ORGANIZATIONS MEMBERSHIP: The age group 18-21, especially among those who are members of youth organizations differ. They are 55.26% of the respondents, who are members of the youth organizations, while their share is 42.77% in the total respondents in the age group 18-21. This means that the young people in the age group 18-21, i.e., 12.49%, are more active than other age groups in terms membership.

6. POLITICAL PARTY MEMBERSHIP: In general, note that, in contrast to the youth organization membership, only 153 persons, i.e., 29.48% of respondents are the members of political parties. 138 out of them, i.e., 90.19% of respondents are the members of both political party and youth organization. 30 of political party members are working for the state sector, 36 for the public sector, 12 people for the private sector, and the remaining 75 are students or unemployed. Political party membership from the private sector is relatively weak.

People work for the private sector are relatively less involved in the events of youth organizations than those working for other sectors by 15-20%. According to the level attending the activities of youth organizations, the people working for the public sector occupy the first position, they are followed by the students and

unemployed people, then those working for public sector, and those working for private sector occupy the last position. The vulnerability of those working for the public sector is very little in this regard.

7. ATTITUDE OF THE RESPONDENTS TO THE ENVIRONMENTS (CONTACT POINTS): The first three important groups in the development of the youth are the groups of friends (3.924 points), youth organizations (3.843 points) and family (3.526 points). The first two groups provide communicative development of the youth. The concept of communicative development of the youth means the motives of belonging to any community or group. In fact, the choice of young people is very normal. A young person is distinguished in any field in the individual stage of the development of the youth. It can be any kind of sport, or any field of art and culture, intellectual or scientific research, management, or other field, which are individual stages of the development of the youth. However, experience shows that this individual stage of development is not sufficient for their development all the time. Communicative development is more important in order to realize individual the development in the general development. No matter how skilled the young person is in any field, the environments surrounding him should recognize him/her in order to apply this knowledge in his/her development and career. If individual development wouldn't be recognized by the communicative development, a young person wouldn't be socialized, this individual development will not be of any benefit. These responses show that the respondents prefer the stage of communicative development. The groups of friends and youth organizations are more dynamic environments. These environments actually contribute to the formation of networking, communication, knowledge and other skills in the development of young people as non-financial resources as information. Third position, i.e. family supports the young people more financially.

Majority of youth organizations and social facilities for young people's leisure time in the cities accelerates the competition among the environments, and therefore impacts evaluation of the environments by the urban respondents. The evaluation scores are distributed more balanced among the environments. At the same time, relatively very little quantity of youth organizations and social facilities in the regions led them towards the youth organizations more. Higher assessment of the Ministry of Youth and Sports is related to the co-operation of youth organizations with institution. Therefore, the less number of environment is, which the regional young people in contact with, that is the less alternatives are, the higher scores are given to the existing environments. Higher assessment of higher and secondary specialized schools by the regional youth, and leaving the family environment in the background is one of the key points. In fact, it proves that the young people highly appreciate those environments, in which they are longer-term contact.

In general, the points given to the organizations by the respondents, who are non-member of youth organizations, are lower than the overall figure. Almost all of the environments are rated lower than general indicator: youth organizations by -25.02%, the Ministry of Youth and Sports by -22.68%, universities and higher schools by -11.78%. Nevertheless, the category of family is evaluated a bit higher than overall indicator. Comparative analysis shows that the youth organizations

members appreciated the role of the environments higher than non-members. As the differences in the environments points' given in the comparative analysis are parallel, we can come to a conclusion that these environments supplement one another, rather alternative to one another. In order to prove it, comparative analysis should be conducted by the participation level in the youth organizations' events; in this case complementary and alternative environments will be possible to be clarified.

We can come to a conclusion that the youth organizations have an impact on the increasing confidence in organizations/environments. In other words, youth organizations have a function as increasing confidence in groups and a complementary function to other environments. The most important reason for increasing confidence and satisfying expectations of youth organizations is that they are very dynamic and communicative environment. They co-operate with many organizations. As a result of this activity, members of youth organizations are more familiar with the activities of other agencies, and feel their impact more than other young people. This has an impact on the query response. Its impact rate on the other organizations/environments depends on the cooperation scale and intensity. In other words, the certain respondents will evaluate highly the impact of those organizations/environments which youth organizations cooperate closer with.

As the respondents' participation level in the events of the youth organizations decreases, the points given to the Ministry of Youth and Sports (including the local authorities), higher and secondary schools decrease, as well. Though, the changes in the points given to the family environment are lower (0.5-2.5%) than the general indicator. As the participation level decreases in the friend environment, the confidence in it increases relatively. However, the changes in the friend environment differ from the overall indicator (0.5-2%). In this regard, it is possible to consider that the environments of family and friends (media) have no complementary and alternative character. Before the comparing, we supposed that a group of respondents estimating the youth organizations lower than the general indicator would alternatively estimate the friend environment higher than the general indicator. If this happens to one of the youth organizations of the alternative media would environment friendly networks. However, there exist conflicting points in the assessments. Nevertheless, as the points given to the friend environment in both comparative analyses differ from the overall indicator by 0.5-2%, this environment is impossible to be complementary or alternative to other environments. Based on these results, it is possible to say that the environment of friend does not depend on other environments. The same can be said about the secondary schools. As the participation level in the youth organizations' events decreases, evaluation results may fluctuate. From this point of view, the changes in other environments are not interrelated. However, in contrast to the friend environment, evaluation of secondary schools differs from the overall indicator by 5- 10%. However, it is impossible to determine from both analyses that the activities of youth organizations have an animation effect in the evaluation of the Ministry of Youth and Sports and universities and higher schools. The more the people are involved in the activities of youth organizations, the more the people rely on these organizations. It will be family environment an exception; there is no significant difference with respect to it. Family environment, as

well as an environment of friend is neither alternative to other. We have determined that there are many differences between the approaches of the young people working for the private and public sector. One of the main reasons for this is that the conditions and relations of each sector have a different impact on the respondents. These influences provoke various values in the respondents. The members of youth organizations increase the confidence in the institutions regulating the public sector, and in this sense, we can say that the youth organizations have an animation effect.

Concluding Results: In general, the outcomes of the research verified the hypotheses determined in advance. The major hypothesis of the research was that respondents would rate the environments that are rather in long-term contact with higher scores while selecting environments contributing to development of youth organization. This hypothesis was fully verified. The hypothesis is particularly relevant in terms of finding the importance organizations, the role and work of youth organization by two different groups – young people with membership in youth organizations and without organizational membership. Second nuance was that the young in the regions are more sensitive towards youth organizations than the young people of capital city. They rather rate higher the importance and role of youth organizations, expectations and activities of organization than those living in the city. Although the activities of youth organization are rather wide-spread in the capital and other cities of the Republic, organizations got less score from their respondents. Despite the fact that the organizations are less active in the regions, the young people rate higher the importance of youth organization. This is the only nuance contradicting the abovementioned hypothesis. It is explained with the reason that since the youth have more alternatives in the cities with comparison to those in the regions thus the youth organization can be less important. The second reason is that respondents from cities are rather “replete” groups, though the youth in regions are “hungry” groups for the activities of the organizations. Usually “hungry” groups are rather sensitive and enthusiastic about the issues and events. The research also depicts that the most active, dynamic attitude towards organization come from the the age group of 18-21. Nevertheless, while the age is increasing the role of institutions and youth organizations in development of the young people is unlikely decreasing. In other words, the trust in organizations is declining. Although family organization is on the 3rd place, there are very few difference towards family environments among different age groups. However it is worth-noting that the young people appreciate rather dynamic environments (open to evolvments). The most highly rated two environments are – friends and youth organization, very dynamic. There is a direct proportionality between the dynamics of rates on importance and activities of youth organizations. One of the essential findings of the research is that expectations of the groups that are the most unsatisfied with the real activities of institutions are relatively higher and the other way around. It means that there is a contradicting proportionality between real activities and expectations. This is more visible in separate evaluation of work of youth organization. Groups with different employment backgrounds show different attitudes. The group employed in private sector considers the role of public organizations as well as youth organizations less important in development of the youth. The main reason for this is that youth organization cannot

necessarily cooperate with private sector and thus incapable in using instruments of cooperative social responsibility, social charity for finding financial support for their activities. We also think that youth organization lack in proper presentation in the society, hence they could not sufficiently present themselves to private sector either. In conclusion, it must be noted that it is quite important to conduct this research in rather broader and various senses and audience since it enables us to necessarily follow the trends of abovementioned issues.

(Research materials by: İsmayıl Karimov Lecturer of the Academy of Public Administration under Azerbaijani Republic, Co-founder of the “Youth Opinion” Research Center).

УДК 143. 148

Шрамко О. М.

директор Тернопільського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

ПОНЯТТЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Вітчизняні науки кримінальний процес та криміналістика використовують поняття «спеціальні знання» які були закладені В.Д. Арсеньєвим, Р. С. Белкіним, А. І. Вінбергом, В. І. Гончаренком, А. В. Дуловим, Ю. Г. Коруховим, І. Ф. Криловим, Г. М. Надгорним І. Л. Петрухіним, Н. А. Селівановим, З. М. Соколовським, В. І. Шикановим, А. Р. Шляховим, А. А. Ейсманом та іншими видатними науковцями, які зробили важливий внесок у формування та розвиток цього поняття, визначивши основні ознаки спеціальних знань у сучасному уявленні.

Незважаючи на великий науковий і практичний потенціал, зміст основоположного поняття «спеціальні знання» в сучасній науці кримінального процесуального права тлумачиться неоднозначно. Дискусія з цих питань серед науковців продовжується і по нині. Прийнятий у 2012 році Кримінальний процесуальний кодекс України не дав чіткого розуміння цього поняття, що призвело до виникнення численних невизначеностей і ситуацій, які доволі часто складно вирішувати у практичній діяльності під час розслідування злочинів.

В багатьох публікаціях науковців можна знайти думку про те, що спеціальні знання - це знання не загальновідомі, не загальнодоступні, які виходять за рамки загальноосвітньої підготовки й життєвого досвіду. С.М. Сирков з цього приводу зазначає, що «з поширенням технічних знань, багато питань, які були до того технічними, перетворюються в загальновідомі знання, а отже встановити межу між загальновідомими й не загальновідомими знаннями дуже складно, оскільки постійно відбувається перехід знань, які раніше відносилися до спеціальних знань, у розряд загальнодоступних знань» [4, с. 49].

Одним з перших хто сформулював визначення поняття «спеціальні знання» у кримінальному провадженні був О. О. Ейсман. На його думку, спеціальні знання це знання, що не є загальнодоступними, загальновідомими та не мають масового поширення, тобто це ті знання, якими володіє обмежене коло фахівців [6, с. 91]. В. Г. Гончаренко вважає, що спеціальні знання у кримінальному процесі характеризуються як знання й навички, отримані в результаті фахової освіти та/або практичної діяльності в будь-якій галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, використовувані визначеними законом учасниками процесу в межах наданих кожному з них повноважень для розв'язання за певною процедурою процесуальних завдань [1, с. 24]. У свою чергу, В. М. Махов відносить до спеціальних такі знання, які властиві різним видам професійної діяльності, за винятком тих, що є професійними для слідчого й судді та використовуються в ході розслідування й розгляду кримінальних справ у суді з метою сприяння встановленню істини в справі у випадках і порядку, визначених чинним кримінальним процесуальним законодавством [3, с. 46].

Відсутність у кримінальному процесуальному законодавстві критерію розмежування спеціальних і загальновідомих знань пояснюється практичною неможливістю скласти перелік знань в усіх сферах людської діяльності. Як зазначає І.Н. Сорокотягін, «це пов'язано з рухливістю змісту й рівня спеціальних знань, що історично обумовлено рівнем розвитку суспільства, сумою накопичених ним знань» [5, с. 43].

Суб'єктами пізнання у кримінальному процесі виступають - слідчий, прокурор, слідчий-суддя, суддя, суд, оперативні працівники, адвокати, так і спеціальні суб'єкти - обізнані особи. Особи, які володіють спеціальними знаннями і залучаються до участі під час кримінального провадження, іменуються як «обізнані особи». До них можна віднести: судових експертів, спеціалістів у будь-якій галузі науки і техніки, перекладачів, педагогів, ревізорів, аудиторів та інших обізнаних осіб. З огляду на сучасні правові джерела, законодавець називає особу яка володіє спеціальними знаннями - спеціалістом. У ст. 71 КПК України прямо зазначається, що «спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками...». В свою чергу, у відповідності до ст. 69 КПК «експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, яка має право на проведення експертизи...» [2].

Слідчий, прокурор, слідчий-суддя, суд, адвокат можуть використовувати спеціальні знання обізнаних осіб у різних формах. Зокрема, заознакою процесуальної регламентації, їх можна поділити на непроцесуальні і процесуальні.

Однією з непроцесуальних форм використання спеціальних знань є консультація спеціаліста. Слід зазначити, що консультації та роз'яснення спеціаліста, на відміну від показань, не є процесуальними джерелами доказів, а тому вони не беруться до уваги при з'ясуванні обставин, установлених під час кримінального провадження та ухваленні судового рішення, а є важливими лише при дослідженні інших доказів. До найбільш розповсюджених процесуальних форм використання спеціальних знань можна віднести:

- самостійне застосування спеціальних знань слідчим, або іншими суб'єктами розслідування, якщо такими знаннями вони володіють (наприклад, проведення фото-відеозйомки, звукозапису);
- залучення обізнаних осіб - спеціалістів до участі у проведенні слідчих (розшукових) дій для пошуку, фіксації й вилучення доказової інформації (слідів) кримінального правопорушення;
- призначення та проведення судової експертизи, як однієї з найефективніших форм використання спеціальних знань.

Крім наведених, відомі інші форми використання спеціальних знань, такі як: використання спеціальних знань перекладачів і осіб, що розуміють мову німого або глухого; призначення ревізії в порядку, передбаченому процесуальним законодавством; використання результатів не судових (відомчих, адміністративних) розслідувань, а також результатів досліджень окремих об'єктів, що проводили в процесі вказаних розслідувань за інших умов (наприклад, результати патологоанатомічного дослідження трупа) та деякі інші.

Отже, спеціальні знання у кримінальному судочинстві слід розглядати як сукупність науково обґрунтованих відомостей окремого (спеціального) виду, якими володіють обізнані особи-спеціалісти у межах будь-якої професії у різних галузях науки, техніки, мистецтва та ремесла і відповідно до норм кримінально-процесуального законодавства використовуються для успішного вирішення завдань при розслідуванні злочинів.

Дане поняття потребує подальшого вдосконалення і остаточного закріплення у кримінальному процесуальному законодавстві, а форми їх використання можуть змінюватись з подальшим розвитком науки і техніки та вдосконалення спеціальних знань обізнаних осіб.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гончаренко В. Г. Спеціальні знання: генезис, предмет, рівні, форми використання в доказуванні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2007. № 2 (9). С. 22-34.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України : Офіц. Вид. - Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
3. Махов В. Н. Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений: монография. М.: РУДН, 2000. 296 с.
4. Сирков С.М. Ефективніше використовувати у розкритті і розслідуванні злочинів можливості експертно-криміналістичної служби / С.М. Сирков // - М., 1989. - № 5. - С. 49.
5. Сорокотягін І.Н. Спеціальні знання при розслідуванні злочинів // І.Н. Сорокотягін / Ростов-на-Дону, 1984. - С. 43-51.
6. Эйсман А. А. Заключение эксперта (структура и научное обоснование). М.: Юрид. лит., 1967. С. 152.

ZARZĄDZANIE SĄDAMI I MODELOWNIE PROCESU – REFLEKSJE NA TLE KOSZTÓW POSTĘPOWANIA KARNEGO¹

1. Wstęp.

O ekonomii wymiaru sprawiedliwości mówi się nie wiele i rzadko. W literaturze prawniczej spotyka się pojęcie ekonomiki postępowania, umiejscawiane w kontekście problematyki sprawności postępowań toczących się przed sądami i łączone z postulatami dążenia do tego aby czynności procesowe prowadzone były przez sądy w sposób skoncentrowany, na tyle szybko na ile jest to możliwe bez narażenia podstawowych celów procesu. W przypadku postępowań toczonych w sprawach karnych celami tymi są przede wszystkim trafna reakcja karna, opartej o prawdziwe ustalenia faktyczne.

Doktrynalna niechęć do przyglądania się funkcjonowaniu wymiaru sprawiedliwości i procedur sądowych od strony ekonomicznej ma swoje historyczne i kulturowe uzasadnienia. Sprawowanie wymiaru sprawiedliwości, zwłaszcza w obszarze prawnie karnym, ujmowane jest jako powinność i prawo realizacji władczych uprawnień państwa wobec poddanych jego jurysdykcji jednostek. Utrzymywanie więc aparatu państwowego, którego celem i zadaniem jest wymierzanie sprawiedliwości w sprawach karnych uznawane jest jako naturalny koszt sprawowania władzy, umykający kategoriom ekonomicznych ocen wiążących się w oczywisty sposób z pojęciem zysków i strat.

Ten tradycyjny sposób postrzegania wymiaru sprawiedliwości powoli zdaje się jednak ustępować przed realiami codzienności. Im bardziej złożone stają się stosunki społeczne, im bardziej skomplikowane formy przestępczości i im bardziej technologicznie zaawansowane metody jej wykrywania i dowodzenia tym koszt ten robią się co raz większe. Trudno więc obecnie przemykać na tą rzeczywistość oko.

2. Wydatki ponoszone przez poszczególne państwa na rzecz wymiaru sprawiedliwości i pomocy prawnej.

Próby wyliczenia ile kosztuje wymiar sprawiedliwości napotykać liczne problemy. Zostały one w ostatnim czasie podjęte w ramach prac CEPEJ (Council of Europe European Commission for the efficiency of justice), prowadzącej szczegółowy monitoring między innymi w zakresie kosztów ponoszonych przez poszczególne państwa na funkcjonowanie wymiaru sprawiedliwości. Zebrane w ramach tego monitoringu dane dotyczące budżetów 46 państw na tzw. „judicial system” (tj. funkcjonowanie sądów, prokuratury oraz wydatki na pomoc prawną) wskazują, że średnie wydatki budżetowe wynoszą 64 euro na osobę rocznie.² Różnice w poszczególnych krajach są jednak bardzo znaczne. Liderem w wydatkach jest Szwajcaria z kwotą 214,80 euro na osobę. Najniższe wydatki zgłosiły: Azerbejdżan,

¹ Publikacja powstała jako efekt realizacji projektu badawczego nr 2015/19/B/HS5/01217 pt. Koszty postępowania karnego w świetle ekonomicznej analizy prawa, w całości sfinansowanego przez Narodowe Centrum Nauki;

² European judicial systems: Efficiency and quality of justice 2018 (2016 data), CEPEJ STUDIES No. 26” ss. 26 i n.;

Armenia i Ukraina (po 8 Euro na osobę), ale też Albania czy Gruzja (po 6 Euro). Różnice te z jednej strony są odzwierciedleniem ogólnej zasobności poszczególnych państw. Z drugiej mogą wynikać z pewnych zaszczości ustrojowych w przeszłości, z której skutkami budżety i wymiary sprawiedliwości poszczególnych państw zmagają się do dziś.

3. Problematyka wydatków na wymiar sprawiedliwości i sądownictwo w oczywisty sposób stawia przed pytaniem czy liczyć koszty prowadzonych postępowań, jak je liczyć i kto powinien to robić?

W obecnych czasach nie ma już wątpliwości nie tylko co do potrzeby, ale konieczności wyliczania ile kosztuje osądzenia konkretnej sprawy. Z perspektywy osądzanych w Polsce spraw karnych ta oczywista konstatacja okazuje się jednak wcale nie tak oczywista. Przeprowadzone przez pracowników Katedry Postępowania Karnego UJ badania wykazały że:

- brak jest w sprawozdawczości przedstawianej przez poszczególne sądy i stanowiącej kolejno podstawę planów budżetowych sądownictwa wyodrębnionych danych dotyczących kosztów ponoszonych na osądzenie spraw karnych. Wynika to z faktu, że sądy nie są zobligowane do raportowania informacji budżetowych o wydatkach z podziałem na rodzaje spraw, które je generują. Poszczególne sądy zbierają informacje o wydatkach na biegłych, na zapewnienie pomocy prawnej z urzędu, konwojowanie osadzonych itd., ale wyłącznie w ujęciu globalnym, tj. niezależnym od kategorii spraw w której one powstają. Być może z punktu widzenia ogólnej zaręczczości wymiarem sprawiedliwości taki podział wydaje się mało przydatny. Z drugiej strony brak wyodrębnienia tych kwestii uniemożliwia wnioskowanie co do konkretnych czynności które generują najwyższe koszty, a w konsekwencji brak jest informacji które pozwalałyby na etapie planowania ewentualnych reform, czy to dotyczących ogólnie organizacji wymiaru sprawiedliwości, czy też modelowania reguł procesowych, wzięcie pod uwagę tych wskaźników.

- prokuratury w zasadzie w sposób kompletny i wyczerpujący raportują w aktach danej sprawy wydatki poniesione w toku postępowania przygotowawczego. Inaczej natomiast jest w sądach. Jednie w 20% rozstrzygnięć w przebadanych przez nas 745 sprawach karnych znalazło się wyliczenia kosztów.

4. Odpowiedź na pytanie o przyczyny tego zjawiska okazała się bardzo prosta. Organizacja wewnątrz prokuratury umożliwia przekazanie obowiązku wyliczenia wydatków ponoszonych w toku postępowania przygotowawczego w ręce pracowników sekretariatu. W postępowaniu sądowym obowiązek ten spoczywa natomiast na sądzie orzekającym i powinien być zrealizowany poprzez wydanie stosownego rozstrzygnięcia w wyroku. Sędziowie, jak potwierdziły to odpowiedzi zawarte w skierowanej do nich ankiecie, koncentrują się przede wszystkim na rozstrzygnięciu sprawy karnej, rozstrzygnięciu o winie i karze i jego stosownym uzasadnieniu. Mechaniczna niejako czynność polegająca na zliczeniu ponoszonych w toku postępowania wydatków jest często postrzegana jako żmudny dodatek do pracy, na który nie rzadko brakuje czasu. Sędziowie zgodnie w zasadzie przyznawali, że wyliczenie kosztów poszczególnych postępowań powinno być przekazane wyspecjalizowanym pracownikom sekretariatów (np. referendarzom). Zgłaszany jest

również postulat zakupu odpowiedniego oprogramowania, które samodzielnie liczyłyby wydatki ponoszone w danym postępowaniu, a sędzia wydając stosowne rozstrzygnięcie opierałby się co do kwoty bezpośrednio na wynikach pobranych z takiego programu.

5. Kto powinien ponosić koszty postępowania karnego?

Kolejnym problemem związanym z kosztami postępowania jest problem podmiotu, który powinien je ponosić. Zasadą w polskim systemie prawa jest, że w przypadku wydania wyroku skazującego lub warunkowo umarzającego postępowanie sąd zasądza od skazanego koszty sądowe na rzecz Skarbu Państwa oraz wydatki na rzecz oskarżyciela posiłkowego (art. 627 pol. k.p.k.). Z kolei, w przypadku wydania wyroku uniewinniającego lub umarzającego postępowanie nie wymierza się oskarżonemu opłaty, a wydatki w tym zakresie ponosi Skarb Państwa (art. 630 pol. k.p.k.). Od tej ogólnej reguły, opartej na zasadzie odpowiedzialności za wynik sprawy, istnieje jednak wyjątek. Sąd może zwolnić oskarżonego, także w przypadku wydania wyroku skazującego, od obowiązku zapłaty na rzecz Skarbu Państwa kosztów sądowych, jeżeli uzna że ich uiszczenie byłoby dla skazanego zbyt uciążliwe ze względu na sytuację rodzinną, majątkową, wysokość dochodów lub gdy przemawiają za tym względy słuszności (art. 624 pol. k.p.k.). Ta właśnie reguła powoduje, że w 80 % spraw sądy rezygnują z wyliczenia kosztów procesu zwalniając oskarżonego od obowiązku ich poniesienia. Istnieją jednak silne podstawy do przypuszczenia, że nie tyle rzeczywista sytuacja oskarżonego decyduje o takiej decyzji, ale właśnie konieczność wykonania dodatkowych czynności. Konstatację tą potwierdzają także badania aktowe wykonane w ramach realizowanego projektu badawczego. Zwalnianie od kosztów sądowych zdarzało się zdecydowanie częściej w sprawach bardziej długotrwałych, z większą liczbą czynności dowodowych, a zatem w sytuacjach gdy ich zliczenie wymagało poświęcenie większej ilości czasu.

6. Koszty, a zasady procesu karnego

Problematykę kosztów można rozpatrywać także w kontekście zasad procesu karnego. Niewątpliwie pozostaje ona w związku z takimi zasadami jak zasada prawdy materialnej, prawa do obrony legalizmu i oportunistycznego ścigania, bezpośrednio, czy jego sprawności. Z tylko jedną z nich problematyka kosztów pozostaje w stosunku równoległym. Wiadomym jest, że im postępowanie toczy się szybciej, a czynności są bardziej skoncentrowane (sprawność postępowania), tym jego koszty są niższe. Inna jest jednak zależność pomiędzy pozostałymi zasadami i kosztownością prowadzonych spraw.

Dochodzenie do prawdy i dążenie do poczynienia ustaleń faktycznych najbliższych rzeczywistości musi powodować wzrost kosztów. Szczególnie obecnie, gdy możliwości techniczne pozwalają na sięganie po bardzo wyspecjalizowane możliwości uzyskiwania wiedzy (skomplikowane opinie biegłych, eksperymenty procesowe, wykorzystywanie danych elektronicznych do ustalania przebiegu zdarzeń). Ale taka wiedza kosztuje. Nikt przy zdrowych zmysłach nie zaryzykuje twierdzenia, że można odstąpić od ustalenia prawdy w procesie karnym aby potanić jego koszty. Z drugiej strony w bardzo szerokim zakresie promuje się sięganie po metody konsensualnego kończenia sprawy, w którym rezygnuje się z prowadzenie

postępowania dowodowego przed sądem właśnie w celu obniżenia jego kosztów i przyspieszenia rozstrzygnięcia, które zostało zaakceptowane przez strony.

Inną kwestią jest kwestia relacji zasad ekonomii do zasady prawa do obrony. Biorąc pod uwagę choćby tylko jeden jej aspekt, a to aspekt obrony formalnej widać, że w zasadzie nie istnieją systemy prawne które bezapelacyjnie przyznawałyby każdemu oskarżonemu prawo do pomocy obrońcy. Aspekt ekonomiczny jest tu zatem widoczny.

Problem kosztowności postępowań uwidacznia się także w związku z decyzjami ustawodawcy co do wyboru zasad ścigania. W Polsce obowiązuje zasada legalizmu w zakresie ścigania przestępstw. W przypadku jednak wykroczeń (niekiedy są to drobniejsze typy przestępstw np. kradzież mienia mniejszej wartości, czy zniszczenie mienia) obowiązuje zasada oportunistyczna. Organy mogą odstąpić od ścigania tych spraw, jeżeli interes społeczny w sposób dostateczny go nie uzasadnia. Jak można przypuszczać jednym z czynników uzasadniających rezygnację ze ścigania wykroczeń może być właśnie relacja kosztów jakie by ono za sobą pociągnęło w stosunku do korzyści jakie w konkretnym przypadku można uzyskać.

7. Wskazane tezy to tylko nieliczne płaszczyzny na których można rozważać wpływ reguł ekonomii na modelownie wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych. Szerzej omówione będą podczas ustnego wystąpienia.

УДК 343.296

Крамар Руслана
кандидат юридичних наук, доцент,
декан юридичного факультету
Львівського університету бізнесу та
права

МІЖНАРОДНІ МЕХАНІЗМИ РОЗШУКУ ТА УПРАВЛІННЯ АКТИВАМИ, ОДЕРЖАНИМИ ВІД КОРУПЦІЙНИХ ТА ІНШИХ ЗЛОЧИНІВ

Зарубіжний досвід засвідчує, що створення сучасної ефективно діючої системи боротьби з організованою злочинністю, у тому числі корупційною, можливе за умови застосування належного нормативно-правового регулювання та інституційного забезпечення, що відповідає міжнародним стандартам, і комплексного використання передових комп'ютерних інформаційних технологій. Створеному Національному агентству України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (АРМА) необхідно активно вивчати зарубіжний досвід і співпрацювати з провідними міжнародними структурами міждержавного та національного рівнів для вдосконалення боротьби з корупцією та іншими видами злочинів.

Провідним Міжнародним правовим актом, спрямованим на проведення спільної кримінальної політики в протидії тяжким злочинам є Конвенція про

відмивання, пошук, арешт і конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом від 8 листопада 1990 року (Страсбург) [1]. У ст. 13 Конвенції передбачено, що сторона, яка отримала клопотання про конфіскацію засобів або доходів, розташованих на її території, забезпечує виконання постанови, ухваленої судом сторони, яка запитує про конфіскацію таких засобів чи доходів, або передає це клопотання своїм компетентним органам з метою отримання постанови про конфіскацію та в разі одержання такої постанови виконує її. Відповідно до ст. 15 запитувана сторона розпоряджається будь-якою конфіскованою власністю відповідно до свого внутрішнього законодавства, якщо зацікавлені сторони не дійдуть іншої згоди.

До міжнародних документів універсального характеру щодо протидії злочинності також належать: Резолюція 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН «Загальна декларація прав людини» від 10 грудня 1948 р., згідно з якою кожна людина має право на ефективне відновлення в правах компетентними національними судами у випадках порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом, у тому числі й на захист права володіти майном як одноособово, так і разом з іншими; Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочину та зловживання владою від 23 листопада 1985 р., затверджена Резолюцією № 40/34 Генеральної Асамблеї ООН, яка визначає, що необхідно розуміти під жертвами злочину, правами жертв злочину, правами правопорушників і третіх сторін; Стандартні мінімальні правила ООН щодо заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила), прийняті Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 45/110 від 14 грудня 1990 року.

Стаття 13 Типового договору про видачу, прийнятого 14 грудня 1990 року Резолюцією № 45/116 Генеральної Асамблеї ООН, закріплює, що вся виявлена в запитуваній державі власність, набута в результаті злочину або може знадобитися як доказ, передається при наявності прохання запитуваної держави, якщо на видачу є дозвіл.

Згідно з п. 2d ст. 1 Типового договору про взаємну допомогу в галузі кримінального правосуддя Резолюції 45/117 Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1990 року взаємна правова допомога повинна надаватися в проведенні розшуку та арешті майна. У ст. 17 цього ж документа правоохоронним органам рекомендується (в межах національного законодавства) виконувати прохання про розшук, конфіскацію та передачу державі, яка запитує, будь-яких матеріалів для використання як доказів. Також цією Резолюцією прийнято Факультативний протокол до Типового договору про взаємну правову допомогу в галузі кримінального правосуддя, що стосується прибутків від злочинів. Під прибутками від злочину в п. 1 розуміється власність, отримана або реалізована прямо чи опосередковано внаслідок здійснення правопорушення, або інші вигоди, отримані в результаті правопорушення.

З методів досліджуваного зарубіжного (національного) досвіду серед відповідних закордонних структур звернемо увагу на американську FinCEN (Financial Crimes Enforcement Network) [2]. Місія Мережі боротьби з фінансовими злочинами полягає у захисті фінансової системи від незаконного

використання, боротьбі з відмиванням грошей та пов'язаними із нею злочинами, включаючи тероризм, та сприяння національній безпеці шляхом стратегічного використання фінансових органів та збору, аналізу та розповсюдження фінансової розвідки. Щорічний бюджет FinCEN становить близько 300 млн. дол. США [3].

Національні агентства країн світової співдружності з питань повернення та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, співпрацюють з мережею розслідувань, пов'язаних з поверненням доходів, здобутих корумпованим шляхом, або кримінальних доходів узагалі – Ініціативою з повернення вкрадених активів (Stolen Asset Recovery Initiative, StAR), а також Кемденською міжвідомчою мережею з повернення активів (Camden Asset Recovery Inter-Agency Network, CARIN). Функція забезпечення співробітництва з CARIN прямо закріплена в п. 3 ч. 1 ст. 16 Закону України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» [4].

Ініціатива відновлення викраденого активу (StAR) як спільний проект Групи Світового банку та УНП ООН сприяє впровадженню глави V Конвенції ООН проти корупції (UNCAC). Ініціатива повернення викрадених активів (StAR) – це партнерство між Групою Світового банку та Управлінням ООН з питань наркотиків та злочинності, яке підтримує міжнародні зусилля щодо припинення безпечних сховищ для корупційних фондів. StAR співпрацює з країнами, що розвиваються, та фінансовими центрами, щоб запобігти відмиванню доходів, отриманих корупцією, та сприяти більш систематичному та своєчасному поверненню викрадених активів.

StAR використовує важелі обох організацій-партнерів для підтримки міжнародних зусиль, спрямованих на відмову у безпечних сховищах для викрадених активів та сприяння поверненню активів. StAR прагне досягти цього завдяки своїй країні, знанням та політичній роботі. Наразі StAR проводить нове опитування щодо міжнародних зусиль з повернення активів у справах про корупцію. Метою дослідження є збір даних про глобальний прогрес у міжнародних зусиллях щодо повернення та повернення доходів від корупції систематичним та порівняним на міжнародному рівні способом. Для сприяння своєчасному поверненню доходів від корупції необхідні кращі дані про вилучення та повернення активів, пов'язаних з корупцією; визначити тенденції у практиці та обсягах повернення активів; забезпечити доказову базу для вироблення політики; сприяти прозорості та підзвітності при поверненні міжнародних активів; і виміряти прогрес у виконанні зобов'язань.

CARIN – це неформальна мережа правоохоронних та судових працівників у галузі відстеження, заморожування, вилучення та конфіскації активів. Це міжвідомча мережа. Кожна держава-член представлена правоохоронцем та судовим експертом (прокурор, слідчий суддя тощо, залежно від правової системи). Контакти CARIN підтримують повний процес повернення активів, починаючи з початкової точки розслідування, що включає відстеження активів, до заморожування та вилучення, управління та, нарешті, конфіскації / конфіскації, включаючи будь-який необхідний розподіл активів між

юрисдикціями. Представники держав-членів називаються «національними контактними точками».

Міжурядовим органом, завданням якого є розробка і сприяння стратегії боротьби з відмиванням грошей як на національному, так і на міжнародному рівні, є Група з розробки фінансових заходів з відмивання грошей (FATF). FATF є «органом формування стратегії». Інституція розробляє заходи щодо формування в кожній державі режиму протидії легалізації незаконно отриманих доходів. Рекомендації FATF спрямовані на: а) вдосконалення правової системи в державі; б) підвищення ролі фінансових і кредитних установ у протидії відмиванню грошей; в) активізацію міжнародного співробітництва в цій сфері. FATF відповідно до критеріїв ризиків розробило два списки держав, які відхиляються від застосування контрзаходів для захисту світової фінансової системи від ризиків відмивання грошей («сірий» і «чорний») [5, с. 315].

Цільовій групі було покладено обов'язок вивчити методи та тенденції відмивання грошей, переглянути дії, які вже були вжиті на національному або міжнародному рівні, та визначити заходи, які ще потрібно вжити для боротьби з відмиванням грошей. У квітні 1990 року, менш ніж через рік після його створення, FATF опублікувала звіт, що містить набір Сорока рекомендацій, які мали на меті надати всеосяжний план дій, необхідних для боротьби з відмиванням грошей.

У 2001 р. до місії FATF було додано розробку стандартів боротьби з фінансуванням тероризму. У жовтні 2001 року FATF видала Вісім спеціальних рекомендацій щодо вирішення питання фінансування тероризму. Постійна еволюція методів відмивання грошей призвела до того, що FATF всебічно переглянула стандарти FATF у червні 2003 р. У жовтні 2004 р. FATF опублікувала Дев'яту спеціальну рекомендацію, що додатково посилює узгоджені міжнародні стандарти протидії відмиванню грошей та фінансуванню тероризму (Рекомендації 40 + 9) [6, с. 204].

Отже, Міжнародна спільнота від початку заключного десятиліття ХХ ст. прийняла на світовому та континентальному (європейському) рівнях основи нормативно-правової бази регулювання діяльності міжнародних та національних (державних) інституцій по боротьбі з відмиванням, пошуком, арештом і конфіскацією доходів, одержаних злочинним шляхом. Серед відповідних закордонних структур одне з провідних місць посіла американська система FinCEN. На багатосторонньому рівні відзначимо Ініціативу відновлення викраденого активу (StAR), яка стала спільним проектом Групи Світового банку та Управлінням ООН з питань наркотиків та злочинності. Міжурядовим органом, завданням якого є розробка і сприяння стратегії боротьби з відмиванням грошей як на національному, так і на міжнародному рівні, є Група з розробки фінансових заходів з відмивання грошей (FATF).

Національному агентству України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів належить не тільки будувати орган із чистого аркуша, а й на основі вивчення та

зарубіжного досвіду, дотримання норм і стандартів міжнародної діяльності у відповідні сфері, формувати відповідну державну політику, що передбачено спеціальним Законом. Завдання АРМА полягає в тому, щоб, використовуючи міжнародний досвід і налагоджуючи співпрацю з міжнародними організаціями, зробити його в межах закону настільки унікальним за своєю ефективністю, щоб ні в кого не виникало питань щодо доцільності його існування.

Список використаних джерел

1. Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів одержаних злочинним шляхом, Страсбург, 8 листопада 1990 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_029#Text
2. Financial Crimes Enforcement Network. URL: <https://az6taulmujhlj4galshnitcity-jj2cvlaia66be-www-fincen-gov.translate.google.com/>
3. Невдашов И. FinCEN – американский ответ финансовым преступлениям. *Экономический терроризм.* URL: <http://www.e-terror.ru/it2b2.view7.page18.html>.
4. Закон України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» від 10 листопада 2015 року № 772-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2016. № 1. Ст. 2.
5. Шиян Д.В. Аналіз міжнародних стандартів з протидії відмиванню грошей та фінансуванню тероризму. *Вісник соціально-економічних досліджень*, 2013. Випуск 1 (48). С. 314-320.
6. Camden Asset Recovery. The History, Statement of Intent, Membership and Functioning of CARIN. Inter-Agency Network. Carin Manual 5th Edition. The Hague: Guernsey Law Officers, 2015. 26 p.

Шевчук О.П.

*суддя Хмельницького окружного
адміністративного суду*

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ПОНЯТЬ МЕДІАЦІЇ ТА ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРУ ЗА УЧАСТЮ СУДДІ

Медіація – один із позасудових методів врегулювання спорів за участю сторін та третьої особи – медіатора, який здійснює функцію примирення на умовах, прийнятних для обох сторін. Цей процес активно застосовується закордоном, однак в Україні він не закріплений на законодавчому рівні, але все ж таки у національній практиці вирішення спорів, такий процес має місце.

У Верховній Раді України готується до другого читання проект Закону про медіацію №3504, а поки що медіатори керуються здебільшого міжнародними нормативно-правовими актами. До них належать – Рекомендація № R (98) 1 Комітету міністрів державам-членам про сімейну медіацію від 21

січня 1998 р., Рекомендації (2002) 10 Комітету міністрів державам-членам про медіацію в цивільному процесі від 18 вересня 2002 р., Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи № 17ЕС (2001) 9 від 5 вересня 2001 р. державам-членам про альтернативний судовому розгляду механізм вирішення спору між адміністративними органами влади та приватними особами, Європейський кодекс поведінки медіаторів та інші [1].

Врегулювання спору за участю судді – процедура, суть якої полягає у проведенні суддею відкритих та закритих нарад з обома сторонами спільно та кожною стороною окремо.

Обидві форми позасудового врегулювання конфліктів гарантують повну конфіденційність інформації, одержаної від клієнта.

І для медіації і для позасудового врегулювання ключовою умовою є згода двох сторін.

Вказуючи на розмежувальні ознаки медіації та врегулювання спору за участю судді, то варто відзначити, що врегулювання спору за участю судді використовується у адміністративному, цивільному та господарському судочинстві, натомість медіація, окрім вищеназваних форм судочинства може застосовуватись і у кримінальних справах.

Застосування медіації можливе на будь-якому етапі судового процесу шляхом подання до суду клопотання про надання часу для примирення. Натомість, врегулювання спору за участю судді можливе лише тоді, коли не розпочато розгляд судової справи по суті.

До позитивних ознак медіації можемо віднести: можливість самостійно обрати медіатора, можливість зупинити процедуру та вийти із неї на будь-якому етапі, кожна зі сторін виходить із конфлікту на прийнятних для неї умовах, збереження партнерських та ділових контактів з іншою стороною.

Щодо недоліків медіації – то сюди відносимо відсутність законодавчого закріплення, обов'язкову згоду усіх сторін конфліктної ситуації, а також відсутність механізму контролю та примусу щодо виконання рішень.

Процедура медіації не обмежена у часі, тому у конкретних випадках це може бути як позитивною так і негативною ознакою.

До плюсів врегулювання спору за участю судді відносимо те, що суддя є фахівцем у галузі права, на відміну від медіатора, який у більшості випадків не має юридичної освіти, така процедура проводиться у строки, визначені законодавством, суддя пропонує сторонам можливі варіанти вирішення конфлікту, існує механізм примусу та контролю за виконанням рішень.

Мінусами врегулювання спору за участю судді є неможливість виходу сторони до завершення процедури, понесення витрат на правову допомогу та сплати судового збору.

На відміну від медіації, при врегулюванні спору за участю судді сторони не можуть самостійно обирати суддю – здійснювати врегулювання спору буде суддя, який повинен був розглядати справу по суті. Це може бути як позитивною ознакою – мінімізує спроби неправомірного впливу сторін на суддю, так і негативною – коли варіант вирішення конфлікту запропонований суддею буде більш прийнятним лише для однієї сторони.

Медіація та врегулювання спору за участю судді є доволі поширеними в Україні способами альтернативного врегулювання спорів. Залежно від конкретної ситуації, суб'єктів та об'єкта конфлікту, враховуючи усі потенційні ризики, кожна сторона вибирає більш прийнятний для себе спосіб врегулювання конфлікту.

Незважаючи на деякі недоліки, позасудові методи врегулювання спорів є позитивною практикою, оскільки вони зменшують навантаження на судову систему та дозволяють сторонам уникнути участі у судовому процесі.

Список використаних джерел

1. Медіація в Україні викликає питання – а чи є відповіді. URL: <https://rubryka.com/blog/mediation-in-ukraine/>

УДК 342.7-053.2/.67

Сухоребра Т.І.

*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри права
Вінницького
торговельно-економічного інституту
Державного
торговельно-економічного
університету*

ВИДИ ПОКАРАНЬ ЗА ЕКОЛОГІЧНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ЗГІДНО АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ

Сьогодні, в умовах російсько-Української війни та технічного процесу здійснюється негативний вплив на навколишнє природне середовище, що тягне погіршення екологічної ситуації. Важливим регулятором ситуації є запровадження та посилення юридичної відповідальності за порушення законодавства щодо охорони навколишнього природного середовища. Питання вивчення санкцій за екологічні правопорушення згідно адміністративного законодавства потребує окремої уваги, так як і порівняльне дослідження цього питання в країнах Європейського союзу.

Так, Кодексом України про адміністративні правопорушення передбачена відповідальність за правопорушення в екологічній сфері (усього нараховується понад 200 видів екологічних правопорушень). Види таких правопорушень за характером впливу на навколишнє середовище можна поділити на кілька груп:

- Правопорушення у сфері землекористування (статті 52-56, 188-5 КпАП України). Санкції за правопорушення цієї групи можуть бути визначені у вигляді штрафу від 85 грн до 8500 грн (приблизно від 3 євро до 267 євро). Максимальні санкції застосовуються за правопорушення, вчинені повторно протягом року, зокрема за ненадання земельна ділянка в належному стані, порушення правил землеустрою проекту землеустрою, порушення строку погодження документації із землеустрою, порушення строку внесення відомостей до Державного земельного кадастру.

- Правопорушення у сфері геології та користування надрами (ст. 57-58-1 КпАП). За самовільне будівництво, порушення правил виконання робіт на території родовищ корисних копалин або видобуток корисних копалин устаткуванням, порушникам цієї групи в основному накладаються штрафи від 510 до 18 тис. грн (приблизно від 16 євро до 565 євро). не пройшов атестацію.

- Правопорушення у сфері водокористування (статті 48, 59-62 Кодексу України про адміністративні правопорушення). Особи, які спричинили забруднення та засмічення територіальних та морських вод, не дотримали обов'язку щодо реєстрації документів на шкідливі речовини та суміші, пошкодили водні споруди чи порушили інші правила водокористування, караються штрафом у розмірі 85 грн. до 17 000 грн (приблизно 3 євро до 533 євро)

- Правопорушення у сфері лісокористування (статті 63-77 Кодексу України про адміністративні правопорушення). Засмічення лісу, недотримання правил пожежної безпеки та інші правопорушення, передбачені цими статтями, залежно від складності їх впливу на навколишнє середовище, можуть каратися штрафом у розмірі 17 грн. до 30 600 грн (приблизно 0,5 євро до 960 євро)

- Атмосферні правопорушення (ст.ст. 78-81 КпАП), що характеризуються порушенням порядку викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, експлуатації транспортних засобів, що перевищують вміст забруднюючих речовин тощо, підлягають адміністративному стягненню. від 85 до 3400 грн. (приблизно від 3 євро до 107 євро)

- Правопорушення у сфері утилізації відходів (ст.ст. 82-83 КпАП) можуть проявлятися у неналежному поводженні з відходами, виробництві відходів, неналежному переміщенні відходів тощо, у зв'язку з чим накладаються санкції Кодексом України про адміністративні правопорушення може бути накладено штраф у розмірі 17 грн. до 3400 грн (приблизно від 3 євро до 107 євро)

- Правопорушення в галузі рослинництва і тваринного світу (статті 82-90 КпАП), а також правопорушення, вчинені проти здоров'я населення (ст.ст. 42, 95 КпАП), мають дуже страшні наслідки, оскільки це безпосередньо впливає на навколишнє середовище. Такими правопорушеннями може бути також конфіскація тварин, знарядь і засобів вчинення правопорушення, штраф може становити 8,5 тис. грн. (267 євро)

Конкретні склади адміністративних екологічних правопорушень із зазначенням суб'єктів відповідальності, санкцій, повноважень органів щодо застосування заходів адміністративної відповідальності передбачені главою VII Кодексу України про адміністративні правопорушення. При цьому чинним

адміністративним законодавством передбачена відповідальність за порушення земельного, водного, лісового законодавства, законодавства про надра, охорони атмосферного повітря, охорони тваринного світу, екологічної безпеки тощо. Саме тому адміністративна відповідальність вважається найпоширенішим видом юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства.

Наприклад, в Нідерландах близько 500 різних правопорушень вважаються «дрібними екологічними порушеннями» або «порушеннями простого характеру», якими займаються спецслужби адміністративних органів, спеціально спрямовані на видачу та перевірку дозволів. Покарання, які вони мають право накладати у разі встановлення порушення: надсилання «нагадування» про виконання домовленостей, тимчасове припинення діяльності, повне відкликання дозволу та/або накладення штрафів/штрафів (з 2012 р.). Ці штрафи/штрафи різняться залежно від порушення, але також залежать від того, чи є порушник «фізичною особою» чи «юридичною особою». У разі незначного порушення штраф за перше може зрости до 2000 євро, а за останнє – до 10 000 євро.

Щодо вищезгаданого переліку порушень, можливо, обставини значно важчі, ніж уявлення про «незначне» чи «просте», в цих випадках порушення (або злочин у даному випадку) розглядаються прокурором або кримінальний суд. Щоб розмежувати порушення, які належать адміністративним органам або кримінальному суду, голландська правова система розробила три кластери. Якщо один із них застосовний, справа передається до прокуратури [2].

У Чеській Республіці імплементовані екологічні закони стосуються викидів у повітря та воду, оцінки впливу на навколишнє середовище, відходів, забрудненої землі та екологічних проблем у транзакціях. Відповідно до чинного чеського адміністративного законодавства санкція за наступні адміністративні правопорушення передбачає штраф у розмірі до 1 000 000 чеських крон (приблизно 41 292 євро):

1. Неінформування компетентного органу про всі обставини неминучої загрози екологічної шкоди, про які особа повинна знати або могла знати, щодо безпосередньої загрози екологічної шкоди та запобіжних заходів;
2. Неінформування компетентного органу про всі відповідні обставини шкоди довкіллю або обставини, що вказують на настання такої шкоди, про які особа повинна знати або могла знати, та заходи щодо усунення;
3. Здійснення діяльності, не зазначеної в Додатку I до законодавства про транспонування (Додаток III ELD), без фінансового забезпечення, передбаченого законодавством про транспонування.

Санкціями за такі адміністративні правопорушення є штраф у розмірі до 5 000 000 чеських крон (приблизно 206 458 євро):

1. Невжиття запобіжних заходів, необхідних компетентним органом;
2. Невжиття всіх можливих екстрених дій з виправлення ситуації;
3. Невжиття всіх можливих заходів з виправлення, яких вимагає компетентний орган [3].

Отже, зважаючи на більш суворі санкції за порушення екологічного законодавства у країнах ЄС, та відповідно до погіршення ситуації із охороною

навколишнього природного середовища, законодавцю необхідно систематично переглядати існуючі адміністративні санкції, посилювати та запроваджувати нові.

Список використаних джерел

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
2. Zabyelina, Y. & Van Uhm, D.P. (2020) *Illegal Mining: Organized Crime, Corruption, and Ecocide in a Resource-Scarce World*. London: Palgrave.
3. Outcome of the Specific Contract “Support for the REFIT actions for the ELD – phase 2” (No 07.0203/2017/771706/SER/ENV.E.4) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ec.europa.eu/environment/legal/liability/pdf/DOC3%20-%20Country%20fi che%20template.%20Draft%20March%202018.docx>

УДК 342.5 (045)

Бойко П. Г.

здобувач Тернопільського національного економічного університету

ЗМІСТ ТА СТРУКТУРА СТАНДАРТІВ АДМІНІСТРАТИВНО – ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРАТУРИ

У теорії адміністративного права сформовано певні тенденції визначення правової природи стандартів адміністративно-правового забезпечення діяльності прокуратури України.

Категорія «забезпечення» викладено у Великому тлумачному словнику української мови: безпека означає створення надійних умов для здійснення чого-небудь, гарантування чого-небудь, захист когось або чогось від небезпеки [1, с. 281]. Правове забезпечення полягає у вчиненні правовими засобами цілеспрямованих дій щодо поведінки людей і суспільних відносин [2, с. 327]. З точки зору А. Олійника – це вплив на права і свободи громадян за допомогою певних правових засобів (переважно правових норм) [3, с. 160]. На думку В. Демиденко, законодавче забезпечення прав і свобод людини має сприяти їх реалізації, охороні та захисту [4, с. 13].

Отже, під правовим забезпеченням слід розуміти комплексну правову організацію держави та її уповноважених суб'єктів з метою створення необхідних умов для правового регулювання окремих сфер суспільних відносин. Адміністративно-правове забезпечення розглядається науковцями як

вид правового забезпечення і має досліджуватися за сферою його застосування. На думку М. Цвік, адміністративно-правове забезпечення – це цілеспрямована дія правовими засобами на поведінку людей і суспільні відносини [5, с. 327]. І. Ієрусалімова надає визначення поняття «адміністративно-правове забезпечення», під яким переважно розуміється регулювання адміністративно-правовими нормами суспільних відносин, які виникають в процесі реалізації прав і свобод людини і громадянина, а також вплив на них за допомогою елементів передбачених у законодавстві [6, с. 138–165].

У вітчизняній юридичній науці сформувалося кілька теоретичних позицій сформувалося декілька теоретичних положень щодо визначення статусу та ролі органів прокуратури в механізмі державної влади: 1) прокуратура як інститут законодавчої влади; 2) прокуратура як інститут виконавчої влади; 3) прокуратура як самостійний інститут у системі судової влади; 4) прокуратура як самостійна, контрольна-наглядова гілка влади. Певного поширення набула думка про те, що прокуратура, з одного боку, не є самостійною гілкою державної влади, а з іншого - не входить до складу ні законодавчої, ні виконавчої, ні судової влади.

Так, Якимчук М. вважає, що специфіка прокуратури як унікальної державної інституції не виправдовує її включення до будь-якого державного відомства. Водночас, на їхню думку, специфіка діяльності прокуратури виражається і в її впливі на здійснення правоохоронного та правового нагляду. [7, с.19]

Крім того, не відносячи прокуратуру до жодного державного відомства, Сухоніс В. наголосив, що основним напрямком діяльності прокуратури є забезпечення ефективності правових засобів захисту законних прав та інтересів громадян, юридичних осіб, держави і суспільства. З цією метою прокуратура повинна забезпечити ефективне виконання відповідних функцій. З їх реалізацією українська прокуратура стає своєрідним публічним представництвом інтересів підприємства перед органами виконавчої та судової гілок влади, а також органами місцевого самоврядування, що можливо лише за умов незалежності прокуратури. Соціальна роль, яка покладається на прокуратуру України у сучасних умовах реформаційних перетворень, зумовлює необхідність її функціонування як самостійної структури державної влади, яка не підпорядкована органам ні виконавчої, ні судової влади. Тільки в цьому випадку діяльність української прокуратури може стати справді ефективним закордонним досвідом і сприятиме становленню правової держави та громадянського суспільства в Україні [8, с. 55].

Отже, стандарти адміністративно-правового забезпечення діяльності прокуратури – це встановлений законом порядок утворення, реорганізації, ліквідації цих установ, визначення функцій і завдань прокуратури та забезпечення їх необхідною дієздатністю для виконання покладених на них обов'язків. права та обов'язки. Елементами адміністративно-правового статусу прокуратури України є встановлені законом цілі, завдання та функції, компетенція, організаційно-структурні складові та відповідальність.

Основними ознаками адміністративно-правового статусу прокуратури є: по-перше, встановлення адміністративно-правових норм, по-друге, до його змісту входять права та обов'язки, по-третє, визначення статусу органу прокуратури в системі державних органів, по-четверте, визначення статусу органу прокуратури в системі державних органів, по-п'яте, визначення статусу органу прокуратури в державній системі. по-шосте, це засіб здійснення влади.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. 1440 с
2. Цвік М.В. Загальна теорія держави і права : підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів освіти. Харків : Право, 2002. 432 с.
3. Олійник А.Ю. Теорія держави і права : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 176 с.
4. Демиденко В.О. Утвердження і забезпечення конституційних прав та свобод людини і громадянина в діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2002. 16 с.
5. Цвік М.В. Загальна теорія держави і права : підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів освіти. Харків : Право, 2002. 432 с.
6. Ієрусалімова І.О. Механізм адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини та громадянина : дис. ... к. ю. н. : 12.00.07 Київ, 2006. 205 с.
7. Якимчук М. К. Порядок призначення і звільнення Генерального прокурора України, як гарантія реалізації принципу незалежності прокуратури / М. К. Якимчук // Кримінальне право України. 2006. №10. С. 19.
8. Сухонос В.В. Прокуратура в механізмі української держави: проблеми теорії і практики: дис д-ра юрид. наук. Київ, 2008. 464 с.

УДК 340.1

Гарасимів В. М.

*заступник начальника Збаразького відділення поліції
Підволочиського відділу поліції Головного управління
Національної поліції в Тернопільській області*

THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE AS A SUBJECT OF PUBLIC AUTHORITY IN THE ZONE OF AN ANTI-TERRORIST OPERATION

Considering for the purpose of the state policy of ensuring the state sovereignty of Ukraine temporarily occupied territories in Donetsk and Luhansk regions, defined in Art.4 of the Law of Ukraine "On Peculiarities of State Policy with ensuring the state sovereignty of Ukraine on the temporarily occupied territories in the Donetsk and

Luhansk regions", in the main directions interaction of the National Police of Ukraine with other subjects of public administration in the area of implementation anti-terrorist operation are as follows [1, p.157]:

- implementation of measures to protect the rights and freedoms of the civilian population - through the promotion of liberation by the Russian Federation, the occupying power by the administration of the Russian Federation of all illegally detained and detained persons citizens of Ukraine;

- ensuring the restoration of violated material rights; promotion of socio-economic, ecological and cultural needs, in particular through the implementation of measures determined by the central authority of the executive power of Ukraine, which ensures the formation and implementation of the state policy on issues of temporarily occupied territories, for the implementation of the relevant ones decisions of the Cabinet of Ministers of Ukraine;

- providing legal and humanitarian aid, including involving international aid, in particular the provision of medical and social services in territories controlled by Ukraine;

- promoting the maintenance of cultural ties; providing access to educational institutions and mass media of Ukraine;

2) implementation of measures to restore territorial integrity of Ukraine within the internationally recognized state border - with compliance international obligations of Ukraine, international treaties, consent to principles and norms, the binding nature of which is provided by the Verkhovna Rada of Ukraine international law;

3) implementation of measures to ensure national security and defense, repelling and deterring the armed aggression of the Russian Federation. Therefore, we believe that it would be logical to expand the areas of interaction of the National Academy of Sciences with by other subjects of public administration in the venue area anti-terrorist operation through detailing them in a joint order and formulate as follows [2, p.22]:

- organization of the implementation of the state policy on state security sovereignty of Ukraine through the implementation of measures to restore territorial integrity of Ukraine;

- ensuring comprehensive development of security, economic, information and telecommunication, social and humanitarian infrastructure in the territories adjacent to the temporarily occupied territories in Donetsk and Luhansk regions;

- implementation in accordance with strategic defense documents planning measures to strengthen defense and security capabilities of Ukraine.;

- ensuring public order and security;

- prevention of crimes and other offenses;

- detection, termination, disclosure and investigation of offenses;

- search and arrest of persons who commit offenses;

- improvement of the legal framework for combating terrorist threats, etc [3, p. 44].

In our opinion, one of the possible solutions to these problems is adoption of a single regulatory act (joint order) which would meet the requirements of European and international conventions and act in all the area of the anti-terrorist operation, and

not in its individual districts; clearly regulated the issue of interaction of the NPU with other subjects of the public sector administration.

References

1. Яровий К. В. Адміністративно-правові засади взаємодії Національної поліції України з іншими суб'єктами публічної адміністрації у зоні проведення антитерористичної операції. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. Дніпровський національний університет ім. Олеса Гончара. 2017. № 6. С. 156–160.
2. Артеменко І. Органи публічної адміністрації як суб'єкти адміністративно-процесуального права: монографія. Харків, 2016. С. 22.
3. Іляшко О. О. Правовий режим тимчасово окупованих територій: поняття та сутність. Юридична Україна. 2017. № 9–10. С. 44–45.

УДК: 342.1

Гришук М. О.

*аспірант кафедри теорії та історії
держави і права Тернопільського
національного економічного
університету*

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

Корупційні явища завдають значну матеріальну та моральну шкоду великому колу громадян, згубно позначаються на економічній діяльності суб'єктів господарювання, особливо недержавних форм власності. Корупція в правоохоронних органах зменшує ефективність боротьби зі злочинністю, чим сприяє погіршенню криміногенної ситуації в державі. На думку зарубіжних урядовців та підприємців, саме поширення корупції є однією з основних проблем для розвитку нормальних економічних відносин України з іншими державами, причиною їх небажання вкладати значні інвестиції у вітчизняну економіку. Зазначене свідчить, що пошук дієвих шляхів протидії корупційній злочинності в Україні є актуальним завданням для нашого суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Витоки корупції сягають спмва первісного суспільства. Відомості про корупцію містяться в історичних джерелах давньосхідних цивілізацій – Давнього Єгипту, Китаю, Індії, а також античних цивілізацій Стародавньої Греції та Риму [1, с. 296]. Ще понад два тисячоліття тому корупція сприймалась як головний чинник політичних змін, як явище, що неминуче спричиняє падіння некомпетентних режимів та зміну їх більш міцною владою. Цілком вірогідно, що вони пов'язані з язичницькими віруваннями. Люди, цілком залежні від сил природи, намагалися задобрити богів, які уособлювали ці сили, і приносили їм жертви. Коли з'явилися перші служителі культу, «близькі» до богів (шамани, знахарі, волхви тощо), їм теж люди робили подарунки, щоб

через них мати милість богів.

Перша писемна згадка про корупцію наявна у справах Стародавнього Вавилону та в Законах царя Хаммурапі (XVIII ст. д н.е.). Навіть в часи Античності Аристотель вважав, що подолання корупції призведе до державної стабільності. Повинен існувати такий устрій, в якому за допомогою законів можна вплинути на посадових осіб та не дозволити їм незаконно збагачуватись. З численних пам'яток стає відомо, що подарунки жерцям власного племені, вождям були нормою. Так демонстрували свою покірність, повагу до лідера. Уперше спробував подолати корупцію ще у XXIV ст. до нашої ери Урунімгіна – шумерський цар міста-держави Лагаша [2, с. 3].

Стародавні Афіни мали ряд законів, спрямованих на запобігання корупції. В одному з таких законів йшлося про зобов'язання громадян оприлюднювати джерела, за рахунок яких вони живуть. Утім потрібно не забувати, що поняття «корупція» за змістом в Стародавні віки дещо різнилася з сучасним. Явище корупції мало канонічне значення – під ним розуміли підлабузництво, «спокусу диявола». У католицизмі корупція вважалася гріхом [3, с. 37].

Корупція виникла з появою приватної власності. Це пояснюється тим, що почали з'являтися різні прошарки суспільства. У Стародавній Греції в IV–V ст. до н.е. корупція мала швидше побутовий характер і проявлялася у псуванні їжі й питної води. До нас це явище дійшло вже у зовсім іншому значенні.

Корупція як явище певним чином породжує занепад суспільної моралі, бо людина вважає, що маючи гроші, вона може вирішити питання будь-якої складності, та в деяких випадках відкупитись від відповідальності. Це породжує невдоволення, суспільний безлад і несправедливість. У Стародавньому Римі корупція означала підкуп судді, а з XV–XVI ст.ст. – підкупність і продажність чиновників і громадсько-політичних діячів, що набуло тоді неабиякого поширення [4, с. 56].

Як офіційні прояви корупції на території сучасної України уперше зафіксовані у XI–XII ст. у Київській Русі, де дружинники, які виконували також функцію бюрократії, зловживали своїми обов'язками. У Стародавній Русі маємо першу згадку про корупцію як «посул», що означало незаконну винагороду. Відповідна згадка міститься у Двінській установчій грамоті. У період татарської орди хабарництво тимчасово силовими методами усунув хан Батий [2, с. 5].

У період середньовіччя поняття корупції знайшло своє відображення виключно в церковних та канонічних відносинах – як спокуса диявола, зваблювання. У феодальній Польщі, наприклад, хабарництво мало «середньоєвропейський» характер, і прояви його були загалом незначними. Тоді від «справедливого» королівського суду (який завжди ставав на бік багатшої сторони) постраждав сам Б. Хмельницький. Після перемоги над Річчю Посполитою в Гетьманській державі почало процвітати хабарництво. Однак воно було значно меншим, аніж в Росії, де панували бояри, а згодом узаконеним хабарництвом став «інститут годівлі», тобто спосіб утримання «державницьких осіб», використовуючи населення. З XIV ст. застосовується поняття «лихварство» – від слова «лихва», що означає надлишок. У російському суспільстві мало не на генетичному рівні закріпилася норма, що служба в органах влади – це спосіб

«прогодуватись» та збагатитись за час служби. Так історичні передумови появи корупції закладались на всіх рівнях розвитку державності [5, с. 6].

У період розвитку монархічної форми правління, головним корупціонером виступає монарх, що надає пільги та привілеї, спускаючи їх згори донизу ієрархічними щаблями. Завдяки вмілому розподілу титулів, пільг та посад (а також постійної загрози позбавитися цієї ласки) монарх маніпулює своїм оточенням. Наприклад, в Російській імперії чиновники призначалися відповідно до походження. Перевага надавалась не особистим якостям особи, а відповідно до ієрархії прізвищ.

Початок Нового часу, поява в Європі централізованих держав ознаменувала новий етап у розвитку корупції. Індустріалізація привела не тільки до економічного зростання, але і до збільшення спектру суспільного розподілу і підвищення значення владних рішень. Політична влада все більш ставала «товаром» на ринку, що зростав. Буржуазія, яка перемогла, брала активну участь у корупції вищих посадовців, а часто і «купувала» державні посади.

За республіканської форми правління, яка поступово ставала панівною формою правління в демократичних державах, корупція набирає форми горизонтальної дезінтеграції політичної спільноти. Політичні партії та злочинні угруповання створюють постійну загрозу стабільності та єдності республіканських інститутів. За демократичних режимів, де всі громадяни при досягненні певного віку мають право голосу і користуються загальним виборчим правом, голоси найбідніших виборців можна відкрито купити чи продати за гроші або інші матеріальні цінності, що підтверджують документи про вибори в європейських країнах ХІХ ст. [6, с. 103].

Спираючись на документальні дані, можна стверджувати, що зміна державного ладу і форми правління в Російській Імперії в жовтні 1917 року не скасувала корупцію як явище, проте сформувала лицемірне відношення до неї, що чимало сприяло укоріненню останньої. Декрет РНК «Про хабарництво» від 8 травня 1918 р. став першим в Радянській Росії правовим актом, що передбачав кримінальну відповідальність за хабарництво (позбавлення волі на термін не менше п'яти років, поєднаний із примусовими роботами на той же термін). Цікаво, що в цьому Декреті замах на одержання або дачу хабара розглядався як закінчений злочину. Крім того, не був забутий і класовий підхід: якщо хабародавець належав до імущого класу і намагався зберегти свої привілеї, то він засуджувався «до найбільш важких і неприємних примусових робіт», а все майно підлягало конфіскації [5, с. 112].

Тогочасне французьке і бельгійське законодавство було більш ліберальним, ніж в Росії. Отримання матеріальної вдячності постфактум у цих країнах взагалі не було злочином. І навпаки, у кайзерівській Німеччині злочинцем вважався навіть поштар, який взяв «на чай». Набагато більшим злочином у дореволюційній Росії було «лихварство». Злочинцями вважались як «хабарник», так і «хабародавець». Окремим видом хабарництва було також «вимагання» грошей і подарунків за дії, що стосувались служби винуватого. Революція, яка відбулася нібито з метою розв'язання соціальних проблем, спричинила зростання хабарництва. Найжорстокіші репресії і винищення цілих «поколінь»

бюрократичних еліт, наркомів і голів сільських рад не допомогли.

В Радянському Союзі корупція була досить поширена, хоча певною мірою стримувалася тоталітарним режимом. Радикальна зміна державного устрою, і навіть відмова від російської державності після жовтня 1917 року не скасували корупцію як явище, однак сформувавши негативне ставлення до неї, яке в подальшому стало чинником для її укорінення. Набули розголосу т. зв. «рибні», «бавовняні» скандали. Кримінальний кодекс УРСР 1927 року за отримання хабара при обтяжуючих обставинах передбачав застосування виключної міри соціального захисту – розстріл.

Історія боротьби радянської влади з корупцією закінчилася разом із самою владою, не увінчавшись успіхом. Ця боротьба, на нашу думку, характеризується декількома цікавими і важливими рисами.

Радянська влада не визнавала терміна «корупція», дозволивши ввести його у вжиток лише наприкінці 1980-х років. Замість нього використовувалися терміни «хабарництво», «зловживання службовим становищем», «попуск" і т.п. Заперечуючи термін, заперечили поняття, а отже і явище. Тим самим заздалегідь прирікали на невдачу й аналіз цього явища, і будь-яку боротьбу з його кримінально-караними наслідками.

Радянська «правосвідомість» узавжди дивовижно наївно і непродуктивно пояснювала причини корупційних явищ. Так, у закритому листі ЦК КПРС «Про посилення боротьби з хабарництвом і розкраданням народного добра» від 29 березня 1962 року, говорилося, що хабарництво – це «соціальне явище, породжене умовами експлуататорського суспільства». Жовтнева революція ліквідувала корінні причини хабарництва, а «радянський адміністративно-управлінський апарат – це апарат нового типу». У якості причин корупції перераховувалися хиби в роботі партійних, профспілкових і державних органів, у першу чергу, в сфері виховання трудящих. Це є абсолютно типовий текст, що формулюється з перших і до останніх років існування радянської влади. Очевидна жорстка невідповідність між слабким розумінням корупційних явищ, примітивним поясненням їхніх причин і неадекватних засобів боротьби з ними.

Практично недоторканими були вищі радянські і партійні чиновники. Необмеженість влади партійного керівництва держави, оскільки дуже часто, особливо за часів перебудови, приймалися рішення, які не були ні з ким погоджені (або ж погоджені лише формально).

З корупцією серед державного апарату боролися винятково його представники. Це призводило до двох наслідків: працівники, що боролися з корупційними проявами в державному апараті, не в змозі були змінювати корінні причини, що породжують корупцію, оскільки вони прямували до найважливіших умов існування системи; боротьба проти корупціонерів нерідко переростала в боротьбу проти конкурентів на ринку «корупційних послуг».

Корупція нерідко виступала в якості єдиного можливого засобу впровадження ринкових відносин у планову економіку. Саме про це свідчила природа корупції як організатора тіньового ринку. Тому вона розширювалася в міру ослаблення тотального контролю. У «Словнику іноземних слів», виданому в СРСР 1987 року, корупція визначалася як «поширена в капіталістичних країнах

підкупність та продажність державних, політичних та громадських діячів» [2, с. 3].

На сучасному етапі розвитку корупція в Україні стала надзвичайною проблемою, адже вона небезпечна не тільки як засіб самознищення ефективної державної влади як такої, але й засіб дискредитації представницької форми демократії зокрема. Корупційні діяння дозволяють державним посадовцям, політичним і громадським діячам використовувати надані права і владні повноваження для особистого збагачення, а також задовольняти корпоративні і кланові інтереси політико-економічних груп впливу.

Отже, проблема корумпованості чиновників існувала з давніх часів. Це пояснюється появою в окремих категорій суспільства більших повноважень, які дозволяли впливати на важливі проблеми. Можна констатувати, практики, що розглядаються вченими як корупційні, супроводжують всю економічну історію людства. Еволюціонуючи, корупція від окремих, спорадичних проявів у вигляді хабарництва, перетворилася на складне, системне, багатогранне явище як локального так і глобального виміру. Однак лише в 90-х роках ХХ століття окремі видання почали визначати та визнавати корупцію, як невід'ємну ознаку будь-якого устрою і розвитку суспільства.

Сучасний стан корупції в Україні багато в чому обумовлений тенденціями, що давно намічалися, і перехідним етапом від тоталітарної форми правління до демократичної. Аналізуючи вищевикладений матеріал, на нашу думку, з числа найбільш важливих чинників, що визначають ріст корупції і мають історичні корені, крім дисфункцій державної машини і деяких історичних і культурних традицій, слід віднести: нагальний перехід до нової економічної системи, не в повній мірі забезпечений необхідною правовою базою і правовою культурою; відсутність у радянські часи нормальної правової системи і наявність відповідних культурних традицій; розгалуженість бюрократичної системи та послаблення партійної системи контролю; правовий нігілізм і правова неосвіченість широких верств населення.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. Київ: ВТФ Перун, 2003. 1440 с.
2. Боковиков Ю.В. Механізми протидії корупції. *Теорія та практика державного управління*. 2017. Вип. 56. С. 1-7.
3. Сухонос В. В. Правові заходи протидії корупції в Україні в сучасних умовах: науково-теоретичні аспекти: монографія. Суми: Університетська книга, 2015. 74 с.
4. Грубінко А.В. Історія держави і права зарубіжних країн та римське право. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2019. 384 с.
5. Бельська Т. Корупція як фактор негативного впливу на взаємовідносини органів публічної влади та інститутів громадського суспільства. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2009. Вип 1(1). С. 110-117.
6. Довжанин В. М. Правове регулювання запобігання та протидії корупції за законодавством США. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2015. Вип. 13(1). С. 102-106.

Мединська А. В.
приватний нотаріус
м. Тернопіль

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НОТАРІАТУ В КРАЇНАХ ЗАГАЛЬНОГО ПРАВА

У зв'язку з історично складеними причинами, основним доказом у правових системах країн «загального права» (common law) є свідчення свідків. Тому автентичний акт та нотаріат практично невідомі.

У Великобританії існує невелика кількість нотаріусів. Проте правову допомогу приватним особам у складанні актів, наданні консультацій, представництві у нескладних справах у першій інстанції в основному надають соліситори, яких налічується понад 50 тисяч. Соліситори зазвичай працюють у партнерствах, які можуть налічувати до кількох сотень членів з філіями по всьому світу. Представництво інтересів сторін перед судами вищих інстанцій займаються барристери, які зазвичай спеціалізуються на певній категорії справ.

В Англії та Уельсі розрізняють два типи нотаріусів: Scrivener Notaries - які займаються нотаріальною діяльністю на професійній основі, і General Notaries - головним чином, соліситори та їхні помічники, які додатково виконують нотаріальні функції. На сьогодні існує близько 1500 General Notaries і 34 Scrivener Notaries [1].

Кількість нотаріусів не обмежена законодавством. Основні функції полягають у завіренні міжнародних договорів, учасниками яких є британські громадяни та організації або громадяни та організації країн, що використовують систему латинського нотаріату.

Розміри нотаріальних тарифів також не встановлені на законодавчому рівні. Тому нотаріуси можуть самостійно встановлювати вартість своїх послуг. Законодавець передбачив, що наявність конкуренції серед нотаріусів та закони ринкової економіки призведуть до встановлення справедливої вартості нотаріальних дій. Зазвичай вартість послуг нотаріуса залежить від кількості та типу документів, які він має засвідчити.

З урахуванням спадкоємності правової бази у колишніх британських самоврядуваннях, а нині - держав співтовариства, деякі відмінності в встановленні плати за нотаріальні дії все ж існують. Наприклад, у Австралії розмір нотаріального тарифу буде залежати від кваліфікації нотаріуса, конкуренції на ринку нотаріальних послуг, а також від витраченого часу. Тут, як і в Англії, не існує законодавчого закріплення розмірів тарифів. Однак у деяких штатах існують рекомендації щодо єдиного тарифоутворення [2].

У Квебеку, який входить до системи латинського нотаріату, також помітний вплив англосаксонських традицій. У 1991 році було скасовано законодавчо закріплені розміри нотаріальних тарифів. У статті 49 Кодексу нотаріальної практики містяться лише рекомендації щодо визначення величини оплати нотаріальних дій, відповідно до яких вона повинна бути справедливою та розумною, а також пропорційною наданим послугам [3].

У США адвокати мають великий вплив, що зрозуміло, враховуючи розмір «правової індустрії», яка там існує. Американські нотаріуси, відомі як public notary, переважно займаються завірненням копій документів і підтвердженням автентичності підписів або перекладів. Доступ до цієї професії можуть отримати навіть громадяни країни без спеціальної освіти. Тобто, функції та організація нотаріату у США не мають нічого спільного з латинським типом нотаріату.

Нотаріальні послуги у США, а також в країнах англосаксонської традиції, надаються виключно на ринкових засадах. Іншими словами, можна говорити про повну приватизацію ринку нотаріата. Нотаріальні послуги розглядаються як товар, який повинен завоювати ринок. Тому нотаріат залежить в першу чергу від маркетингових зусиль у пошуку клієнтів та передбачає можливість вільного обговорення питань оплати, не містять при цьому поняття обов'язкового нотаріального тарифу.

Нотаріус звільнений від обов'язку бути безпристрастним. Навпаки, високий рівень асоціації себе з інтересами клієнта є запорукою успіху його діяльності. Обговорення та виконання контрактних угод базується не стільки на пошуку балансу, рівності та справедливості, скільки на співвідношенні сил між професіоналами [4].

Проте в деяких штатах США (Луїзіана, Техас, Флорида) з'явилася нова категорія юристів – «цивільні нотаріуси» (civil law notaries). Вони уповноважені створювати аутентичні акти і функціонують на принципах, подібних до латинського нотаріату.

Опираючись на порівняльний аналіз зарубіжної практики фінансування нотаріату, можна сформулювати наступні висновки, домінуючими системами побудови нотаріату у сучасному світі є романо-германська (яка, в свою чергу, поділяється на французьку та німецьку моделі) та англосаксонська. Остання поширена в англomовних країнах (США, Велика Британія, Австралія, Канада та інші), а також у деяких інших країнах, наприклад, в Індії. Друга модель присутня у понад 70 країнах світу на чотирьох континентах.

Державний нотаріат за кордоном фінансується з державного бюджету. Позабюджетний нотаріат функціонує на засадах самофінансування.

Література:

1. Schedule of NSW Public Notaries Recommended Scale of Fees. NSW Government Gazette. 01.08.2008. № 93.
2. Notaries Code of Practice от 21.09.2002. Official Gazette of Quebec. 2002.21.09. № 36. Ст. 5969.
3. Pepin Y., Lachance M. National Report Quebec. Notarius International. 2003. № 8. P. 157 – 174.
4. Yaigre J. Pillebout J-F. Droit professionnel notarial. Quatrieme edition. Paris, 1996. P. 126 – 141.

Наукове видання

МАТЕРІАЛИ

IV МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

«Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід» (5-6 квітня 2019 року)

ТОМ I

Підписано до друку 29.03.2019 р.
Формат 60x84 ¹/₁₆. Гарнітура Times.
Папір офсетний. Друк на дублюкаторі.
Умов. друк. арк. 12,7. Облік.-вид. арк. 14.1
Зам. № У250-19. Тираж 100 прим.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 3467 від 23.04.2009 р.

Віддруковано у видавничо-поліграфічному центрі ТНЕУ
«Економічна думка»
46004 м. Тернопіль, вул. Львівська, 11
тел. (0352) 47-58-72